

მარი ბროსსე

გვ. 111 115

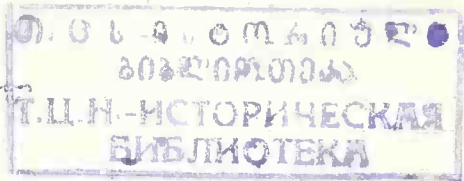
საქართველოს ისტორია

ნ ა წ ი ლ ი მ ე რ ა ე

მეექვთა და მთავართა გენეალოგიით და ქრონოლოგიით

ნათარგმნი და განმარტებული სიმონ ლოლობერიძის მიერ

გამოცემული ნიკოლოზ ლოლობერიძის მიერ.

ტფილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლ. ქ., № 21

1900

სარჩევი.

გამომცემლისაგან	I
წინასიტყვაობა ავტორისა	III
ქართლის ისტორია შემდეგ საქართველოს განუყოფისა	1
კახეთის ისტორია	75
სამცხე საათაბაგოს ისტორია	131
ისტორია ეგრისისა, აფხაზეთისა, ანუ იმერეთისა შემდეგ საქართველოს განუყოფისა; ისტორიული მიმოხილვა სამეგრელოსი და გურისა	155

გამომცემლის სიტყვა.

ეს წიგნი შეადგენს მეორე და უკანასკნელს ნაწილს საქართველოს ისტორიისას, რომლის პირველი ნაწილი მე გამომეცე 1895 წელს. ეს ისტორია შედგენილი იყო, როგორც პირველ ნაწილის წინასიტყვაობაში მოხსენებულა, რუსულს ენაზედ ცნობილ აკადემიკოსის მარი ბროსისესაგან. იგი რუსულს ენაზედ აქამდის არ დაბეჭდილა. მეორე ნაწილი მოგვიტხოვრებს ისტორიას საქართველოს სამეფოებად და სამთავროებად დაყოფიდან ერეკლე II გამეფებამდის (1469—1744 წლ). როგორც პირველი ნაწილი ამ ისტორიისა, ისე მეორე გადმოთარგმნილია ხელნაწერიდამ სიმონ ლოლობერიძის მიერ, რომელსაც ეკუთვნის აგრეთვე შენიშვნები და განმარტებანი. შთამომავლობითი სიები მეფეთა და მთავართა; მეორე ნაწილში დართული, შეადგინა ბ-ნ ექვთიმე თაყაიშვილმა, რომელსაც ამისათვის დიდს მადლობას ვუძღვნი.—

წინასიწყევლობა ავტორისა.

შას აქეთ, რაც ივერია განაწილდა სამს სამეფოდ: ქართლ, კახეთ და იმერეთად და ხუთ სამთავროდ: გურია, ახალციხის მაზრად, ოდიშ, აფხაზეთად და სვანეთად, ამ ქვეყნის ისტორიაც ერთობას მოკლებული შეიქმნა. თვითოეული ქართველთ ერის ნაწილი და თვითოეული მფლობელი განცალკევებით და თავის-თავად ჰმოქმედობს. ხან-და-ხან, — ისიც იშვიათად, — რამდენიმე განცალკევებული ნაწილი წინანდელ საერთო მამულისა ერთმანერთს შეუერთდებოდნენ ხოლმე რაიმე განსაზღვრულის სურვილის მისაღწევად. ამიტომაც საქართველოს ისტორიკოსმა ცალ-ცალკე დასწერა მოთხრობა ამ სამი სამეფოსა და ახალციხის მაზრისა, რომელიც სარწმუნოების მხრით სრულიად განშორდა დანარჩენ საქართველოს. რაც შეეხება გურიას, ოდიშს ანუ სამეგრელოს, აფხაზეთს და სვანეთს, ის მცირეოდენი მასალა, რომელიც ჩვენ ხელთა გვაქვს, — ნამეტურ უკანასკნელ ორ სამთავროზე, — მჭიდროთ შეკავშირებულია იმერეთის ისტორიასთან, რადგან ეს სამთავროები ოდესმე იმერეთის უზენაეს ფლობელობის ქვეშ იყო. სწორედ რომ ვსთქვათ, ამ დროიდან ივერია აღარ არსებობს. მე ვხმარობ იმ სახელ-წოდებას ამ ერისას და თვითოეულ იმის ნაწილსას, რომელიც რუსეთში მიღებულია: საქართველოს, ქართლს, კახეთს, იმერეთს და სხ, და აქედამ წარმომდგარს საკუთარს სახელებს: ქართველებს, ქართლებს, კახელებს, იმერლებს და სხ.

ვეცდები რომ ჩემი მოთხრობა, რაც შეიძლება, დავუახლოვო ჩვენს დროს. მე დავემყარები ქართველ მწერლებზე და დავუმატებ მხოლოდ ფაქტებს ანუ რიცხვებს სხვა გარეშე წყაროებიდანაც, შემდეგ კრიტიკით მათის განხილვისა.

ქართლის ისტორია

შემდეგ საქართველოს განყოფისა.

კონსტანტინე III 1469 წ. შეიქმნა შემკვიდრედ გიორგი VIII-სა. მეფედ აკურთხა ტფილისში კათალიკოსმა ახალ-ციხისა და კახეთის რამდენთამე ეპისკოპოსთა თანა-დასწრებით. იმის მეცადინეობით ხერკისა, საგურამოსა და მარტყოფის მაზრა არ შეუერთდა კახეთს, აგრეთვე არც ლიხის მთები—იმერეთსა და არც მტკვრის აღმოსავლეთი ნაპირი—ახალ-ციხის საათაბაგოს. ამ ნაირად მაშინდელ ქართლს შეადგენდა ის ქვეყნები, რომელიც ოსეთისა და ლიხის მთებს აქეთ, მტკვრის, დებედის და ივრის ხეობის ჩრდილო ნაწილს შუა მდებარეობდა.

არსებობს კონსტანტინეს მიერ მიწერილი 10 მარტს 1465 წ. წერილი კასტილიის დედოფლის იზაბელას, იოანე მეფის მეორე მეუღლისადმი. ამ წერილში კონსტანტინე ულოცავს დედოფალს მუსულმანებზე გამარჯვებას. ქართული დედანი ამ წერილისა ჯერ არ აღმოჩენილა; ხოლო რუსული თარგმანი, რომელიც ვარშავის არხივშია დაცული, ამ ოცის წლის წინად დაიბეჭდა.

ცნობილია, რომ აზიის ივერიელებს თავი მოსწონდათ მით, რომ ენათესავებოდნენ ისპანიის ივერიელებს; ცნობილია აგრეთვე, რომ მთელის აზიის საქრისტიანო ერებმა კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ გაჰმართეს ხშირი მიწერ-მოწერა ფრანგებთან, ¹⁾ რათა შეერთებულის ძალით განედევნათ ბერ-

¹⁾ აზიაში ევროპიელებს ფრანგებს უწოდებენ. აქედან წარმოსდგასიტყვა „ფრანგი, ფრანგები“, რომელსაც ჩვენში უწოდებენ იმ ქართველთ, ვინც კათოლიკეთა სარწმუნოება მიიღეს.

ძნების დედა-ქალაქიდან იმისი დამპყრობელნი. ამით შეიძლება აიხსნას კონსტანტინეს ზემოხსენებული წერილი იზაბელასთან.²⁾

1471 წ. იმერეთის მფლობელმა, ბაგრატმა, დაიპყრა ქართლი ლიხიდამ მდინარე ქსნამდის მტკვრის მარცხენა ნაპირი, აგრედვე მარჯვენა ნაპირიცა. ჩვენ გვაქვს დასამტკიცებლად ამა ნაამბობის სინამდვილისა სიგელები, რომელიც ბაგრატს გაუცია ქართლის დაქვრის დროს. თუ მემატიანეს დავერწმუნებით, სამცხის მაზრის დარბევის შემდეგ უზუნ-ჰასანის მიერ 1472 წ., მეფე კონსტანტინე წავიდა მასთან და თანვე იახლა რამდენიმე თავადი ბარათაშვილი და ყვარ-ყვარე ათაბაგის შვილი, მზექაბუკი, რომელმაც სწავლით და მჭევრ-მეტყველებით დააჩუმა მუსულმანის მეცნიერები და კიდაობაში აჯობა მალაპიას, თათრის გამოჩენილს ფალავანს. იქიდან დაბრუნების დროს მეფე დიდის პატივის ცემით გამოისტუმრეს.—1477 წ. ვამეყ დადანის იმერეთში შემოსევამ აიძულა ბაგრატი დროებით უკან დაწეულიყო, ხოლო შემდეგ დადიანის დამარცხებისა, ისევ დაბრუნდა ქართლში. 1478 წ. უზუნ-ჰასანი, სპარსეთის მფლობელი, თავს დაესხა ამ მხარეს და გარს შემოერტყა ტფილისის ციხეს, რომელიც მეფემ თვისის ნებით გარდასცა მტერს, ხოლო ბაგრატი რაჭაში გადავიდა, სადაც მალე გარდაიცვალა. უზუნის სიკვდილის წინად, 1478 წ., კონსტანტინე ეახლა იმის შვილს, სპარსეთის მფლობელს, და ცდილობდა, რომ იგი ქართველებზედ კეთილის თვალით ყოფილიყო. უზუ-

²⁾ ავტორი შეცდომით იხსენიებს კასტილიის დედოფალს იზაბელას მეფე იოანეს მეუღლით. მეფე კონსტანტინემ გაუგზავნა წერილი იზაბელას კასტილიელს, რომელიც ცოლი იყო სახელ განთქმულის ფერდინანდ არაგონელისა, მეფე იოანეს შვილისა. ზოგიერთს გუჯარებში კონსტანტინეს გამეფება უკვე 1477 წ. არის მოხსენებული, როდესაც იზაბელა კასტილიისა ტახტზე იჯდა. Hist. du regne Ferdinand et Isabelle par Prescot, t. 1, p. 166 და 200.

წის შვილმა ხადიდმა დიდის პატივის ცემით გამოისტუმრა მეფე ქართლისა. სპარსელების მეციხოვნენი ტფილისილამ გაიქცნენ. კონსტანტინე დაეპატრონა თავისს სამეფოს, დაიპყრა აგრეთვე იმერეთი ვამეყ დადიანის და კახაბერ გურიელის შემწეობით და დაიმორჩილა ათაბაგი მანუჩარ. მაგრამ ეს ათაბაგი მალე აუჯანყდა მეფეს, რომელიც დაამარცხა იმის ბიძაშვილმა 1483 წ. და რომელიც ამას შემდეგ ტფილისს გაიქცა. ალექსანდრე, ბაგრატიის შვილი, ეკურთხა მეფედ ქუთაისში და მას უკან თითოეულმა მფლობელმა დაიჭირა თავ-თავისი სამკვიდრო. კონსტანტინემ ბარათაშვილების და ციციშვილების დახმარებით 1486 წ. განდევნა თათარნი, რომელთაც სამცხე და სომხეთი დაარბიეს, და ლიპარიტ დადიანის შემწეობით ხელახლად დაიჭირა იმერეთი. ამ დროს იაყუბმა, სპარსეთის მფლობელმა, იწყო სამხრეთ ქართლში ქნოზიანის და აღჯა-ყალის ციხის აშენება, თუმცა თავადნი ბარათაშვილნი წინააღუდგნენ, და იმის ჯარი 1488 წ. გარ-შემოერტყა ტფილისს. მეფე სწრაფად მივიდოქ, მტერი რამდენჯერმე დაამარცხა და აიძულა ტფილისს გარ-შემოერტყმული ჯარი შემოეხსნა. ამ ბრძოლაში ვაჟ-კაცობით თავი გამოიჩინეს ქაიხოსრო ციციშვილმა, ჯავახ ჯავახიშვილმა და სულხან ბარათიანმა.—ალექსანდრემ ისარგებლა ხელ-საყრელ გარემოებით და გამეფდა იმერეთში. იაყუბმა გაჰგზავნა 1490 წ. ახალი ჯარი, რომელმაც თუმცა ორბეთის ციხეზე იერიში მიიტანა, მაგრამ ვერ აიღო; ხოლო თათრებმა აიღეს და დააქციეს კოჯრის ციხე და ხელახლად გარს შემოადგნენ ტფილისს. თათრები აქაც დამარცხდნენ, და ამას შემდეგ დაეცნენ ორბეთს, მაგრამ უკუქცეულ და დამარცხებულ იქმნენ ბარათაშვილებისა, ციციშვილებისა და სხვა თავადების მიერ; შემდეგ მეფის ჯარმა დაანგრია ქნოზიანის და აღჯა-ყალის ციხეები. თათრებმა ტფილისი მიატოვეს. მეფემ სამღვდლოების და დიდებულთა რჩევით გადასწყვიტა, ლეონის ნებას მიეწოდოთ და დროს ვაცა-

დოთ ერთობის აღდგენა ივერიაშიო. — კათალიკოსად, შემდეგ დავითის გარდაცვლებისა, მან დანიშნა ნიკოლოზი, ხოლო შემდეგ ნიკოლოზის სიკვდილისა, აბრაამ-აბალიკი *). ამას შემდეგ კონსტანტინემ კიდევ მშვიდობიანად იმეფა თორმეტ წელს. იაყუბი დედამ მოსწამლა და მთელი მისი სახლეთულობა ამოწყვეტილ იქმნა. შემდეგ სეფიდების უფლება დამტკიცდა სპარსეთში. ისმაილ შაჰმა, რომელიც შაჰის სეფი-ედინის აბუ იშაკის შვილის შვილის ძის ძე იყო, ადერბეიჯანი და თავრიზი დაიჭირა, შაჰად გამოაცხადა თავი და იმის ჯარიხადი-შებგის წინამძღოლობით იერიშით მიადგა ციხე მენტისის-სამხრეთ საქართველოში და ამ მხრიდამ დიდი საუნჯე გაიტანა.

არსებობს კონსტანტინეს მიერ ნაბოძები წყალობის წერილები, რომელშიაც იწოდება მეფედ 1465 და 1466 წ. სამეფო წოდების ამ გვარი მითვისება ბატონიშვილისაგან უცნაურად უნდა ჩაითვალოს, თუმცა ამ გვარ მაგალითს ხშირად შეჰხვდებით და არა ღირს ამაზე დიდხანს შევჩერდეთ. მაგრამ შესამჩნევია, რომ, სხვა საბუთებით, კონსტანტინეს მეფობის დასაწყისი ითვლება 1477 და 1478 წ. ეს გარემოება იქნება წარმოსდგა იმისაგან, რომ კონსტანტინემ მაშინ თამარი შეირთო და ამ დროიდან აღნიშნავდა იმასთან ერთად მეფობას (ჩვენ ვიცით რამდენიმე ამგვარი მაგალითი). შესაძლებელია აგრეთვე, ეს იმიტომაც მოჰხდა, რომ ამ დროს ის დაბოლოვებით შეიქმნა ქართლის მეფედ, მას შემდეგ, რაც იმერთა ბაგრატი განდევნეს. ასე იყო თუ ისე, კონსტანტინე 1505 წ. გარდაიცვალა.

უმფროსი შვილი კონსტანტინე III-სა, დავით VIII, შეიქმნა იმის მემკვიდრედ და ეკურთხა მეფედ ტფილისში თავისის ცოლით ნესტარ ჯავარით, რომელიც ბარათაშვილის გვარის ჩამომავალი იყო. 1509 წ. გორი დაიპყრა იმერეთის მფლო-

*) აბრაამ II.

ბელმა ალექსანდრემ, რომელსაც წინააღმდეგობა ვერ გაუწია დავით მეფემ, მაგრამ ამ დროს ჯიქები ანუ ჩერქეზები დაეცნენ იმერეთს, აიძულეს ალექსანდრე დაეტოვებინა გორი და უკან დაბრუნებულიყო. 1511 წ. გიორგი კახელმა მოჰკლა თავისი მამა, მეფე ალექსანდრე, და დაეცა ატენის ციხეს, რომელშიაც დავითი იმყოფებოდა. მაგრამ ვერ მოახერხა აღება, სამაგიეროდ ის ქართლს არ ასვენებდა და ხშირად თავს ესხმოდა. რადგან დავითი ძალიან წყნარი და გულ-კეთილი იყო, მან შეარიგა ბაგრატი და ვახტანგი, იმერეთის მფლობელის ალექსანდრეს შვილები და არ დასთანხმდა ომი გამოეცხადებინა ავ-გიორგისათვის, კახეთის მეფისათვის, რომელსაც დიდხანს შემწყვდეული ჰყავდა დავითი ატენში. ამის შემხედავემა ბაგრატი გამოსთხოვა თავის ძმას, მეფე დავითს, ნება ეომოს ავ-გიორგის, და მიიღო რა საუფლისწულოდ მუხრანის მახრა, არაგვის და ქსნის ხეობა, ძალზე გაუმაგრდა ავ-გიორგის, რომელიც სამს თვეს გარშემოერტყა მტკვრის ციხეს. ავ-გიორგის შიმშილით სურდა იმის აღება, მაგრამ ვერ მოახერხა და უკუ იქცა. როდესაც მეორედ მოადგა, დატყვევებულ იქმნა ომის შემდეგ ბაგრატის მიერ და 1513 წ. დაახრჩვეს.

ამას შემდეგ დავითმა დაიპყრა კახეთი, სადაც დამხრჩვალის მეფის ერთად-ერთი შვილი ლევანი, — რომელიც 7 წლისა იყო, — გადარჩა და იმალებოდა უბრალო ტანსაცმელით დიდებულ გარსევან ჩოლოყაშვილის სახლში. 1518 წ. ისმაილ შაჰმა განიზრახა კახეთის დაპყრობა, მაგრამ უარი სთქვა ამაზედ შემდეგ იმისა, როდესაც მეფე დავითმა თავისი შვილი რამაზი გაუგზავნა დიდის საჩუქრებით. ეს შემთხვევა დაიხვიეს ხელზედ კახელებმა, მოიყვანეს ლევანი და მეფედ გამოაცხადეს. რამაზი აღერსით მიიღო შაჰმა და დაუბრუნა დავითს, რომელმაც ამას შემდეგ კახეთს გაილაშქრა და კიდევ აიღებდა მალნარის ციხეს, სადაც ლევანი თავს იფარავდა, მაგრამ ამ დროს ამბავი მოუვიდა, რომ სულთანს სე-

ლიმი ქართლს წამოსულიყო. როცა დავითმა დაამარცხა ოს-
მალნი, რომელნიც შემოესივნენ ქართლს, მან ისევ გაილა-
შქრა კახეთს, სადაც, თუმცა ზოგიერთები მიემხრნენ, მაგ-
რამ 1520 წ. დამარცხდა და ტფილისს დაბრუნდა. მეო-
რედ დაამარცხა მოხისში მამია გურიელმა, ლევანის სიმამრ-
მა, რომელიც სიძეს მიეშველა, და ბოლოს სამღვდლოების და
დიდებულთა რჩევით შეურიგდა კახთ ბატონს. 1522 წ. ის-
მაილ შაჰი ქართლს შემოესია დასაპყრობლად და განიზრახა
ხალხის გამაჰმადიანება; მან აღჯა-ყალის ციხე გადააკეთა. და-
ვითი არ დასთანხმდა შაჰმადის სჯულის მიღებაზე და ისმაი-
ლის ნახვაზე, გაამაგრა ტფილისი და ყველა ადგილნი,
რომელნიც კი თავის დასაცველად გამოსადგენი იყვნენ.
ბატონიშვილი ლუარსაბი დახვდა სპარსების სარდალს ელიას.
ბეგს თელეთში და სასტიკის ომის შემდეგ დამარცხებულ იქ-
მნა. მეციხოვნეთა უფროსის ლალატით ციხე აიღეს სპარსე-
ლებმა და ააგეს მეჩეთი, აქამომდე დაცული ავლაბრის ხიდებს
შუა. სიონის ღვთის მშობლის ხატმა, მტრისგან მტკვარში
გადაგდებულმა, მისცურა კახეთის ნაპირად; იქ იპოვეს მცხოვ-
რებლებმა ღმირთვეს მთავარს ლევანს, რომელმაც ბუდე განუ-
ახლა ღმირბრუნა სიონს, სადაც ახლაც ასვენია. როგორც-კი
ისმაილი გაბრუნდა, მეფე დავითმა დაიჭირა ყველა ციხეები,
სპარსების მიერ დაპყრობილი, და შაჰის სიკვდილს შემდეგ
1523 წ. დაიპყრა ტფილისი, ამოსწყვიტა ყველა მაჰმადიანე-
ბი და აღჯა-ყალი დაამხო. შემდეგ ბერად შედგა დამიანეს
ფემ-~~და~~სახელით და 1525 წ. ტფილისში გარდაიცვალა.

დავით VIII-ის ძმა გიორგი IX გამეფდა 1524 წ.; მცხე-
თაში იკურთხა გვირგვინი; მეგობრობა ჰქონდა მეზობელ მთა-
ვრებთან. კათოლიკოზის დოსითეოზის სიკვდილს შემდეგ, მე-
ნიშნა მის ადგილას თვისი ძმა მელქისედეკი.

ზეპირ-გარდმოცემა მოგვითხრობს, ვითომც გიორგი IX
შეუერთდა იმერთა ბაგრატს, ლევანს, კახეთის ბატონს, და
ყვარყვარე ათაბაგს და ვითომც მათ გაილაშქრეს იერუსალი-

მში, სულეიმაზ სულთანის თხოვნით; ვითომც მათ წაერთვათ მამელიუკებისათვის წმინდა ქალაქი და დაბრუნებულიყვნენ საქართველოში; ვითომც სულთანს ქართველებისათვის ეჩუქებინოს უფლის წმინდა სასაფლაო, გოლგოთა, ბეთლემი და წმინდა ჯვარის მოწასტერი. ამ ამბავს ერთის სიტყვითაც არ იხსენიებენ მე-XVI საუკუნეში დსავლეთის ისტორიკოსები¹⁾. შემდეგ სულეიმაზმა გაილაშქრა სპარსეთს

¹⁾ იერუსალიმის ხმლით აღების შესახებ ქართველთა მეფეების მიერ, რაიცა ავტორს სამართლიანად მიაჩნია ზეპირ-გარდმოცემათ, ბ-ნმა თ. ჟორდანიამ (1893 წ.) წერილები დაჰბეჭდა. როცა ბ-ნმა ცაგარელმა (СВ'ЖЛ. КН. III, стр. IX) უარჰყო თვით ამბავი იერუსალიმის ქართველთა მიერ აღებისა და ჟორდანიას მიერ ნაჩვენები 1527 წ., ბ-ნმა ჟორდანიამ თავისს გამოცემულ ხრონიკებში (წ. 2. გ. 357—368) გააქრელა 14 გვერდზე თავისი შინიშენა, სადაც „დაუტყვირთავს იგი სამოწმებელთა სიმრავლეთ (ციტატებით). მაგრამ ამ „სამოწმებელთაგან დატყვირთვის“ შემდეგ უმთავრესი საბუთი ბ-ნ ცაგარლისა, რომ თათრებს ათის წლის წინეთ, ვინემ 1527 წ., რომელსაც უჩვენებს ჟორდანიას, დაპყრობილი ჰქონდათ იერუსალიმი და ის საბუთი, რომ იერუსალიმს მაშინ სპარსელები კი არ ჰფლობდნენ, არამედ ეგვიპტელი მამელიუკები, ისევ შეურყეველად რჩება... ბ-ნი ჟორდანიას თავის მოსაზრებას ასაბუთებს შემდეგ ავტორიტეტების ჩვენებაზედ: 1) ვილაც უცნობ პატრიარქის იოროფოსაგან 1881 წ. გამოცემულ წიგნაკზე ბერძნულად, რომელშიაც დავით და ლეონ მეფეები არიან მოხსენებულნი; 2) მოგზაურის მუსაფუფის აღწერილობაზე (რა დიდი ავტორიტეტი გამოუნახავს!); 3) გრაფინიას უვაროვის სამგზავრო წერილებზე (ესეც დიდი ავტორიტეტი!); 4) პლ. იოსელიანის მიერ იერუსალიმის და წმ. ადგილებს აღწერაზედ; 5) ერთი დაბეჭდილი დაზიანებული ნაწყვეტი იმერთა მეფის ბაგრატ III გუჯრისა, სადაც მეფე აღიარებს, რომ მას მრავალნი სასწაულნი უხილავს ხმელთა და წყალთა ზედა ძლევა-მოსილობისა, აძლევს მიზეზს ბ-ნს ჟორდანიას დასძინოს: „რა საქმე უნდა ჰქონოდა იმერეთის მეფეს ზღვაში, თუ არ ის, რომ მან აღბად თავისი ჯარი წაასხა ზღვით კონსტანტინეპოლში და იქიდან პალესტინაში?“ 6) პოლშელ ნიკოლ რაძივილის მგზავრობაზედ წმ. ადგილებში 1582 წ., სადაც ის სწერს, რომ ქართველთ მთელი გოლგოთის მთა დაიპყრესო მაშინ, როდესაც იერუსალიმი იყო სამფლობელო ეგვიპტის სულთანისა; 7) ჯრუჭის სვინაქსარის წარწერა; 8) იერუსალიმის ჯვარის დაზიანებული წარწერა, რომელიც ბ-ნ ცაგა-

ღა გაიარა ქართლის საზღვრებს ახლოს. მას არავითარი ვნება არ მიუცია მეფე გიორგისათვის, მხოლოდ შერიფ-ხანი, ტფილისის მმართველი, სპარსთაგან დაყენებული, გააგდო. 1534 წ. მეფე გიორგიმ ხელი აიღო ტახტზე და დაუთმო თავისს ძმისწულს ლუარსაბს, ხოლო თითონ ბერად შედგა გერასიმეს სახელით.

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ იმ ცნობებით, რომელიც რუსის ელჩ ტატიშჩევს მოჰყავს 1600 წ., ლუარსაბ I შეიქნა მემკვიდრედ თავისის მამის დავითისა. ჩვენ არ ვიცით, ვინ უფრო მართალია; — შეგვიძლია მხოლოდ ვსთქვათ, რომ ტეტიშჩევის ჩვენება არ ეთანხმება მატეიანეს დედანს ლუარსაბ I ყოველ ღონისძიებას ჰხმარობდა გაედევნა მაჰმადიანები თავისს საფლობელოდგან. 1526 წ. მან შეირთო თამარი, იმერეთის ერისთავის ასული, და გარდააყენა კათალიკოსი მელქისედეკი, რომლის ადგილას გერმანე დაჰნიშნა. 1536 წ. შაჰ-თამაზ I მოვიდა განჯას დიდ-ძალის ჯარით და იქიდან

რელს ასე ამოუკითხავს: „ქ. მირიან... კონსტანტინე... მეფემ ეს ჯვარი... მოვიდეს... და დაიჭირა იერუსალიმი და აღაშენა ეს ჯვარი“. ხოლო ბ-ნი ჟორდანიას ასე კითხულობს: „მირიან მეფეს წმან კონსტანტინე დიდმა, იმპერატორმა, უბოძა ეს ჯვარი. შემდეგ მოვიდეს სპარსნი და დაიპყრეს იერუსალიმი და აღაშენა ესე ჯვარის მონასტერი“. ბ-ნი ჟორდანიას ირონიით დასძენს, რომ „ამ ამოკითხულს ხელ-ახლა ამოკითხვა სჭირია“. და 9) ვახუშტი ვერ შეთხზავდა ანუ ვერ გამოიგონებდა ამ ამბავს. — ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ დავსძინოთ, ბ-ნი ჟორდანიას სანუგეშებლად, ერთი ჩვენება სახელ-განთქმულის მიშოს ჯვაროსანთა ისტორიიდან, სადაც მას მოჰყავს აპუტის სიტყვები: „ივერიელებს გარდა არავის არ ჰქონდა ნება იერუსალიმში შესვლისა დროშა გაშლილი და უბაჟოთ“. Hist. des croisades par Michot, t. IV, p. 8. მაგრამ ვერც ეს ჩვენება იერუსალიმის ქართველთა მიერ დაპყრობას ვერ ჰყენს შუქს და ოსმალებმა 1527 წ. ათის წლის წინად აიღეს სირია, პალესტინა იერუსალიმით და ეგვიპტე. შუადარე Руюков. къ познанію Кавказа СПб. 1847 г. М. Селезнева და დოსითეოზის მოგზაურობა (წ. XI, თ. 811). Памятники грузин. Старинны въ св. Землѣ и на Синаѣ, СПб. А. Цагарели, стр. 52, 62 и 63.

ტფილისს ანაზღად დაეცა, როცა ქართლის მეფე თავის უეცრად გარდაცვალებულის შვილის დასაფლავებაზე მცხეთას იმყოფებოდა, ტფილისის ციხე და ქალაქი დაიპყრა და მკვიდრთაგანი ბევრი გაამაჰმადიანა. მათ შორის იყო ვინმე გულბათი, მეციხოვნეთა უმფროსი.

მეფემ განიზრახა შესწევნოდა იმერთა ბაგრატსა, რომელსაც დაიფლო სამცხე და რომელსაც ბასიანის მხრიდამ თათრები დაეცნენ; მომხდარ ომში ცილობა ატყდა ქართლელთა ღ სამცხელთა შორის, რომელთაც ჩვეულებისამებრ მოწინავე მებრძოლე ჯარად სურდათ დამდგარიყვნენ. მესხნი არ დასთანხმდნენ თავისს მოწინაამდგეებს და უკუ იქცნენ. ქართლელები 1545 წ. დამარცხდნენ. შემდეგ ამისა ლუარსაბი სპარსეთის შაჰის მოწოდებით შეუერთდა ლევანს, კახეთის ბატონს, და მესხებს და ისინი დაეცნენ შირვანს, რომლის მფლობელი დარვიშ-მაჰმადი აუჯანყდა თამაზ შაჰს; ეს უკანასკნელი მაშინ სხვაგან იყო გალაშქრებული. მეფემ და იმისმა მოკავშირეებმა დიდი ნადავლი იშოვეს, ხოლო აჯანყებულს დარვიშს მუხანათობისათვის თავი მოჰკვეთეს.

1548 წ. ზამთარში შაჰი ხელ-ახლად შემოესია ქართლს, აიღო და დააქცია ტფილისი, სადაც მეციხოვნენი ჩააყენა. ქაიხოსრო ათაბაგი დაემორჩილა მას და მიათხოვა ერთი თვისი ნათესავი ქალი და მით იხსნა თავი უბედურობისაგან. შაჰის წასვლის შემდეგ ლუარსაბმა დაიპყრა საათაბაგოს უდიდესი ნაწილი. ეს რომ შაჰმა შეიტყო, მივიდა სამცხეს, დაიპყრა ეს ქვეყანა და დაახოცინა ის სამცხელნი, რომელთაც იმას წინად ლუარსაბი მიიპატიყეს და დაეხმარნენ მას.

ოსმალებმაც გაილაშქრეს სპარსების წინააღმდეგ და, გარდააკეთეს რა ყარსის ციხე, უკუ იქცნენ. შაჰმა დაუყოვნებლივ სამხრეთისაკენ გასწია, აიღო და დაანგრია ყარსი. სპარსთა და ოსმალთ შეჰკრეს ზავი, რომლის ძალითაც ქართლი, კახეთი და სამცხე უნდა დაჰრჩენოდათ სპარსელებს, იმერეთი, გურია და ოდიში — ოსმალებს. შაჰი დაბრუნდა სომხითით და

აილო ცბიერებით ბირთვისი, გორი, ვერის ციხე და მიაღდა ატენის ციხეს, რომელიც იერიშით აიღო 1556 წ. და დაატყვევა ციხეში მყოფი დედოფალი ნესტან-ჯავარი, მეფე ლუარსაბის დედა რამდენასამე თავადიშვილის ქალით. ეს რომ ლუარსაბმა შეიტყო, დაედევნა შაჰს და დაჰხოცა მრავალი სპარსი, მაგრამ ვერ მოახერხა განეთავისუფლებინა დედოფალი, რომელმაც გაუპატიურების შიშით თავი მოიწამლა. გამარჯვებულმა შაჰმა დააყენა ბეგლარ-ბეგები, ხანები და სულთანები ყაზახისა და შამშადილის მაზრებში, არანსა და ერევანში და უბრძანა შემწეობა აღმოეჩინათ ტფილისის ციხის მეციხოვნეთა უფროსისათვის, როცა საჭიროება მოითხოვდა. ამიტომაც როგორც კი ლუარსაბი შემოერტყა ტფილისს, განჯის ბეგლარ-ბეგი, სახელიად შაჰ-ვერდი, წამოვიდა ქართლს. მეფე შეიღებით დაუხვდა წინ და შეებრძოლა ვარხუნაში. ¹⁾ სპარსები შედრკნენ. ბოლოს შაჰ-ვერდიმ თვალი მოჰკრა ლუარსაბს, რომელიც შორს იდგა, და დაეცა იმის ამაღლას. ლუარსაბი ცხენზე შეჯდა და შეება მტრებს, მაგრამ სასიკვდილოდ დაიჭრა ერთის სპარსელის მიერ და მალე, 1558 წ., გარდაიცვალა ქრილობისაგან. რადგან ლუარსაბი მთელი თავისი სიცოცხლე მუსულმანებს უბრძოდა და მოკლულ იქმნა ომში მათ მიერ, ქართველებმა წმიდა მოწამეთ შერიცხეს და იმის სახელს იხსენიებენ 1 ივნისს არჩილ მეფესთან ერთად

სვიმონ I, ლუარსაბის შვილი, მეფედ ეკურთხა მცხეთას და გორში სცხოვრობდა. მეფე ლუარსაბმა გერმანე კათალიკოზის სიკვდილს შემდეგ ნიკოლოზ ბარათაშვილი დააყენა; სვიმონმა კი ნიკოლოზის ადგილზე კახელი ბატონიშვილი ნიკოლოზ დაჰნიშნა 1584 წ., ხოლო იმის შემდეგ დომენტი 1595 წ. ახლო ხანებში. სვიმონმა 1559 წ. შეერთო ნესტან-დარეჯანი, ლეონ კახეთის ასული, რომელიც ლეონს შეეძინა შამხალის ასულისაგან.

¹⁾ სომხითში.

ამასობაში მუხრან-ბატონმა არჩილმა დაარბია ტფილისის არე-მარე, რომელიც სპარსებს ეჭირათ. ის იყო ძმა ვახტანგ მუხრან-ბატონისა, რომელიც იყო შვილი ზემოხსენებულის ბაგრატიისა, 1530 წ. ბარნაბას სახელით ბერად შესულია. სპარსნი თავს დაესხნენ არჩილს საფურცლეში, მოიტაცეს მთელის ოჯახით და ტყვეთ წაიყვანეს სპარსეთს. 1560 წ. სვიმონმა შეპყრობა ციხე-დიდს²⁾ ჯარი, დაამარცხა სპარსები და სურდა ომი განეგრძო, მაგრამ შაჰ-ვერდი სულთანი, განჯის ხანი, ანაზღად თავს დაესხა აღდგომა დღეს. ქართველები საშინლად დამარცხდნენ; აქ მოჰკლეს ბატონიშვილი გიორგი კახელი და კახელები იძულებულ იქმნენ ომის ველი დაეტოვებინათ. მოკლულ იქმნა აგრეთვე ცხრა თავადი ამილახვრის გვარისა. ისინი დამარხულნი არიან შიო მღვიმის ზემო ეკლესიაში, რომელიც ამას შემდეგ ებოძა იმათ ოჯახს საგვარეულო სამარხად. მეფე სვიმონი გაიქცა. 1561 წ. ფხოვლები თავს დაეცნენ მუხრანს და მოჰკლეს თავადი აშოთანი, ბაგრატიის შვილი.

სვიმონის დამცირება რომ შეიტყო მისმა უნცროსმა ძმამ დავითმა, — რომელიც გარყვნილი კაცი იყო, — წავიდა სპარსეთში, გამაჰმადიანდა და სახელად იწოდა დაუთ-ხანი. შაჰმა გამოჰგზავნა დაუთ-ხანი ქართლში მეფედ, რომელსაც უნდა დაჰხმარებოდნენ განჯისა და სხვა მოსაზღვრე ხანები. 1567 წ. სვიმონმა დაამარცხა იმისი ჯარი დილომში, რის შემდეგ დაუთ-ხანს თავი უნდა შეეთარებინა ტფილისის ციხეში, მაგრამ ამასაც სვიმონი გარს შემოადგა. უსეინ ბეგი³⁾ ყარაამანი მიეშველა დაუთ-ხანს და აიძულა სვიმონი ტაბახმელისკენ დაწეულიყო. ასტყდა ხელმეორედ ომი, რომელშიაც დაუთ-ხანი ხელ-ახლავ დამარცხდა სამადლოს მთაზედ და სვიმონი ისევ ტაბახმელას

²⁾ ძეგვი.

³⁾ იგივე ყარაამონდ უტასან-ბეგი.

დაბანაკდა, მაგრამ ვერც ტფილისი აილა, ვერც მეციხოვნე-
ნი მიიმხრო და ამიტომ ქართლისაკენ წავიდა.

ეს რომ შაჰ-თამაზმა შეიტყო, 1569 წ. შეჰკრიბა ჯარი, წინანდელზე ბევრად უდიდესი. განჯისა და შამახის ბეგ-
ლარ-ბეგებმა მოისყიდეს ლეკები და თავს დაეცნენ სვიმონს
ფარცხას. კახაბერ ყორღანაშვილმა უღალატა მეფეს, მიემხ-
რო სპარსებს და მიუძღვა იმ ადგილს, სადაც მეფე იმყოფე-
ბოდა. სასტიკი ბრძოლა ასტყდა. პირველს კვეთებაზე მეფემ
უკან დაახევინა მტერს, მაგრამ ომით გატაცებული გამოეკი-
და სპარსებს და თავის ჯარს განშორდა. ყორღანაშვილმა-
იცილო მეფე და შეატყობინა მისი ვინაობა სპარსელებს,
რომელნიც მეფეს შემოეხვივნენ. ერთმა შამხალ სულთანის
გულამმა, სახელად ჯემშიდმა, სხვების დახმარებით დაატყვევა
სვიმონ მეფე და ყაზმინს მიჰგვარა შაჰს. სვიმონმა გადაწყვე-
ტილი უარი გამოაცხადა გამაჰმადიანებაზე. მეფე ლამუთის
ციხეში გაჰგზავნეს, ხოლო ბატონიშვილი არჩილი ცოლ-შვი-
ლით შირაზს წაიყვანეს. მეისტორიე ისკანდერ მუნჯი ამტკი-
ცებს კი, რომ სვიმონი გამაჰმადიანდაო, — თუმცა კი დრო-
ებით, — და სახელ იწოდაო მაჰმუდ-ხანად.

სვიმონ მეფის დატყვევების შემდეგ, დავითს ტახტის
მოცილვე არა ჰყავდა, მაგრამ ხალხს არ უყვარდა, იდგა ქვეშის
ციხეში¹⁾, დმანისის ხეობაში, სადაც განცხრომით სცხოვ-
რობდა და ტფილისში იშვიათად მიდიოდა. რადგან და-
ვითმა ყოველი პატივის-ცემა აპყარა დედოფალს²⁾, სვი-
მონ მეფის მეუღლეს, — რითაც სურდა ესიამოვნებინა იმის
ძმის აღექსანდრე კახთ მეფისათვის, რომელთანაც ნეს-
ტან-დარეჯანი დედით ერთი არ იყო და რომელსაც სძულ-
და თავისი ნახევარ და, — ამილახვრებიც თავს დაესხნენ მას

¹⁾ სომხითში.

²⁾ ნესტან დარეჯანს, რომელიც კავთის-ხევში სცხოვრობდა.

და სრულიად გაძარცვეს³⁾). ამავე დროს კოჯრიდამ მომავალი სპასპეტი საჩინო ბარათაშვილი, რომელიც არ დაემორჩილა დაუთ-ხანს, შეხვდა კახაბერ ყორღანაშვილს, შეიპყრო და გელი-ყარის კლდეზედ გადააგდო⁴⁾).

1576 წ. შაჰ-თამაზის სიკვდილს შემდეგ შაჰათ დაჯდა ძლიერ მოკლე ხნით ჰაიდარ, მერმე იმისი ძმა, ისმაილი, დაჯდა სპარსეთის ტახტზე; მან საპატიმროდამ განათავისუფლა მეფე სვიმონი და არჩილ მუხრან-ბატონი. თვითონ კი მოკლულ იქმნა 1577 ან 1578 წ. ზოგი ამბობს, ექესი თვე იმეფაო და ზოგი—ერთ წელიწად ნახევარიო. შემდეგ იმისა ხუდა-ბენდე შეიქმნა შაჰად. დაუთ-ხანმა რომ გაიგო სვიმონის განთავისუფლება, მიჰმართა ოსმალთ შემწეობისათვის. ოსმალნი შეესივნენ სპარსეთს, დაამარცხეს ჩილდირის ომში, 10 აგვისტოს 1576 წ. აიღეს ერივანი, განჯა, თავრიზი და მთელი ადერბეიჯანის მაზრა დაიპყრეს. სულთანმა მურად III ჯარის წინამძღოლად დაჰნიშნა მუსტაფა ლალა-ფაშა. იმისმა ჯარმა გარდმოვლო სომხითი და მოადგა ტფილისს. დაუდ-ხანი შეშინდა, დასწვა ქალაქი და შეიფარა თავი ლორეს, მაგრამ შემდეგ ოსმალეთში წავიდა, სადაც წყალობით მიიღეს და სარჩოდ ორი ფაშალაგი უბოძეს. მისი შეიღებები ბაგრატ და ხოსრო დარჩნენ კახეთში, საიდანაც შემდეგში სპარსეთს წავიდნენ. მუხრან-ბატონი ვახტანგი უმეფოების დროს შეიქმნა ქართლის მმართველად, წარსდგა წინაშე ლალა-ფაშისა მორჩილების გამოსაცხადებლად და მით იხსნა თავისი ქვეყანა აკლემბისაგან. ოსმალეებმა მაინც დააყენეს თავისი ფაშა ტფილისში და სანჯახები — გორსა,

³⁾ მაშინ ხალხში ამბობდნენ ანდაზად: „ვაი სვიმონ მეფის საქონელსაო.“

⁴⁾ ამ სიტყვების მიძახებით: „უკეთუ კეთილ არს გაცემა მეფისა და ქვეყნისა, იწილე აწ შენცა“. ხალხში დაცულია აგრეთვე ანდაზა ამ ამბის შესახებ: „ყორღანას-ძე ქარაფრინდა, ხელი ჰკრეს და გადაფრინდა“. ქ. ცხ., II ნაწ., გვ. 28.

ოლთისსა და სხვა ადგილებში. სომხითის შკვიდრთ დიდად ავნეს ოსმალებს, როდესაც იმათმა ჯარმა გადმოიარა ამ მხარეზე, აგრეთვე იმერლებმაც, — რომელთ წინააღმდეგ დიდ ძალი ჯარი იყო გაგზავნილი, — მრავალჯერ დაამარცხეს ისინი მთებზე გადასვლის დროს. ამასობაში ლალა-ფაშამ ალექსანდრე კახთ-ბატონის შემწეობით აიღო შაქის ციხე შირვანში, შიგ შეციხოენენი ჩააყენა და უკანვე ქართლში დაბრუნდა. — ეს რომ გაიგო შაჰ ხუდა-ბენდეს დედამ, — რომელიც ტომით ქართველი იყო, შალიკაშვილის გვარისა — დააბრუნა და თან ფულიც გამოატანა მეფე სვიმონს და ყველა დატყვევებულებს. დაუთ-ხანმა მაშინ გარდასცა ყველა ციხესიმაგრეები ლალა-ფაშას და გაიქცა სტამბოლს, სადაც მალე გარდაიცვალა.

ამასობაში ოსმანმა, თავრიზის ფაშამ, რომელსაც ყირიმის თათრებიც ეწეოდნენ, დაამარცხა სპარსნი; ამათ შაჰის მეუღლის წინამძღოლობით მაგიერი გარდაუხადეს მათ, დაატყვევეს ზ მოჰკლეს თათარ-ხანი. შემდეგ ამისა ოსმალებმა შაჰის მეუღლე დაატყვევეს ზ მოჰკლეს. მათ აიღეს ტფილისი და გორი და ბარათაშვილების ჯავრი იმით ამოიყარეს, რომ სამშვილდეს მათი საყდარი დააქციეს. იმავე წლის ოკტომბერში სვიმონი შევიდა ქართლში და ხაზზე დაუწყო მოლაპარაკება ლალა-ფაშას, რომელიც სამცხეს წავიდა. მაშინ სვიმონმა მაჰმადის სჯული უარ-ჰყო, ხელ-ახლად გაქრისტიანდა და დაიკავა ლორი, გორი და ყველა ქალაქები გარდა ტფილისისა; მან დასაჯა ამილახვრები და ქსნის ერისთავი ელიზბარი დედოფლის ავად მოპყრობისათვის; დაჰნიშნა გორის მოურავად სულხან თურმანიძე, ხოლო ქართლის მმართველი ვახტანგ მუხრან-ბატონი შეიპყრო. შემდეგ სვიმონმა ისინი შეიწყალა და განათავისუფლა, როდესაც მიუძღვნეს დედოფალს ის, რაც მოეტაცათ მისთვის; მეფემ ჩამოართვა მხოლოდ რამდენიჲე ნაწილი მამა-პაპეულის მამულისა. ყორღანაშვილის ცოლ-შვილს კი და მის სახლეუ-

ლობას მეფე მკაცრად მოექცა და ყველა ისინი გელი-ყარას კლდიდამ გადააყრევინა.

მეფე მედგრად დახვდა ლალა-ფაშას, რომელიც დასაველეთ ქართლს ხელ-ახლად შემოესია ღ რომელმაც მარტო სადგერის წმ. გიორგის ეკლესიის გაძარცვა მოასწრო.

კახეთის მეფე ალექსანდრე გაჯავრებული იყო სვიმონზე, როგორც თვისის დის გამო, აგრეთვე სიმამრის ბარძიმ ამილახვარის გამო; ამას გარდა მას ეშინოდა, რომ სვიმონმა ელი მირზონის და ხოსრო მირზას მოკვლისათვის, — რომელნიც იმის ცოლის ძმები იყვნენ, — ჯავრი ჩემზე არ ამოიყაროს. ის ანაზღად თავს დაესხა მეფეს დილომში და იქ ჩაიდინა საქციელი, რომლითაც დედოფალი ¹⁾ შეურაცხყო.

რამდენისამე ხნის შემდეგ სვიმონმა დაამარცხა კახელები ქოტორში ²⁾ და დაატყვევა მრავლად კახეთის დიდებულნი, რომელნიც განათავისუფლა მხოლოდ მაშინ, როდესაც აიძულა თავი დაეწყევლათ იმ მტრობისათვის, რაც მათ სვიმონს აღმოუჩინეს. ეს მოჰხდა 1580 წ. ³⁾ ახლო ხანებში. სვიმონი იძულებული შეიქმნა სპარსეთში გაეგზავნა თავისი ქალი საცოლოთ ჰამზა-მირზასათვის, შაჰ ხუდა-ბენდეს შვილისათვის, და თავისი 12 წლის ვაჟი ლუარსაბი — მძევლად. ალექსანდრე კახელსაც სპარსებმა მოსთხოვეს ერთგულობის სათავდებოდ მისი ქალი და ვაჟი კონსტანტინე.

¹⁾ დედოფლის პერანგის ამხანაგი ალექსანდრემ ჩამოჰკიდა შუბზე და გაფრიალებული გაიძლოა წინ. ამ საძაგლობის მსმენელმა სვიმონ მეფემ შეუთვალა ალექსანდრეს: „ქმენ საქმე უშვერი, რამეთუ თუმცა ექმნა სხვას, ჯერ იყო შენგან ძიებად შურისა (დედოფალი ნესტან-დარეჯანი ნახევარ-და იყო ალექსანდრესი). აწ განემზადე ზვალისათვის ბრძოლად, რამეთუ ვეძიებ შურსა“.

²⁾ მარტყოფში.

³⁾ მ ფე სვიმონმა სვეტი-ცხოვლის საყდარში ამ ნაირი ფიცი დაადებინა: „ღმერთმან, სიმართლის მოქმედმან, კახს კაცს ნუღარასოდეს ნუ გაუმარჯოს ქართველს კაცზე, არც დიდთა და არცა მცირეთა“.

ამასობაში ქართლის მმართველი ვახტანგი გარდაიცვალა. უყარყვარე ათაბაგი თავს დაესხა ლორეს და იმის გარშემო მდებარე მხარეში შეიფარა თავი. ცოტა ხანს უკან მაჰმად-ფაშამ აიღო ლორე და გორი და დაიბანაკა მუხრანს იმ განზრახვით, რომ სურსათი მიეწოდებინა ტფილისის მეციხოვნეთათვის. აქ მეფე სვიმონი თავს დაესხა მაჰმად ფაშას და აიძულა გაქცეულიყო ტფილისს. იმავე წელს სვიმონმა მიიმხრო ათაბაგი მანუჩარ, რომელიც რამდენისამე ხნის წინად გამაჰმადიანდა და სახელად მუსტაფა დაირქვა. შემდეგ კი, შევიწროებული მუსულმანების შეურაცხყოფით და ძალ-მომრეობით, ისევ გაქრისტიანდა. სვიმონ მეფემ მიათხოვა მას ცოლად თავისი ქალი ელენე. ის გარს შემოერთყა ტფილისის ციხეს, დაამარცხა მეციხოვნენი, როდესაც ისინი ციხის გარეთ გამოვიდნენ და გაილაშქრა ლორეს ასაღებად. მან დაამარცხა ფარხად-ფაშა და ჯერ აიღო ის მღვრმენი, რომელნიც ლორეს გარს არტყიან და შემდეგ ლორის ციხე, ტფილისი და სამშვილდე. 1586 წ. ჯავრის ამოსაყრელად სულთანმა დიდ-ძალი ჯარი გამოჰგზავნა ფარხად-ფაშის^{*)} წინამძღოლობით, რომელმაც ხელ-ახლავ დაიპყრა ლორე. მაგრამ ერთი რაზმი ოსმალოს ჯარისა სვიმონის ცბიერებით სრულებით გაფანტულ იქმნა ხატის სოფელში, ასე რომ ლორისა და გორის გარდა ოსმალებმა ქართლში ვერსად ვერ შეიმადრეს თავი და ამ ქვეყანაში მშიდობიანობა სუფევდა.

1586 წ. დამლევს სპარსებმა ტახტიდამ გადმოაგდეს ბედკრული ხუდა-ბენდე და შაჰათ დასვეს იმისი შვილი ჰამზამირზა, რომელიც რამდენისამე თვის შემდეგ მოკლულ იქმნა დალაქის მიერ. შემდეგ იმეფა მოკლეს ხნით მისმა ძმამ, ისმაილ III, და ბოლოს ხუდა-ბენდეს მესამე შვილი, აბაზ I, შეიქმნა შაჰად 1587 წ. ამ დროს სვიმონი გამოექომავა ათაბაგ მანუჩარს, — რომელსაც ოსმალები თავს დაესხნენ, — დაა-

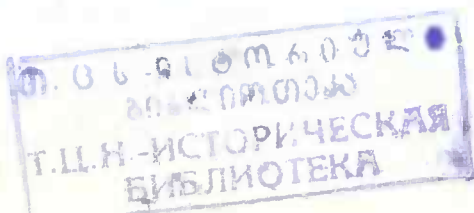
*) ფერად-ფაშა.

ბანაკა ახალ-დაბაში და შემდეგ შევიდა სამცხეს, საიდანაც განდევნა იმისი მტრები და მოწინააღმდეგენი. როცა შეიტყო, რომ იმერეთის მეფეს ზოგიერთი დიდებულნი არ ემორჩილებიანო, თავს დაესხა და გოფანთოში დაამარცხა მეფე ლევანი, რომელიც თავის ციხე-სიმაგრეებს შეეფარა, თვითონ სვიმონს კი შიშით ჰქონდა ოსმალებისა, — რომელთაც ჯერ კიდევ გორი ეჭირათ, — და უკანვე დაბრუნდა, მხოლოდ იმერეთიდან მძევლები წამოიყვანა. იმის წამოსვლის შემდეგ იმერეთში არეულობა მოჰხდა: დადიანმა წაართვა ტახტი ლევანს და მეფედ როსტომი¹⁾ დასვა.

როცა სვიმონმა ამ ცვლილების ამბავი შეიტყო, წამოვიდა ჯარით იმერეთს, აიღო ციხეები: სვერი, სკანდა, ქუთაისი, გაემართა ოდიშისაკენ და დაედევნა როსტომს, რომელიც იქ გაიქცა. სვიმონი რომ ოფიშკვითში დაბანაკდა, დადიანის მოციქული გამოეცხადა და სთხოვა, როსტომი შეირიგეო, როსტომი ამიერიდგან შენი მორჩილი იქნება. სვიმონმა არ შეიწყენარა ეს თხოვნა. ასტყდა ოში; სვიმონის ჯარი იძლია. დამარცხებულმა სვიმონმა დასტოვა ზარბაზნები, თავისი ბანაკი და დაბრუნდა ქართლში 1590 წ. კავთის-ხევს რომ მოვიდა, ერთმა ქვრივმა დიდი პატივის ცემით მიიღო უცნობი სტუმარი და კარგად გაუმასპინლდა. ქვრივი სწუხბდა ქართველების ჯარის გამო. დასაჯილდოებლად ამისა სვიმონ მეფემ გაააზნაურა იმისი ოჯახი ქვრივის-ძის სახელწოდებით²⁾.

¹⁾ კოსტანტინეს ძე, რომელსაც მამია დადიანმა თავისი ასული შერთო ცოლად. შხეფის-ციხეში დამწყვდეული ლევანი მალე გარდაიცვალა.

²⁾ ზოგი სხვანაირად მოგვითხრობს ამ ამბავს, ვითომც ის ქალი ქვრივის ძე იყო გვარად, ქმარი ლაშქარში ჰყავდა და ქალმა მეფესთან წუხილი დაიწყო: „ნეტა ღმერთმა მიჰხედოს მეფეს წყალობით და გვეღირსოს სვიმონის ცოცხლებით მოსვლა და სხვანი მისის ქირის სანაცვლონი იყვნენო“. სვიმონმა გაააზნაურა ვითომ იმისი ქმარი და ყმა და მამული უბოძა.

გადარჩენილის ჯარით სვიმონი ხელ-ახლად გარს შემოად-
გა გორის ციხეს, ცხრა თთვის შემდეგ აიღო და მით მთელი
ქართლი ოსმალებისაგან გაათავისუფლა. ეს რომ სულთანმა
მუჰამედ III გაიგო, გაჰგზავნა ჯათარ-თაშა დიდძალის ჯა-
რით, რომელიც დაბანაკდა ნახიდურს. სვიმონი იდგა სა-
ლარაშენს, საიდანაც ოსმალების ბანაკის დასათვარიელებლად
წაიყვანა თორმეტი ცხენოსანი და ჟებრძანა მექანარეს ბუკი
დაეყვირებინა³⁾. ოსმალნი აღიჭურვნენ და ამხედრება იწყეს.
მეფემ მაშინვე საჩქაროდ გამოსწია ბანაკისკენ. ფარცხისს რომ
მიაღწია, აწუფს, აღგეთის ნაპირად, მეფეს ცხენი ლაფში ჩაუ-
ვარდა. სვიმონი ტყვეთ წაიყვანეს ოსმალებმა თავიანთ ბანაკში,
სადაც იმ ზამთარს და გაზაფხულს თანა ჰყავდათ, ხოლო 1600
წ., ზაფხულში, სვიმონი სტამბოლს გაისტუმრეს. მეფის ძე გი-
ორგი გამოედევნა ოსმალებს, მაგრამ მათ მოასწრეს ლორის აღე-
ბა და 'შიგ შესვლა; გიორგი დაბრუნდა ქართლში და მამის
გამოსასყიდლად შეჰპირბა ყოველი საუნჯე, როგორც თავისი,
აგრეთვე საეკლესიო და სამონასტრო; მაგრამ ვერაფრით ვერ
უშველა მამას. მეფე დიდ-ხანს იჯდა დაპატიმრებული შვიდ-
კოშკიან ციხეში, სადაც 1611 წ. ახლო ხანებში გარდაი-
ცვალა.

დასამტკიცებლად იმისა, რომ ქართველთ ისტორიაა შეც-
დომით აღნიშნავს სვიმონის სიკვდილს 1600 წ., სხვათა შო-
რის, ერთი გარემოებაც საკმარისია: 1606 წ. მივიდა სპარსეთ-
ში მეფე სვიმონის სახელით ერთი ქართველი ქალი გულჩინ,
რომელიც დიდად მიღებული იყო სტამბოლში და სცდი-
ლობდა სულთანსა და შაჰს შორის ზავი და მორიგება ჩამო-
ფგდო. ამას გარდა ოსმალოს მენისტორიენი ამბობენ, რომ
სვიმონი მოკვდაო ოთხის წლის წინად ამ ორ სახელმწიფოთა

³⁾ მეფეს სჯრდა საკუთარის თვალთ ენახა, რა ნაირად იყვნენ ოს-
მალნი მომზადებულნი მტრის დასახვიდრად.

შებრძოლებამდე, მაშასადამე, ზემოხსენებულის წლის ახლო ხანებში.

სიგიმონ მეფის ტყვედ წაყვანის შემდეგ, მისი შვილი გიორგი X გამეფდა და ეკურთხა ტფილისში. 1600 წ. მეფე გარს შემოადგა და აიღო ლორე. 1600 წ. დამლევეს შაჰ-აბაზი გარშემოერთყა ერევანს და ქართლისა და კახეთის მეფენი დაიბარა ჯარით. მეფეებს თან ახლდათ არაგვის ერისთავი ნუგზარ, რომელიც იმას წინადაც გადაუდგა ალექსანდრეს და მიემხრო მეფე გიორგის. ქართველებმა ვაჟ-კაცობით თავი იჩინეს; შაჰმა მეორე წელს, მაისში, აიღო ეს ციხე. მეფე გიორგის რომ ისტუმრებდა, შაჰმა მოსთხოვა ლორეს დათმობა, და ამის სანუქფოდ სხვათა შორის აჩუქა მამული ლაგიჯარის მახლობლად, გილანში, რომლიდანაც შემოდიოდა 3000 თუმანი ანუ 30,000 მანეთი და გაისტუმრა შინ. მეფეს შემდეგ დიდხანს აღარ უცოცხლია. 1605 წ. მან მიაშველა ჯარი კახეთის დედოფალს ქეთევანს, რომელმაც გაილაშქრა თავის სიძის კონსტანტინეს წინაღმდეგ, და შვიდ სეკდემბერს ამავე წლისას გარდაიცვალა, — ზოგიერთის თქმით, ფუტყრის კბენით, რომელიც თავლის ფიტაში ჩარჩენილიყო; ზოგი კი ამბობს, ვითომც შაჰ-აბაზს მოეწამლოს. ამ მეფისაგან დარჩა სიგელი ბორის თევდორი-ძის⁴⁾ სახელზე, დაწერილი 10 მაისს 1600 წ. ამ სიგელითა სჩანს: 1) რომ რუსის მეფეს გამოეგზავნა ელჩათ ტატიშჩევი, რომელსაც კახეთიდან დაბრუნების დროს უთხოვნია გიორგის მეფის ასული ელენე საცოლოდ რუსის მეფის ძის ანდრიასაათვის და 2) მეფე ბორისმა თავისი ასული ქსენია შეაძლია ცოლად ხოსრო მუხრან-ბატონს, გიორგის დისწულს. ამ ორ ქორწინებაში არც ერთი არ მოჰხდა, — თუმცა ორივე მეფე თანხმანი იყვნენ, — რადგან ამ დროს ბორისი

⁴⁾ აქ უნდა იგულისხმებოდეს თევდორე ბორისის ძე, რომელმაც შემდეგ ბორისისა ცოტა ხანს იმეფა.

ტახტიდამ გადმოაგდო პირველმა ცრუ-დიმიტრიმ ⁵⁾. მეფე გიორგმ 10 მაისს 1605 წ. ჯვარზე დაიფიცა რუსთა მეფის ერთგულებისათვის.

გიორგის სიკვდილს შემდეგ ოსმალებმა დაიჭირეს ლორე, რომელშიაც მეციხოვნეთა უფროსად ჩააყენეს მოჰამედ-ფაშა, ყაზახის ტომის შთამომავალი; მათ დაიპყრეს აგრეთვე ტფილისი, რომელიც აბდალატიფ-ფაშამ გარდასცა მათ—და დმანისი; ქართლის სატახტო ქალაქი ჩააბარეს ვინმე ალი-ყული ხანს.

ეს რომ შაჰმა შეიტყო, გამოილაშქრა და დაიპყრო მთელი ყარაბაღი და ჩრდილოეთისაკენ გასწია. მხოლოდ მაშინ დაუთმო მაჰმედ-ფაშამ ლორე, აბდალატიფ-ფაშამ გარდასცა ტფილისის ციხე სპარსთა მეციხოვნეებს და ქართლისეგ სპარსელებმა ჩაიგდეს ხელში.

ლუარსაბ II გამეფდა შემდეგ თავისის მამის გიორგისა და ეკურთხა მცხეთას. ქართლში მშვიდობა ჩამოვარდა, მხოლოდ უფულობა იყო დიდი, რადგან სვიმონ მეფის გამოსასყიდლად დიდ-ძალი ფული და საუნჯე იქმნა შეგროვილი. ამასთან მეფის უფლებაც ძალიან დასუსტდა ხანგრძლივის ომების გამო. დიდებულნი შეიხიზნენ თავიანთ სამფლობელოებში და იქ გამაგრდნენ.

ამ დროს შაჰ-აბაზმა ცოლად შეირთო თინათინ, უმცროსი და ლუარსაბისა და ქორწინება დიდის ამბით გარდაიხადა. ბატონის ასულს დაარქვეს სპარსულად ლელა ანუ ფატმან-სულთან-ბეგუმი. ლუარსაბი თექვსმეტის წლისა იყო, როდესაც ქართლი მოიარა და დიდებულებს ეწვია. ამ დიდებულებში უძლიერესი იყო გიორგი სააკაძე, ტფილისისა და დვალეთის მოურავი, რომელსაც აზნაურობა რამდენისამე წლის წინად მიეღო. ის იყო დიდი ვაჟ-კაცი და გამბედავი.

⁵⁾ ბორისი უცებ გარდაიცვალა, ხოლო მისი შვილი თევდორე ტახტიდამ გარდაუგდო ცრუ-დიმიტრიმ.

კაცი, მაგრამ აუი ენა ჰქონდა და ამასთან იყო პატიოსნების წესის არა ყოველთვის მტკიცედ დამცველი. თავს ისე აჩვენებდა მეფეს, ვითომც ძალიან შეურაცხყოფილი ვარ მით, რომ ჩემი ცუდი ყოფა-ქცევა მამხილეო. თუმცა მიუხედავად ამისა სააკაძემ მაინც თავის ხელმწიფეს არ უღალატა იმ ხანად.

1609 წ. ყირიმის თათრები, ზღადადიდამ დაბრუნებულები, შეესიენ და გაძარცვეს თრიალეთი. ზოგიერთის თქმით, ისინი იყვნენ ის თათრები, რომლებიც ოსმალებმა ახალციხიდან გაჰყვანეს ქართველების დასასჯელად, როცა ისინი ამ მხარეს შეესიენ. ქართველთა მათიანე კი არ იხსინიებს არსად ამ შესევას. ამ თათრების ჯარის სარდლათ იყო ვილაც ჯელილ ანუ ჩილ-ფაშა და მის ხელ ქვეითი იყო ფერჰად-ფაშა. ლუარსაბი მაშინ ცხირეთს იმყოფებოდა და შეუდგა თავის დაცვას. თუმცა გზა ჩახერგილი იყო, მაგრამ მაინც ვერ შეაჩერეს თათრები, რომლებმაც მრავალი ქართველები ამოსწყვიტეს. ერთის სომხის⁶⁾ მღვდელი თევდორე ცბიერებით გაუძღვა მათ ქვესადრისაკენ, და მით ააცილა ისინი ცხირეთს. როცა თათრები მიჰხვდნენ, რომ თევდორე მღვდელმა მოგვატყუაო, შეუბრალებლად აჰკუწეს. ამასობაში მოურავმა გიორგი სააკაძემ საჩქაროდ მოასწრო 1500 მგომარის შეკრება; საბარათიანოს მცხოვრებნიც მოეშველნენ მეფეს და ერთად დაეცნენ მტერს, რომელიც გორის ხიდისაკენ გაემართა; რადგან ზიდი ჩაქცეული იყო მეორე სომხის მღვდლისაგან, თათრებმა ფონი მოსძებნეს და ისე გავიდნენ მტკვარში ქარელს ახლოს. მაშინ ახალ-დაბას მყოფი მეფე გავიდა მტკვარში თავის მხედრობით და გამაგრდა სურამს⁷⁾ ახლოს და ახალციხეს

⁶⁾ ავტორი აქ შეცდომით იხსენიებს თავ-დადებულ ქართველს თევდორე მღვდელს სომხის მღვდლად. ის იყო კველთას მღვდელი თევდორე. ხოლო სომხის ტერტერამ, სააკაშვილმა, გორის ხიდი ჩააქცია. ის სხვაა და თევდორე—სხვა.

⁷⁾ ტაშის კართან.

მიმავალი გზა შეუკრა თათრებს. აქ მოჰხდა ფიცხელი ომი ⁸⁾; მრავალი თათარი დაიხოცა; გამარჯვებულებს დარჩათ მდიდარი ალაფი, ხოლო თათართაგან ვინც გადარჩა, გაიქცა.

როცა მეფე დაბრუნდა უკან, ეწვია მოურავს ნოსტეს, სადაც შეუყვარდა მოურავის და, და განიზრახა იმის ცოლად შერთვა. მოურავმა ისე დაიჭირა თავი, ვითომც ამ ქორწინების წინააღმდეგი ვარო, და კიდევ მოახსენა მეფეს თავისი აზრი. არც დედა მეფისა, მარიამ ლიპარტიანის ასული, ურჩევდა მეფეს ამ შეუღლებას. მაგრამ მეფემ არ ჩსმინა დედის რჩევა და დაიწერა ჯვარი. ექვსის თთვის შემდეგ დიდებულებმა აიძულეს მეფე უარ-ყყო ეს შეუსაბამო ქორწინება, შეერთო სამეგრელოს მთავრის ასული და განეტყვებინა მეუღლე. ამას გარდა დიდებულებმა გარდასწყვიტეს ნადირობის დროს მოეკლათ მოურავი ყარაიაზში; ეს რომ მოურავმა შეიტყო ფარეშთა უხუცესის კახაბერ ხერხეულიძისაგან, სწრაფად გაიქცა ცხენის ჭენებით ნოსტეს, იქიდან მთელის სახლელულობით გასცურა მტკვარში და მივიდა ქსნის ერისთავ ნუგზართან—თავისს სიმაგრეთან. ნუგზარი იყო შვილის-შვილი ვილაც ვანათელ აზნაურისა, რომელსაც სვიმონ მეფემ ერისთაობა უბოძა ერთგულ სამსახურისათვის. ნუგზარი ემდურებოდა მეფე ლუარსაბს მისთვის, რომ არ მისცა თავისი უფროსი და ცოლად მის შვილსა. მოურავი და ნუგზარი წავიდნენ აღჯა-ყალაში და აქედგან—სპარსეთს. შაჰ-აბაზმა მიიღო ისინი დიდის წყალობით, და ცოტახანს უკან ნუგზარი გამოუშვა შინ, ხოლო მოურავი თან იახლა, საქართველოს მდგომარეობას დაწვრილებით გამოვკითხავ ამასაო.

1612 წ. ლუარსაბმა შაჰის ბრძანებით მიათხოვა თავისი შვილი და ხვარეშანი კახეთის მეფეს თეიმურაზს, იმისავე ბრძანებით მოჰკლა ყაზახის ხანი, რომელსაც აგრეთვე ნაბრძანები ჰქონდა მოეჭრა თავი ლუარსაბისათვის.

⁸⁾ ბორჯომის ხეობის შესავალში.

შემდეგს წელს ლუარსაბმა და თეიმურაზმა, სანადიროდ შაჰის მიერ მიპატიჟებულებმა მაზანდარანს, დიდხანს არ გასცეს შიკრიკს პასუხი და არც ეწვიენენ შაჰს. შაჰმა შეურაცხყოფად მიიღო, როგორც ესა, აგრეთვე ის, რომ ორივე მეფე ერთმანეთს დაუახლოვდნენ და შეჰრეს ზავი, რომელიც, იმის ფიქრით, სპარსეთის საწინააღმდეგოდ უნდა ყოფილიყო დასკვნილი.

ისტორიკოსი არაქელი და ზოგიერთი დასავლეთის მეისტორიენი ამტკიცებენ, რომ შაჰს უყვარდა ზემოხსენებული და ქართლის მეფისა და ძლიერ ეწყინა, როდესაც ის სხვას მიათხოვეს. ალბად აქ შეცდომა უნდა იყოს, როგორც ამ ამბის მოთხრობაში, აგრეთვე დროს აღნიშვნაშიაც.

ოკტომბერში 1641 წ., შაჰ-აბაზი, შეგონებული მოურავის მიერ, — რომელიც ერთის წლის წინად გამაჰმადიანდა, — მივიდა განჯას იმ განზრახვით, რომ უეცრად დაეცეს კახეთს. შეშინებულმა ლუარსაბმა შეჰკრა კავშირი თეიმურაზთან. შაჰი საიდუმლო წერილებით სცდილობდა მეფეებს მოეკლათ ერთმანერთი და, როდესაც კახეთის აოხრების შემდეგ, ის შევიდა ქართლში, დიდებულებმა უარი განაცხადეს სპარსელების წინააღმდეგ ეომათ, რადგან შაჰის გაგზავნილი კაცები ყველგან აცხადებდნენ მშვიდობიანობას და ვერაგობით შეაგონეს ხალხს წყნარად ყოფილიყო. მეფეები გადაიხვეწნენ იმერეთში, სადაც დიად მეგობრულად მიიღეს ისინი. შაჰი ამაოდა სცდილობდა დაეთანხმებინა იმერეთის მეფე დაეთხოვა და გამოესტუმრებინა ქართლის და კახეთის მეფენი. გიორგი მეფე არას გზით არ დასთანხმდა ამაზე. ვერც შალიმანმა, ლუარსაბის შამა-მძუმემ, დაითანხმა ქართლის მეფე თავის ნებით გამოცხადებულიყო შაჰთანა. ბოლოს შაჰ-აბაზმა გაჰგზავნა თავისი კარის კაცი, ადერბეიჯანის ვეზირი, სარუ-ხოჯა საჩუქრებით და ორის წერილით გიორგისთანა და ლუარსაბთან. ამ წერილებით უნდოდა ჩამოეგდო მეფეთა შორის შუღლი. სარუ-ხოჯა სამჯერ მივიდა მეფეებთან,

მაგრამ არა თუ ვერა გააწყორა, არამედ, უკანასკნელ მისვლის დროს, შეურაცხყოფა მიაყენეს და გაძარცვეს კიდევ. მას შემდეგ სარუ-ხოჯას იმერეთში აღარ გაუვლია. მაშინ ლუარსაბის დამ, შაჰის მეუღლემ, ყოველი ღონის-ძიება იხმარა და შეაგონა თავისს ძმას დაჰმორჩილებოდა და მინდობოდა შაჰს. ლუარსაბი შეშინდა, შაჰ-აბაზმა მართლა არ მისცეს ქართლი მეფე გიორგის შვილისაო, — რაზედაც, თუ ვერწმუნებით სპარსეთის მეისტორიეს, მოლაპარაკება იყო გამართული, და გარდასწყვიტა დაეტოვებინა იმერეთი. შაჰმა ცბიერობით ჩაიყვანა ლუარსაბი გორიდან ტფილისს, თუმცა ლუარსაბს განზრახვა ჰქონდა გაქცეულიყო გზაში. ერთის წლის შემდეგ, როცა შაჰი ყარაიაზს წავიდა, თან წაიყვანა ლუარსიბი და აქედამ თან იახლა ყარაბაღსა და ასტარაბაღს.

შაჰის დაბრუნების შემდეგ ქართლში 1616 წ., სხვა და-სხვა საბაბით სპარსები დღე-და-ღამ უდარაჯებდნენ მეფეს მოგზაურობის დროს, ნამეტურ მას შემდეგ, როცა მეფემ გაქცევა მოინდომა. ბოლოს აშკარად მიუყენეს დარაჯები, ვითომ და იმ მიზეზით, რომ ლუარსაბს მოჰპარეს შაჰის ნაჩუქარი აღმასებით შემკული ნივთები. ამ გვარად შაჰ-აბაზს თითქო შეპყრობილი ჰყავდა ლუარსაბი. ამასობაში ვიღაც სპარსელი განაგებდა ქართლს, როგორც შაჰის მოადგილე, და ბაგრატ VI-ს, დაუთ-ხანის ძეს, მინიჭებული ჰქონდა უფლება სიგელებისა და გუჯრების გაცემისა.

ისპაჰანს მისვლის უმაღვე შაჰმა შეიტყო თეიმურაზის შესევა კახეთში; მაშინ შაჰ აბაზმა ურჩია ლუარსაბს, მაჰმადის სარწმუნოება მიეღო; როცა ლუარსაბმა უარი განაცხადა, შაჰმა გაჰგზავნა გულაბ-ყალის ციხეში, შირაზის ახლოს; შაჰი უკმაყოფილო იყო მით, რომ აქ რუსის ელჩი ივანე კარობინი შუამდგომლობდა ლუარსაბის განთავისუფლებისათვის და უბრძანა მოეხრჩოთ იგი შვილდის ბაწრით იმ დროს, როცა ელჩი ძვეზის ქვრით თავს იქცევდა.

ეს მოჰხდა 1622 წ. — მეფე ლუარსაბს საქართველოს ეკკლესია წმ მოწამეთ ჰრაცხს. ანტონ I კათალიკოზმა წარმოსთქვა შესხმა იმის სიკვდილის შესახებ. ლუარსაბის ხსენებას ქართველთ ეკკლესია დღესასწაულობს 21 ივნისს.

ტფილისში ყოფნის დროს, ალბად 1616 წ., შაჰმა შეიტყო, რომ ლუარსაბს მოეხერხებინა სანდო კაცების შემწეობით მეფე სვიმონის ნეშტის პოვნა სტამბოლში და იქილამ გადმოსვენება მისი. შაჰმა ბრძანა, ვითომც პატივ-საცემლად მაჰადიანის ხელმწიფისა, სვიმონის ნეშტი მეშხედს წაესვენებინათ, მაგრამ ნამდვილად კი არავინ იცის, სად დაკრძალეს იგი ნეშტი მეფისა.

ლუარსაბის მოკვლის შემდეგ მისი და მიატოვა შაჰმა და მიათხოვა ფეიქარ-ხანს, კახეთის გამგებელს. ქართლის მეფედ კი დაჰნიშნა ბაგრატ VI, დაუთ-ხანისა და კახეთის მეფის ასულის ანნას ძე, რდმელიც, როგორც მაჰმადიანის სარწმუნოების მიმდევარი, არავისაგან პატივ-ცემული არ იყო. ბაგრატს დაცინვით საბარათიანოს ბატონს უწოდებდნენ, რადგან საბარათიანოში სცხოვრობდა. მეორედ გალაშქრების შემდეგ კახეთს, 1616 წ. ბოლოს, შაჰ-აბაზი ესტუმრა ტფილისში ბაგრატს, რომელსაც დიდი წყალობა მიანიჭა; აქედამ ის წავიდა სომხეთს, სადაც მიღებული იყო იქაურის ათაბაგის მელიქ მარმენეს მიერ და აქედამ გადავიდა საზაფხულო იალაღებზე სევანგის ტბის ახლოს. ბაგრატი გარდაიცვალა ბოლნისში 1619 წ. მეუღლე მისი სცხოვრობდა ხან ტფილისში, ხან სომხეთში თვისის შვილით სვიმონით, რომელსაც ქართველები ნაკლებად სცემდნენ პატივს. რაც შეეხება კახეთს, ამ სამეფოდამ გარდაასახლეს მაზანდარანში 80,000 ოჯახი და მათ ნაცვლად დაასახლეს თათართა ტომნი.

ახლო ხანებში ნუგზარ ერისთვის მემკვიდრედ დარჩენილი მისი შვილი ბაადურ გამოაგდო მისმა ძმამ, ზურაბმა. — ზურაბი თავის მეუღლითურთ წავიდა შაჰ-აბაზთან და, როცა შაჰმა და ბაგრატ მეფის ძემ სვიმონმა დაამტკიცა ერისთავად ზურაბი,

მან დაიპყრა ბაზალეთი და ბააღურ განდევნა იმერეთს; შემდეგ დაიპყრო მთიულეთი და ხევი, რომელიც აქამომდე სახასო იყო. ცოტა ხანს შემდეგ ზურაბი თავს დაესხა თავადს ჩიჯავაძეს საჩინოს, იმერეთში, ჯავრის ამოსაყრელად ბააღურის მოკვლისათვის. მან დაიჭირა და თავი მოჰკვეთა ჩიჯავაძეს. სვიმონი წავიდა სპარსეთს, ზურაბი დაედევნა უკან თავის გასამართლებლად; ზურაბი მალე გამოჰგზავნეს საქართველოში დიდ-ძალის ჯარით. მას ახლდნენ ყარჩი-ხანი და მოურავი. მათ უნდა აეკლათ კახეთი და ქართლის მკვიდრნი აეყარნათ და გადაესახლებინათ სპარსეთს. ამასთანავე შაჰმა სვიმონს უბოძა მეფის უფლება და მიათხოვა ცოლად თავისი შვილის-შვილი ჯამ-ხანუმი, ისა-ხან ყორჩიბაშის და ზუბეიდაბეგუმის ასული. ამით დამკვიდრდა საზოგადო წესიერება და მღელვარება დროებით შეწყნარდა საქართველოში.

სვიმონ II დაბინავდა ტფილისში, ანუ აღჯა-ყალაში. როგორც სპარსეთის მეისტორიე გვარწმუნებს. სპარსები წავიდნენ მუხრანს, სადაც აუარებელი რიცხვი კახელთა, ცბიერებით მიწოდებული ვითომც იმერეთში გასალაშქრებლად, მახვილით იქმნა ამოკლექილი. ახლა საქმე მიდგა ქართველების გადასახლებაზე. მოურავმა შემთხვევით შეაჩერა შაჰის შიკრიკი და, რომ შეიტყო ის განსაცდელი, რომელიც თვითონ მას და მის თანამემამულეებს მოელოდა, მოჰკლა იგი და ყოველივე აცნობა ზურაბს. ზურაბი და გიორგი სააკაძე, როგორც ვითომ სპარსების ერაგულები, მოელაპარაკნენ ყარჩი-ხანს და დაიბარეს ქართველები და მათი დიდებულნი, რომელთაც მოურავმა შეატყობინა შაჰის ზემოხსენებული განზრახვა. ყველა დასთანხმდა წინააღმდეგნ სპარსელებს, გარდა ანდუყათარ ანუ აბდულ-ყათარ ამილახვისა, რომელიც მაჰმადიანი და მეფე სვიმონის ქვისლი იყო. ამასთანავე ამ ანდუყათარის და შაჰსა ჰყავდა ჰარამხანაში. დიდებულებმა წაიყვანეს აბდულა და დაამწყვდიეს საფურცლეს, ხოლო მისი მფულღე წარგზავნეს თრუსოს ხეობას, არშის ციხეში.

მეორე დღეს ქართველნი ანაზღად დაეცნენ სპარსებს. ყარჩი-ხანი მოჰკლა თვით მოურავმა, ხოლო იმისი შვილი, იმამ-ვერდი ბეგი—მოურავის შვილმა ზურაბმა; შირვანის ბეგლარ-ბეგი უსუფ-ხანი და სხვა წარჩინებულნი გაჟლიტეს, ზოგი კი გადარჩა და უშველა თავს. ქართველებს აურაცხელი ალაფი დარჩათ. ეს მოჰხდა ნორიოს, მარტყოფის მაზრაში, 24 მარტს 1623 წ. შემდეგ ამისა ზურაბ ერისთავი დაუყოვნებლივ წავიდა კახეთს და იქიდან გამოაგდო ფეიქარ-ხანი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა ლელა, მეფე ლუარსაბის და, შაჰ-აბაზისაგან განტყვებული, შემდეგ ლუარსაბის მოკვლისა მოურავმა აიღო ტფილისი გარდა ციხისა, რომელიც შათირ-შაჰის წინამძღოლობით არ დაჰნებდა მას,—მერე შეუერთდა ზურაბ ერისთავს და დაედევნა ფეიქარ-ხანს, მაგრამ ვეღარ დაეწია. მათ დაარბიეს განჯა და ყარაბაღი და დაბრუნდნენ დიდის ნადავლით. თეიმურაზმა, მათ მიერ მოწოდებულმა კახეთში, მიათხოვა ზურაბს თავისი ასული დარეჯანი. ხოლო ქართლის გამგებლად იყო დაყენებული ქაიხოსრო, ვახტანგ მუხრან-ბატონის ძე, მაგრამ არაფერს არ აკეთებდა ამ ორ დიდებულთა დაუკითხავათ, რომელთაც უკვე ჰქონდათ მოლაპარაკება ოსმალებთან და ყოველს ღონეს ჰხმარობდნენ, რომ ტფილისის ციხე აეღოთ.

როგორც-კი გაიგო შაჰ-აბაზმა ქართლის აჯანყება და კახეთში მოჰხდარი ცვლილება, გააგდებინა თავი მოურავის შვილს პაატას, ხოლო ცოლი ზურაბისა დააყენა მოახლედ თავისს ჰარამხანაში; ამას გარდა მან გაჰგზავნა ქართლში ურიცხვი ჯარით ისა-ხან ყორჩიბაში. ის დაბინაკდა მდინარე ალგეთის ნაპირად იმ ადგილას, რომელსაც ინკანდერ-მუნჯი გუმიშლუს უწოდებს. ყორჩიბაშს ახლდნენ ერევნის ემირი გუნა-ხანი, ადერბეიჯანის ბეგლარ-ბეგი შაჰ-ბენდე-ხანი. ქართლები იდგნენ კოჯორს მანუჩარ ათაბაგის მაშველის ჯარით და კახელებით. სარდლის ბარათ ბარათაშვილის განკარგულებით ივნისის დამდეგს 1624 წ. დაეცნენ დილით.

მტერს და სავსებით დაამარცხეს. ემირ გუნამ მოუსწრო ომს და, როცა მიჰხვდა სპარსების დამარცხებას, სწრაფად შემოუტია მარაბდის სერიდამ ქართველებს, რომელნიც, - სიცხისაგან დაქანცულნი, - მალე განბნეულ იქმნენ. კახელებმა რომ გაიგეს თეიმურაზ მუხრან-ბატონის სიკვდილი, აიშალნენ და გაიქცნენ. სპარსნი შემობრუნდნენ, განაგრძეს ომი და იძულებულნი ქართველები უკუქცეულიყვნენ. თუმცა ამ ომში სპარსნი ქართველებზე მეტნი დაიხოცნენ, ისა-ხანმა მაინც გაათავისუფლა ტფილისი გარშემორტყმულ ჯარისაგან და ჩააყენა შიგ მეციხოვნენი, რომელნიც კუმისის ტბის არე-მარეს მკვიდრთა ძარცვავდნენ. მოურავმა ერთი მუქა ჯარით დაჰხოცა ამ მეციხოვნეთა შორის 700 კაცი; ხოლო მეორე შეგვედრის დროს ბირთვისთან საბარათიანოს ჯარის დაუხმარებლად მანვე დაჰხოცა 500 სპარსელი.

ზურაბ ერისთავთან შეთანხმებით ისა-ხანმა გაჰგზავნა არშის ციხეში ანდუყაფარის ცოლის მოსაყვანად როსტომ-მირზა, დაუთ-ხანის უკანონო შვილი. ეს როსტომი ისპაანში დიდხანს სცხოვრობდა და თითქმის არავინ არ იცნობდა; პირველად მოურავის შემწეობით გაიცნეს; მალე ისპაანის მოურაობა უბოძეს; მეფე ლუარსაბის ჯიბრზედ შაჰს დიდათ პატივ-ცემული ჰყავდა. სპარსები შაჰ ბენდე-ხანის წინამძღოლობით შევიდნენ დუშეთს და არშის ციხეში, საიდანაც წამოიყვანეს ბატონის ასული და ლომისას მთით მდინარე ქსანზე სამხრეთისკენ ჩიმოვიდნენ.

აქ მათ დაუხვდა მოურავი, რომელმაც ისინი ძლიერ დაამარცხა. სხვათა შორის, მოჰკლეს, თუ ტყვეთ წაიყვანეს, ადერბეიჯანის შაჰ ბენდე-ხანი და ერევნის ყაზახ-ხანი. მიუხედავად ამისა, როსტომის ვაჟ-კაცობამ სძლია მოურავს, რომელიც იძულებული იყო დაეტოვებინა ქართლი და წასულიყო სამცხეს, სადაც მასთან მივიდა მისი მეუღლე. ეს მოჰხდა 1626 წ. სპარსები უკან გამოუდგნენ და აიღეს ხერთვისი და რაძდენიძე ციხე. მაგრამ ისინი გამოდევნილ იქმნენ

იქიდან მოურავის მიერ, რომელმაც მიჰმართა სულთანის მთავრობას და გარდასცა ოსმალებს მის მიერ დაპყრობილი ქალაქები. შემდეგ მოურავი გადავიდა იმერეთის მეფესთან და დადიანთან და იქიდან დაბრუნდა სამცხეს. ისა-ხანმა მეფე სვიმონი დასტოვა ტფილისში, ხოლო როსტომ-მირზა დაჯილდოვებულ იქმნა ყულარ-ალის⁹⁾ ღირსებით.

ამასობაში ანდლუყათარ ამილახვარმა იასე ქსნის ერისთავის დახმარებით დაიპყრო თავადის ლაზნელის მამული, გადაარცვა მცხეთის ტაძარი და მწარე სიკვდილით მოკვდა ტფილისში, ნარიყალის კლდის ნაპრალიდამ გადავარდნილი. მოურავი დაბრუნდა ქართლში და სვიმონ მეფის ჯიბრზედ ქართლის გამგეთ დააყენა ქაიხოსრო მუხრან-ბატონი. მანვე დაიპყრო დვალნი, რომელთაც უარი სთქვეს ხარჯის გადახდაზე, დასაჯა სომხეთის ათაბაგი, სპარსელების მომხრე, და აიღო ბირთვისი, სადაც ქაიხოსრო ბარათაშვილს ჩაყენებული ჰყავდა ხუთასი სპარსელი მეციხოვნე. ეს მეციხოვნენი ყველანი ამოსწყვიტა. აგრეთვე დაამარცხა ქველი წერეთელი, რომელიც თავს დაესხა მას და აუოხრა მამული.

ამას შემდეგ ზურაბ არაგვის ერისთავი აეშალა ქართლის გამგეს ქაიხოსროს და მოურავს. ის არამც თუ ცდილობდა ხელში ჩაეგდო უზენაესი უფლება, არამედ სურდა ფული მოეჭრევინებინა თავის სახელზე. მან მიიწვია თეიმურაზ კახთბატონი და მოიწადინა იმის გამეფება ქართლში. მოურავი ჯარით სამცხიდან და იმერეთიდან მოვიდა დუშეთს. ფიცხელი ომი გაიმართა ბაზალეთს, სადაც მოურავი დამარცხდა. მოურავი წავიდა სამცხეს და თან წაიყვანა ქაიხოსრო 1626 წ. იქიდან შეუერთდა ოსმალებს არზრუმში და წავიდა სტამბოლის, სადაც ხელ-ახლავ გამაჰმადიანდა მუჰამედ-ბეგის სახელით.

⁹⁾ მონათ უხუცესი: ამის ხელისა იყო ყოველი მეფის როქის (ჯამაგირით დაქირავებული) სპანი, თვინიერ ციხე-ქალაქთა (ეხტ.), მოლაშქრეთ მთავარი, (ს. ო. ლექსიკონი, დასტურლამალი მეფის ვახტანგ მეექვსისა, გვ. 188.

ამ დროს თეიმურაზმა მოლაპარაკება დაუწყო დაუთხანს, რომელიც ტფილისის ბეგლარ-ბეგად იყო დანიშნული—და შეურიგდა სპარსელებს. მოურავმა და იმის მხლებლებმა (ქართ-ველეებმა) გასაოცარი ვაჟ-კაციბა გამოიჩინეს ოსმალების რაზმებში; მაგრამ დიდმა ვეზირმა შეიძულა ეს კაცი; არ ვიცით ნამდვილად, ეს სიძულვილი ჩამოაგდო იმისმა ცოლმა, რომელიც სულთანის და იყო და რომელიც შერთო ისმენდა ქართველ მხედრის დიდებასა და ქებას, თუ თითონ დიდი ვეზირი გაჯავრებული იყო ზოგიერთ ქართველების ურიგო ყოფა-ქცევით. მან უბრძანა თავი მოეკვეთათ, როგორც მოურავისათვის, აგრეთვე მის შვილებისა და 40 ქართველისათვის კონიაში, ივნისის დამდეგს 1629 წ. სამაგიეროდ ბაღდადის ომის შემდეგ სულთანმა მოაკვლევინა დიდი ვეზირი ხოსრო-ფაშა¹⁰). ამ გვარად მოკვდა გიორგი სააკაძე, ორჯელ ღალატის მტვირთველი, სჯულის უარის მყოფელი და სამშობლოს დამღუპველი. ის იყო იშვიათი ვაჟ-კაცი და საოცარის ნიჭით შემკული¹¹). თეიმურაზმა გამოაცხადა თავისი თავი ქართლის მეფედ და მუხრანის მახრა აჩუქა თავის შვილს დავითს.

შაჰ-აბაზი გარდაიცვალა 1629 წ. დამდეგს. რადგან მან მოაკვლევინა თუ თვალები დასთხარა ყველა თავის შვილებს, მისი შვილის-შვილი ისმაილი, რომელიც მისი უფროსის შვილის სეფ-მირზას ძე იყო, — აღიარებულ იქმნა შაჰად

¹⁰) ქართლის ცხოვრებით, ვეზირ-აზამ, ნაწ. II, გვ. 44.

¹¹) გიორგი სააკაძეს ცხოვრებას ბ-ნმა ან ფურცელადემ უძღვნა მთელი მონოგრაფია, რომელიც, სამწუხაროდ, უფრო ისტორიულ რომანსა ჰგავს... ავტორი გაუტაცნია ამ ჩვენის ალკივიადეს მოღვაწეობას და ერთობ იდეალურ მომქმედად, გმირად გვიხატავს დიდს მოურავს. ბ-ნ ან. ფურცელადის წარმოდგენით, გ. სააკაძე საქართველოს შეერთების იდეით იყო გამსჭვალული, მაშინ როდესაც მის მოქმედებიდან ეს არა სჩანს და ყველა მაშინდელი მწერალნი ერთხმად აღიარებენ, რომ თუმცა სააკაძე ნიჭით და მხნეობით შესანიშნავი კაცი იყო, მაგრამ მუხანათი, გამცემი, მოღალატე, რენეგატი იყოველ. მის სახელს ზიზღით იხსენიებს ისტორია...

სეფის სახელით. იმის გამეფება მოჰხდა ქართველის ხოსრო მირზას წინ-დახედულ განკარგულებით, რითაც ამ ხოსრო მირზამ დიდი გავლენა და სიმდიდრე შეიძინა. ცოტა ხანს შემდეგ ზურაბ ერისთავი აეშალა თავის სიმამრს, თეიმურაზს. მან მეფედ აღიარა სვიმონი, რომელსაც მთელი ქართლი დაუმორჩილა. ამას შემდეგ თეიმურაზი შაჰთან წავიდა საჩიველლად და გზიდან წერილი მისწერა ზურაბს, რომლითაც შეურაცხყოფას აყენებდა. მაშინ ზურაბმა თავისის უფლების გაძლიერებისათვის მოჰკლა სვიმონი ცხვილოში. თეიმურაზმა გაუგზავნა იმისი თავი შაჰს და შეიქმნა ორის სამეფოს მეფედ 1633 წ. თეიმურაზ I-ით კახეთის დინასტია გამეფდა ქართლში და თან და თან განდევნა ქართლის მეფის გვარის ჩამომავალი. თეიმურაზმა გაილაშქრა წუკეთის სულთანზე, დაღესტნის მთებში და იქ ხელი მოიტეხა; შემდეგ თავის ჯარის წინამძღოლობა ჩააბარა ზურაბს, რომელმაც მოჰკლა სულთანი და დაიპყრა ეს მხარე. შემდეგ ამისა თეიმურაზს ექვი შეუვიდა, ვაი თუ გაძლიერებულმა ზურაბმა განიზრახოს ქართლში გაბატონებაო და, ვათომც მისგან მოკლულ სვიმონ მეფის ჯავრის ამოსაყრელად, ზურაბი მოჰკლა და იმისი თავი შაჰს გაუგზავნა. თეიმურაზმა თავისი ასული ქეთევანი¹²⁾ მიათხოვა ალექსანდრეს, იმერეთის მეფის ძეს. თეიმურაზი ორჯელ თავს დაესხა ულუკოსარის მხარეს და ორჯელვე დიდად გამარჯვებული დაბრუნდა ლაშქრობიდან. შემდეგ გაილაშქრა ყარაბაღს, სადაც მიიწვია განჯის ბეგლარ-ბეგმა დაუთ-ხან უნდილაძემ, რომელიც ტომით ქართველი იყო. თეიმურაზმა იქ მრავალი ყაჯარი ამოჰხოცა და ეს მხარე სულ ააოხრა. ყაენი განრისხდა, როგორც ყარაბაღის აკლებასზე, აგრეთვე უფრო იმაზე, რომ თეიმურაზმა გადაასახლა კახეთში დაუთ-ხანი, რომელიც შემწევობას აძლევდა ამ ლაშქრობაში. შაჰმა გამოჰგზავნა ქართლში 1672 წ. ხოსრო-მირზა და, როს-

¹²⁾ ვახუშტით, დარეჯანი, რომელიც უწინ თეიმურაზმა ზურაბს მიათხოვა.

ტომ-ხანის სახელით, ქართლის მეფედ აღიარა. ერთი გუჯარი ყოველ ექვს გარეშე აღნიშნავს ზემოხსენებულ წელს, როდესაც მრავალ დიდ ბულოთ თან ხლებით როსტომი ქართლში შემოვიდა ყაენმა კახეთი სელიმ-ხანს მისცა. მუხრან-ბატონი და ბარათაშვილები მიემხრნენ ახალ მეფეს; თეიმურაზმა ველარ შესძლო შებრძოლება და იმერეთს გარდაიხვეწა.

გამეტდებ თუ არა როსტომ-ხანი, გადააკეთა გორისა და სურამის ციხეები და შიგ სპარსელნი მეციხოვნენი ჩააყენა. მაშინ ის 67 წლის მოხუცი იყო, მაჰმადიანი, ცბიერი, ძლიერ მდიდარი და დიდად პატივცემული შაჰის მიერ, რომელმაც ყველა მეზობელ ხანებს უბრძანა მისთვის დახმარება აღმოეჩინათ. როსტომ-ხანის დროს თან და თან დაბრუნდნენ შინ სპარსეთში ტყვეთ წაყვანილი ქართველნი, რომელნიც მისდევდნენ სპარსთა ზნე-ჩვეულებას და განცხრომით სცხოვრობდნენ. მათ შემოიღეს იმნაირი ცვლილება, რომელიც ქართველებს სასიკეთოდ არ გამოადგათ: სპარსული ტანთ-საცმელი, ზნე-ჩვეულება; თანამდებობის სახელ-წოდებანი შეიცვალა სპარსულ წეს-წყობილების მიხედვით. ქრისტეანობა მხოლოდ დაბალმა ხალხმა დაიცვა. როდესაც 1633 წ. სულთანმა მურად IV გაილაშქრა ერევანზე, სპარსებმა სიფრთხილისათვის დაიჭირეს საათაბაგოს სამხრეთი ნაწილი და ახალ-ციხე. ამასთანავე სელიმ-ხანის ადგილზე კახეთში ხანათ მამუი-ბეგი დააყენეს და გორში მეციხოვნეთა ჯარი შეიყვანეს. როდესაც თეიმურაზი დარწმუნდა, რომ მისი საქმე ირღვეოდა, დასთანხმდა, ნიშნად მორჩილებისა, ყაენისათვის მიეთხოვებინა თავისი ასული თინათინი, რომელსაც თან გაჰყვინენ სპარსეთში დიდებულის შაჰ-ყული ხანის მეუღლე და ლევან დადიანის ელჩი, მოინაბეგი. ამის სანუქტოდ შაჰმა დაუბრუნა თეიმურაზს კახეთი. შემდეგში შაჰმა სიმთვრალეში სასიკვდილოდ დასჭრა ბატონის ასული; მოგზაური ტავერნიერი გვარწმუნებს, რომ შაჰმა იმდენად შეინანა ეს თავისი საზიზღარი მოქმედება, რომ რამდენსამე ხანს აღარ დაუღლევია ღვინო და არაყიო.

როსტომმა შეირთო ქეთევან აბაშიძის ქალი, რომელსაც სახელად უწოდა გულ-დუხტარი. ანჩის ხატისა და სიონის ეკლესიას შუა აიშენა სასახლე, შემოავლო კედელი ხიდის ყურიდამ ნარან-ყალამდე და მით გაჰყო ქალაქი და ციხე. მან შემოავლო მეტეხის ციხეს გალავანი და იქ ჩააყენა სპარსნი. როდესაც როსტომმა შეიტყო, რომ დათუნა, არაგვის ერისთავი, აღარ შემორჩილებოა, ბრძანა იმისთვის თავი მოეკვეთათ 1635 წ. და ამით შიშის ზარი დასცა ყველა ურჩებს: იოთამ ამილახვარს, ფარსადან ციციშვილს, იასე ერისთავსა და სხვებსა.

ერისთავმა ზაალმა, დათუნას ძმამ, მიიწვია თეიმურაზი ქართლის მეფედ, მაგრამ ამ დროს განმავლობაში ზავი ჩამოვარდა შაჰსა და ოსმალოს სულთანს შორის და ქართლი სპარსეთს დარჩა. როდესაც როსტომმა ძალ-ღონე შემოიკრიბა და ტახტზედ დამტკიცდრდა, დასაჯა ბარათაშვილები სპარსელების დამარცხებისათვის ბირთვისში 1625 წ. ¹⁾, ხოლო თეიმურაზმა სამ წელს ყოფნის დროს დუშეთში ვერ მოახერხა წინ წაწეულიყო და ქართლში შესულიყო. პირველის მეუღლის სიკვდილს შემდეგ როსტომმა ითხოვა ცოლად მარიამი, ლევან დადიანის და. ამ ლევანს დიდი დამოკიდებულება და კავშირი ჰქონდა სპარსეთის მთავრობასთან და მუდამ წელს შაჰისაგან პენსიას იღებდა. ლევანი დასთანხმდა, ჯარით გადმოვლო იმერეთი და გადმოიყვანა თავისი და ²⁾. იმერეთის მეფე გიორგი გზაზე ჩაესაფრა ჯარით, მაგრამ თავათვე დატყვევებულ იქმნა დადიანის მიერ; ხოლო როსტომმა დიდის ამბით გარდაიხადა ტფილისში ქორწილი. ჩვენს დრომდე

1) დიდის მოურავის დროს როსტომმა ბრძანა, ქაიხოსრო ბარათაშვილი გადმოეგდოთ განჯის კარისაკენ ციხის მაღალის ადგილიდან. ვახ. ქ. ც., II. ნაწ., გვ. 47.

2) საათაბაგოში, როსტომი კაკას ხიდზე დაჰხვდა საცოლოს ზეკარის ხეობაში.

მოდწეული დედოფლის მარიამის მზითვის სია გვიჩვენებს, რომ მაშინდელი დადიანები მდიდარნი ყოფილან. ვახუშტი მოგვითხრობს ამ ამბავს შემდეგ 1636 წ. და აღგვიწერს როსტომის დაქორწინებას 1638 წ., მაგრამ ზოგიერთს გუჯრებში, რომელიც ამ შემთხვევის გამო იყო გაცემული 1635 წ., მოყვანილია მარიამ დედოფლის სახელი; ხოლო ერთ გუჯარში 1632 წ. მეფე აღიარებს, რომ როგორც კი ქართლში შემოვედი, მაშინვე ვითხოვე მარიამიო.

მარიამმა არამც თუ არ უარ-ჰყო ქრისტეს სჯული, არამედ ძალიან ღვთის მოსავი ქალი იყო; როსტომ მეფე, რომ უფრო შევაყვარო ცოლს თავიო, მოინათლა. მიუხედავად ამისა მან მიიღო შაჰისაგან დაქორწინების დროს დიდი საჩუქარი ფულად. მესტორიე ფარსადან გორგიჯანის-ძე ამბობს, რომ აღბად ამ შემთხვევის წინად ზოგიერთმა ქართლის დიდებულმა განიზრახა შეეგონებინათ როსტომისათვის, შვილად აეყვანა და თავის მემკვიდრეთ გამოეცხადებინა იმერეთის ბატონი-შვილი მამუკა, მაგრამ რაღაც გარემოებისა გამო ეს განზრახვა აღარ შესრულდა. ამას შემდეგ ნოდარ ციციშვილმა და სხვა დიდებულებმა და აგრეღვე კათალიკოსმა ევდემონ დიასაძიძემ მოიწვიეს მეფედ თეიმურაზი, რომელმაც, მესტორიე ისკანდერ მუნჯის ჩვენებით, ღუშეთში ყოფნის დროს განიზრახა როსტომის მოკლა. როსტომმა შეჰკრიბა ჯარი ქართლში და მეზობელ სახანოებში, დაამარცხა მტერი ხოვლეს და დაიჭირა გორისა და ძოვრის ციხეები. კათალიკოსი შეიპყრეს. ნოდარის ციხე რუსთავში დანგრეულ იქმნა. კახეთი დაიჭირა ადამ-სულთანმა, როსტომის ძიძის შვილმა. შემდეგ როსტომთან შებრძოლებას ველარავინ ჰბედავდა; თეიმურაზმა ძლივს უშველა თავს³⁾; კათალიკოსი მალალ კოშკიდან ხევში გადააგდეს; გიორგი გოჩაშვილს თვალები დასთ-

³⁾ კახეთში გაიქცა.

ზარეს და დანარჩენებს სხვა-და-სხვა სასჯელი გადაუწყვიტეს. მარტო ნოდარი შეიწყნარეს იმის დედის ვედრებით, რომელიც კახეთის მეფის შთამომავალი იყო. როსტომ მეფის უფლება თანდათან გაძლიერდა. მან კათალიკოსად დაპნიშნა ქრისტე-ფორე ურდუბეგაშვილი, რომელმაც შეარიგა როსტომი და თეიმურაზი. როსტომმა რამდენიმე სოფელი დაუომო თეიმურაზს, მაგრამ ამ ზავმა დიდ-ხანს ვერ გასტანა; რამდენსამე ხნის შემდეგ ომი ხელ-ახლად ასტყდა: 1644 წ. მაღაროში მოჰხდა ბრძოლა ამ ორ ხელმწიფეს შორის. როსტომი დამარცხდა, მაგრამ ქართველებმა არ მიატოვეს იგი: როსტომს მუდამ ეწეოდა ყენი, რომელსაც ეს მეფე უგზავნიდა თავის მოწინააღმდეგეთა და აგრედვე დიდებულების ვაჟებსა და ქალებს. გაგზავნილი ყმაწვილები იქ ეჩვეოდნენ განცხრომით და დიდ-კაცურად ცხოვრებას და ითვისებდნენ მუსულმანთ გარყვნილ ზნე-ჩვეულებას⁴⁾.

შემდეგ შაჰ-სეფის გარდაცვალებისა 1642 წ., სპარსეთის ტახტზედ ავიდა ძე მისი, შაჰ-აბაზ II. როსტომმა განიზრახა ხელ-ახლად თავ-დასხმოდა კახეთს დასასჯელად თეიმურაზისა, რომელმაც პირობა დაარღვია. როსტომმა გაჰგზავნა ვახტანგ მუხრან-პატონი თიანეთს, სადაც დაბა უღლისში შეებრძოლნენ მას კახელები, რომელთ მხედართ-მთავარი რევაზ ჩოლოყაშვილი სასიკვდილოდ დაიჭრა, ხოლო კახელები გაიქცნენ. შემდეგ ამისა სპარსელები ჯემალ-ხანის წინამძღოლობით შეებრძოლნენ კახელებს მაღაროში, სადაც 1648 წ. მოჰკლეს. დათუნა, თეიმურაზის შვილი. მაშინ დედოფალ ხორეშანის, მეფე თეიმურაზის მეუღლის, თხოვნით, როსტომი დასთანხმდა

⁴⁾ იანვარში 1645 თუ 1646 წ. დედოფალს მარიამს მოუკვდა თავისი ვაჟი ოტია, რომელიც ჰყავდა პირველ ქმრის სვიმონ გურიელის ხელში. მარიამმა დამარხა იგი მცხეთის ეკლესიაში. ოტიას სიკვდილის წელს ერთი გუჯარი აღნიშნავს 1645 წ., ხოლო მისის საფლავის ქვის წარწერა—1646 წ. ავტ.

და იმერეთში გაისტუმრა ისინი ბარგით, თითონ კი დაიკავა კახეთი და ბატონიშვილის დათუნას თავი გაუგზავნა შაჰს. ამ გამარჯვებისათვის შაჰმა, რომელიც მაშინ მიდიოდა ყანდა-არს, როსტომს უბოძა დიდი საჩუქრები, რადგან როსტომი უძეო იყო, მან იშვილა, არ ვიცით კი ნამდვილად რომელი წელს, ისპაჰანს მცხოვრები მეფე სვიმონ I-ს შვილი-შვილთუ შვილი-შვილის ძე⁵⁾ ლუარსაბი. ის იყო შთამომავალი სვიმონისა და თამარისა, როსტომის დისწულისა, რომელიც სვიმონმა შეირთო 1640 წ. ეს ბატონიშვილი მოკლულ იქმნა ყარახისში ნადირობის დროს 1652 თუ 1653 წ., არ ვიცით კი ვისგან. შიოშ ბარათაშვილი ამ მკვლელობას აბრალებდა ბაადურ თუმანიშვილს, მაგრამ ხრმლით გასამართლებაში ბარათაშვილი დამარცხებულ იქმნა თუმანიშვილისაგან; ამ გვარად სიმართლე ვეღარ გამოაშკარავდა. როსტომს სურდა შვილად აეყვანა ყაზმინის მოურავი ვახტანგ ხოსრო-მირზა, ძმა ლუარსაბისა, მაგრამ რადგანაც იმისმა დედამ უარი განაცხადა და ამ დროს თვით ვახტანგიც გარდაიცვალა, როსტომმა დაჰნიშნა თვის მემკვიდრეთ ვახტანგ მუხრან-ბატონი, — იგივე ბახუტ-ბეგი, — რომელიც წავიდა სპარსეთს, გამაჰმადიანდა და დამტკიცებულ იქმნა ქართლის ტახტის მემკვიდრეთ. ამ ხანებში მეფემ დაჰნიშნა თავის მოადგილეთ, ისპაჰანის მოურავად, ფარსადან გორგიჯანიძე, რომელიც გამაჰმადიანდა. ეს გორგიჯანიძე იყო ავტორი საქართველოს შესამჩნევ ისტორიისა და მთარგმნელი მუსულმანურის კანონმდებლობისა, ესრეთ წოდებულ ჯამი-აბაჯისა. თუმცა მეფე როსტომი მაჰმადის სჯულის აღმსარებელი იყო, მაგრამ მრავალ მისის გუჯრებიდან სჩანს, რომ პატივს სცემდა ქრისტეს სარწმუნოებას. უნდა დავსძინოთ აგრედვე, რომ მის სამეფო ბეჭედზე ჯვარი იყო გამოხატული. როდესაც 1656 წ. მცხეთის

⁵⁾ ვახუშტით ლუარსაბი იყო ძე სვიმონ I, ვახტანგის ძმისა. ქც., II ნ., გვ. 49.

ტაძრის გუმბათი ჩამოიქცა, მან თავის საკუთარს ხარჯით აღადგინა იგი. ამ გვარადვე გააკეთა კახეთში ალავერდის ტაძრის გუმბათი, რომელიც თეიმურაზის მეფობის დროს ჩამოინგრა. მისმა მეუღლემ, კეთილ-მორწმუნე დედოფალმა მარიამმა, განაახლა მრავალი ტაძარი, დაქცეული ზოგი დროთა ვითარებისა, ზოგი მიწის ძვრის გამო და ზოგი კაცთა ხელით. შემდეგ ლევან დადიანის გარდაცვალებისა 1657 წ., როსტომი შეეწია ჯარით იმის ძმის წულს ლიპარიტს, როცა ეს უკანასკნელი შეებრძოლა ვამიყს, რომელიც იმერეთის მეფე ალექსანდრემ დადიანათ დასვა სამეგრელოში. ლიპარიტი, მიუხედავად იმისა, რომ მას შეუერთდა ქართლის ჯარი, ბახუტა ზეგის და ზაალ ერისთავის სარდლობით, დამარცხებულ იქმნა ბანძას და გაიქცა სტამბოლს, სადაც მალე გარდაიცვალა. თვითონ როსტომი სიბერისა გამო დაუძლურდა და გარდაიცვალა დეკემბერში 1658 წ. ვახტანგ მუხრან-ბატონი შეიქმნა იმის მემკვიდრეთ და ტახტზე ასვლის დროს მიიღო სახელი შაჰ-ნავაზ I-ისა. შაჰის ბრძანებით შეირთო მან ცოლათ მოხუცებული დედოფალი მარიამი და მიიღო შაჰისაგან ძვირფასი საჩუქარი და აღმასებით შემკული ნიშნები სამეფო უფლებისა. ზაალ ერისთავი, რომელსაც არ უყვარდა ვახტანგი, განშორდა მას და წავიდა ღუშეთს. შაჰ-ნავაზ I, იგივე ვახტანგ V, სამეფო სიით იყო პირველი ქართლის მეფე მუხრან-ბატონის შვილების დინასტიიდან და ავიდა ტახტზედ თებერვალში 1659 წ. ჩვენამდე დაცულია ერთი გუჯარი, დაწერილი 1658 წ., პირველ წელს იმის მეფობისას. ის უნდა იყოს ხელ მოწერილი მაშინ, როდესაც შაჰ-ნავაზი მემკვიდრეთ იყო როსტომ მჭფის სიცოცხლეში, თუმცა მიუხედავად ამისა, ის უკვე იწოდება მეფედ.

ყენმა უბრძანა სეფი-ყული სულთანს, ქართლში წადი ჭეშარიგე შაჰ-ნავაზი და ზაალიო; თუ ვინიციობაა ზაალი წინააღმდეგი გახდეს, აქ წამოიყვანე, სპარსეთშიო. ზაალი მართლაც არ დასთანხმდა და ამიტომ სეფი-ყულმა თან წაიყვანა

ღ შაჰს წარუდგინა; შაჰი კეთილად მიეგება ღ სანადიროდ წაიყვანა მაზანდარანს; იქ ზაალიცა ღ მისნი თანამხლებელნი ქართველნიც გაამაჰმადიანა. ამავე დროს შაჰმა დააბრუნა სამეგრელოში შაჰ-მაჟდ დაუნი, ე. ი. შამან-დავლე, გარდაცვალებულ დადიანის ძმის წული, რომელიც სპარსეთში მივიდა შაჰის პატივისცემლად. შამან-დავლე თავის ბიძის სიკვდილს შემდეგ ქართლში იმყოფებოდა და ყაენმაც მოწყალებით შეიწყნარა.

მალე იმერეთის მეფე ალექსანდრეც გარდაიცვალა. იმერლებმა შაჰ-ნავაზი მეფედ მიიწოდეს. შაჰ-ნავაზი ფცის წყალის ნაპირს რომ მიადგა, იძულებული შეიქმნა უკანვე დაბრუნებულიყო თავის საკუთარის სამეფოს დასაცველად ზაალ ერისთავისაგან. ზაალმა სპარსეთიდან დაბრუნების უმაღ იწყო ქართლის აჯანყება. შაჰის ბრძანებით ზაალი მოჰკლეს იმისმა გადამტყრებულმა ძმისწულებმა 9 მაისს 1660 წ. იმის მემკვიდრეთ შეიქმნა ოთარი. მკვლელებმა ვერ გაიხარეს. არც ერთი იმათგანი თავის სიკვდილით არ მომკვდარა: პაპუა მოკლულ იქმნა ომში შაჰ-ნავაზის მიერ, ოთარი და ედიშერი, არ ვიცით ვისგან, — მოწამლვით დაიხოცნენ. რადგან ზაალმა ამოჰხოცა კახეთში უმეტესი ნაწილი თათრების ელთა, შაჰ-ნავაზი შეიქმნა ორსავე სამეფოს წამდვილ მეფედ და ამასთან დიდი ზედ-გავლენა ჰქონდა იმერეთშიც. შაჰ-ნავაზმა ამავე წელს (1660 წ.) კათალიკოზ ქრისტეფორეს სიკვდილს შემდეგ დაჰნიშნა კათალიკოზად თვისი ბიძაშვილი დომენტი; თავისი ასული ანუკა ცოლათ შაჰს მიათხოვა.

ქართლის მეფემ კავშირი შეჰკრა ვამეყ დადიანთან იმაზედ, რომ იმერეთი ჩვენ გავიყოთო ღ სთხოვდა, შენი ასული შეერთოთ ჩემს უმცროსს შვილს არჩილსაო; ვამეყ ჯერ დასთანხმდა, ხოლო შემდეგ თავის ცოლს ელენეს აჰყვა და დაარღვია თავისი დაპირება. თვისი ასული მიათხოვა ბეჟან ლოლაბერიძეს, რომელიც მალე იმერლებმა მოჰკლეს ⁶⁾. შაჰ-ნავაზ სწრა-

⁶⁾ ვახუშტით, „შეჩენითა მეფისა შაჰ-ნავაზისათა მოჰკლეს ლოლაბერიძე იმერთა“.

ფად შევიდა ჯარით აღის სიმაგრეში. დადიანმაც შემოიკრიბა ძალ-ლონე და დაიბანაკა საჩხერეს, მაგრამ, როდესაც შეიტყო, იმერეთის დიდებულები ქართლის მეფეს მიემხრნენო, უკან დაიწია და სამეგრელოში წავიდა. ვახტანგი დაედევნა, შეესია იმერეთს, გარს შემოადგა სკანდას, სადაც თეიმურაზი იფარავდა თავს და დაიკავა ქუთაისი და ყველა ციხეები. 1661 წ. თეიმურაზი დაჰნებდა ვახტანგს და თავის ნებით წამოვიდა ქართლში როდესაც შაჰ-ნავაზი სამეგრელოში შევიდა, აიძულა ვამეყი სვანეთში გაქცეულიყო, სადაც იგი მოკლულ იქმნა ხოსია ლახიშვილის შეჩენილ კაცების ხელით. იქიდან გამობრუნებული ჭაქვის⁷⁾ ციხეს შემოერტყა, აიღო ციხე და წაიყვანა ტყვეთ დადიანის მეუღლე შვილებით; შემდეგ ნადავლით ქუთაისს დაბრუნდა. იქ მან, თანხმად მთელის იმერეთის ერის სურვილისა, მეფედ თავისი შვილი არჩილი გამოაცხადა, ხოლო დადიანათ — შამან-დავლე, დედოფლის მარიამის ძმისწული. შემდეგ დაბრუნდა ქართლში და თან იახლა ბაგრატი, იმერეთის მეფის ალექსანდრეს შვილი. რომელსაც დედინაცვალმა, თეიმურაზის ასულმა, თვალები დაათხრევინა ყოველივე ეს მომხდარი ამბავი რევაზმა, ზაალ ერისთვის ძმამ, და იმისმა ძმისწულმა იესემ შეატყობინეს შაჰს. როგორც-კი შაჰ-ნავაზმა ეს ლაშქრობა დაასრულა, ოსმალები უკმაყოფილონი დარჩნენ მოხსნადარ ცვლილებით იმ ქვეყანაში, რომელიც ზავის პირობით მათი ხელ-ქვეითი იყო და მოსთხოვეს სპარსეთის შაჰს, არჩილი ტახტიდამ გადააყენეო. 1663 წ. მართლაც შაჰმა გადააყენა არჩილი, დაიბარა სპარსეთში და აღუთქვა სხვა ჯილდო. თეიმურაზი უკვე გაგზავნილი იყო სპარსეთში. ამ დროს, სახელდობრ 1662 წ., ერეკლე, თეიმურაზის შვილის შვილი, რომელიც წინად ზაალ ერისთავმა მიიწვია. თუშეთში იყო და კახეთს დაეცა. შაჰის ნება-დართვით, ქართლის მეფე წავიდა ჯარით იქ და მეზობელ ხანების

⁷⁾ ლეჩხუმში.

შემწეობით დაიპყრა კახეთი. ერეკლე თავის დედით, ელენე დიასამიძის ქალით, მთებში შეიხიზნა. 1662 წ. არჩილი გამაჰმადიანდა და შაჰ-ნაზარ-ხანი იწოდა სახელად. შაჰმა უბოძა კახეთის მეფობა და გამოისტუმრა მაზანდერანიდან. შაჰ-ნაზარ-ხანი თავის მამას შეხვდა კახეთში. ერეკლე დაეცა მამა-შვალს აწყვერში, მაგრამ დიდად დამარცხდა. ამის შემდეგ მან მოსპოა თავისი წინააღმდეგოვა.

არაგვის ერისთავი ოთარი, ერწოსა და თიანეთის მელობელი, ბატონიშვილ ერეკლეს ექომაგებოდა. ამას გარდა ვინმე იორამ გოჩაშვილის ცდილობდა გამეფებულიყო. შაჰ-ნავაზმა პირველი მათგანი შეიპყრა და სპარსეთში გაჰგზავნა, მეორეს თვალები დასთხარა. შაჰ-ნავაზი ჯარით შევიდა დუშეთს, დაიმორჩილა ყველა ერისთვის გვარის წევრნი და შეიწყნარა ისინი მხოლოდ მაშინ, როდესაც თავმდაბლად *) პატივება მოსთხოვეს. ოთარისა და იმის ძმების სიკვდილს შემდეგ⁶ ერისთავად მათი ბიძა რევაზი დააყენა; ამ სახით მთელი ქართლი და იმისი დასამხარი ქვეყნები ამ მეფის უფლებასა და ზედ-გავლენის ქვეშ იყო. ის თუმცა მაჰმადიანი იყო, მაგრამ ქრისტიანობის წარმატებისათვის თავის სამეფოში მცირედ არა ზრუნავდა და კათალიკოზის დომენტის დახმარებით აღადგინა ხალხში სარწმუნოებრივის წეს-რიგის აღსრულება *). შაჰ-აბაზ II 1667 წ. გარდააცვალა; იმის მემკვიდრეთ შეიქმნა მისი შვილი სულეიმანი. მან მიათხოვა ანუკა შაჰ-ნავაზის ასული, რომელიც მისის მამის შაჰ-აბაზის ქვრივი იყო, ლორის ხანს შაჰ-ვერდის, თანხმად მათის სურვილისა. სპარსებმა გალავანი გაავლეს ტფილისის სამხრეთ ნაწილს და კარის მცველები დააყენეს. ამის მხილველმა შაჰ-ნავაზმა აიშენა სასახლე ქალაქის დაშორებულ უბანში და მით იხსნა თავი შეთქმუ

*) „შევედრნენ ისინი ზრმალ-კისერ კიდულნი“, ქ. ცხ.

*) „იმან კათალიკოზით დომენტით კვალად შემოიყვანა აღსარებად და ზიარებად“, ქ. ცხ.

ლთავან. ამ დროს მან თავისი შვილები დააქორწინა: არჩილს უთხოვა ქეთევანი, თეიმურაზის შვილის შვილი, გიორგის — თამარი, კახეთის მეფის ასული, ლუარსაბს — მარიამი, არაგვის ერისთვის რევაზის ასული, ლევანს — თუთა გურიელის ასული. შემდეგ ამისა გაილაშქრა ცხინვალს და აიძულა დეალები ბეგარა ძველებურად ეხადათ.

ამასობაში მეფის ოჯახში შფოთი და უთანხმოება ჩამოვარდა. ამისი მიზეზი ის იყო, რომ ბატონიშვილმა გიორგიმ მოჰკლა სპასპეტი ზაზა ციციშვილი, მეფის ნათესავი, რომელმაც თავის სიამაყით შეურაცხ-ყოფა მიაყენა მეფეს და გიორგის თვალწინ ხანჯალი ჩასცა იმის მოსამსახურეს¹⁰⁾. მეორეს მხრით ბატონიშვილი ლუარსაბი, რომელსაც ცოლად თავად რევაზ არაგვის ერისთვის ასული და რაქის ერისთვის დისწული ჰყავდა, წავიდა ახალ-ციხესა იმ განზრახვით, რომ ფაშის შემწეობით იმერეთი დაეპყრო. ლუარსაბმა ვერ მოახერხა აღესრულებინა თვისი წადილი. მაგრამ იმისი ძმა არჩილი იმავე განზრახვით წავიდა ახალ-ციხეს. ეს რომ მეფემ შეიტყო, არჩილს გზაში კათალიკოზი დასწია, მაგრამ არჩილმა არ შეისმინა დარიგება არც კათალიკოზისა და არც მეფისა. გაჯავრებული შაჰ-ნავაზი წავიდა სპარსეთში და გზაში მოკვდა დაბა ხოშკარს, ყაზბინს იქით, 1675 წ. შაჰ-სულეიმანმა საჩქაროდ ქართლში შეიკრიკად აბაზ-ყული, განჯის ხანის შვილი, გაჰზავა და დაიბარა თავის სატახტო ქალაქში ბატონიშვილი გიორგი, რომელიც ქართლის გამგეთ იყო, ჯ დაპნიშნა მეფედ 1678 წ.

გიორგის გამეფება დაგვიანდა იმ მიზეზის გამო, რომ ალექსანდრე, შაჰ-ნავაზის მეორე შვილიც, ეძიებდა ტახტზედ ასვლას და დაესაკუთრა თავის მამის ყოველს სიმდიდრეს, რაც-კი სიკვდილს შემდეგ დარჩა. ამ დროს განშავლობაში

¹⁰⁾ „ქ. ცხ.“, მსმენელი ამისი დამძიმდა მეფე ფრიად, ვინაიდან იყო ნათესავი.

შაჰ-ალი-ხანი, მეფეზე გადამტერებული იშის გამო, რომ მან არ მიათხოვე ცოლად თავისი ასული ანუკა, — სცდილობდა, თუმცა-კი ამოდ, ქართლის მეფობა კახეთის ბატონიშვილს ერეკლეს რეგებოდა, მაგრამ არჩილი ჯარით შემოვიდა ახალ-ციხიდან და ცბიერებით ისე მოქმედობდა, ვითომც ქართლის დასაყვარობლად მოვდივარო და მით დააჩქარებინა შაჰს ამ საქმის გადაწყვეტა გიორგის სასარგებლოდ. თუმცა მეთრორიე, თანხმად მემკვიდრეობის წეს-რიგისა, გიორგის მეფობას იწყებს 1676 წ., მაგრამ ოფიციალურად, თანხმად გუჯრებისა და ნაშთებისა, იშის მეფობა ორის წლის შემდეგ უნდა დაწყებულიყო.

გიორგი XI-მ, იმავე შაჰ-ნავაზ II-მ და გურგენ-ხანმა, დომენტის გარდაცვალების შემდეგ 1675 წ., კათალიკოზათ ნიკოლოზ ამილახვარი დაჰნიშნეს ამ დროს მეფე არჩილმა. დასტოვა კახეთი და იმერეთი დაიპყრო. სპარსეთის შაჰმა მოსთხოვა გიორგის, რომ არჩილს იმერეთისათვის თავი დაენებებინა. არჩილი გადავიდა დვალეთში და იქიდან წავიდა რუსეთს. თან წაიღო სამსჯვალი მაცხოვრისა, სამოსელი და საბელი, რომლითაც აწამეს და ხელები შეუკრეს იესო ქრისტეს¹¹⁾. გიორგის მეორე ძმა ლუარსაბიც დაიბარეს სპარსეთში ამ ბატონიშვილების შევიწროება ზემოხსენებულ შაჰ-ალი-ხანის შურმა გამოიწვია. დიდებულ ციციშვილთაგანნი ყველა არ ემორჩილებოდა მეფეს; ერთი მათგანი მეფის მომხრე იყო და ამიტომ მოკლულ იქმნა ტფილისის აბანოებთან. ჩვენებ

¹¹⁾ პლ. იოსელიანი სწერს, რომ „მეფე არჩილმა 1641 წ. თან წაიღო მოსკოვის ის მიტრა მანგლელ ეპისკოპოზისა, რომელზედაც წარწერაა, რომ რუსუდან დედოფლის დროს არის ნაკეთებია და რომელშიაც დაცული იყო და ახლაც დაცულია სამსჯვალი უფლისა, კოსტანტინე დიდის შიურ ნაჩუქარი მირიან მეფისათვის (318—342). ის მიტრა დაცულია მოსკოვის მიძინების ტაძარში: „Описание древностей г. Тифлиса“, стр. 147.

მზრუნველობა და მფარველობა აღმოუჩინა იმის შვილს, ხოლო სხვა ციციშვილები კი შერისხა. არჩილის წასვლის შემდეგ, გიორგი გურიელი გამეფდა იმერეთში. ქართლის მეფეს აღარ ეგონა, თუ ოდესმე არჩილი დაბრუნდებოდა რუსეთიდან და გადასწყვიტა იმერეთის ტახტზედ დაესვა ალექსანდრე, გარდაცვლილის ბაგრატ უსინათლოს შვილი; ალექსანდრეს გამეფებაზე მან დაითანხმა ახალ-ციხის ფაშა. ალექსანდრე წავიდა იმერეთს 1682 წ. ამავე წელს გარდაიცვალა კეთილმორწმუნე დედოფალი მარიამი, ქვრივი როსტომ მეფისა და შაჰ-ნავაზისა, ხოლო შემდეგ წელს მოკვდა დედოფალი თამარიც, შაჰ-ნავაზ II მეუღლე. იმერეთის ახალმა მეფემ განდევნა იმერეთიდან გიორგი გურიელი და ცოლად სთხოვა მეფე გიორგის მისი ასული მარიამი, მაგრამ უარი უთხრეს ამაზედ. შემდეგ მან განიზრახა შერთვა ელენესი, ბატონიშვილის ლუარსაბის ასულისა; თვითონ მეფე გიორგიმ შეირთო 1681 წ. მეორე ცოლი ხორეშან, მიქელაძის ქალი, რაჭის ერისთვის პაპუნას დისწული. ამასობაში ქართლში შინაგანი შფოთი თანდათან გაძლიერდა. დიდებულნი, აჯი-ალი-ხანის მიერ წაქეზებულნი, მაჰმადის სჯულს იღებდნენ. მეფემ მოაკვლევინა იასონ არაგვის ერისთავი, რომლის მაგიერ დააყენა გიორგი ოთარის შვილი და ქამარ-ბეგი, სომხის მელიქი, რომელიც აჯი-ალი-ხანს ატყობინებდა ყველაფერს, რაც ქართლში ჰხდებოდა. მეფემ დააპატიმრა აგრეთვე ერეკლე მუხრან-ბატონი და თავადნი მაჩაბელნი. გიორგიმ დაიბარა არჩილი, რომელიც რუსეთში იმყოფებოდა და სთხოვა ხელახლავ იმერეთში გაშვებულიყო. ყაენმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, მოსთხოვა სპარსეთში გაგზავნა მეფის ძმის ლევანისა, რომელიც შესანიშნავი იყო თავის ჭკუით და მართვა-გამგეობის ნიჭით. მეფემ იმის ნაცვლად თვისი შვილი ბაგრატ გაუგზავნა შაჰს; შაჰმა ეს იწყინა და დაბეჯითებით მოსთხოვა გაეგზავნა მისთვის ლევანიცა ეს მოჰხდა 1688 წ. ბატონი-

შვილმა ლევანმა, რომელსაც 1678 წ. მოუკვდა ცოლი თუთა, გურიეონის ასული, შერთო 1680 წ. თინათინი, ავალი-შვილის ასული. რადგან გიორგი არაგვის ერისთავი აღარ ემორჩილებოდა, მეფემ გადასწყვიტა დუშეთის დაპყრობა და წავიდა საბურთაოს და იქედამ თინს. მეფის მოწინააღმდეგეებს კახელები შეეწივნენ, მაგრამ დამარცხდნენ და მეფემ დუშეთი გადასწვა. ქსნის ერისთავი დათუნა, რომელიც მეფემ მაშველის ჯარით გამოიწვია, არამც თუ არ ერეოდა ლაშქრობაში, არამედ ხელიდამ გაუშვა გიორგი ერისთავი და იმისი ძმა ჰარძიმი, რომელნიც მცირედის ჯარით უკუიქცნენ. მეფე იძულებული შეიქმნა დაბრუნებულიყო საქმის გათავებამდე. შაჰ-სულეიმანმა, განრისხებულმა მეფის მოკმედებით, ლევანი და ბაგრატი ჰერათს გაჰგზავნა და ლუარსაბი — ქირმანს, სადაც გამაჰმადიანდა. შაჰს ავრედვე მოახსენეს მეფის გიორგის ზოგიერთი ავი საქციელი იისონ ქსნის ერისთავისა და ქამარ-ბეგის, სომხითის მელიქის შესახებ; ამას გარდა ისიც მოახსენეს შაჰს, რომ მეფე გიორგი მოურიგდა ახალ-ციხის ფაშას და გზაში დაიჭირა საჩუქრები და ტყვეები, რომელიც იმერეთის მეფემ შენ გამოგიგზავნაო. სულეიმანმა მოსთხოვა გიორგის, დაუთმე ქართლის სამეფო ერეკლეს, კახეთის მეფეს, რომელიც ისპაჰანს თოთხმეტი წელიწადი ყოფილიყო. დიდებულთა და თავის მოძღვრის ბერის ნაცვლი-შვილის შეგონებით ერეკლე გამაჰმადიანდა მთელის სახლელობით. ეს ნაამბობი ქართველ შვისტორიესი ძლიერ საეჭვოა, თუმცა ცნობილია, რომ მუსულმანნი მფლობელნი და შემჭირვებელნი საქართველოსი თხოულობდნენ ქართველ მეფეთაგან მხოლოდ გარეგნობით მაჰმადიანობას და მით კმაყოფილდებოდნენ. ამას გარდა, არ არის კარგად გამოკვლეული, რომელს წელს 1676 წ., თუ 1687 წ., გამაჰმადიანდა ერეკლე. მან დაირქვა სახელი ნაზარ-ალი ხანისა და სპარსეთის ჯარით შევიდა ქართლში. მეფე გიორგის არავინ არ შეეწია.

იგი იძულებული იყო ჯერ ცხინვალს გაქცეულიყო და მერე იქიდან — რაჭას 1688 წ. ¹²⁾.

ერეკლე, იგივე ნაზარ-ალი-ხანი, თუმცა მამაცი ზოგად მოწყალე კაცი იყო, მაგრამ ლოთობა და მოღონება ძლიერ უყვარდა. მან დიდი ცვლილება მოახდინა სამეფო მოხელეთა გადაყენებით და მათ მაგიერ თავის მომხრეების დაყენებით, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო მაშინ, როდესაც შაჰი მუდამ ერეოდა ქართლის საქმეებში. შაჰს რომ ექვი არ აელო მის ერთგულებაზე, მეფემ ჯარი გაჰგზავნა ზრამაგას ხეობაში, ოსეთში, განსადევნელად არჩილის შვილებისა, რომელნიც იქ რუსეთიდან შემოვიდნენ. მაშინ არჩილის შვილები დიგორში გადავიდნენ. მეფემ მიანდო ლიპინ ციციშვილს ქარელში გადმოეყვანა ბატონიშვილ ლევანის სახლულობა, რომელიც სამცხეს შეიხიზნა ცოლის ნათესავებთან. მეფე ძალაუნებურად სცდილობდა ქართველების დამკვირვებას და კახელების ამადლებას და სპარსელებს მიანება მძლავრობით ემოქმედათ ქართლში. ამ დროს მეფე გიორგი წავიდა რაჭიდან ოდიშს და იქიდან გურიიზედ გადავიდა ახალ-ციხის მაზრაში იმ განზრახვით, რომ თავს დასცემოდა ალექსანდრე იმერეთის მეფეს. მაშინ ალექსანდრე ქართლში გადავიდა, მაგრამ ხონთქარმა ყაზალი-ხანის, სპარსეთის ელჩის, შეგონებით, უბრძანა ახალ-ციხის ფაშას გიორგისა და არჩილის შეჩერება და ალექსანდრე მეფის იმერეთში დამკვიდრება. მეორეს მხრით ქართლის დიდებულებმა: აშოთან მურან-ბატონმა, გივი ამილახვარმა და ნიკოლოზ მაღალაშვილმა ურჩიეს მეფეს, რომ ოსმალები დაერბილებინა საჩუქრებით და გარეგნად მაჰმადიანობის მიღებით თათრებისგან თავი დაეხსნა. დოლენჯი ხმალაძის შემწეობით მეფე ჩამოვიდა ციხის

¹²⁾ უფრო სწორედ რომ ესთქვათ, ერეკლე I გამეფდა ქართლში უკვე 1687 წ. ეს სხვათა შორის მტკიცდება იმ გუჯრითაც, რომელიც მან გასცა თავის მეფობის პირველს წელს.

კედელზე ჩამოშვებულის თოკით და ქართლში დაბრუნდა 1691 წ. მან დასტოვა დროებით თვისი სახლეულობა ხეობაში. ერეკლე გადაიხვეწა და სამი თუ ოთხი წელიწადი მეფე გიორგი მშვიდობით მეფობდა.

მეფის შემოსვლის უმაღ ყველა ქართველები შეუერთდნენ რუსისში. მან დაატყვევა და საპატიმროში ჩასვა ალექსანდრე იმერეთის მეფე: სახლეოლობა, შემდეგ ღუშეთი გარდავლო და თიანეთში მივიდა, სადაც შესაფერის პატივისცემით დაჰხვდნენ არაგვის ერისთავები: გიორგი ბ ბარძიმი. აქედან წავიდა დიდგორს და შემოიერთა სომხითელნი და ბარათაშვილები. კათალიკოზათ მან ხელახლად განაწესა ნიკოლოზ ამილახვარი, რომელიც ერეკლე-ნაზარალი-ხანმა გადააყენა. იმის მაგიერ იყო დანიშნული იოანე დიასამიძე. მეფეს ჰქონდა არჩილთან მიწერ-მოწერა ბ ჟურჩევდა ხელახლად დაეჭირა კახეთი. ამაზე კახელები თანხმანი იყვნენ, მაგრამ არჩილმა უარი განაცხადა, რადგან ემზადებოდა რუსეთში წასვლას. მიუხედავად ამისა მეფე წავიდა კახეთს იმ განზრახვით, რომ დაეჭირა ეს ქვეყანა. ამ დროს ერთ უბრალო მიზეზისა გამო ასტყდა ჩხუბი თუშთა და ბარძიმს შორის; ამ ჩხუბში ბარძიმი მოკლულ იქმნა ნინო-წმინდას ახლოს. მაშინ მეფე დაბრუნდა მცხეთას. არჩილი გადავიდა ოსეთში და იქილამ გაეშვზავრა რუსეთს 1693 წ. ნოემბერს. შამხალის შეგონებით მეფე დაიჭირა მცირე ყაზარდოს მფლობელმა ყილრიქმა. არჩილი გამოიქცა იქილამ და მივიდა ბალხარს, რომელიც მდ. მალკის სათავეში მდებარეობს.

შემდეგ ამისა თიანეთში მოჰხდა ომი ერეკლე ნაზარალი-ხანის მომხრეთა და ქართლელთა შორის. ამ ომში ქართლელნი დამარცხებულ იქმნენ. ამას შემდეგ ორნივე მეფენი შეთანხმდნენ და ზავი შეჰკრეს, რომ ერთმანეთის მამულს აღარ შეეხონ, მაგრამ ზოგიერთ ბოროტ განმზრახველთა შეგონებით ჩაიშალა ეს შეთანხმება. ერეკლემ დაიჭირა თიანეთი; გიორგიმ გამოადევნა ერეკლე არაგვის ხეობიდან და

დაიპყრა მარტყოფი. აქ კახელები დაეწივნენ ქართლელთ ჯარის წინამძღოლ ზაალ ხერხეულიძეს და სდიეს მცხეთამდე; შოვიდნენ აქ და შემოადგნენ მცხეთას 1694 წ. ერეკლე დადგა მცხეთის პირდაპირ, ჯვართან, სადაც ზარბაზნები მოუვიდა ტფილისიდან, ლ დაუწყო სროლა მცხეთის ქალაქს. ამ გვარად იბრძოდნენ რამდენსამე ხანს, მაგრამ ვერც ერთმა მხარემ ვერ გაიმარჯვა. მეფე გიორგი იძულებული იყო სიკვდილით დაესაჯა ციციშვილი და ბეჟან სააკაძე, რადგან ისინი მეფის განკარგულებას ატყობინებდნენ მტერს. შემდეგ ამისა ერეკლე გადავიდა სომხეთს, და, თუმცა შემოუერთდა თუშთა და კახთა ჯარი, დამარცხებულ იქმნა ბოლნისში გიორგისა და არჩილ მეფისაგან; ქართველებმა დაამარცხეს აგრეთვე სპარსელების ჯარი, რომელიც სულეიმანის მოადგილის შაჰ-უსეინის მიერ გამოგზავნილი იყო ერეკლეს დასახმარებლად და ტფილისის მეციხოვნეთა გამოსაცვლელად. ერეკლემ მიჰმართა შაჰს, რომელმაც გამოუგზავნა ქელა-ალი-ხანი დიდ ძაღის ჯარით. 1694 წ. ქართლის დიდებულებმა ვერ გაჰბედეს მტერთან ბრძოლა. მეორეს მხრით იმერეთის მეფე ალექსანდრე დაცა ქართლს და წაიყვანა მრავალი ტყვე ალიდან. მეფენი გიორგი და არჩილ გამოუდგნენ, წაართვეს ტყვეები და თვით ალექსანდრეც შეიპყრეს და შემდეგ რუსიში დაარჩვეს. ამავე წელს გარდაიცვალა დედოფალი ხვარეშანი. მეფე გიორგი დარწმუნდა რა, რომ დიდებულებს აღარასურთ ეომონ სპარსეთის ჯარს, ლ რომ ისინი ატყობინებდნენ მტერს მეფის ყოველს განკარგულებას, გადავიდა იმერეთს.

უმთავრესი მიზეზი საქართველოს სახელმწიფო საქმეთა არე-დარევისა და ხშირის უწყესობისა იყო შაჰ-ჰუსეინის სისუსტე, დაუდევნელობა და განცხრომით ცხოვრება. მას არ ჰქონდა უნარი განერჩიო სიმართლე სიცრუისაგან და სჯეროდა ყოველივე, რასაც მოახსენებდნენ. ეხლაც ასე მოჰხდა. ზოგნი ქართველთაგანნი მოახსენებდნენ სასარგებლოდ გიორგი მეფისა, ზოგი კი წინააღმდეგ. ერეკლე მეფის გეზირმა და

აბაზ-ყული-ხანმა ქართლის საქმეების შესახებ სხვა-და-სხვა ერთმანეთის წინააღმდეგი, მოხსენება წარუდგინეს ყაენს. ამის გამო მთელი ქართლი გაიყო ორ დასად, რომელთაგან ყაენი ხან ერთს დაიხალოვებდა, ხან მეორეს.

როცა ნაზარ-ალი-ხანი ქალბალაი-ხანის თანხლებით გარდავიდა ქ. გორს, უბრძანა აეკლოთ რამდენიმე სოფელი ქართლის ჩრდილოეთად. იქაურ მკვიდრთ არ მისცეს ნება თავის მებატონეებს გამაგრებულიყვნენ ციხეში არაგვის ერისთავი მისმა ქვეშევრდომებმა შეიპყრეს და მიჰგვარეს ახალ მეფეს. დავით ქსნის ერისთავი, პაპუნა მუხრან ბატონი, თამაზ სპასპეტი, მრავალნი დიდებულნი და ქაიხოსრო ლევანის ძე გამოეცხადნენ ერეკლეს, რომელმაც წარგზავნა ისინი სპარსეთს და შაჰის ბრძანებით დაბინავებულ იქმნენ ქირმანს. ამით შემდეგ წავიდა სპარსეთში თვით მეფე გიორგი, რომელიც შაჰმა განსაკუთრებულის მოწყალებით მიიღო. უმეტესი ნაწილი ამა თავადთა ყაენმა დააბრუნა ქართლში, დანარჩენნი, რომელთაც კი მაჰმადიანობა მიიღეს, წავიდნენ ყანდაარს-მეფის წასვლამდე ბატონიშვილმა ვახტანგ ლევანის ძემ ჯვარი დაიწერა ხარაგაულში სამხრეთ იმერეთში, ყაბარდოს ბატონის ასულს რუსუდანზე, რომელიც წინად დანიშნული ჰყავდა გიორგი მეფის ძეს, ბატონიშვილს ბაგრატს. თავის მწინააღმდეგეთა სამეფოდგან განდევნის შემდეგ მეფე ერეკლე გაძლიერდა; მან ხელ-მეორედ გადააყენა კათალიკოზი ნიკოლოზი ლ მისი ადგილი მისცა ივანე დიასამიძეს; აგრეთვე მან გადააყენა სხვა-და-სხვა თანამდებობიდან გიორგის ერთგული ქართველები, დაჰნიშნა იმათ მაგიერ კახელები და სცდილობდა გაემრავლებინა მცხოვრებთა რიცხვი კახეთში, რისთვისაც სხვა-და-სხვა მეზობელ მხარეებიდგან გარდაასახლა მრავალნი მეკომურნი.

ერეკლე სამართლიანი და პირუთვნელი მმართველი იყო; როგორც მაჰმადიანმა მან გაავრცელა ქართლში სპარსული ზნე-ჩვეულება და მრავალ-ცოლოსნობა; თუმცა ისპაჰანში

ყოფნის დროს ჰყავდა მეუღლე ანა ჩოლოყაშვილის ასული შვილებით: დავით და ელენეთი, მაგრამ ქართლშიაც რამდენიმე ცოლი შეირთა.

1700 წ. იოანე კათალიკოზის სიკვდილს შემდეგ ერეკლემ დაჰნიშნა იმის ადგილას მისი ძმისწული ევდემოს დიასამიძე; მანვე დაჰნიშნა ქსნის ერისთავად დათუნა შემდეგ დავითისა, როდესაც ეს უკანასკნელი მისმა ყმებმა მოჰკლეს. ამას შემდეგ ერეკლემ ჯაგრის ამოსაყრელად მეფე სვიმონის მოკვლისათვის იმერეთს გაილაშქრა, მაგრამ იმერლები, აბაშიძეების წინამძღოლობით, წინააღმდეგნენ; მეფემ ვერა მოახერხა და იძულებული შეიქმნა ხელ-ცარიელი დაბრუნებულიყო ტფილისს.

ამ დროს მეფე გიორგი გამაჰმადიანდა შაჰ-აბაზის სახელწოდებით და გაგზავნილ იქმნა ყანდაარის მაზრაში იქაურ მკვიდრთა, ავღანელთა, დასამშვიდებლად; გიორგი მივიდა ყანდაარს ძმებით: ლევანით, რომელიც ქირმანის ნაიბი იყო, და ლუარსაბით; თან წაიყვანა ძმისწული ქაიხოსროც გიორგიმ დაამარცხა იქაურნი მკვიდრნი, ლუთბარნი და ბულუჯნი, და მრავალს მათგანს თავი მოჰკვეთა, რისთვისაც შაჰმა დიდად დააჯილდოვა. გიორგი დასახლდა ქირმანის მაზრაში, რომლის გამგედაც იყო დანიშნული. მისმა ნათესავებმა მიიღეს სხვა და სხვა თანამდებობა სპარსეთის სასახლის კარზე და, შაჰის ბრძანებით, ბატონის-შვილი ვახტანგი დაბრუნდა 1701 წ. ქართლში, სადაც ჩაიბარა მამის ყველა მამულები. ქართველებმა დაამარცხეს ხელ-მეორედ ავღანელები, რომელნიც ინდოეთის მხრიდან ხასანანს დაეცნენ, და ბულუჯნი, რომელნიც ქირმანის მაზრაში აჯანყდნენ, მირ-სამარდარის წინამძღოლობით, ყანდაარის ხანის წინააღმდეგ; მაგრამ მითკიდევ ვერ დაიპყრეს ეს ქვეყანა. ყანდაარის სარდალი თაშაზი ავღანელებმა მოჰკლეს ერთ-ერთს შებრძოლებაში; მაშინ შაჰმა ამირ-სპასალარად მეფე გიორგი დაჰნიშნა და წინამძღო-

ლობა ამ საქმეში მას ჩააბარა. გიორგის წასაქვებლად შაჰმა დაჰნიშნა ლევანი ირანის მდივან-ბეგად, ე. ი. მსაჯულთა უხუცესად და წაართვა ნაზარ-ალი-ხანს ქართლი, რომელიც მეფე გიორგის ჩააბარა და გამგედ¹⁾ ლევანის შვილი ვახტანგი დააყენა. ეს მოჰხდა 1703 წ. ერეკლე ჯერ კახეთში წავიდა და აქედამ მალე სპარსეთს გაემგზავრა. ვახტანგი მოვიდა ტფილისს; იმავე წელს მისი მამა ლევანიც დაბრუნდა შინ. მან საქმეები წესზედ დააწყო და გიორგი მეფის მტრობისათვის არაფერი არ დაუსჯია ლევანმა გაკვზავნა ქირმანს ორი ათასი ქართლელი მხედარი; ამ ჯარით მეფე გიორგიმ განვლო უდაბნოები, მივიდა დაბა გირიშქსა ჭ გაილაშქრა ყანდაარზე. მეფე გიორგიმ შიშის ზარი დასცა ავღანელებს; მირ-სამანდარი დამორჩილა გიორგის, ხოლო ინდოეთის ხელმწიფის შვილმა საჩუქრები განაუგზავნა შაჰს. ლევანმა თხუთმეტი თვე დაჰყო ტფილისში და შემდეგ დაბრუნდა ისპაანს 1704 წ. ვახტანგმა გადააყენა კათალიკოზი ნიკოლოზი, დანიშნული გიორგი მეფის მიერ, იმ მიზეზითა, რომ ის ბერთაგანი არ ყოფილიყო²⁾, ჭ ევლემოსი უვიცობისათვის. კათალიკოზად დაჰნიშნა თავისი ბიძა დომენტი, რომელიც ახლად ჩამოსული იყო რუსეთიდან. ვახტანგი მშუადი, ცნობის-მოყვარე, საქმეშიგულ მოდგინე, ჭკვიანი და გამბედავი კაცი იყო; ქართლსა და კახეთში ძალიან მიჩნეული ჰყავდათ ჭ დიდს პატივსაცა სცემდნენ; ამასთან ვახტანგი შაჰსაც ეწეოდა: ამ მდგომარეობაში იგი მშვიდობიანად შეუდგა თავის სამეფოში რიგიან წეს-წყობლების დამყარებას³⁾; დაიბარა ვლა ეთიდნ

¹⁾ ჯანიშინად ე. ი. მოადგილედ, ხელმწიფის მოადგილედ მჯდომი გამგებელი. იხ. დასტურლ-შალი მეფე ვახტანგ VI, გვ. 191.

²⁾ „რამეთუ არს სოფლური“ (ვახ.) მ. ჯანაშვილი თავის საქაოთველოს საეკლესიო ისტორიაში სწერს რომ დომენტი III ვახტანგა მისცა კათალიკოზობა შემდეგ ნიკოლოზის სიკვდილისათ, გვ. 25.

³⁾ პეისონელი, რომელიც წარ ულ საუკუნეში მოგზაურობდა ჭ რომლის მოახრობაც სპარსეთისა და საქართველოს არეულობის თაობაზე, ჩვენ

სტამბა ტფილისში, დაჰბეჭდა მრავალი სასარგებლო თხზუ-
ლებანი⁴⁾); შეადგინა ქართულ კანონების კრებული, რომ-
ელიც მეფეების მიერ დაწერილი იყო სხვა ზ სხვა⁵⁾
დროს, შეპკრიბა ერთად ზ შეავსია მატრიანეები და სხვა-
და-სხვა ადგილებში, მაგალითად, ქალაგირსა და ლისში,
გაიყვანა არხები ყანების მოსარწყავად და რამდენიმე სო-

ქრნალ „ივერია“-ში გადაეთარგმნეთ, ვახტანგ ხასიათს არ უქებს და
ამბობს, რომ ის ერთობ თავმოყვარე და დაუდგრომელი იყო. 1879 წ.
№ № IX და X.

¹⁾ მოგვყავს რამდენიმე ცნობა ქართულ წიგნების ბეჭდვის შესახებ ბ-
ნ. ცაგარლის წიგნიდამ: ვახტანგმა დააფუძნა ტფილისში სტამბა, რომლისა-
თვისა საჭირო მასალა და მესტამბეები ვლახეთიდან დაიბარა. შემდგენელი
ქართულ საბეჭდავის შრიფტისა—მხედრულისა და ხუცურისა—იყო ვინმე
ბიხელ სტაფანოვიჩი, უნგრო-ვლახელი, რომელიც ვახტანგმა 1710 წ.
ტფილისში ჩამოიყვანა. როგორც კი სტამბა გაჰმართეს, დაბადების ბეჭდ-
ვა დაიწყო. ვახტანგმა მოასწრო დაბეჭდვა შემდგენის წიგნებისა: წინას-
წარმეტყველთა, სახარებისა, სამოციქულოისა, დავითისა, კონდაკისა,
კურთხევანისა, ლოცვანისა და საერო წიგნებისა—ვეფხვის ტყაოსნისა და
ცნობა კმნილებათა (ვარსკვლავთ-მრიცხველობა), გადმოთარგმნილი სპარს-
ლიდამ თვით მეფე ვახტანგის მიერ.—დასავლეთ ევროპის სტამბებში ქარ-
თული შრიფტი უფრო ადრე შემოიღეს, მე XVII საუკ; რომში პროპა-
განდას სტამბაში ქართული წიგნები იბეჭდებოდა; იქ დაიბეჭდა, მაგ. წიგნი:
Alphabetum Ibericum, sive Georganum et c. Romae 1629; Step-
hano Paulini et Nicephore Irbadii Dictionario Georgiano et Italiano-
Romae 1626. იხ. Свѣд., о пам. гр. писъм., выш. I, О Грам. Лит. Гр.
Яз. გვ. 110.

²⁾ ესრედ წოდებული სამართლის წიგნი, რომელიც 7 ნაწილად
დაყოფილია და შეიცავს: 1) 52 მუხლს მოსეს კანონებიდამ ამოკრიბილს,
2) ტერძის იმპერატორების ლეონ ბრძენის, კოსტანტინეს და სხ. კანო-
ნებს, 3) სომხის კანონებს, 4) მეფის გიორგი ბრწყინვალის ძველის დებას,
5) ალბუდას კანონებს, 6) კათალიკოზების კანონებს და 7) თვით ვახ-
ტანგ მე-VI სამართალს, რომელიც 267 მუხლს შეიცავს. მეფე ვახ-
ტანგის სჯულ-დება გამოცეკულია პირველად სენატის მიერ 1828 წ.
პეტერბურგში და მეორედ—ტფილისში ფრენკლის მიერ დ. ბაქრაძის რე-

ფელიც გააშენა^{*)}. ამას გარდა მან გაჰგზავნა იერუსალიმს 2000 თუმანი (20,000 მან.) გოლგოთის მონასტრის გამოსასყიდლად და 14 ქართველთ მონასტრის ვალების გარდასახდელად; თითონაც გამოისყიდა მრავალი წმ. ხატი, რომელიც წინად დაევირავებინათ. პურის სიძვირის გამო ამ დროს ქალაქი ისპაანი აჯანყდა და ბატონიშვილს ქაიხოსროს შიანდვეს იქაურ მდაბიო ხალხის დამშვიდება. ბატონიშვილი სწრაფად მივიდა ჯარით და გონიერის სიმტკიცით მოასწრო აჯანყების მოსპობა. როდესაც კათალიკოზი დომენტი დარწმუნდა, რომ კახელები მეღავეებიან საეკლესიო მამულებსაო, რომელიც კახეთში მდებარეობდა, წავიდა შაჰთან 1708 წ. შაჰმა მამულები და სახნაფ-სათესი აღგილები, სადაც საქართველოში აღმოჩნდებოდა, მცხეთის მონასტერს გუჯრით დაუმტკიცა. — შემდეგ ყანდაარის დაპყრობისა, რომელიც ამირსამაღდარს ეკუთვნოდა, მეფე გიორგიმ უბრძანა მირვეისს ახარის სულთანის დაქეზის დამორჩილება. დაქეზი შეიპყრეს ღ მოჰკლეს. დაქეზის თავი მეფემ გაუგზავნა შაჰს მირვეისის ხელით; შაჰმა მადლობა შეუთვალა გიორგის, მაგრამ მეფის შტრების მიერ შეგონებულმა, ყანდაარს გაისტუმრა მირვეისი, რომელიც ეძებდა ჟამს მეფე მოეკლა, თუმცა ცბიერებით მეფის ერთგულებას იჩინდა. ამ დროს ერთმა სულთანმა დამორჩილების სურვილი განაცხადა; ის მოკლულ იქმნა გზაზედ მიმავალი იმის მეტოქის მიერ, რომელმაც უკვე დაიპყრო

დაქტორობით 1887 წ. გამოჩენილი რუსის იურისტი მ. კოვალევსკი და წვეფრი საფრანგეთის საკასსაციო სასამართლოსა დარესტი აქებენ ვახტანგის კანონების ჰუმანურს ხასიათს.

*) მეფე ვახტანგს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართულ ისტორიოგრაფიაშიაც. „მის ბრძანებით შეპყრიბეს აქა-იქ გაფანტული ძველი მატიანენი, შეაგროვეს და დაარქვეს ძველებური სახელი „ქართლის ცხოვრება“ ტექსტი და ფრანგული თარგმანი ქ. ცხ-ისა შენიშვნებით და ახსნით აკადემიკოსმა ბროსსემ გამოსცა. ეს ნაწილი მატიანესი 1307 წლამდე მოყვანილია. იხ. მ. ბროსეს საქართვ. ისტ., გვ. 2.

შისი სამფლობელო. მკვლელი შეშინდა და მეფეს აუჯანყდა. ქართველებმა დაამარცხეს აჯანყებული. ამ გალაშქრებაში მირ-ვეისმა თვით-მნებელობით მოჰკვეთა თავი აბდალთ⁷⁾ სულთანს, ვითომც მეფის ბრძანებით და შემდეგ თავს დაესხა თვით გიორგი მეფეს და მოჰკლა ოთხშაბათს, ვნების კვირაში, აპრილს 1709 წ. ზოგი ამბობს, ვითომც მირ-ვეისმა გიორგი თავის კარავში მიიწვია სადილად და სადილს უკან ძილში მოჰკლაო⁸⁾.

მირ ვეისმა დაუყოვნებლივ დაიჭირა ყანდაარი და შიგ ქართველები აღარ შეუშვა. ამიტომ ისინი იძულებულნი შეიქმნენ გირიშკისკენ დაბრუნებულიყვნენ. ეტიკებმა გზები დაუბნინეს; ავღანელები მრავალჯერ თავს დაესხნენ, წაართვეს ნავეები და ბორნები, რომლებითაც ჰდინარეებში გადიოდნენ; ერთის სიტყვით, ყოველი ღონისძიება იხმარეს იმათ გასაწყვეტად, მაგრამ ქართველებმა ყოველივე აიტანეს და მიაღწიეს და გირიშკს. ეს რომ შაჰმა შეიტყო, ძალიან შესწუხდა, მიიხმო ქაიხოსრო, ლევანის შვილი, და დაჰნიშნა იგი ბატონიშვილის ვახტანგის მაგიერ, რომელმაც მეფობაზე უარი

⁷⁾ მეფემ სთხოვა შაჰს, მირ-ვეისს ნულარ გამოუშვებო, „ვინაითგან ბოროტი მანქანა იყო“. ქ. ცხ.

⁸⁾ პეისონელი გიორგი მეფეს ამბობს ავღანელების მიმართ სასტიკ მოპყრობას. ხოლო მირ-ვეისზე ამბობს, რომ განეზრახა მტარვალ ყანებისაგან განეთავისუფლებინა ავღანელები და ამიტომაც ცბიერებით მოჰკლა მეფე გიორგიო. ბატონიშვილს თეიმურაზს მოჰყავს ფარს. გორგიჯანიძის სიტყვები: „ავღანელებს ეგონათ, რომ ქართველები კაცის მკამლები არიანო“. მალკოლმი თავის Hist. de Perse-ში, რომელიც იეზუიტის კრუზინსკის წიგნზე აყარებს თავისს ცნობებს,—მოგვითხრობს, რომ ავღანელთ წინამძღოლმა მირ-ვეისმა გიორგი მეფე ყენთან დააბეზდა, ვე მეფე გლალატლბსო. სომხის ვაჟარი ისაულ-ორი,—რომელმაც პეტრე დიდისაგან ნება მიიღო აღებ-მიცემობა გაემართა სპარსეთში,—ძალიან დაუახლოვდა გიორგი მეფეს და ამანა ღრუსეთის ამ აგენტმა, რომელიც სომხის მეფეების შთამომავლად იწოდებოდა, განიზრახეს, აუვადგინოთ საქართველო და სომხეთი, რუსეთს შეეჯეროდეთ და სპარსეთს დავმორდეთო.

სტქვა, ქართლის მეფედ და ირანის სპასალარად. იესე, ლევანის შვილი, რომელსაც ახალი სახელი აღი-ყულო-ხანი დაარქვეს, დანიშნულ იქმნა ქართლის ბეგლარ-ბეგად, ხოლო როსტომი, იმისი ძმა, ნაშობი ხარქისაგან,—ისპანის მოურავად. ამასობაში ქართველნი, გირიშკის ციხეში გარ-შემორტყმულნი, გამოვიდნენ ციხიდან და თავს დაესხნენ ავღანელებს; მრავალს მათგანს მოჰკვეთეს თავები ლეონტი ისპანს გაჰგზავნეს. სპარსელებმა დიდხანს შეაჩერეს ქაიხოსრო და ბოლოს ყანდაარს ისე გაისტუმრეს, რომ იმის ჯარს სრული ჯამაგირიც არ მისცეს. მრჩეველად დაუნიშნეს ვინმე იმამ-ყული-ბეგი, რომელმაც უღალიატა ქაიხოსროს, სპარსელების მოსვლის უმაღლეს, მირ-ვეისმა მოჰკლა ოც და ათი ქართველი, რომელნიც ტყვეთ ჰყავდა ყანდაარში, მაგრამ ნება მისცა ბატონიშვილს ალექსანდრეს, ლუარსაბ მეფის ძის შვილს, წასულიყო და თან წაეყვანა პაპუნა და ნოდარ ციციშვილები, რომელთაც გაატანა მეფის გიორგის და იმის მხლებლების გვამნი. შემდეგ ამისა მოჰხდა ომი. ამ ომში ქართველებს არ დაეხმარა სპარსეთის ჯარი, მაგრამ მათ მაინც დაჰხოცეს დიდძალი მტერი და შოახერხეს გირიშკს შესვლა.

ქაიხოსროს ქართლიდან მაშველი ჯარი მოუვიდა და იცავდა ციხეს ოთხს თვეს ავღანელების დიდძალ ჯარისაგან, რომელიც მას გარს ადგა. ბოლოს საიდუმლო შეთანხმებით შაჰმად-ხანთან, რომელიც სპარსეთის წინამძღოლი იყო, მირ-ვეისმა ლაღატით ამოსწყვიტა მაშველი ჯარი და წავიდა ყან-

სულ-მოკლე ყანმა დაიჯერა თურმე ეს ქორი, მაგრამ რადგან მეფის გიორგის შიში ჰქონდა, მირ-ვეისი უკანვე ყანდაარს დაბრუნა თავისი ძველ წოდებით და ამ სახით მეფეს თავისი მოქიშპე წინ დაუყენა. ცბერმა მირ-ვეისმა გიორგის შეგობრად აჩვენა თავი და კიდევ აღუთქვა თავის მშვენიერის ქალის შითხოვება. როდესაც მეფე გიორგი, ვითარცა სასიძო, დარბაზში მიპატივებულნი იყო მირ-ვეისის მიერ, ნადიმის დროს მირ-ვეისის ამაღამ მოჰკლა მეფე. გიორგისთან ერთად დაიხოცნენ მისნი მხედარნი, რომელნიც იმის ამაღამ იყვნენ. Hist. de Perse, t. 2, p. 412—426.

დაარს, სადაც ფიქრობდა ქართველებიც გაეტყუებინა. მირვეისმა წაიყვანა მძევლად სეხნია ცრციშვილი, რომელიც მას მიენდო. და, როდესაც უარი მოუვიდა, ვერ გამოვისყიდით სეხნიასაო, მირვეისმა თავი გააგდებინა მძევლად წაყვანილ ციციშვილს.

ვახტანგი განაგებდა ქართლს მშვიდობიანად და საზოგადო პატივისცემა დაიმსახურა. ქაიხოსრო წავიდა ყანდაარს; მირვეისმა შეიტყო, რომ აბდალები, ავღანელების ერთი ტომი, რომელიც მორჩილი აყო ქაიხოსროსი, მიდიოდნენ იმის დასახმარებლად, თავს დაესხა და მრავალი გასწყვიტა. ქართველები წინ წავიდნენ და, შემდეგ რამდენისამე დამარცხებისა, აიძულეს მტერი შესულიყო ყანდაარს, რომელსაც გარს შემოერთყნენ სამის თვის განმავლობაში. ამას შემდეგ შიმშილი და ავადმყოფობა მძვინვარებდა სპარსთა ბანაკში; მირვეისი იერიშით მივიდა ბანაკზედ, სპარსები უკუ იქცნენ და ბატონიშვილი ალექსანდრე მოიკლა. მეორე დღეს მირვეისი ხელ-ახლად დაეცა ზურგის ჯარს, სპარსნი გაიქცნენ და ქაიხოსრო, რომელიც საკვირველის სიმამაცით იბრძოდა, მოკლულ იქმნა ექვსის ავღანის მიერ 26 ოქტომბერს 1711 წ. მისმა ძმამ იესემ ძლივს მოასწრო გაქცევა გირიშკს და იქიდან — ისპაანს.

იმავე დროს ვახტანგმა გაილაშქრა ოსებზე, რომლებიც აღარ ემორჩილებოდნენ, ჩაეღო ზრაშაგო და უღელის ხევები ქედელას მთამდე და კუდარომდე. იქიდან გამარჯვებული დაბრუნდა ქართლში, სადაც დახვდა ამბავი, რომ შენი ნათესავები დაჰხოცეს სპარსეთშიო; დახვდა აგრედვე ყაენის რაყაში, რომლითაც ქართლის მეფეთ ინიშნებოდა.

ვახტანგი თავის დაახლოვებულ კაცთა რჩევით წავიდა სპარსეთს აპრილში 1712 წ. ქართლის გამგეთ დასტოვა თავისი ძმა სვიმონი; წასვლისას ვახტანგმა მიათხოვა თავისი ქალი თამარ კახეთის ბატონიშვილს თეიმურაზს, ხოლო მეო-

რე ქალი ანუკა—ვახუშტი აბაშიძეს; თავისი სახლეულობა სს-
ცხოვრებლად გორში გაჭვანა. შაჰმა ვახტანგი დიდის პა-
ტივისცემით მიიღო და მოიწადინა იმისი გამაჰმადიანება; რა-
დგანაც ვახტანგმა უარი განაცხადა, სპარსეთის ვეზირნი აღარ
დასთანხმდნენ იმის ქართლში გამოშვებას, მით უმეტეს რომ
მისი საკუთარი ძმა იესე აბრალეზდა ვახტანგს, ყურანი შეუ-
რაცხყოფო. მაშინ ქართლში გამოჭვანვეს ხალიფა, რომელ
მაც დაბრუნების შემდეგ მოახსენა, რომ ვახტანგი ემტერება
მაჰმადიანთ, და რომ დიდებულთ არ უნდათ იმისი დაბრუ-
ნებაო. ყაენმა ბრძანა სვიმონის გადაყენება, რადგან ბორო-
ტად ხმარობდა უფლებას და მეფედ იესე დაჰნიშნა 10 მარტს
1714 წ. იმ პირობით, რომ სვიმონი შეეპყრა და, როგორც
ის, აგრეთვე ვახტანგის სახლეულობა და 500 ქართველი
ოჯახი გაეგზავნა დასასახლებლად ფარსაბათს, მაზანდერანში;
ხოლო ვახტანგი იესეს თხოვნით გაგზავნილ იქმნა ქირმანს.

ამ დროს ვახტანგმა მიიღო, არ ვიცით კი რა გზით,
საფრანგეთის კაროლის ლუდოვიკო XIV წერილი და ილუ-
მალ გაჭვანა ევროპაში თავისი ნათესავი დედის მხრით,
ბერი სულხან საბა ორბელიანი⁹⁾, რომელიც რომს 1713 წ.
მივიდა და იქიდან საფრანგეთში გადავიდა მარტში 1714 წ.

⁹⁾ საბა სულხან ორბელიანი იყო ავტორი განთქმულის ქართულის
ლექსიკონისა. ის იყო შესანიშნავი მწერალი XVII და XVIII საუკ.,
საბა სულხანი დაიბადა 1658 წ. და არჩილის და გიორგის დეიდაშვილი
იყო. ყმაწვილობისას საბა სხვა და სხვა თანამედრობას ასრულებდა. ხოლო
შემდეგ უდაბნოში წავიდა და 1698 წ. ბერათ შედგა მონასტერში საბას
სახელით. 1710—1712 წ. საბა გაჰყვა ქაიხოსროსა და ვახტანგ მეფეებს
ხორასანს და ისპანს, სადაც ერთი წელი დაჰყო. 1713 საბა სულხანი,
როგორც ზევითაც იყო მოხსენებული, ოსმალეთს გადავიდა და ევროპაში
წავიდა. ის იყო სიცილიაში, რომში, გენუასა და საფრანგეთში, სადაც
კაროლმა ლუდოვიკო XIV მოწყალებით მიიღო და ბრძანა მისთვის ეჩ-
ვენებინათ მისი სატახტო ქალაქის (პარიკის) შესანიშნავი ადგილები. იქი-
დან გამობრუნებულმა 1716 წ. შან ნახა რომის პაპი, შემდეგ გამოიარა
მალტაზე და სტამბოლს დაჰყო საფრანგეთის ელჩთან ერთი წელიწადი-

საბა ორჯერ საღარბაზოდ იყო მიწვეული კაროლის მიერ და გამოითხოვა თავის მეფისთვის ფულით დახმარება. 1716 წ. თებერვალში სულხანი კიდევ სტამბოლში იყო, საიდანაც ქართლში აპირებდა დაბრუნებას. ამის მეტი ჩვენ არა ვიცით, რა იმის მოგზაურობისა დასავლეთ ევროპაში და არც ის ვიცით, რა შედეგი ჰქონდა იმის მოგზაურობას.

როგორც კი მეფე იესე, იგივე ალი-ყული-ხანო, შემოვიდა ქართლში 1714 წ., დედოფალი რუსუდანი რაქას გაიქცა. სვიმონმა შეიპყრა კათალიკოზი დომენტი და სურდა მისთვის თვალები დაეთხარა, რადგან სამარცხენოდ მოქმედებდა ვახტანგის წინააღმდეგ და ტახტს ეძიებდა, რისთვისაც სჯულის უარ-ყოფას აპირებდა და კათალიკოზობაზე

უკანასკნელი თავისი დღენი საბამ სპარსეთში გაატარა მეფე ვახტანგთან და ღრმა მოხუცებულობაში გარდაიცვალა. სიკვდილის წინად მან უარყო კათოლიკეთა სარწმუნოება, რომელიც თავის მოგზაურობის დროს ევროპაში მიიღო და რომლის სადიდებელათ შეთხზა წიგნი „სამოთხის კარი“. თუმცა „სამოთხის კარს“ ანტონ კათალიკოზი „ჯოჯოხეთის კართათ“ სთელის, მაგრამ წყობილ-სიტყვაობაში ძალიან აქებს იმის სხვა და სხვა საერო თხზულებას. საბამ დასწერა აგრეთვე ევროპაში მოგზაურობა, რომელშიაც დაწვრილებით აღგვიწერს ეკლესიებს და სამღვდლოებებს, თუმცა ევროპის ცხოვრების სხვა და სხვა მხარეს არ ეხება, და თუ ეხება, ისიც გაკვრით. ჯერ კიდევ სიკაბუჯეში საბამ დასწერა სიბრძნე-სიცრუის წიგნი ნამდვილ სახალხო ენით XVII საუკ. ეს ზღაპრები, ზოგი პირდაპირ თითონ შეთხზა ქართულ ცხოვრების შეფერებით, ზოგი გადმოთარგმნა აღმოსავლეთის და ევროპიულ იგავ-არაკებიდან. ეს სიბრძნე-სიცრუე რამდენსაჲე ევროპიულ ენაზე უკვე გადათარგმნილია. რუსულად გამოვიდა 1878 წ., ხოლო ინგლისურს ენაზე გადათარგმნა სხოლიოებით და მშვენიერად გამოსცა ბ-ნმა ვარდროპმა. საბას თხზულებათა შორის ყველაზე უფრო შესანიშნავია ლექსიკონი ქართულის ენის, რომლითაც მან უკვდავი სახელი დაიმსახურა და რომლის შედგენას სულხანმა ოც და ათი (1669—1698) წელი შესწირა. ის შეიცავს 15 ათას სახელს და 25 ათასს სიტყვას და ანბანის რიგზე არის შედგენილი. ეს ლექსიკონი თ. რ. ერისთავის რედაქტორობით და ეპისკოპოსის ალექსანდრეს საფასით 1884 წ. გამოიცა ტფილისში.

ხელს იღებდა. ახლაც იესემ დომენტის დაუბრუნა კათალიკოზოზა. იესე ძალიან მდიდარი, ამაყი და ხორცილთ განცხრომის მიმდევარი კაცი იყო. იესე არ უგდებდა ყურს სამღვდღელოების მხილებას. მანდატურთ-უხუცესს ქაიხოსროს მან წაართვა კოლი, რომელიც მახლობელი მისი ნათესავი იყო. ამას გარდა შეერთო 1715 წ. ელენე, ერეკლე მეფის ასული. ამ გონება მოკლებულმა გამგემ ვერ მოახერხა ვერც ქარელის დამორჩილება, რომელთაც ხუნანის სამი სოფელი აიკლეს და ვერც იმ დარიგების ასრულება, რომელიც შაჰმა მისცა, როცა ისტუმრებდა ქართლის გამგედ. მაშინ შაჰმა დაიბარა ვახტანგი ქირმანიდამ და დაითანხმა, რომ გამაჰმადიანებულოყო ჰუსეინ-ყული-ხანის სახელ-წოდებით. 1716 წ. იანვარში დაუბრუნა მას ქართლის ტახტი და სპასალარის წოდება უბოძა. შაჰის ბძანებით ვახტანგი წავიდა ხორასანს და ქართლის გამგედ დანჰიშნა თავისი შვილი ბაქარი. ისპაანიდან შაჰმა გამოჰგზავნა მტარვალი, რომელმაც შეიპყრა იესე კახეთში და გარდასცა ბაქარს; ბაქარმა იესე ჩასვა ტფილისის ციხეში. მისმა კოლმა ელენემ, მონაზონობაში ელისაბედათ წოდებულმა, არ ისურვა ქმრის მოშორება და თავის ნებით იტანდა საპყრობილეში ყოფნის მწუხარებას. მამის ბრძანებით ბაქარმა დასაჯა რამდენიმე დიდებული, სახელდობრ: ერეკლე მუხრან-ბატონი, რომელსაც თვალები დასთხარა, ჭ პაპუნა დიასამიძე, რომელიც დაარჩო. ვახტანგის თხოვნით, როგორც იყო, შაჰმა შეფეთ აღვიარა ბაქარი, რომელიც გამაჰმადიანდა 1717 წ. 1 აგვისტოს.

ბაქარის, იმავე შაჰ-ნავაზ III, მეფობაში 7000 ქარელნი თავს დაესხნენ ბოლნისს და აიკლეს ქციის ხეობა; ბატონი-შვილმა სვიმონმა, რომლის კოლ-შვილი კოტა წანად ქირმა გასწყვიტა, ძალზე დაამარცხა ისინი, მაგრამ შემდეგ ქარელებმა გაიმარჯვეს, რადგან რიცხვით ერთობ აღემატებოდნენ ქართველებს, და დიდი ნადავლი წაიღეს, თუმცა უმრავლესი

ნაწილი ქარელთა სიცხითა ღ უწყლოობით გასწყდა. ბაქარმა და-
ითხოვა ქსნის ერისთავი დათუნა სახლთ-უხუცესობის თანამ-
დებობიდან. დათუნა აუჯანყდა ბიქარს, რომელმაც მის და-
სამორჩილებლად თავისი ძმა ვახუშტი გაპგზავნა¹⁰⁾. დათუნა
გარდაიცვალა, ხოლო მისი შვილი შანშე სპარსეთს წავიდა. ვახ-
ტანგმა მოითხოვა, რომ შანშე გარდაეცათ ბაქარისთვის და
თვითონ ვახტანგი კი ქართლში გამოეშვათ ლეკების განსადევ-
ნელად. ვახტანგი მოვიდა ანდარ-ბეზს, ქ. ლორის ახლოს.
აქ მას ხალხი დაჰხვდა დროშებით რიგ-რიგათ საბარათიანო-
დან, საამილახვროდან, სამუხრანოდან, მცხეთიდან და სამ-
ღვედლოებისაგან აქედან მეფე ტფილისს წავიდა 7 აგვისტოს
1719 წ. ახლა-კი ვახტანგ მე VI მეფის ნამდვილის უფლებით
იყო აღჭურვილი. ტფილისში შესვლის უმალ ვახტანგი აღი-
არებულ იქნა მეფეთ ყველა დიდებულთა და სამღვედლოების
შიერ და, როდესაც მეფე დაბრძანდა ხალიჩით მოფენილ ტახ-
ტზე, ზედ გადააყარეს ოქრო და ვერცხლი საქართველოს ერის
ძველის ჩვეულებისამებრ¹¹⁾.

ვახტანგმა ბრძანა სომხის მელიქის ქაშარ-ბეგის დახვრე-
ტა და, თუმცა აპატივა სიცოცხლე რამდენსაშე დიდებულს,
რომელთაც ოსეთში ლაღატი ჰბრალდებოდათ, მაინც ისი-
ნი ოსებში გასცვალა.

ვახტანგმა შაჰის ბრძანებით გაილაშქრა ლეკებზე, რო-
მელნიც იკლებდენ ხოლმე საქართველოს და სპარსეთის ჩრდი-
ლოეთ მხარეს. ვახტანგმა აცნობა ეს ამბავი იმამ-ყული-ხანს,
კახეთის ბატონს და გაპგზავნა კახეთში ჯარი ერასტე ყაფ-
ლანის შვილის წინამძღოლობით; მაგრამ ამ უკანასკნელმა
ვერა გააწყო რა, რადგან კახელებმა ხელი შეუშალეს. ეს მოჰხდა

¹⁰⁾ ისტორიკოსი და გეოგრაფი.

¹¹⁾ ქარ. ცხ. „არამედ ესე წესი ძველადვე იყო საქართველოსა და
უყოფდიან ყოველთა ესრედ ტფილისს და მიერთ უხმობდნენ მეფედ და
თვინიერ მისა არა“.

1720 წ. ამასობაში ქსნის ერისთავი შანშე აუჯანყდა მეფეს და გამაგრდა დუშეთში

მეფემ რაჭველებსა, აბაშიძეებსა და სხვა იმერთა დახმარებით, დროებით დაიმორჩილა ერისთავი. ამდროს ლეკები დაეცნენ შირვანს ჯავრის ამოსაყრელად თატი-ალი-ხანის მოკვლისათვის. ეს თატი-ალი-ხანი შამხალის, სპარსეთში უმთავრეს ვეზირის, შვილი იყო. შაჰის ბრძანებით მას ლალატობისათვის თვალები დასთხარეს ლეკებმა აიღეს შამახია და გაძარცვეს იქ მყოფი მდიდარი რუსის ვაჭრები. წაართვეს აუარებელი საქონელი და ამით საბაბი მისცეს იმპერატორს პეტრეს გაელაშქრა დარუბანდისაკენ; ამ გალაშქრების ამბავს ქვემოთ მოვიხსენებთ. შირვანის ხანი ქაიხი შეებრძოლა რუსებს დიდძალის ჯარით, რომელიც ამოწყვეტილ იქმნა მტრისაგან და თითონ ხანიც მოკლულ; მაშინ შაჰის ბრძანებით ვახტანგმა კახეთი გარდავლო 1720 წ. ზამთარში და ისე დაამარცხა ლეკები. რომ შეწყალება მოითხოვეს. გაზაფხულზე მეფე მეორედ დაეცა მუამბოხე შანშეს ზაბუყურს და აიძულა ხელ-ახლად დამორჩილებულიყო; შემდეგ ამისა მან იმერეთში გაჰზაფნა ჯარით ბატონიშვილი ვახუშტი დასახმარებლად თავის დისწულის ალექსანდრესი, რომელიც ხონთქრის ბრძანებით დანიშნული იყო იქ მეფედ. იმავე 1721 წ. ზამთარში ლეკები ხელ-ახლად დაეცნენ და გაძარცვეს განჯა. ვახტანგმა გაილაშქრა მთაში და მეორედ დაამარცხებდა ლეკებს, შაჰი რომ არ შეპრიებოდა მათ და მურადბეგის პირით ბრძანება არ კამოგზაფნა ვახტანგისათვის, შეაჩერე ომიო. ამით შეურაცხყოფილმა ვახტანგმა მიჰმართა რუსეთის იმპერატორს, რადგან პეტრე I ამ დროს ემზადებოდა მაგიერი მიეზლო სპარსებისათვის რუსის ვაჭრების გაძარცვის გამო¹²⁾.

¹²⁾ პირველი წერილი ვახტანგისა პეტრე დიდთან დაწერილი იყო 21 ნოემბერს 1721 წ. ლათინურ ენაზე დასავლეთის მისიონერების მიერ.

1722 წ. ავღანელები ისპაანს მიუახლოვდნენ. 15 მარტს გულნაბადის ომში მოიკლა როსტომ ყულარ-ადასი, ვახტანგის ძმა, ო ცოტახანს შემდეგ — მირ-მაჰმუდი, ავღანელების წინამძღოლი, გარს შემოადგა სპარსეთის სატახტო ქალაქს. ლეკებიც მოადგნენ განჯას. შეშინებული შაჰი შემწეობას სთხოვდა ქართლის მეფეს¹³⁾, მაგრამ გვიან-ლა იყო. მამუკა, რომელიც იმას წინად რუსეთში იყო გაგზავნილი, დაბრუნდა ქართლში და გამოუცხადა ვახტანგს, რომ იმპერატორი პეტრე დიდი კეთილთა გულით არის ჩვენზეო. იმპერატორი სთხოვდა ვახტანგს, შემეწიე სპარსეთის ლაშქრობაშიო, და ამდროს იგი უკვე მოუახლოვდა თავის ჯარით დაღესტანს. მეორეს მხრით ქართლელნი დიდებულნიც თანხმა გახდნენ მხოლოდ განჯა დაესხნათ მტრისაგან, მაგრამ სპარსეთში წასვლაზე უარი სთქვეს. აგვისტოში შაჰის შეიღმა ხელახლად შემწეობაითხოვა; ვახტანგი ადერბეიჯანის სპასპეტად დაჰნიშნა ო მდიდარის საჩუქრებით სცდილობდა თავისკენ მიემხრო. ამავე დროს ბაადურ თურქისტანი შეიღმა მოუტანა იმპერატორის წერილი, გამოგზავნილი იმის ბანაკიდან მდ. სულაკზე. ამას გარდა სვანთქარსაც მოლაპარაკება ჰქონდა მეფესთან და სთხოვდა, ჩამოე-

რომელნიც სცხვრობდნენ ტფილისში და იწყებოდ: „sacra majestas“¹⁴ მეფე ვახტანგი სწერს, რომ თავის თავს, შეიღებს და ქვეშევრდომებს სწირავს ღვთის მორწმუნე ხელმწიფეს. იმისმა ელჩებმა: სეზნია ჩხეიძემ, რუსის ეპისკოპოზმა გიორგიმ და სხ. მოახსენეს პეტრე დიდს, რომ ათი ათას რუსის ჯარს მეფე მოაშველებს 50,000 მეომარს, აქედან 20 ათასს მეფე დაჰნიშნავს სპარსეთში გასალაშქრებლად, რომ რუსის ჯარს გასასვლელი გზა მიეცეს ჩერქეზების ქვეყანაზე, რომელიც იმის ნათესავები არიან (ვახტანგს ჩერქეზის მთავრის ქალი ჰყავდა) და სხვა.

¹³⁾ ჰანგეი, რომელსაც ზემოხსენებული პეისონელი თავის წიგნს უძღვნის, და მალკოლმი სწერენ: როდესაც სპარსეთში შეიტყვეს, რომ ვახტანგმა შეწვევაზე უარი შეუთვალაო, შაჰის მთელი სასახლე სასოწათკვეთილებად იჩაღრა. მართლაც, მალე დაემხო ისპაანი და მთელი სპარსეთი ავღანელებმა დაიპყრეს. Malcolm, Hist. de Perse, t. II, გვ. 437 და 461.

ცალე სპარსელებსაო, ამ მდგომარეობაში მეფემ გადასწყვიტა თავის ერთმორწუნეებს მიმხრობოდა და წავიდა განჯას, სადაც რუსების მოსვლას უცდიდა¹⁴⁾. შაჰ-ზადემ რომ ეს შეიტყო, ჩამოართვა მეფეს ყაზახის მახრა და გადასცა კახეთის მმართველს მაჰმად ყული-ხანს, იმავე კონსტანტინეს, რომელსაც მეფესთან უთანხმოება ჰქონდა და რომელმაც, რასაკვირველია, მაშველი ჯარი არ მისცა ყარაბახზე ამხედრების დროს. მიუხედავად ამისა, ვახტანგი სამი თვე იდგა განჯის ახლოს; შაგრამ ამით საერთო საქმეს სარკებლობა ვერ მოუტანა, რადგან სხვა ზ სხვა დამაბრკოლებელ გარე მოვებათა გამო იმპერატორმა ველარ შესძლო თავისი ლაშქრობა დარუბანდს იქით განეგრძო. ვახუშტიმ, რომელიც მმართველად დარჩა ტფილისს, შეატყობინა ეს ამბავი მეფეს; მეფე უკან დაბრუნდა და ტფილისს მოსვლის უმალ გაჰგზავნა ჯარი საფურამოს, რადგან კახელებმა და ქარელებმა ლილოს მახრა დაარბიეს. შემდეგ ამისა ვახტანგმა ინახულა თეი მურაზი, მაჰმად-ყული-ხანის ძმა, რომელმაც შეჰფიცა, ამიერიდან ქართლში მშვიდობიანობას აღარ დავარღვევო

10 ოქტომბერს 1723 წ. ავღანელებმა აიღეს ისპაანი და ტახტიდში ჩამოაგდეს შაჰ-უსეინი; მისი შვილი შაჰ-თამაზი წინააღმდეგ გაიქცა და თავრიზში ყაენათ იქმნა აღიარებული. ვახტანგმა შაჰ-თამაზს მორჩილება განუცხადა ელჩის სენხნია ჩხეიძის პირით; ეს ის სენხნია ჩხეიძე უნდა იყოს, რომელმაც მაშინდელ ამბების საინტერესო ქრონიკა შეადგინა. ახალმა ყაენმა, კონსტანტინეს თხოვნით, მისცა ამ უკანასკნელს იანვარში 1723 წ. ქართლი, რომელიც ვახტანგს ჩამოართვა; მეფემ თავისი სახლეულობა გორს დახიზნა და შეუდგა ტფილისის დაცვას; შესაწევად რაჭისა და იმე-

¹⁴⁾ „არამედ განუტევა ყოველნი და აღირჩია რუსთ-მეფე, რამეთუ ჰგონებდა განთავისუფლებასა ეკლესიისასა და ძალს ქრისტიანობისასა“
„ქარ. ცხ“.

რეთის ჯარი მოიწვია. მაშინ მაჰმად-ყული-ხანის ძმა თეიმურაზი იღუმალ მივიდა მცხეთას; თითონ მაჰმად-ყული-ხანმა კი კლდის-უბანი დაიჭირა ტფილისში, მაგრამ როგორც ის, ისე მისი შომხრე მოთარეშენი და ქვეყნის ამოხრებელნი თელეთიდან განდევნა ბატონიშვილმა ბაქარმა და მალე უკანვე დაბრუნდა.

ვახუშტი გაჰგზავნეს დაბა მცხეთას, მცხეთას ელაღატნა მეფისათვის და კახელებს მიმხრობოდა. ვახუშტი გარს შემოადგა ქალაქს ღამით იმ დროს, როდესაც საკათედრო ეკლესიაში ლოცვად იდგა ხალხი. მტერი მდგრად იცავდა თავს, სანამ უკანასკნელამდე არ გასწყვიტეს და ტყვეთ არ შეიპყრეს. ბაქარმა თავის მხრით დაიჭირა თაბორის მთა ტფილისის სამხრეთად. იქ შეებრძოლა ლეკებს და აიძულა მტკვარში შეცვივნულიყვნენ. წყალში მრავალნი დაიღუპნენ. ხოლო თეიმურაზმა ველარ მოუსწრო ომს ტფილისის ციხეში შევიდა. მაჰმედ-ყული-ხანმა ფულით და დაპირებით შეჰკრიბა დიდძალი ჯარი ლეკთა, ხელახლავ მიადგა ტფილისს და, თუმცა ბაქარმა და იმისმა ბიძამ სვიმონმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაინც 4 მაისს 1723 წ. შევარდა ქალაქში და აიკლო; ეკლესიები შებღალა მტერმა, ხოლო დედაკაცებს უნდა აეტანათ გამხეცებულ მტრის ყოველ-ნაირი მტარვალობა¹⁵). სისხლი მდინარესავით მიდიოდა ქუჩებში. ვახტანგმა მიატოვა სვიდ-აბადი და მცხეთას წავიდა; ხოლო შვილი მისი ბაქარი — დუშეთს.

ამასობაში არზრუმის ფაშა იბრაგიმი უახლოვდებოდა საქართველოს და სთხოვდა ვახტანგს სპარსელებს ჩამოსცლოდა. ამბობენ, რომ მეფე დასთანხმდა და აღუთქვა ოსმალებისათვის ეძლია

¹⁵) მემატინე შემდეგის სიტყვებით ჰგოდებს ამის შესახებ: დასწევს სიონი და შემუსრეს ხატი ყოვლად წმინდა ღვთის მშობლისა, რადენნი. ქალწულნი განიხრწნენ და ქეშმარიტნი დედანი და მოწაშენი ბოროტებით განიგმიონენ და სისხლი მართალთა დაითხია ურჯულოთაგან. „ქარ. ცხ.“ ზვ. 85.

ყოველ წლივ დიდი ხარკი იმ პირობით. რომ სამეფო უფლებება საშვილიშვილოდ დარჩენოდა. ასე იყო თუ ისე, მან ყოველივე შეატყობინა იმპერატორს, შეპკრიბა იმერლების ჯარი და ფაშას გაუგზავნა თავისი შვილი ბაქარი, რომელსაც თავისი ძმა იესე თან გააყოლა⁴⁶⁾. 12 იანვარს ოსმალები მიადგნენ ტფილისს, რომლის გასაღები გადასცა მათ მაჰმედ-ყული-ხანმა. ფაშამ დაიქორა ციხე და სპარსნი განდევნა იქიდან, ხოლო ბაქარი დანიშნა მეფეთ და დაარქვა მას იბრაგიმ-ფაშა. მაჰმედ-ყული-ხანი შეიპყრა და გადასცა ბაქარს. ქართლის ახალმა ბატონმა გაათავისუფლა მაჰმედ-ყული ხანი და ბრძანა თავი მოექრათ გიორგი არაგვის ერისთავისათვის, რომელიც იმის სიმამრი იყო; თავი მოექრათ, იმიტომ რომ მტრულად დახვდა ბაქარს, როცა ის ტფილისიდან გაიქცა, არაგვის ხეობისაკენ. ამ დროს ვახტანგი მხედ ებრძოდა. ლეკებს დუშეთში და ამილახვრების სამფლობელოში.

ბაქარს თავი მოაბეზრეს ოსმალებმა თავის სხვა და სხვა გვარის მოთხოვნილებითა და შევიწროებით. მან მიატოვა ტფილისი, გაიქცა ცხინვალს და იქ თავის მამას შეუერთდა; ქართლში დასტოვა იესე, რომელიც ხელ-ახლად გამაჰმადიანდა, როგორცა ვსთქვით, და მუსტაფა-ფაშა დაირქვა.

შემდეგის წლის გაზაფხულს ოსმალებმა გაჰგზავნეს იესე გორს შესაბრძოლებლად ბაქარისა, რომელმაც ატენში ყოფნის დროს აღხოცა მრავალნი ოსმალნი თრიალეთს და შემდეგ ამისა დაბრუნდა მეფე ვახტანგთან პირველ იენისს 1724 წ.

რუსეთიდან დაბრუნებულმა დავით ნაზარაშვილმა და ფრანგისტან თურქისტანიშვილმა იმპერატორის პეტრე დიდის სახელით მიიწვიეს მეფე ვახტანგი რუსეთს. მეფე ვახტანგმა პირველ ივლისს გადავლო რაქა და მივიდა ყაბარდოს,

⁴⁶⁾ იესე და ბაქარი ერთად წარდგნენ სერასკირის ბანაკში, სადაც გამაჰმადიანდნენ და ორთავეს დაჰხურეს ყაუბი (ჩაღმა); ბაქარს იბრაგიმის სახელი დაარქვეს, ხოლო იესეს—მუსტაფასი.

საიდანაც იახლა თავისი ცოლი ძმა, ადილ-გირგი, ბაკაევის გვარის შთამომავალი. მას დახვდა რუსის ამალია ჯვარის ციხესთან მდ. სულაკზე; მეფეს ახლდა დიდ-ძალი ამალია, ბატონი-შვილნი, მრავალნი დიდებულნი და სასულიერო კაცნი. იქიდან ზღვით ასტრახანს წავიდა.

მეფის წასვლის შემდეგ ქართლს ჰმართავდნენ ახალ-ციხის ფაშა ისაყი და მეფე იესე. ქართველები და კახელები მიემხრნენ მაჰმად-ყული ხანს თედო-წმინდას, რომელიც მდ. ლიახვის სათავეში მდებარეობს. იესე თავს დაესხა შეტეხულთ ოქტომბერში და დაამარცხა. ამას შემდეგ ოსმალების ბატონობა დამკვიდრდა საქართველოში და ხარკმა და გადასახადებმა საოცრად იმატა. ამის გამო არაგვის ერისთავი ოთარი გაიქცა ასტრახანს, ხოლო კათალიკოზი დომენტი წავიდა ლორეს ციხეში, რომელიც ჯერ ოსმალებს არ დაეკირათ; დომენტის მაგიერ ოსმალებმა, იესეს შეგონებით, კათალიკოზად დაჰნიშნეს ბესარიონი. დომენტი იქიდან სტამბოლს წავიდა, სადაც სცდილობდა ჩაეგონებინა ხონთქრისათვის, რომ მოწყალედ მოჰპყრობოდა ქრისტიანებს და იმის ძმას იესეს, მაგრამ ისაყმა, ახალციხის ფაშამ, და ტფილისის მოჰურავმა ისე აუწერეს საქმის გარემოება, რომ ხონთქარი განრისხდა დომენტიზე, რომელიც, იმის ბრძანებით, გაგზავნილ იქმნა ტენედოსის კუნძულზე.

როგორც წინად მოვიხსენეთ, ვახტანგი პეტერბურგს იყო მიწვეული. ცარიცინს რომ მივიდა, შეიტყო იმპერატორის პეტრეს გარდაცვალება; ეს ამბავი მოჰხდა 25 იანვარს 1725 წ. ამ ფრიად სამწუხარო ამბით დალონებულმა მეფემ განაგრძო გზა იენისის პირველ რიცხვებში. იმპერატრიცა ეკატერინე I-მა დიდის ამბით და ფრიად მოწყალედ მიიღო ვახტანგი და დაუნიშნა შეფესაც და იმის მხლებლებსაც შესაფერი საზრდო¹⁷⁾.

¹⁷⁾ ვახტანგის ამალიაში იყო 1185 სხვა და სხვა წოდების კაცი. მას თან ჰყავდა თვისი სახლობა, 4 ეპისკოპოსი და 1200-მდე სული ორისავე

მალე ვახტანგი გაპაგზავენეს დარუბანდს და იქილამ გილანს რომ ზაფი ჩამოეფლო სპარსეთთან; იქ ამ დროს სარდალი ნადირი, ავშარის ტომის შთამომავალი, პმართავდა სახელმწიფოს შაჰ თამაზის სახელით. როგორც სპარსნი, აგრედვე ოსმალნი, დავთანმხნენ რუსის მთავრობის წინადადებას; დალისტანის მხარე, კასპიის ზღვის პირად მდებარე, რუსებს დარჩათ. იმპერატრიცა ეკატერინეს სიკვდილს შემდეგ, რომელიც ექვს მაისს 1727 წ. მოჰხდა, ვახტანგი დაბრუნდა რუსეთში.

1728 წ. იესე, იგრივე მუსტაფა-ფაშა, გარდაიცვალა. ისაყ ფაშამ გაჰყო ქართლი ოთხ მახრად ღ დიდი ხარკი დაადო. ოსმალნი სასტიკად ექცეოდნენ და საშინლად ავიწროებდნენ ქართველებს. მაგალითად, ერთხელ ოსმალის შიკრიკებმა გაჯავრებულებმა მით, რომ ფოშტის ცხენების მოყვანა დაუგვიანეს, ორს თავადიშვილს ლაგამი ამოსდეს პირში და ზედ შესხდნენ¹⁶⁾. ამის გამო ასტყდა ამბოხება და არაგვისა და ქსნის საერისთავოში, საამილახვროში და საათაბაგოში ხალხი აჯანყდა. მაჰმად-ყული ხანი, კახეთის ბატონი, რომელიც ორბუნჩუყიანთ ფაშა იყო, ოსმალებს ეწეოდა მემამოხეთა დამშვიდების საქმეში და ებრძოდა შანშე ქსნის ერისთავს.

სქესისა. მათ შორის იყვნენ: ქრისტეფორე, მთავარ-ეპისკოპოსი სამთავისისა, პავლე, ტფილისის მიტროპოლიტი, ნიკოლოზი, რუისის ეპისკოპოსი, არსენი, ურბნისის ეპისკოპოსი და იოანე, ნიქოზის ეპისკოპოსი. П. Иоселиани, Гр. подъ властью царей-магометанъ, стр. 82. ამათ რიცხვში იყო ჩვენი გამაჩენილი პოეტი, დავით გურამიშვილი, რომელსაც მირგოროდში მისცეს 80 კომლი გლეხი. დ. ჩუბინაშვილის სიტყვით, ეკატერინე I-მა უბოძა ვახტანგს წმ. ანდრია მოციქულის ორდენი, დაუნიშნა ყოველწლიურ სარჩოდ 24,000 მან. და აჩუქა 26,000 კომლი გლეხი, „ქარ. ცხ.“, ნაწ. II., წინა-სიტყვა, გვ. VIII.

¹⁶⁾ „მანუჩარ ყაფლანის შვალს და გიორგი ქართველის შვილს ამოსდეს ლაგამი, შესხდენ და ჩხვლეტდენ დეხით წასასვლელად“, ცხ. ქარ., გვ. 89,

მაგრამ იმულებული იყო შინ გაქცეულიყო, იმიტომ რომ ოსმალები კარგის თვალით არ უყურებდნენ. ამ ნაირად მთელ ქართლს ოსმალებმა დაადვეს თავისი უღელი.

რადგან ლეკებმა თან და-თან გაახშირეს თარეშობა შიდა ქართლში, ისაყ-ფაშა თავის შვილით იუსუფით მუღამებრძოდა, აფთხოვდა და, ასე იყო თუ ისე, აკაევდა ცოტაოდნად; მაგრამ მტარვალთა რიცხვი მუღამ ღლე მატულობდა და, როდესაც ქართლში შემცირდა შვიდრთა რიცხვი, ისინი თრიალეთში გადადიოდნენ ჯავახეთამდე და ახალციხემდე, გზაში ყველაფერს სძარცვამდნენ და აოხრებდნენ. ოსმალები დამარცხდნენ მუხრანსა, ნადარბაზევსა და ნიჩბისში. ამ უბედურებას თან დაჰყვა ჟამი და ყოველივე ის, რაც თან სდევს ასეთ გადამდებს სენს, მაგ. ონავარ მხეტა და ფრინველთა გამრავლება. ამ გარემოებაში მყოფმა თოფან-ფაშამ, რომელიც ისაყ-ფაშას მაგიერად იყო დანიშნული, თანხმობა ჩამოაგდო ქართველთა შორის, რამდენისამე გამარჯვებით თავი იჩინა, მაგრამ მალე ისევ დაუთმო ადგილი ისაყ-ფაშას და საქმე მაშინ ისევ აღრინდებულად დატრიალდა. ამასობაში თამაზ შაჰს წაართვეს თეირანი, თავრაზი, ისპანი და სპარსეთის უმეტესი ნაწილი; 1732 წ. ტახტიდამ გადააგდო თამაზ-ხანი ნადირ თამაზ-ყული-ხანმა და იმის მაგიერ შაჰად დაჰნიშნა ახლად დაბადებული მისი შვილი აბაზი. ამით ისარგებლა იმპერატორმა ანა იოანნეს ასულმა, რომელიც პეტრე II შემდეგ ავიდა ტახტზე, გაჰგზავნა ვახტანგი დარუბანდს და უბრძანა შამახიის დაქვერვა.

ვახტანგი წავიდა 1732 წ., მაგრამ ნადირმა იმპერატორის ელჩი გამოუგზავნა და დაითანხმა, ხელი აეღო სპარსეთში ყველა დაპყრობილ ადგილებზედ. როგორც კი ეს ზავი შეჰკრეს ნადირთან, ვახტანგი დაბრუნდა რუსეთში, და ჯვარის ციხე რუსებმა დაანგრირეს. ამ დროს ქართლს განაგებდა ოსმალებისაგან დაყენებული ისაყ-ფაშა. ხოლო კანონიერ იმის მფლობელად ითვლებოდა კახეთის ბატონიშვილი

თეიმურაზი. ისაყმა გადააკეთა მუხრანისა და ავქალის ციხეები და 12 სიმაგრე საგო დიღმიდან მოყოლიებული ატენამდე, რითაც განიზრახა გზა შოესპო ლეკებისათვის, რომელნიც ნათაგ აქედამ ქურდულად გადაიპარებოდნენ ხოლმე სამცხე-საათაბაგოში. ნადირმა 1735 წ. შემდეგ ხანგრძლივად გარემოდგომის შემდეგ დაიპირა განჯა. ერევანი პირველ შეტევასზედ თავისით დამორჩილდა; ბოლოს ლორე იერიშით აღებულ იქმნა; ოსმალები ყარსთან დამარცხდნენ; ტფილისში მყოფნი ოსმალნი მუდგრად იცავდნენ თავს, მაგრამ ამაოდ; ბოლოს ოსმალები განდევნილ იქმნენ, როგორც ტფილისი-დამ, აგრეთვე გორიდამა და მუხრანიდამ¹⁹⁾.

როგორც კი შაჰ-ნადირი საქართველოს სატახტო ქალაქში მოვიდა, გადასახლა დიდ-ძალი რიცხვი ქართველებისაკახეთიდამ, სომხეთიდამ და ზემოქართლიდამ ხორასანს, რომელიც წინად დაიპყრო. შემდეგ გაილაშქრა დაღესტანს, რომელსაც ყირიმის თათრები თავს დაეცენ; შემდეგ მტრის განდევნისა შაჰ-თაშაზ-ყული-ხანმა დაიპყრა ეს მხარე და აღიარა თავი ხელმწიფედ ნადირ-შაჰის სახელწოდებით 1736 წ.; ეს მოჰხდა აბაზ III სიკვდილის მეორე დღეს. შაჰმა ქართველები შინ გამოისტუმრა და დაადვა ქართლს ხარჯი, რომელიც 5300 თუმანს უდრიდა; ამას გარდა ქართლს უნდა ერჩინა ტფილისში 500 სპარსელი ჯარის-კაცი თავის ოჯახებით. ნადირმა ქართლის გამგეთ კახელი ბატონიშვილი

¹⁹⁾ ამ ათის წლის განმავლობაში, ე. ი. იმ ხანს, რა ხანსაც ოსმალები ბატონობდნენ ქართლში და ექიშებოდნენ სპარსებს, დაიხრცა სხვა და სხვა ომსა და ბრძოლაში 15 ათასი ქართველი. ოსმალებში გარდასახლეს და ტყვეთ წაიყვანეს 1500 სახლობა, ზოლო სპარსეთში—800 კომლი. ამას გარდა ზემო ქართლიდან—საავალიშვილოდამ—სპარსელებმა 400 სული ტყვეთ წაიყვანეს, საციციანოდან—500 ოჯახი და ქსნის საერისთაოდამ—1000 სული. ერთის დღის განმავლობაში 500 ქალი და ბაღი იქმნა ამოწვეტილი. ვისაც არ შეეძლო სპარსელებს გაპყლოდა, ცხვირს და ყურებს სჭრიდნენ, ნიშნად ქვეყნის სრულიად დამორჩილებისა-

ალი-მირზა²⁰⁾ დაპნიშნა. მან და შაჰის ნათესავემა სეფი-ხანჯალ-ხანმა შეიპყრეს კახეთის ბატონიშვილი თეიმურაზი და რამდენიმე დიდებულნი, რომელთაც ჟურჩობა შესწამეს, და სპარსეთში გააგზავნეს. ნადირ-შაჰმა თან წაიყვანა ისინი, როდესაც გაილაშქრა ყანდაარის ასაღებად, რომელიც აიღო კიდევ მარტში 1738 წ.

ხოლო ქსნის ერისთავი შანშე, გივი ამილახვარი და სხვანი არ დაემორჩილნენ სპარსელებს და აჯანყდნენ. სეფი-ხანი, არაგვის ერისთავის ბარძიმისა და აბდულ ბეგის დახმარებით, რომელიც მეფის იესეს შვილი იყო, ბევრჯელ დაეცა აჯანყებულებს სურამის ახლოს და ბორჯომის ხეობაში, მაგრამ ვერც ერთხელ ვერ გაიმარჯვა; მან მხოლოდ ცბიერებით მოახერხა მათი დაწყნარება. ლეკები ჩაერივნენ ომში და სძარცვავდნენ ქართლის დასავლეთ ნაწილს. მაგრამ იძულებულნი შეიქმნენ დაეთმოთ ბოლოს სპარსეთის ჯარებისათვის. მაშინ, 1637 წ., აბდულ-ბეგი დაპნიშნეს ქართლის მმართველად არჩილის სახელწოდებით. ზემოხსენებული ალექსანდრე ალი-მირზა, რომელიც იყო ერთ დროს კახეთის გამგეთ, — ისევ თავის წინანდელ ადგილზედ დაინიშნა. შანშე კი ოჯახით რუსეთში გაიქცა. 1737 წ., არ ვიცით კი რა მიზეზისა გამო, ნადირმა გადააყენა აბდულ-ბეგი და ალი-მირზა და ყანდაარს თან წაიყვანა ზემოხსენებულ დიდებულებთან ერთად. ნადირმა თან წაიყვანა აგრედვე თეიმურაზი და ერეკლე, კახეთის მფლობელნი.

იმავე წელს მეფე ვახტანგი გარდაიცვალა ასტრახანს და დამარხულ იქმნა ერთ ეკლესიაში, რომელიც ჯერ კიდევ არ აღმოუჩენიათ. საკვირველია, რომ მაშინდელი მასალები ერთმანეთს არ ეთანხმება ვახტანგ მეფის სიკვდილის წლისა და დღის შესახებ. მეისტორიე სეხნია ჩხეიძე აღნიშნავს ვახტანგ მეფის გარდაცვალების უამს 25 მარტს 1737 წ.; ვახუშტი,

²⁰⁾ ივანე-ყულისაძე.

ვახტანგის შვილი, ქართლის ისტორიაში მოგვითხრობს, რომ 26 მარტს გარდაიცვალაო და თავის ქორონიკონებში-კი იმავე წლის 27 მარტს აღნიშნავს, ხოლო თხოვნაში, რომელითაც იმპერატრიცა ელისაბედ პეტრეს ასულს მიჰმართა ნოემბერს 1749 წ., ვიზობს: „1735 წ. ჩემი მშობელი ვახტანგ ლევანის ძე გარდაიცვალაო“. იმ ქართველთაგან, რომელნიც ახლდნენ ვახტანგს, ზოგი შინ დაბრუნდა; უმეტესი ნაწილი კი რუსეთის სამსახურში შევიდა; მათ უბოძეს მამულები სსმხრეთ რუსეთში და იმათგან შეადგინეს ქართველთ ულანების პოლკი, რომელიც 1835 წ. მოსპეს²¹⁾

კათალიკოზის ბესარიონის სიკვდილს შემდეგ, დომენტ დაბრუნდა ოსმალეთიდან და თავისი აღრინდელი თანამდებობა დაიკირა—1736 წ. ხანჯალ-ხანი, რომელიც შაჰმა, ინდოეთზე გალაშქრების შემდეგ, ქართლის გამგედ დააყენა და რომელმაც დიდი ხარკი დაადვა ქართლს,—გამოეთხოვა წუთი-სოფელს და იმის ადგილას დანიშნეს ალავერდი, მეფის იესეს უკანონო შვილი. ერთის წლის შემდეგ შანშე დაბრუნდა ქართლში, დაიქირავა ლეკის ჯარი და დიდხანს იბრძოდა თავის მტრებთან და თითქმის დაუსჯელად სძარცვავდა ქვეყანას, რადგან რუსეთში გაქცევის დროს, ძმა მისი, იესე, კახეთში დაიშალა, ხოლო მისი ცოლი და სახლობა გიორგიმ, არაგვის ერისთავმა მოიტაცა. შანშე გარს შემოერთყა და ომის შემდეგ აიღო ქალაქი ანანური 1739 წ. და არაგვის ერისთავი ცოლით და მომხრეებით მოაკვლევინა. ლეკების დიდ-ძალმა ჯარმა, რო-

²¹⁾ იმ ქართველთა შორის, რომელნიც მალოროსიაში დასახლდნენ, ვპოულობთ შემდეგ თავადების გვარებს: ამილახერებს, ბარათაშვილებს, თურქისტანიშვილებს, ჭავჭავაძეებს, ორბელიანებს, სააკაძეებს, ფხვიძეებს, ქობულაშვილებს, ციციშვილებს, წერეთლებს, ხერხეულიძეებს, ჯავახიშვილებს და სხვა აზნაურთა: ზედგინიძეებს, თულაშვილებს, ბედაუთიშვილებს, ოდიშელიძეებს, ტყავაძეებს და სხვ. Плохинский, Поселение грузинъ въ Малоросію въ XVIII в. 1898 г.

მელიც შანშეს ახლდა, ღმანისამდე მიაღწია. მაგრამ შანშე მალე შეაჩერეს განჯის ხანმა სეფმა და ასლამაზ-ხანმა, რომელიც გვარად ორბელიანი იყო. შემდეგ ამ ლეკთა ბრბოს სდიეს ქსნის საერისთავოში და დაამარცხეს კახეთი, მაშინ როდესაც თავის სამზღვარს მიაღწიეს; დაამარცხეს ისე, რომ სრულიად ამოსწყვიტეს. როცა შაჰ-ნადირი ინდოეთიდან დაბრუნდა და მოახსენეს ეს ამბავი და სიკვდილი მისის ძმის იბრაგიმისა, რომელიც მოჰკლეს დაღესტანში, მან 1741 წ. გაილაშქრა დაღესტანზე. ამასობაში აღრი-ყული ხანი ქართლში ებრძოდა შანშეს, რომელიც, როგორც იყო, ძმით იესეთურთ, ახალ ციხეში შეიპყრეს და ხორასანს გაჰგზავნეს შემდეგ ორთავეს თვალები დასთხარეს. გივი ამილახვარი ქსნის ერისთავად იქმნა დანიშნული. სპარსებმა დაასუსტეს ქართლი მუდმივის გადასახადით პურიით თუ ფულით; აგრეთვე კაცების გაყვანით ჯარში, რომლის რიცხვი დან და თან მატულობდა. შემდეგ ხალხის საერთო აღწერისა და ყოველწლიურ საქონლის დაწვლილებულის რევიზიისა ქართველები წავიდნენ დარუბანდში საჩრვლელად ნადირთან, რომელიც იწოდებოდა არა მარტო შაჰად, არამედ შაჰინ-შაჰად. შაჰ-ნადირმა ქართველები მოწყალებით მიიღო, დააბრუნა შინ, ღთითოეულს მათგანს თანამდებობა უბოძა და შესაფერი ჯამაგირი დაუნიშნა. გზაში 1742 წ. დომენტი კათოლიკოზი გარდაიცვალა. კახეთის დედოფალს თამარს სურდა დომენტის აღგილას გაემწესებინა ბატონიშვილი ანტონ, იესე მეფის შვილი. ანტონი ღირსეული კაცი იყო და ქუთაისს ეპისკოპოსობდა. რადგან მან უარი განაცხადა, კათოლიკოზად დაჰნიშნეს ნიკოლოზოზ ხერხეულიძე. ქართველებმა ვეღარ შესძლეს აესრულებინათ სპარსების ყოველი მოთხოვნილება და გადასწყვიტეს, გივი ამილახვრის წაქეზებით, აჯანყება, მაგრამ ვერა მოახერხეს-რა.

იმპერატორცა ელისაბედ პეტრეს ასულმა გაჰგზავნა ასტრახანს 1742 წ. ბაქარი, ვახტანგის შვილი, რომელსაც მიანდო

სპარსეთში სხვა და სხვა საქმეების გაკეთება. ამ შემთხვევაში ქართველებს საბაბი მისცა ეფიქრნათ მუხრან-ბატონების დინასტიის ხელახლა აღდგენისთვის, მაგრამ ზაქარი ღალე დაბრუნდა რუსეთს და არც არავითარი ამ ნაირი განზრახვა არ განუცხადებია. ნადირ-შაჰმა განაგრძო დაღესტანში ლაშქრობა წელიწად-ნახევარს; გივი ამილახვარი, ქართლის ვეჟილი, არამც თუ არ ემორჩილებოდა სპარსების მიერ დაყენებულ ხანს, არამედ მან ლეკებთან კავშირი შეკკრა, იღუმალ გავიდა ტფილისიდან და შეუერთდა ბეჟანს, არაგვის ერისთავს, და ჩრდილოეთს ქართლში იწყო გამაგრება. იმამ-ყული-ხანი ებრძოდა გივის და, ხან მძლავრობით, ხან დაპირებით და საჩუქრებით, თან და თან დაამშვიდა და შეირიგა რამდენიმე დიდებულნი. სურამში, კალასა და არაგვის მაზრაში დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს, ხოლო ქართლის სამხრეთ ნაწილს — საბარათიანოს და საორბელიანოს — სპარსეთის მხარე ექირა. შაჰ-ნადირმა რომ შეიტყო ქართლის მდგომარეობა, დასთანხმდა ხარკი შეემსუბუქებინათ. ამასთანავე კახეთის მფლობელს თეიმურაზს უფლება მისცა, ისე მოქცეულიყო იქ, როგორც საუშჯომესოდ დაინახვდა, ოღონდ კი უწესოება ამოეთხვრა და გივი დაემორჩილებინა. ამ დროს ფატალი-ხანი ადერბეიჯანელი დიდძალის ჯარით და ქერიმ-ხანი, შაჰის დაახლოებული ნათესავი, შეუერთდნენ შაჰს; მაგრამ გივსაც მოუვიდა შესამჩნევი შაშველი ლეკის ჯარი, რომლითაც გამაგრდა არაგვის ხეობაზე და იცავდა, როგორც თავის თავს, აგრეთვე თავის სიძეს, არაგვის ერისთავს. მან რამდენჯერმე დაამარცხა სპარსნი. ახლა გამაგრდა ცხვილოსის ციხეში და იქიდან დაიწყო ხანებთან ზავის შესახებ მოლაპარაკება. შაჰმა უკვე დაღესტანი დაიპყრა და გივისაგან თხოულობდა სრულს მორჩილებას; რადგანაც გივი არ დასთანხმდა, შაჰმა უბრძანა განეგრძოთ ომი. ეს მოჰხდა მარტში 1743 წ. ლეკებმა ჯარი ათასობით ემატებოდა გივს ბელად შალაჩის წინამძღოლობით. ლეკებმა დაარბიეს ხევი, ბოლნისი და მთელი საბარა-

თიანოს მახრა. ზოგიერთნი თავადნი ორბელიანთა შორის სიკვდილით იქმნენ დასჯილნი, ვითარცა ლეკების მომხრენი ღ თანამოაზრენი. აჯი-ალთი ხანმა და აბდულ-ბეგმა ვერ მოახერხეს მტრის განდევნა. შაჰ-ნადირმა რომ გაიგო ქართლის უბედური მდგომარეობა, დაიბარა თეიმურაზი, ხაზინის მოხელენი და ზედამხედველნი, რომელთაც აუხსნეს, რომ ქვეყანა აკლებულიაო და დიდი ბოროტ-მოქმედება არსებობსო. შაჰს ძალიან ეწყინა და სასტიკად დასაჯა თვისნი მოხელენი და გაჰგზავნა ქართლში რევიზორად მირზა-აშუმი, ვეზირი და ვეჭილი. გივი მანც განუხდ იყო გამდგარი და არ ემორჩილებოდა შაჰს. ოთარ ციციშვილიც შეუერთდა გივს. აჯი-ხანი და აბდულ-ბეგი ამაოდ სცილობდნენ, ან დაემშვიდებინათ ქვეყანა, ან და დაემორჩილებინათ ბეჟანი, არაგვის ერისთავი, რომელიც გივის სიძე იყო ისიცა და იმისი ნათესავი ოტიაც მოკლულ იქმნენ თავის ქვეშევრდომების მიერ, რომელთაც მობეზრდათ ხანგრძლივი ომიანობა. გივმა სასტიკად დასაჯა დამნაშავენი. იმას უნდოდა სხვებისათვის მაგალითი ეჩვენებინა და ამბობება არ გაერცულებულიყო. იმავე დროს მთიულები დაეცნენ გივი ამილახვარს, გასძარცვეს მთელი იმისი ოჯახი და წაიღეს მისი ქონება. რევაზმაც, მისმავე ბიძაშვილმა, უღალატა გივის და, შაჰის ბრძანებით, არაგვის მახრა მის შემდეგ გადასცეს კახეთის მეფეს თეიმურაზს. ამასობაში გივს კიდევ მოუვიდა ლეკებიდგან მაშველი ჯარი და იმანაც გაახშირა ზედ-დაცემა არაგვის მახრასა და ზემო ქართლზე. აჯი-ხანი, აბდულ-ბეგი და ძმა მისი ისაკ-ბეგი, ტფილისის ვალი, დიდ გაჰირვებაში ჩავარდნენ. ამ დროს ვილაც ცრუ შაჰ-ზადეს, რომელიც ლეკებმა გამონახეს და რომელიც შაჰ-უსეინის შვილათ უწოდებდა თავის-თავს — ქართლში გზა დაებნა და ჩაუვარდა ხელში ერეკლეს, თეიმურაზის შვილს. ერეკლემ შაჰ-ზადე გარდასცა შაჰ-ნადირს. მაშინ ნადირი ყარსის ციხის აღებას სცდილობდა და ძლიერ გაეხარდა ეს ამბავი. ერეკლეს აუარებელი წყალობა უბოძა. ამასობაში არც

ოსმალები დარჩენილან გულ-ხელ დაკრებოლნი. ყველა გივის მომხრენი ზემო ქართლიდან გაიქცნენ არზრუმის სერასკირთან. იქ უნდოდათ ენახათ შაჰ ზადე, რომელიც ნადირმა ოსმალებში გაისტუმრა. ამ ბედკრულმა ტახტის მიძიებელმა აღერსიანად მიიღო მნახველები, ვითარცა თვისნი ქვეშევრდომნი და ყველას დიდი საჩუქრები დაურიგა. ამ დროს ხონთქარმა გამოუგზავნა გივს და ლეკებს დიდძალი ფული, ოღონდ დამეხმარეთ სპარსელებთან ბრძოლაშიო. იუსუფ-ფაშა ზამთარში 1743 წ. შეესია ზემო ქართლს დიდის ჯარით და ფულსაც დანიშნულებისამებრ ურიგებდა. მაშინ ერეკლე შემოვიდა ჩრდილოეთ ქართლში, განდევნა გივი ოსმალებითურთ და ძალზე დაამარცხა ცხინვალს, სადაც თავისის ხელით მოჰკლა ბელადი მალაჩი. დანარჩენთ გზაში შეხვდა თეიმურაზი ქართველებით ოსმალებმა გაფანტეს ისინი და ფული წაიღეს კახეთში ლეკებისთვის, მაგრამ ეს რომ ერეკლემ შეიტყო, დაედევნა და მიეწია მარტყოფს, საცა მრავალი დააყუევა და მრავალი გასწყვიტა. იუსუფ-ფაშამ ძლივს მოასწრო გაქცევა. თეიმურაზმა, რომელიც მაშინ გორში იყო, დაიჭირა გამოქცეულები და წაართვა მთელი მათი ნადავლი. ლეკებიც ფრედვე დამარცხებულ იქნენ საბერათიანოსა და ზემო ქართლში. შაჰ-ნადირს ისე ესიამოვნა ესე ყოველივე, რომ ქართლის სამეფო თეიმურაზს უბოძა, ხოლო კახეთისა იმის შეიღოს ერეკლეს მისცა 1744 წელს.

კახეთის ისტორია

შემდეგ განყოფისა.

1466 წ., გიორგი VIII მეფობის დროს ქართლში, იმერეთის მფლობელმა ბაგრატმა დაიპყრა ქართლი და მოიწადინა კახეთის შემოერთებაც. ამ განზრახვის ჩასაშლელად ქართლის დიდებულებმა აშორჩიეს და აღიარეს მეფედ დავით ერისთავი, რომელიც იყო დიმიტრის შვილი და ქართლის სასიქადულო მეფის ალექსანდრეს შვილი-შვილი. მეფე გიორგიმ, როგორც კი იხსნა თავი ყვარყვარე ათაბაგის ტყვეობიდან, დაეცა დავითსა, რომელმაც დიდოეთში შეაფარა თავი. მტრის გაბრუნების შემდეგ, გამოვიდა იქიდან და მეფედ ეკურთხა, როგორც ამბობენ, 1467 წ. ქ. ბოდბეში კონსტანტინე II-მ, ქართლის მეფემ, არ შეუშვა მარტყოფში, საგურამოსა და ხერკის მაზრაში, რომელიც ქართლის საზღვარი იყო მაშინ. დავითი დაეპატრონა მხოლოდ ჰერეთსა და კახეთს. გარდაიცვალა 1471 წ. იმის შვილი გიორგი I, — სხვათა აზრით, ლევანი, შეუკავშირდა ბაგრატს, იმერეთის მფლობელს, წინააღმდეგ ქართლის მეფისა, კონსტანტინესი; მანვე კახეთის ერისთავების მაგიერ დაპნიშნა მოურავები: ქიზიყისა, ენისელისა, წუქეთისა, დიდოეთისა, თიანეთისა, ჭიაურისა, შილდისა, ყვარლისა, მარტყოფისა, გრემისა, ჰანკისისა და სხ. და თვისი სამეფო დაჰყო სადროშოებად; მოწინავე იყო ქიზიყი — ბოდბეში; მემარჯვენე — ნაკრესში, მემარცხენე — მარტყოფში. ასის წლის შემდეგ თავადმი ზენიგოროდსკიმ ჰნახა კახეთის ჯარი და ხუთ სადროშოდ იყო დაყოფილი: სამეფოდ, მემარჯვენედ, ქიზიყისად, ხოლო უკანასკნელ ორ სადროშოს არ ასახელებს. ამ დროს (1589 წ.) მთელს ჯარში იყო 10,000 მხედარი, 3000 ქვეითი ჯარისკაცი და 500 ცხენოსანი იანიჩარი, რომელნიც შეიარაღებულ-

ნი იყვნენ თოფებით. მეფე ლევანმა უბოძა დროშები ვის-
კოპოსებსაც და მთავარ-ეპისკოპოსათ აღიარა ალავერდის
წინამძღვარი. ახლად დაარსებულ კახეთის სამეფოში სატახ-
ტო ქალაქად გრემი შეიქნა. სახელწოდება ჰერეთისა და კუ-
ხეთისა მოისპო. მეზობელნი ერნი გიორგის მეფეს კი არ უწო-
დებდნენ, არამედ ბატონსა. თუშები, ფშავლები და ხევსურე-
ბი თავს არ უხრიდნენ. მთოფლთა შორის მარტო დიდოე-
ლები ემორჩილებოდნენ. მდიდარის ძღვენსა და ორისავე
სქესის მრავლად ტყვეების მირთმევით გიორგიმ თავი იხსნა
უზუნ-ასან-ყაენისაგან ამ ყაენის მემკვიდრის იაყუბ-ყაენის
დროსაც მშვიდობიანობა არ დარღვეულა კახეთში. მეფე გი-
ორგი ვარდაიცივალა 1491 წ. მისი შვილი ალექსანდრე ეკურთ-
ხა მეფედ ბოდბეში (ზოგიერთის თქმით, ალავერდის მონას-
ტერში). იგი შეურიგდა კონსტანტინეს, ქართლის მეფეს, და
საზღვარი დაუდგა ქართლსა და კახეთსა. როდესაც ადერ-
ბეიჯანი დაიპყრო შაჰ-ისმაილ I-მა, მას აახლოა ალექსანდრემ
თავისი შვილი დიმიტრი, რომელიც ყაენმა მოწყალებდ მიი-
ლო. იმის დროს კახეთში მშვიდობიანობა იყო. ხოლო მეო-
რე იმისმა შვილმა გიორგიმ, — არ ვიცით კი უმფროსი იყო
თუ უმცროსი, — შეიძულა თავისი ძმა დიმიტრი და თავლები
დასთხარა. ამ დიმიტრის ჩამომავლობიდან მომდინარეობს
თვალდამწერის შვილების გვარი, რომელიც ქართლსა და რუ-
სეთში არსებობდა აქამომდე. დაბრმავების შემდეგ დიმიტრი
სპარსეთში წავიდა, იქიდან მოვიდა ქართლს და აიშენა
ღირბის ციხე ლუარსაბ I მეფობაში. რევაზმა, რომელიც, ზო-
გიერთის თქმით, ძმა უნდა ყოფილიყოს დიმიტრისა, ხოლო სხვე-
ბი გვარწმუნებენ, რომ ის დიმიტრის შვილი იყოვო, შეიძინა
დაბა რუისი და თავის საგვარეულო სამარხად აქაური ეკლე-
სია დაჰნიშნა. იმისი მოდგმა ორ ნაწილად გაიყო: რამაზის
შვილებად და დავითის შვილებათ. ეს დავითი შვილები 1666 წ.
რუსეთში დაესახლნენ და ამ გვარის ერთი ქალი მეფე თეფ-
ლორე ალექსის ძემ დაჰნიშნა; მეორე ქალი ჯერ შეირთო

ალექსანდრემ, არჩილ მეფის შვილმა, და მერმე შიათხოვეს დიმიტრი პავლეს ძეს ციციშვილს. ის იყო დედა სახელოვნანის ვაჟ-კაცის პავლესი, რომელიც მუხანათობით მოკლულ იქმნა ბაქოში 1806 წ. თებერვალს²³⁾. ეხლა ამ გვარის მოთავედ ითვლება თავადი სერგეი ივანეს-ძე, რომელიც სენატორია და რომელსაც საიმპერატორო სამეცნიერო აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტის ადგილი უქირავს. აქ უნდა შევნიშნათ, რომ ამ ალექსანდრემ საქართველოს ყველა სხვა მეფეებზე უწინარეს იწყო დაახლოვება რუსეთის დიდ კნიაზებთან. 1491 წ. მან გაუგზავნა ელჩები ვასილ ბრმას, რომელმაც ცოტა წინად დაიპყრა ყაზანი²⁴⁾; მეფე ულოცავდა გამარჯვებას და უღრმეს პატივისცემას უცხადებდა. 1511 წ. ზემოხსენებული ბატონიშვილი გიორგი თავს დაეცა თავის მამას ალექსანდრეს, მოჰკლა და დაჯდა იმის ტახტზე. ამ ბოტ-მოქმედებისა გამო გიორგი II იწოდება ისტორიაში ავ-გიორგით. იგი შეებრძოლა ქართლის მეფეს დავითს და ააოხრა მისი სამფლობელო; ბოლოს ავ-გიორგი დაატყვევა ბაგრატმა, — რომელიც პირველი მუხრან-ბატონი იყო, — და ავ-გიორგი ტყვეობაში მოკვდა. მთელი კახეთი დაიჭირა დავითმა, რომელმაც ორჯელ ამოდ განიზრახა მოკვლა მცირე წლოვან ლევანისა, ერთად-ერთის მემკვიდრისა კახეთის სამეფო გვარში ეს ლევანი დამალული ჰყავდა გარსევან ჩოლაყაშვილს. ლევანი აღიარებულ იქმნა მეფედ და გამაგრდა მალნარის ციხეში, სანამ ოსმალთ მოულოდნელმა ქართლზე თავს-დასხმამ არ აიძულა დავითი უკან დაბრუნებულიყო. დავითმა გაიმარჯვა ოსმალებზე და 1520 წ. ისევ კახეთს წავიდა, სადაც, თუმცა შეეწივნენ ცოტაოდენი კახელები, მაგრამ მაინც დამარცხდა ქიზიყში.

²³⁾ ეს მოჰხდა 8 თებერვალს 1806 წ. Н. Дубровинъ, Закавказье отъ 1803—1805 г., გვ. 479.

²⁴⁾ ვასილ II-მ დროებით დაიჭირა ყაზანი; ნამდვილი დაპყრობა ყაზანისა იოანე IV მრისხანის მეფობაში მოჰხდა, 1552 წ.

მაშინ ლევან II ეყურთხა მეფედ ბოლბის ტაძარში. შაშია გურიელი, იმისი სიძემრი, გადავიდა ლიხის მთაზე, თავს დაესხა ქართლს, დაამარცხა დავითი მობისს და შეარიგა ლევანთან, რომელსაც მიათხოვა თავისი ასული თინათინი. მეფე დავითი იძულებული შეიქმნა დაეთმო ლევანისათვის, რომელმაც ამ სახით მფელი კახეთი დაისაკუთრა. გურიიდან მომავალს თინათინს იმ გვარი სიზმარი ენახა, რომ მან გადასწყვიტა აეშენებინა შუა მთის მონასტერი ყოვლად-წმინდა ღვთისმშობლის სახელზე, რომელიც რამდენისამე წლის შემდეგ დაამთავრა.

ლევანი, როგორც წინად მოვიხსენეთ, შეეწია მეფე დავითს 1523 წ. ომში შაჰ-ისმაილის წინააღმდეგ. ცოტა ამაზედ წინად კიდევ, როგორც ხეპირ-გადმოცემა მოგვითხრობს. შემწეობა აღმოუჩინა ქართლისა და იმერეთის მეფეებს წმინდა ქალაქის წართმევაში მამულიუკების ხელიდამ. დრო და ნამდვილი ამბავი ამ გალაშქრებისა არ არის სისწორით გამორკვეული²⁶⁾.

ორის ვაჟის — ალექსანდრესა და იესეს — დაბადების შემდეგ, თინათინი ვაჟყარა ქმარს, რომელსაც შამხალ ყარამუსალის ქალისაგან კიდევ შეეძინა ოთხი ვაჟი: გიორგი, ელი-მირზა, ვახტანგი და ქაიხოსრო. საგულისხმოა, რომ ლევანს უყვარდა შამხალის ქალი თინათინის შერთვამდე. ნამდვილად კი ვიცით, რომ ლევანს, ამ ექვს შვილს გარდა, კიდევ ჰყავდა ოთხი ვაჟი, რომელთა შორის კათალიკოზი ნიკოლოზიც იყო, და ოთხი ქალი.

როდესაც 1536 წ. შაჰ-თამაზმა ტფილისი აიღო, ლევანი უახლა დაბრუნების დროს და გამოუცხადა თავისი მორ-

²⁶⁾ როგორც ხევთ მოვიხსენეთ, პროფ. ცაგარლის გამოკვლევით, ეს ამბავი ისტორიული ანაქრონიზმია, უკეთ რომ ვსთქვათ, სიცრუეა. ქართველთა უარი, მართალია, წავიდა იერუსალიმს, მაგრამ ეს იყო 1303 წ. და არა 1527 წ. (Свѣд. о пам. гр. письм. в. 3.), Памятн. гр. старинны въ св. землѣ и на Синаѣ, გვ. 57, 62 და 67.

ჩილებს; ამის გამო შაჰმა საჩუქრებით გამოისტუმრა. მრუხე-
დაუად ამისა, შაჰის მფლობელი ასან-ბეგი ძარცვავდა თავისს
მოსახლვრე კახეთს; ამიტომ ლევანი შეებრძოლა ასან-ბეგს,
დაამარცხა და კიდევ მოჰკლა ომში. მანვე დაამშვიდა ტშა-
ვლები, ხევსურები და თუშები მით, რომ ნება მისცა მთები-
დამ ჩამოსულიყვნენ თავიანთ ოჯახობით საზამთროდ ალაზ-
ნის ვალმა ხეობაში და ჩრდილოეთ კახეთის საძოვრებზე.

ასან-ბეგზე გამარჯვებით წაქეზებულმა ქართლის მეფემ
ლუარსაბმა და სამცხელებმა განიზრახეს ვალაშქრება ადერ-
ბეიჯანს და შირვანს ასან-ბეგის შვილის და მეჰვიდრის დარ-
ვიშ-მაჰმადის წინააღმდეგ, შაჰ-თამაზი შეებრძოლა, როგორც
მათ, აგრეთვე დარვიშ-მაჰმადს, რომელიც მას აღარ ემორჩი-
ლებოდა. შაჰმა ლევანი მიიმხრო, ჩამოაცალა სხვა ქართვე-
ლებს და 1548 წ. დაამარცხა მემბოხე ხანი, რომელსაც თა-
ვი ომის ველზე მოჰკვეთეს. ლევანი დაბრუნდა შინ დიდის
საჩუქრებით და მდიდარის ნადავლით, რადგან ლევანი და
შაჰი დაზავდნენ და რადგან ლევანს ლეკები შეშინებული
ჰყავდა, იმის მეფობის უკანასკნელ წლებში მშვიდობიანობა
ჩამოვარდა კახეთში. იგი მხოლოდ ერთში შესცდა; ლეკები
ფიფინეთში დაასახლა იმ პირობით, რომ ყოველ-წლივ ეზი-
დათ ყინული კავკასიის მთებიდამ კახეთის სასახლეში ამას
გარდა მან 1558 წ. განაახლა რუსეთთან მისვლა-მოსვლა და
განუცხადა მეგობრობა და ვასსალური დამოკიდებულება მე-
ფე იოანე შრისხანეს, რომელმაც დაიპყრო ყაზანისა, ასტრახა-
ნისა, თერგისა და ტარკის მზრები კასპიის ზღვაზე.

შემდეგ წელს მან თუმცა მიათხოვა თავისი ასული ქართ-
ლის მეფეს სვიმონს, მაგრამ იმის თხოვნა დახმარებისა ომში შა-
ჰის წინააღმდეგ უარ-ჰყო. მისი შვილი გიორგი-კი, რომელიც
თავის სურვილით გაერია ომში ძეგვთან²⁶⁾, მოიკლა ომის
ველზე. ლევანის მგორე ვაჟი ალექსანდრე სცხოვრობდა შუა

²⁶⁾ უხე-დბდთან.

შთაში თავის დედასთან (თინათინთან). ლევანს განსაკუთრებით უყვარდა ის ვაჟები, რომელთაც შეძენილი ჰყავდა შამხალის ქაღისაგან. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ლევანის სპარსეთში მუდმივმა დაახლოებამ და მეგობრობამ კახელების ზნე და ჩვეულება შესამჩნევად შესცვალა და გარყვნა.

ლევანის სიცილილს შემდეგ 1574 წ. ასტყდა ხანგრძლივი შუღლი და ქიშპობა მის შვილებს შორის. ელი-მირზამ, ხოსრომ და ვახტანგმა დააპყრეს ქვეყანა ალექსანდრემ, თინათინის შვილმა, იკურთხა გვირგვინი ბოდბეში და, თავის სიმამრის დახმარებით, აგრედღე ბარძიმ ამილიხურისა და დაუთ-ხანსა, დაამარცხა თავისი ძმები, რომელნიც ომის ველზე დაიხოცნენ.

ამ შემთხვევის დრო ნამდვილად ვიციით ერთის გუჯარიდამ. იქიდანა სჩანს, რომ ელი-მირზა ცოცხალი იყო 1580 წ., ხოლო დღე და თვე გუჯარში არ არის მოხსენებული.

ალექსანდრე II დაჯდა ტახტზე და კახეთი დაიფლო. ერთი მისი შვილი ერეკლე შინაურ უკმაყოფილების გამო იძულებული შეიქმნა სტამბოლში წასულიყო. ამით საბაბი მიეცათ სპარსელებს, რომ მეფესთვის განდგომილება შეეწამნათ. ერეკლე სუსტის ქკუის კაცი ზყო; მან შეერთა ჩერქეზის ხანის ასული და გამაჰმადიანებული სცხოვრობდა სტამბოლს, სადაც ყველა ზიზლით უცქეროდა. შემდეგ ქკუა შეერყა და გარდაიცვალა 1583 წ. ახლო ხანებში. შაჰი მოვიდა ყარაბაღს. კახეთის დიდებულმა ოთარ ჩოღაყაშვილმა განიზრახა აეცილებინა კახეთისათვის იმისი რისხვა, შეაგულიანა საათაბაგოს მმართველი, დედის იმედი, და მოაკვლევინა ვარაზ შალივაშვილი, შაჰ-თამაზის ცოლის ძმა, რომელსაც ვითომც განეზრახოს იმისთვის უფლების ჩამორთმევა. შაჰი განრისხდა და ამხედრდა შურის საძიებლად საათაბაგოზე, ხოლო კახეთი ამით გადაარჩა აოხრებას. იქიდან გამობრუნებულმა, 1574 წ., შაჰმა მოწყალედ მიიღო კონსტანტინე, ალექსანდრეს მცირე-წლოვანი შვილი, და მძევლად

თან წაიყვანა. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ კარგად არ არის გამოკვლეული, შაჰ-თამაზმა თუ ხუდა-ბენდემ წაიყვანა კონსტანტინე მძევლად. მეორე წყარო გვიჩვენებს, რომ ხუდა-ბენდემ გამოსთხოვა სვიმონ მეფეს და ალექსანდრე II-ს ქალები, რომელთა სახელი არ არის მოყვანილი. ამას გარდა ალექსანდრეს ვაჟიც მძევლად წაიყვანა, რომელიც შემდეგში შეიქმნა ლიდი ერთგული მაჰმადიანთა სჯულისა. ამით შაჰს სურდა უზრუნველად ყოფილიყო თავის ვასალეობის მხრით და დაესაჯა ალექსანდრე იმის ორქოფობით მოქმედებისათვის, რადგან ლალა-ფაშის შემოსევის დროს საქართველოში, 1578 წ., ალექსანდრე არამც თუ არ შეებრძოლა ოსმალებს, სამედ თვითონ გაუძღვა მაშველის ჯარით შირვანს და იქიდან დაბრუნების დროს არაგვის ხეობამდე მოჰყვა.

ალექსანდრეს ძმამ, იესემ, რომელიც სპარსებს მძევლად მისცეს 1548 წ. და რომელიც გამაჰმადიანდა ისაყის სახელით, შეირთო შაჰ-თამაზის ძმის სამ მიწის ქალი. იესე დაჰნიშნეს შექის ხანად, მაგრამ შემდეგ ოსმან-ფაშის მიერ ამ ქვეყნების დაპყრობისა, იქიდან გადმოვიდა და ისევ კახეთს დაბრუნდა 1580 წ. ამის შემდეგ იესე შეიპყრეს და დაამწყვდიეს ციხეში, სადაც მალე მოკვდა.

ალექსანდრემ განიზრახა ჯაგრის ამოყრა სვიმონ მეფისა, რომელმაც ბარძიმ ამილახვარი აიკლო, და დაეცა ქართლს. დაამარცხა მეფე დილომს და არ დაირცხვინა შეურაცხყოფა მიეყენებინა თავის დის, დედოფლის დარეჯანისათვის, რომელიც სძულდა. როდესაც გაბრუნდა კახეთისკენ, ძრიელ დამარცხდა ქოტორს. შემდეგ ამისა მეფეები დაზავდნენ აშოთანის შუამდგომლობით, რომელიც სანდო კაცი იყო სვიმონ მეფისა და რომელსაც ცოლად ქეთევანი, ალექსანდრეს ქალი, ჰყავდა³⁾. 1596 წ. შაჰ-აბაზმა ცოლად სთხოვა ქალი

³⁾ აქ შეცდომა უნდა იყოს: ვახუშტით, აშოთან მუხრან-ბატონის ასული ქეთევანი ალექსანდრეს უფროსის შვილს, დავითის, ცოლი იყო, ქარ. ცხ., ნაწ. II, გვ. 110.

დარეჯანი¹⁾), მაგრამ მეფემ შეუთვალა, რომ ჩემი ქალი უკვე დანიშნულია. იგი მიათხოვა მანუჩარ დადიანს და მხოთვად შაჰის ზოგიერთი საჩუქარი თან გაატანა. დარეჯანი 1597 წ. გარდაიცვალა. დარჩა შვილი ლევან დადიანი. ისტორიკოსი ვახუშტი ამის გვარის წერას აღნიშნავს 1587 წ., ხოლო სიკვდილს 1591 წ. ჩვენ უფრო ნამდვილად მიგვაჩნია ჩვენ მიერ მოყვანილი თარიღები, რომელიც დამყარებულია მაშინდელ რუსეთის არხივის საბუთებზე. ამას შემდეგ მეფე ალექსანდრემ გამოსცადა თავის ოჯახში უსიამოვნება, აყალ-მაყალი და საოცარი არგე-დარევა. ამის დას, ალავერდში მონაზონად შემდგარს, ნამუსი აშხადა ალავერდელმა, რომელიც იერუსალიმს მიდიოდა ფულით ქართველ მონასტრების ვალების გადასახდელად, მოაულოდნელად უკან დაბრუნდა და შეირთო ცოლად ეს მონაზონი. 1601 წ. ბატონიშვილი კონსტანტინე დაბრუნდა სპარსეთიდან ბოროტ განზრახვით, მაგრამ მაშინ ვერაფერი მოახერხა. ამასთან მეფის ძენი, დავით და გიორგი, რომელნიც ტფილისში ხშირად დადიოდნენ სანადიროდ სვიმონ მეფის შვილთან, სმაში წაიჩხუბნენ. გიორგიმ განიზრახა დავითის დაპატიმრება და კახეთის დაპყრობა დავითმა შეუტყო ეს განზრახვა და თითონ შეიპყრო იგი თორღას ციხეში. შემდეგ ამისა დავითი ისე გაკადნიერდა, რომ ტახტიდგან გადმოაგდო ხანში შესული თავისი მამა და საპყრობილეში ჩასვა. ამით ვერ შეიჯერა გული, მოაკვლევინა მამის მომხრენი და ყოველგვარი სასტიკობა ჩაიდინა ამ ქუთა მოკლებულმა ტახტის მიმთვისებელმა. დავითმა 11 თვე იძვია; სიკვდილის წინად საშინელმა სენმა შეიპყრო, მუცელი გაუსკდა და საშინელს ტანჯვაში დალია სული 21 დეკემბერს 1602 წ.

ალექსანდრე ხელ-ახლად გამეფდა, მაგრამ ცოტას ხანს. 1603 წ. დამლევს შაჰ-აბაზმა დაიბარა კახეთის ჯარით, იმ

¹⁾ ვახუშტით, ნესტარ-დარეჯანი.

დროს, როცა ერევანს ალყა შემოარტყეს, დაასაჩუქრა დიდ-
ძალის ოქროთი და განსაკუთრებული პატივი სცა. მაგ-
რამ შინ გამოსტუმრა მხოლოდ წლი-ნახევრის შემდეგ. მე-
ფე დაბრუნდა კახეთში მარტს 1605 წ. რიცხე. მრავალ სპარ-
სელთა ამალით და თავის შვილის კონსტანტინეს თან ხლე-
ბით. კონსტანტინემ დაიპყრო ყაბალა და მთელი შირვანი,
რის შემდეგ შაჰ-აბაზი დიდად მოწყალებდ ეპყრობოდა. შაჰმა
უბრძანა გადმოეგდო ტახტიდამ ალექსანდრე და გამხდა-
რიყო შირვანისა და კახეთის ბატონი. უბედურმა კონსტან-
ტინემ განიზრახა ამისთანა საძაგლობის ჩადენა და 12 მარტს
მოაკვლევინა მოხუცებული მამა, შმა გიორგი და რამდენიმე
დიდებული ზაგემში, ანუ, როგორც ვახუშტი ამბობს, ბაზარ-
ში⁵⁾, და ისე გაკადნიერდა, რომ ბრალსა სდებდა, შაჰის
ორგულნი ხართო და თავს იმითი მართლულობდა, ვითომც
ალექსანდრესაც თავისი მამა მოეკლას კახელების ჩვეულებ-
ისამებრ. ჩვენ უფრო სამართლიანად მიგვაჩნია ისტორიკო-
სის არაქელის ნაამბობი, რომ ქართველები (კახელები), მეფე
ალექსანდრეს თანხმობით, შეიტქვენენ კონსტანტინეს, ამ რჯულ
გადამდგარის, მოსაკლავად, მაგრამ კონსტანტინემ შეიტყუო მთ-
თი განზრახვა, თვითონ დაასწრო მტერს და გადააქარბა იმ
სამზღვარს, რა სამზღვარშიც ნება აქვს კაცს თავი დაიცივას.

ბატონის შვილის დავითის ცოლმა ქეთევანმა რალაც ბე-
დად წინაღვე, 1604 წ, გაჰზაფნა თავისი ერთადერთი შვილი
თეიმურაზი სპარსეთში. შაჰ-აბაზმა მოწყალებდ მიიღო ყმაწ-
ვილი, ზრდიდა და ასწავლიდა სპარსულ ენას და სპარსულ
ზნე-ჩვეულებას. ამით გადარჩა თეიმურაზი სიკვდილს, ხო-
ლო ალექსანდრეს შვილი-შვილი, მანუჩარ დადიანის შვილი,
მცირე წლოვანი ლევანი, რომელიც ალექსანდრესთან იზრდე-
ბოდა, თავის პაპის სიკვდილს შემდეგ, სამეგრელოში წაიყ-
ვანეს.

⁵⁾ ზაქათლის მაზრაში.

ზევით ჩვენ ორჯელ — ლევან I და ალექსანდრეს I მეფობაში — მოვიხსენიეთ რუსის ხელმწიფეები. დროა უფრო ვცარლად ავწეროთ კახეთის მეფეების მიწერ-მოწერა რუსის დიდ კნიაზებსა და მეფეებთან. აღვილი დასაჯერებელია, რომ უკანასკნელ შხ წლის განმავლობაში რუსებმა უფრო დაახლოვებით გაიცნეს ქართველები და ორისავე ერის მეფეებს ერთმანეთთან მიწერ-მოწერა ჰქონდათ. 1586 წ. დაბრუნდა თარჯიმანი ივანეტი დანიელის ძე რუსინი, რომელიც გაგზავნილ იყო ალექსანდრე II-თან იმის ქვეყნის გასაცნობად. მას ახლდნენ ქართველი ელჩები, მღვდელი იოაკიმე, ბერი კირილე ქსანტოპულო და ხურშიდ ჩურქანენინი, ანუ ჩერქესი, რომელთაც შინდობილი ჰქონდათ გამოკეთხოვათ რუსის მეფის მფარველობა ოსმალების წინააღმდეგ.

შემდეგ წელს მეფე თევდორე ივანეს ძემ გაჰგზავნა საქართველოში თავისი დესპანი, ბირკინი, და აღუთქვა მეფეს თერგის შესართავთან ქალაქის აშენება, რათა დაიცივას ამიერკავკასია თათართა შემოსევისაგან, რომელთაც წინა წლებში კასპიის ზღვის ნაპირების გზები შეისწავლეს და იქილამ თავს ესხმოდნენ ხოლმე. ასტრახანილამ ელჩები მივიდნენ სუნჯის კოშკთან, რომელიც აშენებული იყო იქ. სადაც მდინარე სუნჯა ერთვის თერგს; იქილამ მთები და ყაბარდო ჩაიარეს და სონის ქვეყანაში შევიდნენ; ესრედ იწოდებოდა მაშინ სამფლობელო არაგვის ერისთავისა, რომელიც, თანახმად ჩვენის საბუთებისა, ქვეშევრდომი იყო კახეთის მეფისა. ერისთავმა გადაიყვანა ისინი კეხარის მთაზე, ალაზნის სათავეში, სადაც მიიღო მეფის მოურავმა და ბაზიერთ-უხუცესმა უმანმა. 1587 წ. სექტემბერს ალექსანდრემ მიიღო ფიცი და ვალდებული გახდა ყოველ-წლივ ეძლია რუსთა ხელმწიფისათვის საჩუქრად თავის ქვეყნის უმჯობესი ნაწარმოები იმ პირობით, რომ რუსების სტრელცებმა *) დაღესტნელები შეი-

*) მაშინდელის მუდმივის ჯარის კაცნი.

კაფონ; რუსებს ამ დროს, გარდა სუნჯისა, მეციხოვნენი ჰყავდათ ჩაყენებულნი ტიუმენსა და ტურკში.

ბირკინმა თან წაიყვანა რუსეთში ქართველი ელჩი, თავადი ყათლან ვაჩნაძე. ეს ვაჩნაძე, ბერი კირილე და სხვები სადარბაზოდ მიპატიებულნი იყვნენ რუსის მეფის, ბორის გოდუნოვის კავკასიის ნამესტნიკის მიერ. ქართველთ ელჩებმა დაბეჯითებით მოსთხოვეს მეორე ციხის აგება წინააღმდეგ ტარკოველ შამხალისა, რომელიც დაუძინებელი შტერი იყო საქართველოსი. ეს შამხალი გადაემტერა მეფე ალექსანდრეს მას შემდეგ, რაც ალექსანდრემ თავის შვილს გიორგის ნება არ მისცა ეთხოვნა შამხალის ქალი და იმას ამჯობინა ასული ყირიმ შამხალისა, რომელიც იმის ნათესავი და მემკვიდრე იყო. — კახელების თხოვნის გამო თავადს ანდრია ივანეს-ძე ხვაროსტინის ბრძანება მოუვიდა აღასრულოს მეფე ალექსანდრეს სურვილი.

ამავე ელჩს (ვაჩნაძეს) უნდა მიერთშია საჩუქრად მეფე თვდორე ივანეს ძისათვის ოქრო-მკედით მოქარგული მშვენიერი გარდამოხსნა, რომელიც ახლა ასვენია ჩესმენის საინვალიდო ქსენონის ეკლესიაში, და რომელსაც, თუმცა მრავალი ქართული და ბერძნული წარწერები აქვს, შაგრამ ეს წარწერები ისტორიას არ შეეხება.

1589 წ. თავადი ზენიგოროდსკი რამდენისამე სასულიერო კაცით გაემგზავრა ელჩად საქართველოში. მეფის გრამოტის გარდა ამ სასულიერო კაცებს თან მიჰქონდათ რუსის პატრიარქის იობის წერილი ალექსანდრესთან: პატრიარქი აუწყებდა მეფეს, რომ მიღებული ხარ რუსის ხელმწიფის მჟარველობაში და აგრედვე, რომ რუსის მღვდლებს მინდობილი აქვთ ქართველთ ეკლესიის გამართვა, თანხმად წმინდა მამათა სწავლისა და იმათგან დადგენილ წეს-რიგისა.

ზენიგოროდსკის ახლდა ამაღა, რომელშიაც რეაასი კაცი იყო; თან მოჰქონდა დიდ-ძალი ფული. ქართველთაგან მთებში არავინ დაჰხვედრია და ამის გამო დიდის გაქირ-

ვებით მიადწია სონის ქვეყნამდე და მხოლოდ საზღვარზე დახვდა ბერი კირილე. ბოლოს მეფემ, ცოტა არ იყოს, გულცივად მიიღო თავადი გრემში, რომელიც მაშინ კახეთის საატახტო ქალაქი იყო. არ ვიცი, რა მიზეზისა გამო, ალექსანდრემ ჯეროვანის პატივისცემით არ მიიღო ეს ელჩები; ყოველი მათი მოქმედება გულსა სტკენდა და ცდილობდა, რაც შეიძლება, ნაკლებ დაეთმო და, რაც შეიძლება, მეტი სარგებლობა ჰქონოდა თითონ რუსის მფარველობითა; დაიტრაბახა, რომ სპარსეთის შაჰი ცდილობს ჩემს მეგობრობასაო. ნება არ მისცა მღვდლებს მიწერ-მოწერა გაემართათ კათალიკოზ ნიკოლოზთან, რომელიც მეფის ძმა იყო და რომელზედაც მეფე განრისხდა, როცა მან ცილობა გაუწია ამა თუ იმ საეკლესიო წეს-წყობილების შესახებ იერუსალიმის პატრიარქს, კახეთში მოსულს იმ დროს. ამის გამო ბერმა ზაქემ, რომელიც ელჩის ამალაში იყო, ვეღარ მოახერხა ქართველ სამღვდლოების დაყოლიება და ამას შემდეგ აღარ ისურვა ეწირა არც გრემსა, არც ზაგემს ანუ ზეგანს, მეორე საატახტო ქალაქში, არც ერთს რომელსამე: იქაურ ეკლესიაში, რადგან ეგ ეკლესიანი ჩემის აზრით სასურველ წესიერებაში არ არიანო.

მეფე ალექსანდრე მუდამ იმას ჩიოდა, რომ ეს ოთხი წელიწადია, რაც მივინდე მეფე თეოდორე ივანეს ძის მფარველობას და მან კი არავითარი თვალსაჩინო შემწეობა არ აღმოამჩინაო; ხოლო იმ ხარკმა, რომელსაც ვიხდი, გამაღარიბაო. თუმცა იმავე წელს რუსის ჯარმა თერგზე პალტოვის წინამძღომლობით დაამარცხა ყაზარდოს მთავარი სოლოდი და აიძულა შამხალი შეწყნარება და პატიება ეთხოვნა, მაგრამ ალექსანდრე მაინც გაჯავრდა, რომ რუსები შეურიგდნენ დამარცხებულ მტერს. ამას გარდა დაბეჯითებით თხოულობდა ასი კაცი სტრელებისა მაინც კახეთში დაეტოვებინათ შესაშინებლად სხვა და სხვა მტრებისა, რომლებიც გარს ერტყნენ კახეთს. ძლივს დაუტოვეს 25 კაცი, რადგან მეფეს არ სურდა.

თავისის ხარჯით შეენახა ისინი, ხოლო სტრეღცები არ დასთანხმდნენ მუქთად ემსახურნათ. 1590 წ. მაისში ზენიგოროდსკი უკანვე დაბრუნდა ლარსს, აქედამ მთებით სუნჯას გარდავლო. თან ჰყავდა თავადი სულეიმანი და ხურშიდ ჩერქეზიშვილი, კახეთის ელჩები.

ბორისი დაჰპირდა განეგრძო ომი შამხალის წინააღმდეგ, მაგრამ მოითხოვა, რომ ალექსანდრემაც შემოღობისამებრ მიიღოს მონაწილეობა ამ გალაშქრებაშიო. ამ პირობით და საჩუქრებით, — რომელთა შორის, ჩვეულებისამებრ, საუკეთესო ჯიშის სანადირო ქორებიც იყო, — მან გაისტუმრა საქართველოში ვასილ ტიმოთეს-ძე პლეშჩევი, მაგრამ მისი ამბავი ჩვენ არა ვიცით-რა. პლეშჩევს დაბრუნების დროს 1591 წ. ახლდნენ ქართველი თავადი არამ ჯეზდამბეკი და მოხუცი კირილე ბერი. ისინი მივიდნენ 1592 წ. და მადლობა განუცხადეს რუსის მეფეს შამხალის ქალაქის ანდრეევის დაქცვისათვის, — რომელიც თავადმა გრიგოლ ოსიპის-ძემ ზასეკინმა აიღო, — და სთხოვდნენ ბორის გოდუნოვს ციხეც აეღოთ და დაეპყრათ ყუმუხების მთელი მხარე. თავადი ივანე ნიკიტას-ძე ვსევოლოდსკი გაჰყვა არამ ჯეზდამბეკს საქართველოში 1593 წ. მას უნდა მოეთხოვა დახმარება ყირიმ შამხალისა და კახეთის ჯარისა ყუმუხებზე გალაშქრების დროს. ამას გარდა უნდა წამოეყვანა რუსეთში ევროპიულ წესზედ აღსაზრდელად ალექსანდრეს ერთ-ერთი შვილი და ან ძმისწული. ბოლოს უნდა შეეგონებინა ალექსანდრესათვის, რომ ამიერიდამ რუსის მეფის დაუკითხავად აღარ მიეცა სპარსებისათვის სამეფო გვარეულობის შვილი. ვსევოლოდსკი დაბრუნდა და თან წამოიყვანა ზემო მოხსენებული თავადი ხურშიდი და ქერემის მთავარ-ეპისკოპოსი არტემი. გრამოტაში რუსთ ხელმწიფის სახელზე, რომელიც მათ გაატანა, ალექსანდრე თავს იმართლებდა, რომ შორეულ გალაშქრობაში, — რომელიც თერგში ყუმუხების წინააღმდეგ დაიწყო, — ვერ მივიღებ მონაწილეობასაო და გადაჭრით უარს უთვლიდა თავის ძმისწულის

გაგზავნაზე რუსეთში. ერთს იმათგანს თვალები დასთხარა, ხოლო მეორე დიდ ხანს საპატიმროში ყოფნით მოკვდა. ამ გვარ მდგომარეობაში იყო საქმე და, რა გასაკვირველია, რომ ქართველი ელჩები მოსკოვში გააჩერეს წელიწად-ნახევარი. შინ გაუშვეს მხოლოდ 1596 წ. ივნისს; თან გააყოლეს რუსის ელჩი კუზმა პეტრეს ძე სავინი.

შაჰ-ხუდა ბენდეს დიდათ არა სწყენია ალექსანდრეს რუსებთან დაახლოვება, იმიტომ რომ იმედი ჰქონდა მიემხრო თავისკენ მეფე თეოდორე ივანეს ძე ომში ოსმალების წინააღმდეგ. ხოლო შაჰ-აბაზი სულ სხვა აზრისა იყო: მას ვერ გაეგო ვერც მიზეზი რუსების მუდმივის ბრძოლისა შამხალთან, ვერც ისა, თუ რისთვის აშენებდნენ ქალაქებს ჩრდილოეთ დაღესტანში, რისთვის იკისრეს ალექსანდრეს დაცვა მთიულთა და ოსმალთაგან და რისთვის სცდილობდნენ გადაბირებას ბატონიშვილის კონსტანტინესი, რომელიც სპარსებს მძევლად ჰყავდათ მიცემული. დასასრულ, ის ბრალსა სდებდა ალექსანდრეს სამარცხვინო მოქმედებისათვის: ვითომც ალექსანდრეს მოეკლას მუხანათობით ელჩი ბეგ-მირზა, ანუ ბირი მირზა, რომელიც გაგზავნილი იყო მასთან სათხოვნელად იმის ქალისა შაჰის საცოლოდ, — და წაერთმია მისთვის ფული და საჩუქრები და მიეცეს ყოველივე ესე მზითვეში თავის ასულისათვის, რომელიც მიათხოვა მანუჩარ დადიანს, როგორც წინადაც მოვიხსენეთ.

მეფე თეოდორემ დაავალა სავინს განეცხადებია ალექსანდრესათვის უკმაყოფილება იმის შესახებ, რომ მან მონაწილეობა არ მიიღო რუსეთში დაშორებულ ექსპედიციაში კუმუხების წინააღმდეგ, რაიცა ისე ძვირად დაუჯდა რუსეთს. მან უბრძანა სავინს გამოსთხოვოს ალექსანდრეს ნიშნად მორჩილებისა საჩუქარი. რაც შეეხება ივერიის სხვა მფლობელებს, სავინს მიანდევს ვასსალად მიეღო ისინი, ვინც კი ისურვებდა.

სავინი წავიდა ყაზანიდამ ასტრახანს, იქედამ ზღვით მი-

ვიდა ტერკს, შემდეგ ჩაიარა სუნჯის ციხე და ჩვეულებრივის გზით მივიდა ლარსში და შემდეგ კახეთში, 1596 წ. დეკემბერს. საინმა გადასცა ალექსანდრეს მეფის გრამატა და პატრიარქის კურთხევა და შემდეგ წელს ოკტომბერში უკან დაბრუნდა. ლარსში შეჩერდა ზამთრისა და დიდის თოვლის გამო და იძულებული შეიქმნა დაბრუნებულიყო კახეთში, სადაც დაჰყო 1598 წ. მაისამდე; იქილამ აახლეს თავადი სულეიმან ბულ-ალი-ხანი, ანუ აბულელაძე. გზაში მან შეიტყო, რომ სამეფო ტახტზე ასულიყო ბორის გოდუნოვი. იმ ზამთარს დარჩა ასტრახანში. სხვა და სხვა მოულოდნელ გარემოების გამო ამ დესპანობამ სამს წელიწადზედ მეტს გასტანა.

სულეიმანი მივიდა მოსკოვს 1599 წ. ივლისში და სცდილობდა გაემართლებინა თავისი ხელმწიფე შესახებ იმისა, რომ მონაწილეობა ვერ მიიღო ზასეკინის გალაშქრებაში შამხალის წინააღმდეგ და ისევ დაბეჯითებით თხოულობდა, რომ რუსებს შამხალთან ომი განეგრძოთ; თუ არა და მეფე ალექსანდრე გადუდგება რუსეთსაო. რაც უფრო ხანში შედიოდა ალექსანდრე, თან და თან უფრო ძნელი შეიქმნა მასთან საქმის დაქერა. თან და თან უფრო ჩიოდა, რომ ჩემის მტრების გაწყვეტას აგვიანებენო. მისისავე სახელით სულეიმანმა ითხოვა აგრედვე საჩუქრები და რამდენიმე ბაზიერი. ქართველები წარსდგნენ მეფე ბორისისა და პატრიარქის წინაშე, და, არ ვიცით, რა მიზეზისა გამო, ორს წელზედ მეტს ხანს დაარჩინეს ისინი მოსკოვში.

1601 წ. სულეიმანი წამოვიდა ერთად რუსის ელჩთანვე ივანე ათანასეს ძე ნაშოკინთან, რომელსაც დაავალეს, როგორც კახეთის საქმეების დაწყობა, აგრეთვე თხოვნის მიღება ივერიის სხვა მფლობელთაგან, რომელნიც კი მოისურვებენ რუსეთთან დაახლოვებას: იმავე წელს თავადი რომადანოვსკი წავიდა ჯარით ტერკს, ხოლო თავადი ალექსანდრე ზასეკინი გაგზავნილ იქმნა სპარსეთში შაჰთან, რომლისათვისაც უნდა აე-

ხსნა, რომ მარტო სჯული იყო მიზეზი იმისა, რომ რუსეთმა მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ საქართველო. ზასეკინი უნდა გალაშქრებულიყო შამხალის წინააღმდეგ და, იმის სამფლობელოს რამდენისამე ადგილის დაქერის შემდეგ, უნდა აეშენებინა ტიუმენის და ანდრიას ციხეები გემი, რომლითაც ნაშჩოკინი მიდიოდა, კინალამ დაიღუპა ვოლგაზე და მხოლოდ 6 დეკემბერს მიაღწია მან ასტრახანს. მზეელი ყაზბარდო, სუნჯის ხეობა და დაღესტანი მაშინ აღელვებულიყო და ამ ქვეყნებში გავლა ელჩებისათვის ძლიერ საფრთხილო იყო. ამას გარდა თერგის მოურავმა, თავადმა ანდრია ხილკოვმა შეიტყო, რომ 1601 წ. ნოემბერში ბატონიშვილი კონსტანტინე დაბრუნებულიყო სპარსეთიდან და რომ მეფე აღექსანდრე ტახტიდან გადმოეგდო მის შვილს დავითს და რომ ის ბერად შემდგარიყო. სულიეიმანმა არც ეს ამბავი დაიჯერა, არც ნაშჩოკინს უჯერებდა რასმე და თხოულობდა, რომ ნაშჩოკინი მალე წამოსულიყო საქართველოში. ეს მისი თხოვნა კიდევ ასრულდა და პირველ იენისს ნაშჩოკინი გამოეცხადა აღექსანდრეს და დავითს, რომელიც მაშინ მეფობდა. ზათხულში მოუხდა სხვა და სხვა ადგილებში ცხოვრება, როდესაც მეფე დავითი ებრძოდა სონის ანუ არაგვის ერისთავს და თავისს ძმას გიორგის. ნაშჩოკინს დაუნიშნეს მეორედ სადარბაზოდ მიწვევა, მაგრამ ამ დროს დავითი გარდაიცვალა, როგორც ზევით მოვხსენეთ.

აღექსანდრე ისევ გამეფდა და, როცა შეიტყო, რომ იმ წელს რუსები შამხალზე აღარ აპირებდნენ ამხედრებას, ძალიან გაჯავრდა და ზიზღით ეპყრობოდა ნაშჩოკინს, რომელმაც მოახსენა ბორისს იმისი და იმის შვილების უმართებულო მოპყრობის ამბავი. საგულისხმოა, რომ ნაშჩოკინის მოხსენებაში ბევრი გადაქარბებულია, თუმცა საზოგადოდ მაშინდელი ამბები რომ კარგად განვიხილოთ, დავრწმუნდებით, არც ნაშჩოკინი და არც აღექსანდრე მართალი არ იყვნენ. ნაშჩოკინი რუსეთში დაბრუნების შემდეგ ფორმალურად გამ-

ტყუნებულ იქმნა ცუდ ყოფა-ქცევაში. რუსეთის მეფემ ბრძანა სიკვდილით დაესაჯათ ის და მხოლოდ უცაბედმა სიკვდილმა გადაარჩინა სამარცხვინო სასჯელსა; მის მემკვიდრეებს მაინც უნდა შეეტანათ იმის მამულიდან დიდ-ძალი ფული სანუქფოდ იმ ქართველებისა, რომელნიც მან დატუქსა და დააზარალა. მისი ამხანაგი დიაკი ლეონტიევი სასტიკად იქმნა დასჯილი და მთელი თავისი სიცოცხლე საპყრობილეში უნდა ყოფილიყო დამწყვდეული. ქართველმა სულეიმანმაც ძლივს გაიმართლა თავი ბრალდებულებისაგან ასტრახანში. ამის გამო მოხუცი ბერი კირილე, რომელიც ნაშჩოკინს გაჰყვა 1603 წ., იენისში, დიდხანს გააჩერეს ასტრახანში და მხოლოდ 1604 წ. თებერვალს სადარბაზოდ მიიღო ბორისმა. როცა ჰკითხეს საქმის გარემოება, ბერი ამართლებდა ყველაფერში ალექსანდრეს; ამტკიცებდა, რომ ნაშჩოკინმა ცილი დასწამა მეფეს და თავის მხრით უჩიოდა უზრდელობისა და ცემისათვის, რომლის შედეგი ოთხის კაცის სიკვდილი იყო. ჩვენ უკვე მოვიხსენეთ, რით გათავდა ეს საქმე. კირილემ მოახსენა აგრედვე დაწვრილებითი ცნობანი იმ ადგილების შესახებ, რომელთ დაქერა სიმაგრეებათ რუსთათვის საჭირო იყო, სახელდობრ: ტერკისა, ტარკალისა, თოზლოჟისა და ვოინაკისა. ბორისმა გამოსტუმრების დროს აღუთქვა კირილეს, სახეში მივიღებ მეფე ალექსანდრეს თხოვნასა.

კირილეს თან გააყოლეს მეფის დაახლოვებული აზნაური მიხეილ ეგნატის ძე ტატიშჩევი, რომელიც სახელმწიფო საქმეებში განვითარებული იყო და ამასთანავე გულ-კეთილი. მას მიანდევს შერიგება სონის ერისთავისა მეფე ალექსანდრესთან და, თუ ეს არ მოხერხდებოდა, უნდა შეეგონებინა ერისთავისთვის, რუსეთის მფარველობა მიეღო. ტატიშჩევა დიდძალის ამალით ძლივს მიაღწია ლარსს ამ დროს ხმა გავარდა ალექსანდრეს მოკვლისა და, თუმცა ეს ხმა მაშინ არ გამარ-

თლდა, მაგრამ მაინც ნიშანი იყო იმისი, რომ კონსტანტინეს პირველმა ცდამ უნაყოფოდ ჩაიარა.

მაშინ გამოაშკარავდა, რომ არაგვის (იგივე სონის) ერისთავი საბოლოოდ გადაუდგა მეფე ალექსანდრეს და მიემხრო გიორგის, ქართლის მეფეს. 1504 წ. მარტში ალექსანდრე სპარსეთში იყო წასული და იქიდან ჯერ კიდევ არ იყო დაბრუნებული, როდესაც შამხალის მომხრეებმა ამით ისარგებლეს და დაეცნენ გრემს და ზაგემს, გაძარცვეს და ააოხრეს სრულიად.

ტატიშჩევი იყო სადარბაზოდ გიორგი ბატონიშვილთან, ალექსანდრეს შვილთან, რომელმაც მანამდი არ შეჰფიცა რუს ხელმწიფეს ერთგულებაზე, სანამ არ მისცეს შემწეობა კუმუხების და ოსმალების წინააღმდეგ. ცოტა ხანს უკან ერთმა რაზმმა, რომელშიაც 50 სტრელცების ჯარისკაცი იყო და კახეთის ჯარი, დიდად დაამარცხა და სრულიად განდევნა მტარვლების ბრბო. ბოლოს 1505 წ. 1 იანვარს, როგორც გიორგიმ, აგრედვე მთელმა უმთავრესმა სამღვდელოებამ და დიდებულებმა მიიღეს ფიცი რუს-ხელმწიფის ერთგულებაზე. იმავე დღეებში რუსის სარდლებმა ბუტურლინმა და შირონოსოვმა დიდად დაამარცხეს შამხალები ტერკსა, ანდრიას ციხესთანა ჭ სხვა ადგილებში. მიუხედავად ამისა, ბატონიშვილი გიორგი მაინც უარზედ იყო, რომ ქართველებს მონაწილეობა მიეღოთ დადესტანს გალაშქრებაში.— შემდეგში ტატიშჩევი თითქმის თვით მხილველი იყო იმ მკვლევლობისა, რომელიც კონსტანტინემ მოიქმედა და რომელიც წინად მოვიხსენეთ. ამის გამო ტატიშჩევი მალე წავიდა ქართლში. კახეთში ჯეოვანის პატივისცემით არ ეპყრობოდა არც ბატონიშვილი გიორგი და არც კონსტანტინე მან საიღუმლოდ მისწერა მეფე გიორგი X, მომიხერხე, იქნება როგორმე გამოვეცალო კახეთსაო. ელჩი გაუშვეს ქართლში მხოლოდ 1604 წ. აპრილს. ელჩს უნდა გადაეფლო არაგვის ერისთავის საფლობელო; როცა მივიდა კარაღეთში, სადაც მაშინ იმყოფებოდა მეფე გიორ-

გი, საუბარი ჰქონდა იმ ორ ქორწინებაზე, რომელიც ჩვენ ქართლის ისტორიაში მოვიხსენიებთ. მან ინახულა და გასინჯა სასიძო და სადედოფლო, და ჩამოართვა გიორგის მეფური სიტყვა. თავის მხრით მან აღუთქვა გიორგის წაყვანა ისინი რუსეთს, მაგრამ ამ დროს ასტყდა რუსეთში ესრედ წოდებული არეულობის ხანა და ეს განზრახვა ვეღარ შესრულდა. მისში ტატიშჩევი დაბრუნდა არაგვის საერისთაოში. იმ არეულობის გამო, რომელიც მაშინ რუსეთში მოჰხდა, ივნისში ელჩი უმალოდ, ისე რომ ხოსროც არ ჰხლებია, წავიდა ტერკში, რომელსაც მთიულეები გარს შემოსდგომოდნენ. კუმუხელებს აეღოთ ანდრიას სიმაგრე და იძულებული გაეხადნათ სუნჯის სახლად დაეწვა იქაური საპატიმრო. ტატიშჩევმა ძლივს მიაღწია მოსკოვს ნოემბერში. ცრუ დიმიტრის შემდეგ გამეფებული ვლადისლავი არ ივიწყებდა საქართველოში დაწყებულ საქმეს და დაჰნიშნა იქ ელჩათ თავადი რომადანოვსკი, რომელიც ავაზაკებმა მოჰკლეს სარატოვს 1606 წ. ამ ნაირად დროებით მოისპო მისვლა-მოსვლა და მიწერ-მოწერა რუსთა და ქართველთ მეფეთა შორის. შემდეგში თავ-თავის ალაგას განვაგრძობთ ამ მიწერ-მოწერის ამბავს.

იმ ბოროტების ჩადენის შემდეგ გამეფებულმა კონსტანტინემ, რომელიც წინად მოვიხსენიებთ, არ ითაკილა შეეთვალა თავის რძლის ქეთევანისათვის, ცოლად გამოძყეო. დედოფალმა საძაგელ მკვლელს ზიზლით უარი შეუთვალა და, დაიმედებული კახელების ერთგულებასა და სიყვარულზე, იარალით წინააღუდგა კონსტანტინეს, მით უმეტეს, რომ შაჰმა ოფიციალურად აცნობა, კონსტანტინე თავისით ჰმოქმედობს და არა ჩემის ბრძანებითაო. კონსტანტანტინეს ამ შებრძოლებაში ეწეოდა შაჰ-მირ-ხანი, ალი-ხანი, სულტანი შემედინლუ და ზოგიერთი სხვა ემირი, რომელთაც უნდა ებრძოლათ შირვანში ოსმალების წინააღმდეგ. ქართველებს ამილახვრის წინამძღოლობით ქეთევანის მხარე ეჭირათ.

კახელები შეითქვენ და დაეწივნენ კოსტანტინეს შირვანში მიწავალს და ღამით დაეცნენ იმის კარავს. მან მოასწრო არდებილს გაქცევა. ხუთის თვის შემდეგ სასტიკი ომი ასტყუდა დაბა მაკაბელთან ამ ორ დასს შორის. როგორც კი კოსტანტინე გამოჩნდა, სამმა გულადმა დიდებულმა ხმლით შეუტიეს და ნაწილ-ნაწილ აჰკუწეს; სპარსნი გაიფანტნენ; არივინ არა ნაღვლობდა მამის მკვლელის სიკვდილს⁷⁾. თვით შაჰ-აბაზი, რომელმაც ეს ბოროტება მოაქმედებინა, დიდის ზიზლით იხსენიებდა კოსტანტინეს, და თუ ვერწმუნეთ მეისტორიე არაქელს, თვით აბაზმა ნება მისცა ქართველებს აეგავათ კოსტანტინე დედამიწის ზურგიდამა. ამის შემდეგ მმართველმა ქეთევანმა გამოსთხოვა შაჰ აბაზს თავისი შვილი, სპარსეთში მცხოვრები. შაჰმა შეიწყნარა მისი თხოვნა.

ამ დროს ლევანისა და ალექსანდრეს რიცხვ-მრავალ შთამამელობიდან საქართველოში მარტო თეიმურაზი დარჩა. რუსეთში-კი სცხოვრობდა ერთი მისი ბიძაშვილი, ბაგრატი, იესეს შვილი, და ალექსანდრეს შვილი-შვილი. ის და მამა მისი დიდხანს იყვნენ სპარსეთში და შემდეგ საქართველოში დაბრუნებისა ციხეში ჩასვეს. ოცის წლის დატყვევების შემდეგ ალექსანდრემ თან წაიყვანა იგი ერევანს. ჯერ ბაგრატი დარჩა დასთან სპარსეთში, მერე დაბრუნდა სამშობლოში. აქედამ ბიძის სიკვდილს შემდეგ გარდაიხვეწა ასტრახანს და მერე მივიდა მოსკოვს. იქ დიდხანს დაჰყო სერგიევის სამების ლავრაში. ვასილ შუისკიმ გააუმჯობესა მისი მდგომარეობა; ჩვენ არ ვიცით, როდის და რანაირ გარემოებაში გარდაიცვალა იგი.

შაჰ-აბაზმა კარგად იცოდა ყველა ეს შინაური მდგომარეობა კახეთის სამეფოსი და მან იქ დასვა ტახტზე თექვსმე-

⁷⁾ მემატინე გორგიჯანიძე სწერს, რომ ამ კოსტანტინემ, მამის მკვლელმა, იმეფა მხოლოდ ექვსი თვე, და რომ მასზე გამართლდა სპარსული ანდაზა: „მამის მკვლელს არ შეუძლიან იმეფოს და, თუ-კი ერთხელ გაჰფედა, მხოლოდ ექვსი თვე შეუძლიან ტახტზე ჯდომაო . . .

ტის წლის ბატონიშვილი (თეიმურაზი). თავზე გადააყარა ოქრო და აღიარა კახეთის მეფედ. თეიმურაზ I კახეთს რომ მივიდა, იკურთხა გვირგვინი და ყველასაგან აღვიარებულ იქმნა მეფედ 1606 წ. თეიმურაზმა შეირთო ანნა, მამია გურიელის ასული, რომლისაგანაც ეყოლა ორი ვაჟი: ლევანი და ალექსანდრე და რომელიც ყელ-ჭირვებით მოუკვდა 1610 წ. შაჰმა სანუგეშებლად დაიბარა თავისთან თეიმურაზი, უბრძანა შავების გახდა და შეაგონა, მეორე ცოლად შეერთო ხვარეშანი, ქართლის მეფის ლუარსაბის უფროსი და, რომელიც შაჰს არ მიათხოვეს. თეიმურაზი ძალა უნებურად დასთანხმდა ამაზე 1612 წ. რადგან ლუარსაბი იმის ბიძაშვილის შვილი იყო, შაჰი დაბეჯითებით თხოულობდა ამას, რადგან სურდა თეიმურაზის დამცირება და ქრისტეს სჯულის შეურაცხყოფა. სპარსეთის ბატონი ეძიებდა მიზეზს, რომ ლუარსაბს თავს დასცემოდა. რაც შეეხება კახეთს, კონსტანტინეს მკვლევლობის ხსენება ძალიან აღელვებდა იქაურ მკვიდრთ და ყველას სწყუროდა შურის ძიება და მაგიერის გადახდა. 1614 წ. ზატხულში შაჰ-აბაზი ანაზღაოთ მოვიდა განჯას და ცბიერებით სცდილობდა სიძე და ცოლის ძმა ერთმანეთს დაეშორებინა, და დაერღვია ის კავშირი, რომელიც მათ შორის სუფევდა; მას ახლდა განთქმული მოლაღატე დიდი მოურავი. ამას წინად შაჰმა სანადიროდ დაჰპატიჟა თეიმურაზი და ლუარსაბი მაზანდარანში. მათ რაღაც მიზეზი მოიძვეს და არ წავიდნენ. ეხლა შაჰმა დაჰყო რამდენიმე ხანი ყარაბაღს და ემზადებოდა შირვანზე გალაშქრებას ოსმალების წინააღმდეგ. ერთგულობის მძევლად მან მოსთხოვა თეიმურაზს ერთ-ერთი მისი შვილი. მეფემ გაუგზავნა უმცროსი შვილი ალექსანდრე და თან გააყოლა თავისი ცოლი? ქეთევანი პატარა ქალით, ელენეთი. ზოგიერთნი ამბობენ, რომ ელენე შემდეგში შაჰ-აბაზის ერთი ცოლთაგანი შეიქნაო, თუმცა ეს დამტკიცებული არ არის. ეს შაჰს ეწყინა და მოითხოვა უფროსი შვილი ლე-

ვანი, რომელიც თეიმურაზმა დიდებულთ რჩევით კიდევაც აახლა. შაჰი არც ამას დასჯერდა და დაიბარა თეიმურაზი. მაშინ თეიმურაზი არა თუ დაემორჩილა იმის ბრძანებას, არა მედ ჯებირი გაავლო მუკუხანიდამ გაღმა მხარემდე შუამთამდი და იქ გამაგრდა. ამ დროს სპარსეთში სცხოვრობდა ბაგრატი, დაუთ-ხანის შვილი, რომელსაც მოუვიდა თეიმურაზის წერილი; ის შეშინდა და მიართვა შაჰს წერილი. წერილში თეიმურაზი შეურაცხებით იხსენიებდა შაჰს. ამის შემდეგ შაჰ-აბაზმა უფრო მოიწადინა კახეთის სრულიად აკლება. შაჰ-აბაზმა დაჰყო თავისს ბანაკში 1614 წ. შობამდი, შორის გზით იღუმალ გარს შემოუარა ქართველების ჯებირებს და შევიდა შუა კახეთში. ამ ანაზღად იერიშის მიტანაზე თეიმურაზი იძულებული შეიქნა გაქცეულიყო მუხრანს და აქედამ იმერეთში. გზაში შეხვდა სპარსების რაზმი, რომელიც მან სრულებით დაამარცხა და დიდი ნადავლი იშოვა.

ხალხი ძალა-უნებურად დაჰმორჩილდა; ის მაზრები, რომელიც თავის ნებით დაჰნებდა, დაწვრილებით აღწერეს სპარსების მოხელეებმა. წმინდა ხატები და ეკლესიის მდიდარი სამკაული ნადავლად დარჩა შაჰს, რომელმაც ყოველივე ეს გაუგზავნა ისპაანს თავის ცოლებს ტანსაცმელის შესამკობლად. როგორც ამბობენ, ამ ძვირფას ნივთებში ერთი ხელთუქმნელი კვართიო. შაჰმა უბრძანა იმის დაცვა და იმის წინ დღე და ღამ განუწყვეტლად სანთლის ანთება. 1622 წ. მან აჩუქა ეს წმინდა ნივთი მიხეილ თეოდორეს ძეს, რომელსაც ეს საუნჯე მიართვა ელჩმა, ტომით ქართველმა, რუსადბეგმა, და რომელიც აქამომდე დაცულია კრემლის⁸⁾ მიძინების ეკლესიაში.

⁸⁾ პირველ ტომში ამა ისტორიისა უკვე მოხსენებული იყო ჟორდანიას აზრი ამ წმ. კვართის შესახებ; ის ამტკიცებს, რომ კვართი დაცულია სვიტი-ცხოვლის ქვეშე და არა წადებული საქართველოდან შაჰ-აბაზის მიერ, რომელმაც ვითომ საჩუქრად გაუგზავნა რუსეთის მეფეს მიხეილ თეოდორეს ძეს და რომლისაგანაც იქმნა მრავალი სასწაულებრივი

საშინელი უბედურება ეწიათ მაშინ კახელებს. ბედშავნი, გუნდ-გუნდად განდევნილ იქმნენ სპარსეთში და დასახლებულნი მაზანდარანს ქ. ფარსაბულის არე-მარეში, სადაც ნოტიო და ძალზე მავნებელი ჰაერი იყო და სადაც ათასობით დაიხოცნენ შიმშილისა და ავადმყოფობისაგან. ერთი ნაწილი მათი სიკვდილს გადარჩა და რამდენისამე წლის შემდეგ გამაჰმადიანდა გასაუმჯობესებლად თავის გაწვალებულ მღვდმარეობისა. ამ გარდასახლებულთ რიცხვი ოთხმოცი ათასი იყო.

ასეთი იყო შაჰ-აბაზის მტარვალობა კახეთში მის ორმოც და ათს დღეს იქ ყოფნის დროს. რაც შეეხება ქართლს, — ლუარსაბის წასვლის შემდეგ, ამ ქვეყნის მართვა ჩააბარეს ხანებს: სელიმ ფეიქარს და ბესტაშს; იქილამაც მრავალნი მკვიდრნი მოსწყვიტეს და დასახლეს შირაზში, ისპანის მახლობლად, ხოლო არაქელის ჩვენებით, ასუფაში. ისინიც განუდგნენ ქრისტიანობას.

შაჰის ყოფნის დროს ტფილისში, იმის შეგონებით, ვილაც თავზედ ხელ-აღებულმა ქართველმა იკისრა მეფე თეიმურაზის მოკვლა და ამ განზრახვით იმერეთში წავიდა. ორჯერ შეიპარა მეფის საწოლს ოთახში, მაგრამ ვერ მოახერხა თავის ბოროტის განზრახვის შესრულება, რადგან პირად ვერ იცნობდა თეიმურაზს. მის გაქცევის დროს კიბეზე ხმაურობა ასრყდა და ბოროტ-გამზრახველი შეიპყრეს.

შაჰ-აბაზმა გრემისა და ალავერდის ეკლესიაში დააწესა ვედრება მაჰმადისადმი და დაიფლო თეიმურაზის ყოველი განძი, თორღას ციხეში დაცული, ხოლო ალავერდის უდაბ-

კურნება მოსკოვში. ქრონიკები, თ. ჟორდანიასი, გვ. 15. შენ. ქრონიკების ავტორი ამტკიცებს, რომ შაჰ-აბაზს საქართველოდგან კვართი-კი არ გაუტანია, არამედ სამოსელი უფლისა, რომლის ნაჭერი ჯვარში ჩატანებული იყო და რუსთ ხელმწიფეს მიხეილს მიართვა 1618 წ. ის დასძენს, რომ მოსკოვში დაცული კვართი იერუსალიმით არის გატანილიო, ქრ., ნაწ. II., გვ. 449.

ნო გარდააკეთა მეტად შესამჩნევ ციხე-სიმაგრედ. შემდეგ საჯაროდ დაპნიშნა თავის მოადგილედ ისა-ხანი, გიორგის შვილი და თეიმურაზის ბიძაშვილი. კახეთიდან წასვლისას სპარსებმა თან წაასხეს კიდევ რამდენიმე ათასი ტყვე. ისა-ხანი მშვიდობიანად განაგებდა კახეთს; რაკი მაჰმადიანი იყო, კახელებს არ უყვარდათ და ამიტომ აიძულეს არდებილს წასულიყო, ხოლო ქვეყნის მართვა მიენდო ნოდარ ჯორჯაძესა და დაუდ ასლანის შვილს. ყოველივე ეს ამბავი მოჰხდა 1615 წლამდე.

სამის თვის შემდეგ შაჰ-აბაზის წასვლის უკან, კახეთის გამგეებმა მიიწვიეს თეიმურაზი და სურდათ იმის გამეფება. თეიმურაზმა ქართლზე გადმოიარა. მას ახლდნენ იმერლები, მეგრელები და გურულები. შაჰ-აბაზმა სწრაფად გაჰგზავნა იქ ალი-ყული ხანი 15 ათასის ჯარით და უბრძანა გზები შეეკრა თეიმურაზისათვის არაგვის და მტკვრის ნაპირებად. ამ ბრძანების გამო ალი-ყული ხანი უდარაჯებდა კახეთში ყოველ ფონს და გარდასავალს. მეფემ ვერაგობა იხმარა, ცრუ ხმები დაჰყარა თავის განზრახვის შესახებ და ზავის ჩამოგდებაზედ დაუწყო მოლაპარაკება; თან მორჩილებას უცხადებდა სპარსებს; ყოველ ამით სპარსნი მოსტყუებდნენ ღმერთს თეიმურაზს; ხოლო როდესაც სპარსებმა მტრის მოსაგერებლად მიღებული ღონისძიება შეასუსტეს, ქართველები მოულოდნელად დაეცნენ თავს და დაამარცხეს. მთელი ბანაკი აუარებელის სიმიდრით დარჩათ ქართველებს. შემდეგ თეიმურაზმა დაიფლო ალონი, ზაგემი და მოჰკლა არეშის სპარსთა სარდალი; მაგრამ რაკი ეშინოდა შაჰის მალე შემოსევისა, უკუ იქცა ისევ იმერეთს ქართლის მეფის ბაგრატის საიდუმლო დახმარებით. ასე გათავდა თეიმურაზის ექვსის თვის ლაშქრობა კახეთის ტახტის დაბრუნებისათვის.

თითონ შაჰ-აბაზი მოტრიალდა საქართველოში 1616 წ. გაზაფხულზე. ისკანდერ მუნჯი მოგვითხრობს, რომ კახელები თავის ჩვეულებისამებრ შეიხიზნენ სიღნაღებში (სანგლებში).

ასე უწოდებდნენ ტყეში ჩახერგილ თავ-შესაფარ ადგილებს, რომელიც წყლით სავსე თხრილებით გარშემოყოლებული იყო და შიგ პატარა ტივით ან ბორნით გადიოდნენ. ვიდაც უზაშმა ჰუსეინ-ხანმა გამოჰნახა ერთი ამ სიღნაღთაგანი, ტივით ფავიდა გაუფრთხილებლად და, რადგან არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედრია, სპარსნი გაიფანტნენ ტყეში პატარა რაზმებად დახიზნულების საპოვნელად, მაგრამ ქართველებმა ძალა შემოიკრიბეს, შეერთდნენ, თავს დაესხნენ სპარსელებს და ხმლით ამოსწყვიტეს ყველა, ვისაც კი შეხვდნენ. ამ გაუფრთხილებლობისა და თავხედობისათვის შაჰმა სიკვდილით დასაჯა ჰუსეინი. შემდეგში ზემო ხსენებულმა ყარჩხა-ხანმა მოახერხა სიღნაღს დახიზნულთ ერთმანეთის დაშორება და განცალკევება და ნაწილ-ნაწილად მათი დამარცხება; ვინც კი გადარჩა, გაიქცა. მაშინ მთელი კახეთი გაძარცვეს და დაარბიეს. გამძვინვარებული ჯარი თარეშობდა და სრულიად ააოხრეს ქვეყანა. შაჰი აქეზებდა ლეკებს, რომ დასდევნებოდნენ გაქცეულ კახელებს, დაეჭირათ ისინი და ტყვეთ დაეყიდათ. ქვეყნის გამგედ მან დასტოვა ფეიქარ-ხანი. ისა-ხანის ვეჟილმა, ზემო ხსენებულმა დაუდ-ხანმა, თეიმურაზის მომხრემ; თავი შეაფარა ერთ მცხოვრებთაგან მიტოვებულ სოფელში. იმის წინააღმდეგ გაჰგზავნეს სპარსების რაზმი ისა-ხან ყორჩი-ბაშის წინამძღოლობით, რომელმაც ზამთარი დაჰყო პანკისის მაზრაში, სადაც იმალებოდა ფეიქარ-ხანი, ხოლო ქართველები იძულებულნი შეიქმნენ გადასულიყვნენ დაღესტნისაკენ. მათ შორის მომხდარ ბრძოლაში თუმცა მრავალი დაიხოცა წარჩინებული სპარსი, მაინც ქართველებსაც დიდი ზარალი მიეცათ. ამ გალაშქრების შემდეგ მთელი ჩრდილო კახეთი უწინდელზე უფრო მეტად იქმნა აკლებული და მრავალნი მცხოვრებნი ელისენის მაზრისა, რომელიც ზაგემზეა მიკრული, გარდასახლდნენ მაზანდარანს, ფერუხ-აბადის მახლობლად.

1617 წ. გაზაფხულს შაჰ-აბაზმა აიღო ციხე ქერლან-ქუჯი

ანუ ხარნაბუჯი და კახეთის დანარჩენი ნაწილებიც დაიპყრა; შემდეგ ქართლი განვლო, შევიდა სომხეთის მაზრაში და ესტუმრა იქაურ ათაბაგს მირმანს. იქიდან წავიდა საზაფხულო-იალაღებზე გოგჩის ტბის მახლობლად.

ამ დროს იმერეთში დიდი შიმშილი იყო. თეიმურაზმა შემწეობა სთხოვა ხონთქარს. ქართველთ მეფის ასეთი საქციელი აიხსნება მით, რომ იმერეთში მეორედ წასვლამდე თეიმურაზმა ომში მოჰკლა ისა-ხან, შაჰის მოადგილე კახეთში, და შეეწია დელი-მელიქს, რომელიც შაჰს აუჯანყდა და რომელმაც დაიპყრა შირვანის ქალაქები, — არეში და შამახია; ამას გარდა თეიმურაზმა თავი გააგდებინა 2,500 სპარსელს და იმათი თავები მიართვა ხონთქარს ახმეტ III. ოსმან II-მ სარჩოდ დაუნიშნა თეიმურაზს რამდენიმე სოფელი გურიის სამხრეთად⁹⁾. იქილამ მეფე წავიდა ახალ-ციხეს; დაჰყო რამდენიმე ხანი ოლთისში და მერე 1619 წ. ბრწყინვალე ამალით სტამბოლს წავიდა ოსმანის მიწვევით. ქართველები შევიდნენ სტამბოლს ცხენებით, რომლებიც ვერცხლით იყვნენ დარახტულები და თავზე მშვენიერი სინსილები ეხურათ. სულთანმა მიიღო თეიმურაზი დიდის პატივისცემით, მაგრამ მაშინ გაბმული იყო ომში გერმანელებთან და თეიმურაზს სპარსების წინააღმდეგ ჯარით ველარ შეეწია. როდესაც შაჰ-აბაზმა შეიტყო, რომ თეიმურაზი ხონთქარს მიემხროვო, მისი შეილები ისპაანს წაიყვანა და აქ უბრძანა იმათი დასაქურისება 1620 წ.¹⁰⁾ ალექსანდრე მალე მოკვდა, ლევანი ჭკუაზედ შეიშალა და გარდაიცვალა ღრმა მოხუცებაში, წელში ოთხად მოზრდილი, დასუსტებული და ყველასაგან პატივ-ახდილი. თეიმურაზის ოსმალეთში ყოფნის დროს დედოფალი ხვა-

⁹⁾ გონია.

¹⁰⁾ არ ვიცი, ნამდვილია თუ არა ეს თარიღი, ვახუშტის მიერ ნაჩვენები, რადგან რუსის ელჩი ვასილ კარობინი, რომელიც შაჰის სუფრაზე მიწვეული იყო 1622 წ. თებერვალში და სადილს უკან სადარბაზოდ მიღებულ იყო, არ იხსენიებს ამ წელს. შენ. ავტორისა.

ჩემნი ოლთისში სცხოვრობდა. შაჰ-აბაზმა იქ გაჰგზავნა ჯარი, თაბუნ-სულთანისა და ამირ-გუნა-ხანის წინამძღოლობით, რომელთაც თოვლიანი გზა გასჭრეს და მიაღწენ ციხეს ახალ გახაფხულზე. თეიმურაზმა დაჰყო რამდენიმე ხანი სტამბოლში, მაგრამ, როცა ყოველი იმედი ოსმალების მიერ დატმარებისა დაჰკარგა, დაანება თავი იქაურობას, დაათათბირა ყველანი, სანადიროდ მიედივარო, და ამ სახით დაბრუნდა აზიაში. ჯელალები ¹¹⁾ — ოსმალოს დათხოვნილი ჯარი — თარგ-შობდნენ მაშინ აღმოსავლეთის ყველა გზებზე. ეს ჯელალები რამდენჯერმე დაესხნენ თავს თეიმურაზს, მაგრამ ყოველთვის დიდის დამარცხებით უკუ-ქცეულ იქმნენ. როგორც იყო, მეფემ მოაღწია ოლთისს შემდეგ იმისა, როცა ნოდარმა და კახელებმა, ამ ციხის დამცველებმა, დაამარცხეს ამირ-გუნა-ხანი, რომელიც იერიშით მივიდა მის ასაღებად. თაბუნ-სულთანი ომის ველზე მოიკლა; ქართველებმა დიდს მანძილზედ სდიეს გაქცეულ სპარსებს და გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ დედოფალთან. თეიმურაზი სცხოვრობდა გონიას, მდ. ჩოლოხის ნაპირად და აქედამ აპირებდა რუსეთში ზღვით წასვლას, მაგრამ ეს მისი წადილი მაშინ ვეღარ შესრულდა. ფეიქარ ხანმა, შაჰის მოადგილემ კახეთში, ააგო ციხე-სიმაგრეები სხვა და სხვა ადგილას, სახელდობრ, ხორნაბუჯში და დაასახლა განადგურებულ სოფლებში და მინდვრებზე მრავალნი ელნი მომთაბარე თათრებისა ¹²⁾. როცა შეიტყო თეიმურაზის ქართლში დაბრუნება, გაიქცა განჯას და ეს ამბავი შაჰს შეატყობინა. შაჰმა სწრაფად გამოჰგზავნა ყორჩხა-ხანი და უბრძანა კახელების გაწყვეტა. ყორჩხა-ხანმა მიიწვია ¹³⁾ საფურცლეს უმთავრესნი დიდებულნი. როგორც კი გა-

¹¹⁾ ჯალადნი, ვახუშტით.

¹²⁾ მულანლოელნი.

¹³⁾ არცა ხალათის მიცემად, ვახუშტით, — ვითამც ყაენის წყალობის გამოსაცხადებლად და მისგან გამოგზავნილ ხალათის მისაღებად.

მოცხადნენ მასთან საღარბაზოდ, ყველას თავები გააგდებინეს. ამას არ დასჯერდა ყორჩხა-ხანი. მან შეჰკრიბა კახელების დიდძალი ჯარი აღლანის ველზე, მუხრანის არე-ამარეში, ვითომც დასახედავად და გასასინჯავად, თუ მზად არის ჯარი იმერეთს გასალოაშქრებლად. ყორჩხა-ხანმა იარაღი დააყრევინა მათ და შემდეგ უბრძანა ყველა აეკუწნათ. ამ სასტიკობის ჩადენის შემდეგ შაჰმა გასცა ბრძანება, ქართლელებიც აგრედვე გაეწყვიტათ. მაშინ ქართლელები შეითქვენენ, შეუბრალებლად მოჰკლეს ყორჩხა-ხანი, იუსუბ-ხანი და იმისი შვილი და ამხანაგები და ხანის მხლებელნი ყველა სპარსელნი. 1623 წ. მოურავმა და ზურაბ არაგვის ერისთავმა მოიწვიეს თეიმურაზი კახეთის ბატონად. ამის შემდეგ თეიმურაზი მეფობდა რამდენსამე წელს კახეთსა და ქართლში; თუმცა იმავე დროს სვიმონ II-ც მეფობდა ქართლში, მაგრამ იმას პატივს არავენ არა სცემდა. სვიმონ II-მ ტფილისის დაჭერაც ვერ მოახერხა და დახეტიალობდა ჩრდილოეთ სომხეთში¹⁴⁾. ახლა-კი თეიმურაზი მოურავისა და ზურაბის თანხმობით განაგებდა საქმეებს. დიდებულებს სურდათ, რომ ზურაბს შეერთო ზემოხსენებული ლელა, ლუარსაბ მეფის უმცროსი და, მაგრამ ვერ მოახერხეს, ეს ბატონის ასული წაერთმიათ ფეიქარ-ხანისათვის; მაშინ სთხოვეს თეიმურაზს, მიეთხოვებინა თავისი ასული დარეჯანი ზურაბისათვის, რაზედაც მეფე დასთანხმდა. შემდეგ დაშარცხებისა მარაბდის ომში¹⁵⁾, თეიმურაზი განიხლო რამდენსამე ხნით იმერეთს, მაგრამ შემდეგ ისა-ხან-ყორჩხაშის წასვლისა, მალე დაბრუნდა იქიდან. შაჰი განრისხდა თეიმურაზზე და უბრძანა შირაზის ბეგლარ-ბეგს, იმამყული-ხანს, დედოფლის ქეთევანის გამაჰმადიანება და, თუ დედოფალი თავის ნებით არ დასთანხმდებოდა, მაშინ უნდა მოეკლათ გვემითა და წამებით. შაჰის ბრძანება კიდევ ას-

¹⁴⁾ სიმონი იყო შვილი ბაგრატიისა, ესრედ წოდებულის საბარატიონოს ბატონისა.

¹⁵⁾ მარაბდა მდებარეობს ბორჩალოში მდ. ალგეთის ნაპირას.

რულეს 12 სექტემბერს 1624 წ. 10 წლის განმავლობაში ციხეში შეპყრობილმა დედოფალმა საშინელის წვალების შემდეგ თავისი სიცოცხლე შესწირა ქრისტეს სჯულის სიყვარულს. ქართველებმა შერიცხეს იგი წმინდათა შორის და იმის სახელს იხსენიებენ 13 სექტემბერს. რომის კათოლიკე ბერები დაესწრნენ ამ შემთხვევას შირაზში და დედოფლის ნეშტს წესისამებრ პატივი სცეს; გამოისყიდეს ეს ნეშტი დიდძალის ფულით და მეტი ნაწილი მისი წაასვენეს კახეთში, სადაც დაკრძალეს ალავერდის საკათედრო ეკლესიაში. 1656 წ. თეიმურაზმა მიართვა იმის ფეხის ცერი მეფე ალექსი მიხეილის ძეს. ამბობენ, რომ დანარჩენი წმინდა ნაწილები გაიტანეს ევროპაში და ახლა სადღაც ბელგიაში ასვენიაო.

შემდეგში მოურავი შეურიგდა ერისთავს¹⁶⁾ და თეიმურაზს და მოიწადინა უფროსობა და უზენაესის უფლების ხელში ჩაგდება. ეს რომ შეუტყეს, წინააღმდეგნენ თეიმურაზი და ზურაბი და მათ შორის გაიმართა ფიცხელი ომი ბაზალეთს 1626 წ., რომელშიაც მეფე დაიჭრა მოურავის ხელით ბეჭში; თუმცა გიორგი სააკაძემ დაამარცხა მტერი¹⁷⁾, მაგრამ იძულებულ იქმნა სამცხეს უკუქცეულიყო და ოსმალეთთან მიწერ-მოწერა გაემართა, როგორც ქართლის მატიაწე მოგვითხრობს. მაშინ თეიმურაზი დროებით შეურიგდა შაჰს, დაუთხანის შუამდგომლობით, რომელიც ფარსის ბეგლარ-ბეგი იყო, თუმცა ტფილისში სცხოვრობდა. თუმცა ამ შერიგებას გვიმოწმებს მხოლოდ ერთად ერთი მეისტორიე ისკანდერ-მუნჯი, მაგრამ ეს უნდა იგულისხმებოდეს ერთს ადგილას ქართლის ცხოვრებაშიც.

ქართველების და საზოგადოდ ყველა ქრისტიანების მტერი შაჰ-აბაზი გარდაიცვალა 1628 წ. ჩვენის აზრით, ინგლისის

¹⁶⁾ ზურაბს, არაგვის ერისთავს.

¹⁷⁾ აქ lapsis calami უნდა იყოს. ამ ბაზალეთის ომში დაამარცხდა გიორგი სააკაძე, ვახუშტი, გვ 120. Hist. de la Georgie, t. II.

ისტორიკოსი მალკოლმი¹⁸⁾ სრულიად უსამართლოდ აქებს შაჰ-აბაზის დიდ-სულოვნებას თეიმურაზის შესახებ; ისტორიკოსად გვიხატავს იმის ბოროტებას, უსამართლო მოქმედებას და შეუბრალებლობას. ამ ხანებში ზურაბ ერისთავი აეშაოა თავის სიმამრ თეიმურაზს, რომელმაც დაჰყარა ხმა, ვითომც სპარსეთში მიდიოდეს შაჰთან მორჩილების გამოსაცხადებლად. შეშინებულმა ზურაბმა იმის საამოდ მოჰკლა სვიმონ მეფე. როდესაც თეიმურაზმა მეტოქე მოიცილა, განიზრახა გალაშქრება მთებში წუქეთის სულთანის წინააღმდეგ. ის სულტანი შაჰ-აბაზის მიერ კახეთის აკლების დროს დაიხვე მტარვალობდა ამ ქვეყანაში. თეიმურაზმა გზაში ხელი მოიტეხა და გადასცა ჯარის წინამძღოლობა ზურაბს, რომელმაც დაიპყრა წუქეთი, სულტანი მოჰკლა და დიდი ნადავლი შეიძინა. ზურაბი რომ უკან დაბრუნდა, როგორც სწერს თავის წერილებში თეიმურაზი, — მან განიზრახა მეფის მოკვლა, არ ვიცით კი, რა მიზეზის გამო ატყდა მათ შორის ახალი შუღლი. თეიმურაზმა 1629 წ. მოაკვლევინა ზურაბი საფურცლეთში და ამავე წელს თავისი ქალი მიათხოვა იმერეთის ბატონისშვილს ალექსანდრეს. შემდეგში შევიტყობთ, რით ისახელა თავი ზურაბის ქვრივმა და იმერეთის დედოფალმა.

თეიმურაზმა შეჰკრიბა ორთავე სახელმწიფოს ჯარი, მეორედ დაეცა ულუკოსარის მთიულებს — რომელნიც იკლებდნენ კახეთს, — დაიპყრა იმათი ქვეყანა და ცეცხლითა და მა-

¹⁸⁾ მალკოლმი თავის სპარსეთის ისტორიაში სწერს, რომ ყველა უბედურების მიზეზი, რაც-კი საქართველოს ეწია, ერთის მხრით იყო სპარსეთის მფლობელობის სასტიკი პოლიტიკა და მეორეს მხრით არა წრფელი ერთგულება საქართველოს მეფეთა, რომელნიც ნიადაგ თავის მიცემულ სიტყვას არღვევდნენ. ავტორი დასძენს, რომ სპარსთა და სხვა დამპყრობელთ უღელმა შეაჩვია ქართველები ცბიერებას, როგორც თვით-არსებობის დაცვის ღონისძიებას და სიცრუეს, — როგორც თავის პირადის ღირსების დაცვის ხერხსაო.

ზვილით მოაოხრა. შემდეგ მტკვარ გაღმა გავიდა და შემოიერთა იქაური¹⁹⁾ ბეგლარ-ბეგი დაუდი, დაიპყრა ბარდა, ყარაბალი, შამშადილი და ყაზახი და დაბრუნდა დიდის ნადავლით. ცოტა ხანს შემდეგ თეიმურაზმა მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ ზემოხსენებული დავით უნდილაძე, განჯის ბეგლარ-ბეგი, რომლის ოჯახი სულ უბრალო მიზეზის გამო ამოწყვეტილ იქმნა შაჰის ბრძანებით. ეს უნდილაძე მან დაასახლა ივრის პირად, იქ, საცა მუდანლოელნი თათარნი და ყაჯრის ტომნი მკვიდრობდნენ. ეს რომ შაჰმა შეიტყო, ქართლის მეფობა მისცა სვიმონ მეფის ძმის, დაუდ-ხანის, უკანონო შვილს ხოსროს, რომელიც მაჰმადიანობაში იწოდებოდა როსტომ მირზად. ნამდვილად ვიცით, რომ როსტომი გამოგზავნილი იყო საქართველოში 1632 წ. მოსვლის უმაღლვე მეორედ დაქორწინდა დადიანის დაზედ მარიამზედ. ლევან დადიანმა ამის შემდეგ შაჰისაგან დიდი საჩუქარი მიიღო.

ქართველები გადუდგნენ თეიმურაზს და მეფე გაიქცა 1634 წ. ამასობაში სელიმ-ხანმა დაიჭირა კახეთი. ორის წლის შემდეგ თეიმურაზი, არაგვის ერისთავის ზაალის მიერ მოწოდებული, დაბრუნდა დვალეთით ანანურს და იქ სცხოვრობდა რამდენსამე ხანს. მუდამ ებრძოდა როსტომს და ელოდებოდა ხელ-შემწყობ შემთხვევას. სელიმ-ხანმა, რომელიც მოსაბრუნში²⁰⁾ იმყოფებოდა, ველარ დაიკავა თავი თეიმურაზის განუწყვეტელ თავ-დასხმისაგან და წავიდა სპარსეთს. კახელები ხელ-ახლავ დაემორჩილნენ მეფეს, რომელიც შეურიგდა შაჰს და სცდილობდა თავის ქვეყნის ხანგრძლივ უბედობის კვალი ამოეფხვრა, რადგან ამ დროს იღებდა რუსეთიდან დახმარებას თუ ფულით თუ სხვანაირადაც. ჩვენს მკი-

¹⁹⁾ განჯისა.

²⁰⁾ მოსაბრუნნი სძევს ყარაღაჩის ახლოს, ქარის პირდაპირ, საინგილოს ბოლოში, ალაზნის მარჯვენა ნაპირად. 1720 წ. ეს დაბა, ვითარცა მოწამე სპარსების სასტიკის მფლობელობისა კახეთში, დაცალიერდა. პლ. იოსელიანი. Грузия подъ властью царей-магометанъ, стр. 104.

თხველს უნდა ვუამბოთ რამდენისამე წლის წინად მომხდარი ამბები.

1615 წლიდან თეიმურაზს მუდამ მიწერ-მოწერა ჰქონდა ტერკის მმართველებთან. მაგრამ პირველად იმერეთში ყოფნის დროს მან გაჰგზავნა სტამბოლს მთავარ-ეპისკოპოსი ფეოდოსი მოსალაპარაკებლად ხონთქრის მთავრობასთან, რომელიც დაეხმარა მას ანატოლიაში ლაშქრის წინ წამოწევით. ეს ფეოდოსი ცოტა ამას წინად იყო რუსეთში რალაც თავის საქმეებისათვის. ახმეტ III-ს სიკვდილს შემდეგ ილუმენი ხარიტონი ორჯელ წავიდა ოსმალთა დედა ქალაქში და გამოითხოვა თავის ხელმწიფისათვის სარჩენად მომატება ზოგიერთ ადგილებისა ახალციხის ფაშალიყის სამხრეთად. იმავე ხარიტონმა 1619 წ. მიიტანა მოსკოვში წერილები იმერეთის მეფის გიორგი III და გურიის მთავრისა. ამ წერილებით მფარველობას თხოულობდნენ. ამნაირისავე თხოვნით მიჰმართა თეიმურაზმა, ხოლო ლევან დადიანმა არ ისურვა მფარველობის თხოვნა. რადგანაც თეიმურაზს სარჩო ხონთქრისაგან ჰქონდა, რასაკვირველია, რუსის ხელმწიფე მხურვალედ არ მოეკიდა ამ საქმეს. ხარიტონი 1621 წ. აპრილში გამობრუნდა და მიიტანა მოწყალე პასუხი იმერეთის მეფეს და გურიის მთავარს, ხოლო თეიმურაზს პასუხი არ მოსვლია. საწყალ ილუმენს შეეშინდა მეფის რისხვისა და გადიხვეწა საქართველოდან.

1624 წ. მარტში გოლგოთის არხიეპისკოპოსმა იერუსალიმში — თეოდოსიმ, რომელიც ტომით ქართველი იყო, განვლო ტრაპიზონი, კათა¹⁾, ვარონეთი და მივიდა მოსკოვს, ვითარცა ელჩი თეიმურაზისა, რომელიც, შემდეგ დამარცხებისა მარაბდას, დროებით ახალციხის მაზრაში იმყოფებოდა. რუსთა მეფემ და პატრიარქმა თეოდოსი მოწყალედ მიიღეს, მაგრამ დროთა ვითარების გამო ვერ შეეწივნენ უბედურს მეფეს. თეოდოსიმ ვეღარ გაჰბედა მოსკოლა თეიმუ-

¹⁾ ეზლანდელი ფეოდოსია.

რაზთან, რომელიც სიკვდილს ემუქრებოდა, თუ ვერას გაუ-
რიგებდა მოსკოვის მეფესთან თავის დესპანობით.

ცხრა წელიწადი გავიდა მას შემდეგ, რაც შესწყდა ამ
ქვეყნებ შორის მისვლა-მოსვლა. 1634 წელს თეიმურაზმა,
როსტომ-ხანისა და სპარსელების მიერ შევიწროებულმა, ისევ
რუსეთს მიჰმართა მან გაჰზაფენა კუკოსონის მიტროპოლიტი
ნიკიფორე, რომელიც უფრო ბერძენი უნდა ყოფილიყო; ნი-
კიფორე მივიდა მოსკოვს 1636 წ. ოქტომბერში და თეიმურა-
ზის აქამომდე გაჩუმებას ამართლებდა მით, რომ არაგვის
ურისტავი, რომლის სამფლობელოზე მოდის გზა ჩრდილოე-
თისაკენაო, განუდგა კახეთს; რომ თეიმურაზმა უარი უთხრა
ყვენს თავის ქალის მითხოვებისა და თავის შვილის დაფითის-
დაქორწინებისა ზემოხნენეზულის იმამ-ყული ხანის ქალზე.
ნიკიფორემ დასძინა, რომ მეფე განუდგა სპარსებს და რამ-
დენჯერმე წარმატებით შეესია შირვანსა და ადერბეიჯანს,
მაგრამ შემდეგ მაინც იძულებული შეიქმნა მიეთხოვებინა თა-
ვისი ქალი თინათინი შაჰისათვისაო. შეისტორიე ისკანდერ-მუნ-
ჯი შიაწერს თეიმურაზის ასულის მითხოვებას შაჰ-სეფისადმი
იმის მეფობის დასაწყისს, ხოლო ქალის გაგზავნას 1634 წ.
ანუ 1635 წ. როგორც-კი დამკვიდრდა თეიმურაზი კახეთში,
მაშინვე იწყო მიწერა-მოწერა რუსეთთან. ნიკიფორე გამოის-
ტუმრეს მოსკოვიდამ მხოლოდ 1637 წ. მაისში და თან გა-
მოაყოლეს რუსის ელჩი თ. თეოდორე თეოდორეს-ძე ვოლ-
კონსკი. მას ახლდნენ სასულიერო კაცნი და მოჰქონდა დიდ-
ძალი ფული, როგორც მეფისათვის, აგრედვე საქართველოს
ეკლესიებისათვის. როცა ვოლკონსკი ტერკში მივიდა, შეიტ-
ყო, რომ თეიმურაზი იმერეთში წასულიყო თავის სიძის,
მეფის ალექსანდრეს, შესარიგებლად ლევან დადიანთან. თეი-
მურაზი იქილამ დაბრუნდა მხოლოდ 1638 წ. იანვარში. საქმე
ამით კიდევ არ გათავებულა. არაგვის ერისთავმა და მთიულეებმა,
— რომლებსაც რუსთა დოკუმენტები ხავსად (ოვსნი?) და გოვად
უწოდებენ, — არ გაუშვეს რუსები. ელჩების კახეთში შემოსვ-

ლის გასაადვილებლად თეიმურაზმა განიზრახა გალაშქრება თუშებსა და დიდოელებზე, რომელთაც მდ. ანდიის კოისუს სათავე ეჭირათ. ისინი მედგრად დახვდნენ მეფეს და ბევრი დიდებული დაიხოცა მეფის სიახლოვეს. თვით მეფეს ერთს ბრძოლაში ცხენი მოუკლეს. დასასრულ, მეფემ გაიმარჯვა, გზა გაიხსნა და თ-დი ვოლკონსკი შემოვიდა კახეთში 1638 წ. აგვისტოს. სასულიერო კაცნი, რომელნიც ელჩს ახლდნენ, უკმაყოფილო დარჩნენ საქართველოს ეკლესიის წეს-წყობილებით აღვილი წარმოსადგენია, რა არევ-დარევა იქმნებოდა. მართლა ამ მხრივ შემდეგ იმ უბედურებისა, რომელიც კახეთს თავს დაატყდა, შემდეგ იმდენის ხნის არეულობისა, ნამეტურ უმეფობის დროს და სპარსების ხანების გამგებლობის ჟამს. რუსები საზოგადოდ გაკვირვებულნი იყვნენ მით, რომ ქართველები წირვას ისმენდნენ ქუდ-მოუხდელნი და მთლად შეიარაღებულნი და ჯვრები არც ეკლესიის სამკაულს და არც სამოსელს არ ჰქონდა, როგორც დაწესებულია; რუსებმა ვერ გაიცნეს კათალიკოზი ევდემონ დიასამიძე, რომელიც ქართლში სცხოვრობდა. იმათ აღკრძალული ჰქონდათ, როგორც იმისი ნახვა, აგრედვე იმასთან მიწერ-მოწერა. ამასთანავე ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ამ დროს გარდაიკვალა ქართლის არხიეპისკოპოსი იოანე, რომლის სახელობაზე პატრიარქმა გამოჰგზავნა ეპისტოლეები. ამ სახით, რუსებმა ვერ მოახერხეს მსჯელობა გაემართათ ვისმესთან საჭირო საეკლესიო ცვლილების შესახებ.

მეფის გიორგი III სიკვდილის წელს ზამთარში თეიმურაზმა გაისტუმრა იმერეთში თავისი სიძე ალექსანდრე, რომელიც სამეფო გვირგვინით აკურთხა ალავერდის არხიეპისკოპოსმა ზებედედ და სამებელმა ეპისკოპოზმა ზებედედვე.

შემდეგ თეიმურაზს უნდა მიეღო ფიცით აღთქმა. მეფე დიდხანს ყოყმობდა; თხოულობდა, რომ რუსის მეფეს აეშენებინა მაგარი ციხე თერგის ხეობაში დასაცველად ამის სამფლობელოსი ლეკების თავ-დასხმისაგან და უარს ამბობდა

ზოგიერთ წმინდა ნივთების გადაცემისას, რომელთაც ითხოვდა რუსთა მეფე. მიზეზად ის მოჰყავდა, რომ ავგაროზის ხელთ-უქმნელი ხატი შაჰ-აბაზმა უკვე წაიღო და ყოვლად წმინდა ღვთის მშობლის სარტყელი ასვენიაო ქ. რუსთაში, რომელიც ეხლა ქართლის მეფეს როსტომ-ხანს უჭირავსო; ბოლოს 1639 წ. 19 აპრილს რუსის სასულიერო კაცებს ნება მისცეს ერთი ეკლესია ეკურთხებინათ ქ. ზაგემში ანუ ბაზარ-ზეგანში; 23 და 24 იმავე თვეს მეფემ თავის ოჯახით და კარის დიდებულის კაცებით შეჰფიცეს ერთ-გულება მეფე მიხეილ თეოდორეს-ძეს და ხელიც მოაწერეს ფიცის ფურცელს.

თ. ვოლკონსკი მეორე დღესვე გაისტუმრეს. ის მივიდა შაჰის ნება-რთვით 2 მაისს შემახიაში, 12 ივნისს — დარუბანდში და 16 ივლისს ზღვით — ასტრახანში. მას თან ახლდა მიტროპოლიტი ნიკიფორე. საქართველოში-კი რუსთაგანნი დარჩნენ ხატის მკეთებელნი და ფანჯრების ჩამსხმელნი, რომელნიც ელჩს ახლდნენ. ჯერ კარგად არ არის გამორკვეული, ნიკიფორეს მეორეთ ელჩად მისვლა მოსკოვში; ვიცით მხოლოდ, რომ ნიკიფორე მთელი წელიწადი ასტრახანში იყო შეჩერებული, შემდეგ რუსთა ხელმწიფემ სადარბაზოდ მიიღო. როდესაც დაბრუნდა საქართველოში, 1641 წ. ივნისში, თან გამოაყოლეს რუსის ელჩი თ. ექვთიმე თეოდორეს-ძე მიშეცკი, რომელსაც მიჰქონდა თეიმურაზისათვის მდიდარი სანუქრები ნივთებით და ფულით. დიდად საყურადღებოა მეფის ღრამატა, რომელიც მიშეცკიმ თეიმურაზს გადასცა. ღრამატაში მოკლედ მოხსენებულია ყოველი მიწერ-მოწერა და ურთიერთობა რუსეთის ხელმწიფეებისა არა თუ მარტო კახეთის მეფეებთან, არამედ ივერიის ყველა მფლობელებთან გარდა ახალციხის ათაბეგისა.

1636 წ. ახლო ხანებში კათალიკოზმა ევდემონ დიასამიძემ, რომლის ძმისწული ცოლად ჰყავდა დავითს, თეიმურაზის შვილს, ქართლში გასამეფებლად თეიმურაზი მიიწვია.

მეფე მივიდა მუხრანს და შემოიერთა არაგვის ერისთავი ზაალი; მაგრამ როდესაც შეიტყო, რომ როსტომმა დაიჭირა ქალაქი გორი და დაამარცხა ყველა თავისი მტერიო, უკუ იქცა კახეთს და რამდენისამე წლის განმავლობაში დამშვიდებით იყო. კათალიკოზი ლალატისათვის სიკვდილით დასჯილ იქმნა. მისმა მოადგილემ, ქრისტეფორე ურდუბელაშვილმა, 1539 წ. შეარიგა მეგრძოლნი დასნი სხვა და სხვა პირობით, რომელიც, ერთის მეისტორიეს თქმით, თეიმურაზმა აღარ შეასრულა რე დაისაკუთრა ის სოფელნი, რომელნიც პირობის ძალით ერისთავს და როსტომ-ხანს დაუთმო. როსტომი ამ უპირულობისათვის ეძიებდა დროს, რომ თეიმურაზის ჯავრი ამოეყარა. 1677 წ. როსტომმა შეიტყო, რომ თეიმურაზი მცირე ჯარით იმყოფებოდა მაღაროს, ქიზიყის მაზრაში, მაშინვე ანაზღად დაეცა თავს, მაგრამ დამარცხდა. მიუხედავად ამისა ქართლელბმა არ უღალატეს როსტომს. ზაალ ერისთავიც განუდგა თეიმურაზს, იმიტომ რომ როსტომმა დასაჯა საეჭვო მოქმედებისათვის და არაგვის ერისთავობა გადასცა იმის ნათესავს ელიზბარს. მაგრამ ზაალის მამიდამ ანა ციციშვილმა როსტომს გამოსთხოვა იმის პატივება, ხოლო ზაალს ჩააგონა როსტომს დაჰმორჩილებოდა. ზაალი გაგზავნილ იქმნა სპარსეთს, სადაც გამაჰმადიანდა. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, თეიმურაზსა და იმის შუა მოისპო კეთილი მეგობრობა. თეიმურაზმა წაართვა ზაალს თიანეთის მაზრა და ყველა მამულეები, რომელიც-კი კახეთში მოეპოვებოდა. სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ როსტომი დედის ჯარით შევიდა კახეთში. თეიმურაზმა, რომელიც მაშინ თიანეთში იყო, შეჰკრიბა თავისი ჯარი. იმის წინააღმდეგ გაგზავნილ იყო მუხრან-ბატონი ვახტანგი, რომელსაც ზაალ ერისთავიც ახლდა; ხოლო სპარსნი მაღაროში შევიდნენ, სადაც იმყოფებოდა მეფის ძე დავითი. ერთსა და იმავე დღეს თეიმურაზი დამარცხდა დ. უფლისში, რომელიც თიანეთის მაზრაშია, ხოლო ზაალი მისი დავითი სპარსებმა მოჰკლეს 1648 წ. — მაღარო

როში. ამ ორ გვარ უბედურების შემდეგ თეიმურაზმა სამუდამოდ მიატოვა როსტომთან ბრძოლა და, დედოფლის ხვარეშანის შუამდგომლობით, რომელიც დაახლოვებული ნათესავი იყო როსტომ-ხანისა, გამოსთხოვა ქართლის მეფეს, იმერეთში წასვლისათვის თავისუფალი გზა მიეცა. როსტომმა კახეთი დაიჭირა და ზაალ ერისთავს გაუნაწილა ერწოს მახრა. კახელები სულით დაუცნენ და ზოგი ვის მიეკედლა და ზოგი ვის; იმერეთში თეიმურაზმა შუამდგომლობა ჩამოაგდო მეფე ალექსანდრესა და იმის მოწინააღმდეგე დადიანს შუა. ამ შუამდგომლობით მან ვერა გარიგარა, როგორც შემდეგში ვნახავთ. ამასთან 1650 წ. ახლო ხანებში გარდაიცვალა უმცროსი მისი შვილის-შვილი გიორგი, რომელიც იშვილა იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ.

წინაღ მოვიხსენეთ რუსის ელჩის თავად მიშეცკის მოსვლას კახეთში. ის დაბრუნდა მოსკოვს 1643 წ. ექვსის წლის შემდეგ თეიმურაზმა გაჰგზავნა რუსეთში თავადი ივანე და არქიმანდრიტი პახომი. 1650 წ. ნიკიფორე მათეს-ძე ტოლოჩანოვი მივიდა იმერეთს რუსთა მეფის მინდობილებით ალექსანდრე და თეიმურაზ მეფეებთან. მან დიდის გაჭირვებით განვლო გზა ასტრახანსა, ტერკსა; ორსავე ყაზარდოსა ბალქარის მხარეზე და რაჭის გზით მიაღწია საქართველოს; მიღებულ იქმნა ქუთაისში 1551 წ. ივლისს. იმავე წელს ანუ მომავალ წლის დამდეგს თეიმურაზმა რუსეთში გაჰგზავნა აღსაზღველად ბატონიშვილი ნიკოლოზი, თავისი მეორე შვილი-შვილი. ახალგაზრდა ბატონიშვილის ამალას ყაზარდოში შამხალის შეგონებით თავს დაესხნენ, მაგრამ მან მოასწრო მშვიდობით გადარჩენა და ყიზლარს მისვლა, საიდანაც მოსკოვს მიაღწია. ანტიოქიის პატრიარქი მაკარი, რომელიც მაშინ 1655 წ. მოსკოვში იყო, — იხსენიებს ბატონიშვილს ნიკოლოზს და იმის დედას ელენეს, რომელიც მას ენახათითონ თეიმურაზი, მეფე ალექსი მიხეილის-ძის მიწვეული, მივიდა მასთან 1658 წ. ზაფხულს. იმავე დროს თუშებმა,

ფშავებმა და ხევსურებმა, — რომელნიც მთიან კახეთის ჩრდილოეთ სამზღვრად სცხოვრობდნენ, — როგორც ვასალებმა ფიცი მიიღეს რუსეთის მორჩილებისა. ალექსი მიხეილის ძემ დიდად მოწყალედ მიიღო თეიმურაზი, ერთის წლის შემდეგ გაისტუმრა დიდის პატივისცემით და საჩუქრებით. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ თეიმურაზმა შეიტყო დედოფლის ხვარეშანის გარდაცვალება. მალე მოუკვდა უფროსი შვილის შვილი ლუარსაბიც და აგრედვე სიძე ალექსანდრე. ამ უბედურებისაგან თავ-მოებზრებული თეიმურაზი შაჰს მიენდო. ამ დროს კახეთის მმართველმა სალიმ-ხანმა და ზაალ ერისთავმა მოუწოდეს და დაასახლეს მთელს ამ მხარეში 15 ათასი კომლი მომთაბარე თათრებისა, რომელთაც ააგეს სამი ციხე და მუდამ ეკლესიებს ჰბილწავდნენ და შეურაცხ-ყოფას აყენებდნენ ხალხს; ამის შემდეგ ზაალ ერისთავი და დიდებულები შეითქვენენ და დანიშნულადღეს ამოსწყვიტეს თათრები, ხოლო სალიმ-ხანი აიძულეს უკუ ქცეულიყო 1659 წ. ამ შეთქმულების მოთავენი — შალვა და ელიზბარი, — რომელნიც ქსნის ერისთავის გვარისანი იყვნენ, — შეიპყრა მურტუზ-ალი-ხანმა, სალიმის მოადგილემ, და გაჰზავნა სპარსეთს, სადაც მათ თავი მოჰკვეთეს. საქართველოს ეკლესია იხსენიებს მათ სახსოვარს 15 სექტემბერს. ამ სახითვე ზაალიც სპარსების შეგონებით მოკლულ იქმნა თავის ძმისწულის მიერ.

ქართლის მეფემ შაჰ-ნავაზ I-მა დიდის პატივით მიიღო სპარსეთში მიმავალი თეიმურაზი ტფილისში 1611 წ., თანხმად ყეენის ბრძანებისა; შაჰ-ნავაზმა სამეზავრო ხარჯიც მისცა და თეიმურაზი წავიდა ისპაანს. პირველ მიღებაზე შაჰ-აბაზ II-მ დიდი პატივი სცა თეიმურაზს და საჩუქრებით ააგო. შემდეგ კი მაჰმადიანობის მიუღებლობისათვის შაჰმა გაჰზავნა ამრაფში, მაზანდარანს; იქილამ, შემდეგ სჯულის გამოცვლაზედ მეორედ უარ-ყოფისა, ყეენმა ბრძანა ასტრბადში გადაეყვანათ. შემდეგს წელს დაბრუნდა რუსეთილამ თვის პა-

პის დაბარებით და შაჰის მიწვევით ბატონიშვილი ნიკოლოზი, — რომელმაც სახელი გამოიცვალა და ერეკლე დაირქვა; არ ვიცით რა მიზეზისა გამო, ერეკლე დაესახლა დედით თუშეთს. თუშებმა არ გაუშვეს ერეკლე სპარსეთს; მაშინ შაჰნავაზი შევიდა კახეთში, დაამარცხა ერეკლე და აიძულა შესულიყო თორღას ციხეში, საიდანაც ჩუმად გამოიპარა დედითურთ და რამდენსამე ხანს თუშეთის მთებში სცხოვრობდა.

მეფე თეიმურაზი ღრმა მოხუცებაში, 74 წლისა, გარდაიცვალა ასტრბადს 1663 წელს ზამთარში. სიკვდილის წინად მან მონაზონობა მიიღო. თეიმურაზი იყო სასიქადულო კაცი და ძლიერის სულის პატრონი, ნამდვილი ღვთის-მოსავი და ნიადაგ თავის ბედის წინააღმდეგ მებრძოლი. ის იყო აგრედვე წარჩინებული პოეტი. საზოგადოდ უნდა ვსთქვათ, რომ თეიმურაზი ღირსი იყო უმჯობესის სვე-ბედისა. თეიმურაზის შემდეგ კახეთი დარჩა უკანონო მფლობელის ხელში. შაჰის ნება-დართვით ქართლის მეფემ გაუქმებულ ტახტზე დასვა უფროსი თავისი შვილი არჩილი, რომელიც მაშინ 15 წლისა იყო. ერეკლემ მოსვენება არ მისცა არჩილს და კახეთს ორჯელ თავს დაესხა, მაგრამ ორჯელვე დამარცხდა. შემდეგ ამისა ის მეორედ წავიდა რუსეთში. შაჰმა დაიბარა იგი თავისთან და, როდესაც ერეკლე გამოეცხადა შაჰსა, მან მოწყალედ მიიღო და აღვიარა იგი მეფედ. მაშინ არჩილიც წავიდა სპარსეთს და ძალა-უნებურად გამაჰმადიანდა შაჰ-ნავაზ-ხანის სახელწოდებით. ის იყო გონიერი კაცი, რაინდულის ხასიათის პატრონი და მამის დახმარებით ბედნიერად მეფობდა; სხვათა შორის მან ლეკებიც დატუქსა. არჩილს დიდის ხნის დანიშნული ჰყავდა ნოდარ ციციშვილის ქალი, მაგრამ რალაც აქამომდე გამოურკვეველის მიზეზისა გამო აღარ შეურთავს. შაჰ-ნავაზს გაეგონა მშვენიერება ახალგაზდა ქეთევანისა, — რომელიც განსვენებულის თეიმურაზის შვილის-შვილი იყო და რომელიც მაშინ საწინდრად ახალციხის ფაშას წაეყვანა იმის მამიჯის, იმერეთის დედოფლის

დარეჯანის ვალში, — მან დიდი ფული გამოიღო მის გამოსასყიდლად და შერთო თავის შვილს არჩილს 28 მარტს 1668 წ., კახელების დიდად სასიხარულოდ. არჩილის ბრძნულის მართვის დროს კახეთი აღორძინდა და აოხრების და გავერანების კვალი თანდათან გაჰქრა; ყოველივე უქადოდა არჩილს ბედნიერს მეფობასა.

1671 წ. ერეკლე დაბრუნდა რუსეთიდან, არ ვიცით, თავის საკუთარს სურვილით, თუ შაჰის დაბარებით, რომელსაც არ ეჭაშნიკებოდა თავის ვასალის შაჰ-ნავაზის გაძლიერება. ერეკლემ დაჰყო ასტრახანში რამდენიმე ხანი და შემდეგ თუშეთს გადავიდა. ერეკლე ყოყმანში იყო და არ იცოდა გარკვევით, რა გზას დასდგომოდა. შაჰნავაზს მოუვიდა შაჰის ბრძანება, რომ შეიპყროს ერეკლე. დედა მისი ხუთის წლის შემდეგ, ე. ი. 1675 წ. დაბრუნდა კახეთში. ერეკლე რომ გზად მიდიოდა, არჩილმა ძლიერ მეგობრულად მიიღო და აახლა ამაღა ისპანს გასაცოლებლად.

შაჰ-სულეიმანმა, შაჰ-აბაზის მემკვიდრემ, დიდის პატივისცემით მიიღო ერეკლე და დედა მისი და გულის მოსაგებად რუსეთის მეფისა, რომლის ელჩი დოღგოვი ამ ბატონიშვილისათვის შუამდგომლობდა, აღიარა იგი კახეთის მეფედ, ხოლო მის მოადგილედ დაჰნიშნა კახაბერი გორჯასპი. ამით კახელები უკმაყოფილოდ დარჩნენ, მოისყიდეს სპარსელი დიდებულები, შეითქვნენ გორჯასპის წინააღმდეგ და აიძულეს წასულიყო კახეთიდან. შაჰმა დაჰნიშნა მის ადგილას აბაზყული, განჯის ხანი, და ამასობაში ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა ერეკლე გაემაჰმაღიანებინა, რისთვისაც კახეთის მეფობას ჰპირდებოდა.

მეორე მხრით თავი მოაბეზრეს მაჰმადიანებმა არჩილს, რომლის მეგობარნი აქეზებდნენ ხელ-ახლავ დაეპყრა იმერეთის სამეფო. მამის დაუკითხავად არჩილი ანაზღად თიანეთს წავიდა და იქიდან — ახალციხეს 1675 წ. დამდეგს. მიზეზი იმის და შაჰ-ნავაზის აშლილობისა ის იყო, რომ არაგვის ერისთა-

ეები ჰფლობდნენ კახეთში ერთობ დიდს მამულებს, რის გამოც დიდი გავლენაც ჰქონდათ და, როდესაც არჩილმა განიზრახა იმათ მამულების ჩამორთმევა, შაჰ-ნავაზი არ დასთანხმდა წაერთმია ის, რაც შაჰის წყალობით ჰქონდათ მინიჭებული. ამასობაში ოთარ ერისთავი წავიდა სპარსეთს საჩივრულად არჩილზე იმ შევიწროებისათვის, რომელიც არჩილმა მიაყენა; მაშინ ქართლის მეფემ ააოხრა იმის მამულები. ეს რომ ოთარმა შეიტყო, მოუმატა ჩივილს, მაგრამ აღარ მიუშვეს შაჰთან, და როცა დაატყო, რომ ჩივილისაგან არა გამოვიდოდა-რა, დაბრუნდა შინ.

ცოტა ხანს უკან შაჰ-ნავაზი, გზად მიმავალი ისპაანს, მოკვდა, ხოლო ერეკლე საჯაროდ აღიარებულ იქმნა კახეთის კანონიერ ბატონად 1676 წ., რაც ცხადად სჩანს იმის სახელით დაწერილ გუჯრებიდამ. რამდენსამე წელს ისევ დარჩა სპარსეთში და იცავდა ქრისტეს სჯულს, ხოლო კახეთს ბეჟან-ხანი განაგებდა. ამ ხანში აიშენა სასახლე ყარაღაჯს, სამხრეთ ქიზიყში, და უბრძანა კახელებს, იქვე სახლები დაედგათ. კახელები დიდად უკმაყოფილონი იყვნენ იმისი და საქმემ იქამდის მიაღწია, რომ ქართლის მეფემ, გიორგიმ, უბრძანა ესროლათ მისთვის თოფი. ამით გაჯავრებულმა ბეჟანმა მოიწვია და შეუსია კახეთს მტარვალნი ლეკნი, რომელნიც ამ დროდან დაწყებული მუდამ და დაუწყნარებლად იკლებდნენ ქვეყანას და მკვიდრნი ტყვედ მიჰყავდათ. ეს ამბავი რომ აუწყეს შაჰს, მან ბეჟან-ხანის მოადგილედ სხვა ხანი დაჰნიშნა, რომლის სახელიც ჩვენ არ ვიცით. მაშინ სამი დიდებული: რევაზ ჩოლოყაშვილი, აბელ ქიზიყის მოურავი და მერაბ ელისენის მოურავი განაგებდნენ ყველაფერს კახეთში და გიორგი მეფის შეგონებით შეითქვნენ ხანის წინააღმდეგ, რომლის მაგიერ 1688 წ. დასვეს აბაზ-ყული ხანი, განჯის ბეგლარ-ბეგი. ამ ნაირის ურჩობით კახელები სცდილობდნენ შაჰს ერეკლე კახეთში გამოეშვა; ეს განზრახვაც მალე აუსრულდათ.

აბაზ-ყული-ხანს, თუმცა კარგი მეგობრობა ჰქონდა მეფე გიორგისთან, იძულებული იყო პატივი ეცა ერეკლე ნაზარ-ალი-ხანისათვისაც, რომელიც სპარსეთიდან ქართლის მეფის წოდებით მოვიდა. გიორგი მეფე ამაოდ სცდილობდა თავისი ძმა არჩილი ხელ-ახლავ კახეთში გაემეფებინა; თუმცა ზოგიერთნი დიდებულნი დაითანხმა, მაგრამ ეს განზრახვა ვერ შეასრულა. ნაზარ-ალი-ხანის მოთხოვნილებით, აბაზ-ყული-ხან შეეწია მას, როგორც ერწო-თიანეთის მაზრის ჩამორთმევაში არაგვის ერისთავთაგან, აგრედვე იმ ლაშქრობაში მეფის გიორგის წინააღმდეგ, რომელიც ხანდისხან სრულიად უნაყოფოდ თავდებოდა. ბოლოს ერეკლე იძულებული შეიქმნა გასცლოდა ქვეყანას, თუმცა ტფილისი, სადაც სპარსების მეციხოვნენი იდგნენ, მის უფლებაში დარჩა; მან აუწყა ყოფელივე ყვენს, რომელმაც უბრძანა შეპყრობა აბაზ-ყული-ხანისა და ჩამორთმევა ყველა იმის მამულებისა.

კახელები ზოგნი გიორგის მიემხრნენ და ზოგნი—ნაზარ-ალი-ხანს. ახლად დანიშაულმა ქეღბ-ალი-ხანმა განჯის ჯარით 1695 წ. დაუწყა ბრძოლა გიორგი მეფეს, რადგან ლეკებმა და ქარელებმა არ მოიშალეს კახეთზე თავ-დასხმა და დაღესტნლების შემოყვანა ამ ქვეყანაში, ქეღბ-ალიმ შეიწყინარა კახელების თხოვნა, და ნება მისცა, ქარელებს დასცემოდნენ. პირველ შებრძოლების დროსვე ქარელები ამოსწყვიტეს, მაგრამ, საუბედუროდ, გამარჯვების შემდეგ კახელები შესასვენებლად დარჩნენ ამ მხარეში და იქ იყოფდნენ ნადავლს; ამასობაში ქარელებმა შემოიკრიბეს ძალ-ღონე, ანაზ-ლად დაეცნენ, წაართვეს ნადავლი და აიძულეს უკუ-ქცეულიყვნენ.

ამ ამბავმა გაახარა ქეღბ-ალი-ხანი, რომელსაც ლეკებთან პირობა ჰქონდა შეკრული: ლეკები აძლევდნენ ხარკს და ნება აძლებოდათ განეგრძოთ ქვეყნის აკლება სპარსების დახმარებით ერეკლე მეფეობდა ქართლში; როცა მეფე გიორგი დარწმუნდა, რომ ქართველების უმეტესი ნაწი-

ლი არ შემოიჩილებოა, წავიდა კახეთს, იქ დაესახლა და ემსახურებოდა ქეობ-ალი-ხანს, შემდეგ გადასწყვიტა შაჰს ჰხლებოდა და სრულს იმის მორჩილებაში ყოფილიყო.

მაშინ ერეკლემ რამდენსამე ხანს შეისვენა და დაიწყო მაჰმადიანურის წესისამებრ განცხრომით ცხოვრება. სამწუხაროდ, კახელებმაც შეითვისეს გარყვნილი ზნე-ჩვეულება თავის მფლობელებისა და ქრისტიანობაც თანდათან დასუსტდამ მხარეში.

დედოფალი ელენე გარდაიცვალა 1695 წ. ახლო ხანებში. ერეკლემ დაიბარა ისპანიდან თავისი მეუღლე, ანნა ჩოლოყაშვილის ქალი, და თავისი ასული ელენე; მისი ვაჟები კი დავით იმამ-ყული-ხანი და კონსტანტინე მამედ-ყული-ხანი ყვენთან დარჩნენ მძევლად.

ყანდაარს გაგზავნილმა მეფე გიორგიმ გამოიჩინა, როგორც საოცარი ვაჟკაცობა, აგრედვე ბრძნული განკარგულება; ყვენმა დასაჯილდოვებლად დაუბრუნა გიორგის ქართლი. ერეკლე კი დაჰნიშნა კახეთის მეფედ 1703 წ., მაგრამ უკმაყოფილოდარჩა ამით, წავიდა სპარსეთს და გამოითხოვა კახეთის სამეფო თავის კანონიერის უმფროსის შვილის დავითისათვის; თითონ კი შაჰის ყულარ-აღასობის თანამდებობა მიიღო და სამუდამოდ დასახლდა სპარსეთში.

საქართველოს მეფეთა თავ-გარდასავალის ასახსნელად უნდა ვთქვათ, რომ მეფე ერეკლე ცნობილია თანამედროვე მოგზაურთა და მეისტორიეთაგან ხასიათის სისუსტით, რომლისა გამო მუდამ დაახლოვებულ კაცთა ხელში სათამაშოდ ჰხდებოდა. ვინმე ჰაჯი-ალი-ხანი, რომელიც წინააღდერბეიჯანის ბეგლარ-ბეგი იყო, ისე ათამაშებდა ერეკლეს, ვითარცა ბავშვს; მან მიუყენა ერეკლეს თავისი კიასო ანუ მოადგილე, რომელმაც ვერაგის მოქმედებით და ცრუ დაბეზდებით ყველა აღძრა ერეკლეს წინააღმდეგ და ჩამოაცალა მეგობრები და მომხრენი. ამასთან შაჰ-აბაზის მიერ შემოღებული სისტემა ის იყო, რომ არავითარი უფლება არც ქრისტი-

ანე მეფეებისა და არც სხვა თანამდებობის კაცთა შეწყნარებულ-
ლი არ ყოფილიყო, რითაც საქართველოში შუღლი, უთან-
ხმოება და არეფ-დარევა დაითესა: არავინ დაიმედებული არ
ჩყო თვით უახლოეს მომავალზე და უცხო ხელი მუდამ მზად
იყო ჩარეულიყო იმ ცილობაში, რომელიც ურთიერთის წი-
ნააღმდეგობით ჩნდებოდა. ამ გვარი იყო მდგომარეობა ივე-
რიის ქვეყნებისა.

დავით III, იგივე იმამ-ყული-ხანი, მივიდა კახეთში და
დაესახლა ყარაღაჯს. თუმცა დავითი სცხოვრობდა მაჰმადის
წესზე, მაგრამ ქართველების ზნე-ჩვეულებაც შეითვისა და
ცნობილია, ვითარცა კარგი მცოდნე სპარსულისა და ქარ-
თულის ლიტერატურისა. ცოლი მისი ფახრი-ჯან-ბეგუმი იყო
ასული ჩუხუ რაზადისა, ერეენის ბეგლარ-ბეგისა, შამხალის
შვილისა. დავითმა დაათვალიერა კახეთი, შემდეგ გარდავლო
ჯვარი და მივიდა მცხეთას, სადაც ინახულა მეფე ვახტანგი,
რომელთანაც შეჰკრა კავშირი.—დავითმა შემუსრა ქარელები
და ხარკი დაადო. 1706 წ. ხელ-ახლავ გაილაშქრა ქარელებ-
ის წინააღმდეგ. ამ გალაშქრებაში მოიწვია ყველა მთიულ-
ნი, რომელნიც კახეთის მეზობლად სცხოვრობდნენ. პირველ
შებრძოლებზედ გაიმარჯვა, მაგრამ შემდეგ დავითის გაუფრ-
თხილებლობის გამო ქარელები გზაში ჩაყსაფრნენ და დიდი
ზარალი მისცეს მეფის ჯარს; მაშინ მტარვალებმა იწყეს გა-
ღმა მხრისა და აღმოსავლეთ კახეთის დარბევა ისეთის ძალით,
რომ დავითი იძულებული შეიქნა ზამთარში ყარაღაჯიდან თე-
ლავს გადასულიყო, ხოლო ზაფხულს—მალაროში. თუმცა-
არ სდევნიდა ქრისტიანებს და არ ართმევდა ეკლესიებს მა-
მულებს და შემოსავალს, მაგრამ წინანდელ მეფეებზე უფრო
ბევრს უგზავნიდა შაჰს—სანუქჟოდ იმის საჩუქრებისა—ორი-
საზე სქესის ტყვეებს, რომლებსაც დიდებულთ პირველ გვა-
რებს სტაცებდა.—თავის მამის, ერეკლეს, სიკვდილს შემ-
დეგ სპარსეთში, 1710 წ., დავითი წავიდა შაჰთან, რომ მოე-
ხსენებინა თავის ქვეყნის საჭიროებანი. გზად მიმავალმა ინა-

ხულა ტფილისში ვახტანგი და ვახტანგის ასული ცოლად უთხოვა თავის ძმას თეიმურაზს, რომელიც სამღვდელოების ნება-დართვით უნდა გაჰყოფიდა ბაინდურ ერისთავის ასულს. დავითის სპარსეთში ყოფნის დროს თეიმურაზი განაგებდა კახეთს თავის დედის ანნას ზედამხედველობის ქვეშე.

ლევები ძველებურად სასტიკად მძვინვარებდნენ და არბევდნენ კახეთს, რომლის მკვიდრნი არამც თუ ამარცხებდნენ მტერს, არამედ ხშირად თითონ აქეზებდნენ და ჰბაძავდნენ ლევების მაგალითს. ქიზიყის მოურავმა, ლევანმა, შემოიყვანა მტარვალები და შეუსია ელისენის მოურავის, მერაბის, მამულს. მერაბი გაიქცა და უშველა თავს, დაიქირავა მეორე ბრბო ლევებისა და დაეცა რევაზის მამულს. ამნაირის საქციელით წაქეზებულმა ლევებმა თანდათან განავრცელეს თავისი ნავარდობა, მიერეკებოდნენ ტყვეებს, საქონელს და თავისს მხეცურ ბუნებისამებრ ყველაფერს აოხრებდნენ. ხანდისხან დაწყნარდებოდნენ, მოკლე ხნით შეისვენებდნენ და შემდეგ ხელ-ახლავ იწყებდნენ მტარვალობას. ლევებს ხელს უწყობდნენ ზოგიერთა არამზადა კახელებიც, რომელნიც სარგებლობდნენ თავის მეზობლების დასუსტებით, შემოჰყავდათ წინააღმდეგ განზრახულ სახეირო საქმის მოსახერხებლად მიხვეულ-მოხვეულ გზებით დანიშნულ ადგილას ბოროტ-მოქმედების ჩასადენად; მერე იმავე გზით ბრუნდებოდნენ შინ; არც მღვეარის გამოკიდება, არც დასჯა მათთვის! რომ ეს ამბავი მოგონილი არ არის ისტორიკოსის მიერ, არამედ სრულიად ნამდვილია, სხვათა შორის, სჩანს დავით მეფის მრავალ წერილებიდან, რომლებითაც ამ ამბავს დავითი აუწყებს ვახტანგს 1712 წ. თეიმურაზმა ჯვარი დაიწერა თამარზე და, აიღო რა დიდი მზითევი, დასახლდა მანავში და გულითადის მწუხარებით შეჰყურებდა თავის მამულის აკლებას.

მეფე დავითმა ხუთი წელი დაჰყო სპარსეთში და 1715 წ. დაბრუნდა; შაჰის შეგონებით დაუმოყვრდა იასეს, ალი-ყული ხანს, ვახტანგის ძმას. მან მიათხოვა იასეს თავისი და ელენე,

რომელიც დიდის ხნის დანიშნული ჰყავდა, — თუმცა მისი პირველი ცოლი ცოცხალი იყო. საქორწინო მზადებაში ლეკები დაეცნენ მეფის ამაღლას და მოჰკლეს გლეხებს გარდა 24 დიდებული. კახელები უკიდურეს მდგომარეობაში ჩავარდნენ და, ნიკოლოზ ალავერდელის რჩევით, რომელსაც დიდი გავლენა ჰქონდა მეფე დავითზე, — ყოვლად საზიზღარი ცბიერობა იხმარეს: კახელებმა წაჰბადეს ლევან II-ს მაგალითს 1574 წ. და გარდასწყვიტეს, ლეკები მოეცილებინათ მით, რომ გაუამხანაგდნენ, წინამძღვრობა გაუწიეს და შეიყვანეს ქართლსა, შამშადილსა, ყარაბაღსა და შირვანში. მიუხედავად ამისა, ჭარღლებმა არ დახოგეს არც კახეთი, რომელიც ააოხრეს. მაშინ მეფე დავითმა შესაწევნად მიიწვია თავისი სიძე იასე, რომელიც ჯარით შევიდა კახეთში და პირველად დაამარცხა მტერი მალაროში, თუ წინა-მინდორში, მაგრამ შემდეგ ლეკებმა გაიმარჯვეს და დიდის ნადავლით დაბრუნდნენ შინ. — შემდეგის წლის გაზაფხულზე იასე მეორედ შევიდა კახეთში ანა დედოფლის სიკვდილისა გამო, დაბანაკდა საგარეჯოს, დაჰყო იქ სამი თუ ოთხი თვე, მაგრამ ვერც ახლა გაარიგა რა. ლეკებმა დაიპყრეს შილდა და ყვარელის ციხე, რომლის მეციხოვნენი მედგრად იცავდნენ თავს, გასწყვიტეს აუარებელი ხალხი, დასწვეს ციხე-სიმაგრეები. კახელები დაედევნენ, მაგრამ ლეკებმა მოასწრეს ათასობით ტყვეების წაყვანა. მაშინ კი კახელებმა გარდასწყვიტეს აესრულებინათ ის განზრახვა, რომელიც წინად მოვიხსენიეთ: შეიყვანეს ლეკები სამხრეთ სომხეთში და აიკლეს ბოლნისის სოფლები, საილამაც გადავიდნენ შირვანის და შემახიის მაზრაში.

ამასობაში თუშები შეიარაღდნენ და დაეცნენ ლეკებს, რომელთაც განაცხადეს, რომ ჩვენ კახელების მოკავშირენი ვართ და მეფე დავითს მოსთხოვეს, თუშებთან მოგვარიგეო. მეფე იძულებული შეიქნა — თუმცა უმეტესი ნაწილი მთიულეებისა ამის წინააღმდეგი იყო, — ძალა დაეტანებინა მათთვის,

შემდეგში აღარ დასცემოდნენ ქარელებს, ხოლო ნადავლი უკანვე დაებრუნებინათ.

1719 წ. მეფე დავითმა საფურცლეში ინახულა ქართლის მეფე, რომელმაც გაზაფხულზე გაგზავნა ჯარით კახეთში სარდალი ერასტი ყაფლანიშვილი. ერასტიმ სამი თვე დაჰყო კარდანახში, ჩრდილოეთ ქიზიყში, მაგრამ კახელებმა არ მიუშვეს ქარელებთან აბრძოლველად. შემდეგ ზამთარში შაჰმა ქარელების გასაწყვეტად გამოგზავნა ბეგლარ-ბეგი ქალბალი-ხანი. რადგან მან მეფე დავითისაგან ცნობა ვერ მიიღო, შაქს წავიდა. ქარელები დაეცნენ ანაზხად, მოჰკლეს ბეგლარ-ბეგი და ყოველი იმისი ქონება წარიტაცეს. მაშინ განრისხებულმა შაჰმა უბრძანა ვახტანგს ქარის დაპყრობა. მთელმა კახეთის სამღვდელოებამ და დიდებულებმა დაბეჯითებით სთხოვეს ვახტანგს აღასრულე შაჰის ბრძანებაო. 1721 წ. იანვარში ვახტანგი შევიდა კახეთში, მაგრამ არ აცნობეს ლეკების შემოსევა ხაშმსა და უჯარმაში. შემდეგში კახელები იმართლებდნენ თავს მით, რომ ამ ბრბოს ამოწყვეტით არა გამოვიდოდარაო. ქართლის ჯარი მათ ბანაკში გააჩერეს ორმოც და ხუთი დღე, მარტო იმისათვის, რომ თითონ ესარგებლნათ დიდძალის ჯარით და რამეს გამორჩენოდნენ. ამდროს ქარელებმა მოციქულები გამოუგზავნეს; ამას გარდა, მეფეს შაჰის ბრძანება მოუვიდა, შენს საფლობელოში დაბრუნდიო; შაჰს ლეკების დაპყრობა შირვანის ხანისათვის შეენდო.

ორის წლის ავადმყოფობის შემდეგ მეფე დავითი გარდაიცვალა მაისში 1721 წ. იმისი გვამი დაასაფლავეს ქუმთას, სადაც ქართველ გამაჰმადიანებულ მეფეებს ჰმარხავდნენ.

კონსტანტინე II, იგივე მამედ-ყული-ხანი, იყო თუმცა უფროსი, მაგრამ ქრისტიანულ წესით უკანონო შვილი დავითისა და ისპანს მდივან-ბეგად ირიცხებოდა. ხალხს ის არ უყვარდა, რადგან მუსულმანი იყო და ცოლად ჰყავდა ფურჯან-ბეგუმი, შამხალის ასული, და შირაზის ბეგლარ-ბეგი-

სა. დავითის სიკვდილს შემდეგ დიდებულებმა და სამღვდელ-ლოებამ განიზრახეს ტახტზე დაესვათ თეიმურაზი, დავითის უმცროსი ძმა, მაგრამ მან თავისს სინიდიისიანობით, თუ რაიმე სხვა მოსაზრებით, უარი განაცხადა გადაქრით, ძმას მოციქულები გაუგზავნა და იბარებდა მალე მოსულიყო და ტახტი დაეჭირა.

კონსტანტინე უკვე დანიშნული იყო ნაიბად, კახეთის გამგედ, დავითის ავადმყოფობის დროს; აქამომდე დაცულია ერთი გუჯარი, თუმცა ეს გუჯარი ჯერ კარგად არ არის გამოკვლეული, რომელშიაც კონსტანტინე დავითის სიცოცხლეშივე მეფედ იწოდება; ხოლო მეორე გუჯარი, რომელსაც 11 მაისის 1722 წ. თარიღი აქვს, — ცხადად ამტკიცებს რომ შაჰისაგან მიიღო კახეთის სამეფო, ყაზახის, ერევნისა და შამშადილის მაზრები. იმის ჩამოსვლამდე თეიმურაზი იმამყული-ხანის მეუღლის ზედამხედველობით განაგებდა კახეთს და მან შემოსეული ლეკები რამდენჯერმე განდევნა, მაგ. ხორდშამოში.

ამ დროს მეფე ვახტანგმა, რომელიც ადერბეიჯანის ბეგლარ-ბეგად დაინიშნა, განიზრახა ყაზახის მაზრის შემოერთება. კონსტანტინე წინააღმდეგა, დაიქირავა ჭარელები და არ ისურვა ვახტანგის პირადად ნახვა დაზავებისათვის, თითქო ეშინოდა, ვახტანგი რაიმე ხიფათს შემამთხვევსო. ამ დროს აჯანყდა გოგჯანურას თათრის ელი, ყაზახში მცხოვრები; იმათ დასამშვიდებლად ვახტანგმა გაგზავნა ჯარი. კახელებმაც შემოიყვანეს იქ მხედრობა და ორივე დასი იბრძოდა ამ პაწია მაზრისათვის. კახელები დამარცხდნენ; ვახტანგმა დაიფლო კონსტანტინეს ყოველივე ქონება. მაშინ კონსტანტინემ დაიქირავა უფრო მომეტებული რიცხვი ლეკებისა, ააოხრა წინწყარო და წაართვა ვახტანგს ცხენების ჯოგი, რომელიც იმის მიდამოში იყო. მაგიერის გარდასახდელად იასე და ბაქარი ვახტანგის შვილი, დაეცნენ საგურამოს მაზრას და დამარცხეს ზოგიერთ შეტაკებაში ბატონიშვილი თეიმურაზი. მაშინ

კონსტანტინე იძულებული შეიქნა გაეგზავნა თეიმურაზი ტფილისის ზავის შესაკვრელად. მან შეარიგა მეფეები, რომელთაც კავშირი შეჰკრეს ერთმანეთში. ამის შემდეგ შაჰ-თამაზ II-მ, როგორც ზევით მოვიხსენიეთ, წაქეზებულმა კონსტანტინეს მოხსენებით, ქართლის სამეფო მას გარდასცა.

შემდეგ ტფილისის აღებისა ოსმალების მიერ და იქიდან ვახტანგის გასვლისა, კონსტანტინე გაიქცა და ლეკებთან და ოსმალებთან დაიჭირა საქმე; ისინი შემოესიენ კახეთს, აიკლეს ქვეყანა, შებილწეს ეკკლესიები და მკვიდრნი ტყვეთ წაასხეს. თეიმურაზი გადავიდა ანანურს და თან წაიღო სამეფო განძი, რომელთა შორის იყო ქეთევან დედოფლის ნაწილები. არაგვი გასვლის დროს ეს წმ. ნაწილები დაიკარგა. — კონსტანტინე შეუერთდა ყაზახში ქარელებს, მაგრამ ერთმა იმათმა ბრბომ სრულიად გაძარცვა მეფე; მაშინ კონსტანტინემ აღარ იცოდა, რა ექმნა, და თეიმურაზი ტფილისს გაუგზავნა ბაქარს შემწეობის სათხოვნელად. ამნაირისავე თხოვნით მიიქცა შაჰთან და კახეთის ჯარითა და ლეკების დამხმარებელ რაზმით ყაზახის მაზრაში შევიდა. ოსმალები დაცნენ და წაართვეს ყოველივე, სხვათა შორის არამხანაც. მაშინ კონსტანტინე წავიდა განჯას, რომელსაც ჰფლობდა მისი დისწული მაჰმედ-მირზა, მაგრამ იქ ვერა გაარიგარა და კახეთში დაბრუნდა; ვახტანგის წასვლის შემდეგ, დაჰნიშნეს ქართლის გამგედ; შაჰმა უბოძა ფული, რომელიც მოიხმარა ჯარის სარჩენად და თავისს მომხრეების დასაჯილდოვებლად. იქიდან ისევ კახეთში დაბრუნდა. თელავიდან გაჰყარა ლეკები, რომელთაც ალყა შემოერტყათ ამ ქალაქისათვის. ამის შემდეგ შეურიგდა ლეკებს და გაუშვა ისინი ქართლის ასაკლებლად.

ამ შემთხვევის შემდეგ მაჰმად-ყული-ხანი შეეწია ოსმალებს გალაშქრებაში ქსნის და არაგვის ერისთავების წინააღმდეგ, რომელნიც უკანასკნელ ომში მტრულად მოეპყრნენ მას. იუსუფ-ფაშას სძულდა კონსტანტინე, მაგრამ სადარბაზოდ

მიიწვია გორს, — ალბად რაიმე ცუდის განზრახვით. როდესაც კოსტანტინემ უარი შეუთვალა, უსუფ-თაშა წავიდა დალესტანში, სადაც ეძრაბა ლეკების წინამძღოლმელს სურზავს. კოსტანტინე ჯერ წინააღმდეგი იყო თაშას დაახლოვებისა, შემდეგ კი, ალავერდელისა და ლუარსაბ თარხნიშვილის რჩევით 1729 წ., გარდასწყვიტა მისულიყო მასთან. თაშამ მეგობრულად მიიღო, ხოლო იმ დროს, როცა კოსტანტინე ცხენზე ჯდებოდა, მაჰმად-ბეგმა, ისაყ-თაშის საჭურველის მტვითველმა, უკანიდამ ესროლა თოფი და მოჰკლა. კახელები აქეთ-იქით გაიქცნენ, ვინც როგორც მოასწრო, ხოლო დანარჩენნი ოსმალებმა აპკუწეს. კოსტანტინეს, ალავერდელს, რევაზ ერისთავს და ზოგიერთ სხვებს დასჭრეს თავები, რომელნიც ისაყმა სტამბოლს გაჰგზავნა. კოსტანტინეს სიკვდილის წლის შესახებ ღიდი უთანხმოებაა. ზოგიერთი თანამედროვე ისტორიკოსი სწერს, რომ მოჰკლეს 1732 წ. და ზოგი კი მიაწერს მის სიკვდილს 1735 წ., თუმცა შეურყეველი საბუთი არც ერთს არ მოჰყავს.

ისაყ-თაშასთან შეთანხმებით სურხანმა, შემდეგ ომისა, აიღო თელავი და გაძარცვა მთელი გაღმა მხარე. თეიმურაზი გაიქცა ფშავეთს; ოსმალებმა დაიჭირეს ეს მხარე და ააშენეს მაღაროში ციხე ლეკების შესაშინებლად. ლეკები გუნდ-გუნდად შეესიენ მთელს მხარეს და ბოლნისამდე მივიდნენ; მათ დაედევნა ისაყ-თაშა და ისე დააზიანა და დაამარცხა, რომ ლეკებმა ამიერიდგან მოსპეს თავისი შემოსევა საქართველოში. თეიმურაზი მაშინ დიდ სილატაკეში ჩავარდა და დააპირა რუსეთში წასვლა, მაგრამ 1731 წ. კახელებმა შემოიყვანეს თელავში.

თეიმურაზმა ტფილისში ინახულა იუსუფ-თაშა და აღიარებულ იქმნა კახეთის მფლობელად იმ პირობით, რომ ერთგულად ემსახუროს ოსმალს მართებლობას, მაგრამ 1734 წ. თამაზ-ყული-ხანმა დაიპყრა შირვანისა და კურმუხის მხარეები რუსთა სოფელ ენდერამდი, ანუ ენდრეევამდი, — სადაც

შეჩერდა და მერე განჯას მივიდა. ეს რომ იუსუფ-ფაშამ შეიტყო, გაპგზაენა ქიზიყში ჯარი, რომელსაც კახელები, აბელ-მოურავის რჩევით, დაეცნენ ღამით; მრავალი დაჰხოცეს და დიდი ნადავლი აიღეს. ოსმალთაგანი ვინც გადარჩა, განთიადისას ტფილისს გაიქცნენ; მაშინ ოსმალებთან ერთად იყვნენ შანშე, ქსნის ერისთავი, გივი ამილახვარი და ზოგიერთი სხვა ქართველები თავისის ოჯახობით.

1735 წ. თამაზმა მოციქული გაუგზაენა იმამ-ყული-ხანს და სთხოვდა ცოლად იმის ქალს. თეიმურაზმა შაჰის ბრძანება დასრულა და თვითონ ეახლა მრისხანე მბრძანებელს, რომელმაც მიიღო შესაფერად იმის ხარისხისა. რუსის ელჩი თავადი სერგეი გოლიცინი, რომელიც მაშინ სპარსეთში იყო, დაესწრო წირვას, რომელიც თეიმურაზის კარის ეკლესიის მღვდელმა შეასრულა, რადგან გოლიცინს მართლ-მადიდებელი მღვდელი თან არა ჰყავდა.

როცა ოსმალებმა შეიტყვეს, სპარსებმა მიანდეს თეიმურაზს ჯარი იმ პირობით, რომ ჭარებლები ამოსწყვიტონო, იმათ ყარაღაჯიღამ უკან დაიხიეს ტფილისს. კახელებმა დააქციეს ესციხე და წავიდნენ თავის მეფის და სპარსელების შესახვედრად. ზოგიერთმა ჭარებლებმა მედგრად დაიცვეს თავი, დანარჩენები იარაღით ამოსწყვიტეს და ქვეყანა მათი გადასწვდეს და გაანადგურეს. ამ გამარჯვების შემდეგ შაჰ-თამაზში ერევანში დაიბარა თეიმურაზი, რომელიც დაუყონებლივ გამოეცხადა. შაჰმა გააბრუნა შინ იმ პირობით, რომ თავისი ოჯახიც მოეყვანა. გზაში მიმავალმა თეიმურაზმა გაიგო, რომ ყირიმის თათრები შემოსულან დარუბანდშიო და ძლივს უშველა თავს გაქცევით, — ფშავლებში შეაფარა თავი. მაშინ თამაზმა იარაღით დაიპყრა კახეთი და მრავალი ტყვე იქიღამ ხორასანს გაპგზაენა. შემდეგ დაბრუნდა დარუბანდს. ჭარებლებმაც კი დიდი ზარალი მისცეს სპარსელების ჯარს და ზოგიერთნი ტყვენი გზიღამ გამოიქცნენ და დაბრუნდნენ ქართლსა და კახეთში.

როცა 1737 წ. ნადირი შაჰად აღვიარებულ იქმნა მუ-
ლანის თვალ-უწვდენელ ველზე, თეიმურაზი ხელ-ახლავ დაე-
პატრონა თავისს სამფლობელოს და, ტფილისის ხანის მიერ
მიწვეული, წავიდა ქ. გორს, სადაც შეიპყრეს და იქილამ ის-
პაანს გაჰგზავნეს. თუმცა სპარსეთის მბრძანებელმა შეიტყო,
რომ თეიმურაზი თვისის ნებით კი არ გამოეცხადა, არამედ
ცბიერებით დატუსაღებული იყო, მაინც მოწყალედ მიიღო.
ნადირმა თან წაიყვანა ყანდაარის ლაშქრობაში. შაჰმა მო-
სთხოვა ვაჟი ერეკლე და ასული ქეთევანი, რომელნიც წაას-
ხეს სპარსეთში თებერვალს 1737 წ. ბატონის ასული მიათ-
ხოვეს ნადირის ძმისწულს, ალი-ყული-ხანს. მისი ძმა-კი ინ-
დოეთზე გალაშქრების დროს ნადირს თან ახლდა და მონა-
წილეობას იღებდა ომში, რომელიც დიდის სინამდვილით და
ცხოველის სურათებით აწერილია ერთს იმის წერილში. ერე-
კლე იქილამ დაბრუნდა საქართველოში სექტემბერს 1739 წ.

დავით III-ს შვილი ალექსანდრე, — იგივე ალი-მირზა, — და-
ნიშნული იყო ქართლის ვალიად და შევიდა კახეთში ამ ქვეყნის
დასაპყრობად. 1736 წ. მან გამოსცა რამდენიმე სამეფო სი-
გელი და ბრძანებანი, რომლებშიაც დიდს სიფიცხეს და მრი-
სხანე კილოს იჩენდა; მაგრამ დედოფალმა თამარმა, თეიმურა-
ზის მეუღლემ, თავის მხნეობით და სიმტკიცით იმის ყვე-
ლა მოქმედება გააქარწყლა და აიძულა ბედკრული ბატონი-
შვილი წასულიყო ინდოეთში შაჰ-ნადირთან, სადაც ომ-
ში მოჰკლეს. ხოლო თეიმურაზი ერეკლეს მისვლის უმაღლ
დაბრუნდა კახეთში 1738 წ. და განაგებდა ამ ქვეყანას შაჰ-
ნადირის ძმის, იბრაჰიმ-ხანის ზედამხედველობის ქვეშ.

როცა იბრაჰიმ-ხანმა გაილაშქრა ქარელებზე, თეიმურაზი
კახეთის ჯარით თან ახლდა. ქარელების მახრა დაიპყრეს და
ცეცხლითა და მახვილით გაანადგურეს, ციხე-სიმაგრეები და
აქციეს და მკვიდრნი ტყვეთ წამოასხეს. ამ დიდის დამარცხე-
ბის შემდეგ დიდხანს არ გაუვლია, რომ ლეკებმა შემოიკრი-
ბეს ძალ-ღონე და ანაზღად დაეცნენ სპარსელებს, როცა ისი-

ნი მოსვენებაში იყვნენ; სპარსებმა ველარ მოასწორეს თავის დაცვა, მრავალი დაიხოცა, — თვით სარდალიც ომან ველზე მოიკლა — და ქართველებიც დიდად დაზარალდნენ.

როგორც კი ბატონიშვილი ერეკლე ინლოეთიდან დაბრუნდა, შეირთო ვახტანგ ყაფლანიშვილის ასული, — რომელსაც მალე გაეყარა — და მეორედ დაქორწინდა ანნა ფხვიძის ანუ აბაშიძის ასულზე. 1741 წ. შაჰ-ნადირი მოვიდა არდებადს და თეიმურაზს უბრძანა მეორედ გაელაშქრა ქარელებზე. ამ გალაშქრების დროს საქართველოს მტარვლების ბუდე სრულიად ამოფხვრილ და დაქცეულ იქმნა: ვაჟკაცები ტყვეთ წამოიყვანეს, ხოლო ქალებს პატივი აჰყარეს და მონებად გახადეს. ამის შემდეგ მეფე თეიმურაზი მოსვენებით სცხოვრობდა თავის სატახტო ქალაქს თელავში.

გივი ამილახვარმა, რომელიც მაშინ ქართლის ვეჟილად იყო დანიშნული, თეიმურაზს წინადადება მისცა შაჰ-ნადირს ავუჯანყდეთო. როცა თეიმურაზმა უარი შემოუთვალა, გივმა დააბეზლა ტფილისის ხანთან, რომელმაც დაიბარა თეიმურაზი და სთხოვა დახმარება დაღესტანზე გალაშქრებისათვის. მეფე არ გამოეცხადა ხანს და შემოუთვალა, რომ მზადა ვარ დაგეხმაროვო. ამ პასუხის მიღების შემდეგ ხანი გაჯავრდა, შეესია საგარეჯოს და აიკლო ეს მახრა. მაშინ თითონ თეიმურაზი წავიდა შაჰ-ნადირთან დარუბანდში და ცოტა ხანს შემდეგ დედოფალი თამარი და მთელი მეფის ოჯახიც გაჰყვა მას უკან. ნადირი დარწმუნდა, რომ მეფე ერთგული ყოფილა ჩემიო და დააბრუნა კახეთში იმ პირობით, რომ მეფეს თავის წინამძღოლობით და ხარჯით გამოეყვანა ხუთასი საუკეთესო მეომარი. ნადირი დასთანხმდა ეპატივებინა 300 თუმანი ხარჯი, რომელიც ქართველებს ემართათ, ხოლო კახეთის მართვა სრულიად მიანდო თეიმურაზს.

1742 წ. ალავერდის ტაძარი საოცარის მიწის-ძვრისაგან, რომელმაც 40 დღეს გასტანა, დაინგრა.

ახლო ხანებში ლეკების რაზმი, რომელიც 7000 კაცი-

საგან შესდგებოდა და რომელსაც ბელადები გალგა და მალიჩა უწინამძღვრებდნენ — გივი ამილახვარს ეახლნენ და ემსახურებოდნენ. თეიმურაზს შაჰის ბრძანება მოუვიდა, ლეკები გასწყვიტეო. სარდალმა ფათ-ალი-ხანმა, ნადირის ცოლის ძმამ, და აჯი-ალი-ხანმა თეიმურაზს დაახმარეს ჯარი, რომელმაც ქალაში, ერეთის ციხესთან, გორის ახლოს მტარვალეები დაამარცხეს. გივი ამილახვარმა სპარსებს ისე მოაჩვენა თავი, ვითომც დაგმორჩილდითო და დაარწმუნა, ლეკები თავის ნადავლით კახეთზე გაეშვათ შინ; ხოლო ლეკები მან ჩააყენა საფარში, საიდანაც შეტაკების დროს გამოცვივდნენ და უმეტესი ნაწილი სპარსების ჯარისა დაჰხოცეს. ამას შემდეგ შაჰმა გადააყენა ფათ-ალი-ხანი და ქართლში გაჰგზავნა თავისი დაახლოვებული კაცი ქარიმ-ხანი დიდძალის ჯარით, რომელიც შეუერთდა ქართლის ხანს იმამ-ყულის. მაშინ შეშინებული გივი შევიდა სხვილოსის ციხეში. სპარსებმა დაიჭირეს სამთავისი და ქალის ციხე და სხვილოს გარშემოაღგნენ. იმამ ყული-ხანი გადააყენეს და იმის ადგილზე დანიშნეს ხოჯა-ხანი, რომელიც ლმობიერი კაცი იყო. გივი შეურიგდა მას და მძევლებიც მისცა. როგორც იყო, შაჰმა სრულიად დაამარცხა ლეკები, ბრძანა დაებრუნებინათ მძევლები და არ ისურვა მემხოხეებთან რაიმე პირობით შერიგება, არამედ მოითხოვა სრული მათი მორჩილება. ამასთანავე მან მიიწვია თეიმურაზი მეუღლითურთ და ორთავეს უდიდესი პატივი სცა.

თუმცა სპარსებმა მრავალი ღონისძიება იხმარეს გივის დასამარცხებლად, მაგრამ ის მაინც გამაგრდა; მუდამ დღე იმდენი დამხმარებელნი ემატებოდნენ, რომ საციციანოს, საბარათიანოს მაზრები და სომხეთი ემორჩილებოდა და, თუ წინააღმდეგობას იწყებდნენ, ლეკების ჯარით თავს ესხმოდა. აფლანელები, — რომელნიც უმთავრესს რაზმს შეადგენდნენ და რომელთაც აჯი-ხანი და ქართლელი ალი-ხანი წინამძღოლობდნენ — იკლებდნენ სურამის ქალას.

1743 წ. შაჰ-ნადირმა ოსმალებზე გაილაშქრა. მაშინ ლეკებმა იბოვეს ვიღაც საათა, რომელიც ვითომც შაჰ-სულთან ჰუსეინის შვილი ყოფილიყოს, სპარსეთის ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ აღიარეს და დიდი ამბოხება მოახდინეს შირვანის მაზრაში. ნადირის შვილი ნასრ-ულლა გაგზავნილ, იქმნა საბრძოლველად ტახტის მაძიებელის წინააღმდეგ. ნასრ-ულლამ დაიპყრა შამახია, უმთავრესი ბურჯი საათას მომხრეებისა. ტახტის მაძიებელი შაჰ-ზადე, — რომელიც ნასრ-ულლამ ცხვირის მოჭრის შემდეგ განათავისუფლა, — გაიქცა დაღესტანში და მიწერ-მოწერა გაჰმართა ხვანთქართან, რომელმაც დიდი ფული გამოუგზავნა.

1742 წ. მოჰკლეს ბეჟან ერისთავი. არაგვის ხეობის ზოგიერთმა მკვიდრმა თეიმურაზს მიჰმართა თხოვნით, შეგვეწიე ღდაგვიფარეო. თეიმურაზი დასთანხმდა და მით დაასწრო ისაყ ბეგს, — იესეს შვილის შვილს, — რომელსაც დანარჩენთ მკვიდრთ მიჰმართეს. ორმავე დასმა სთხოვა შაჰს გარდაწყვიტე ჩვენი საქმეო. შაჰმა თეიმურაზს უბოძა ეს ქვეყანა იმ პირობით, რომ დაეპყრა და დაემორჩილებინა შაჰისათვის.

ყარსს გალაშქრების დროს ოსებმა, ჩერქეზებმა და ლეკების აუარებელმა ბრბომ გაახშირეს ქართლში შემოსევა. თეიმურაზმა შეჰკრიბა დიდ-ძალი ჯარი თავის ქვეშევრდომებში და დამორჩილებულ ანწუხელებსა, ტაბუხელებსა და სხვა მთიულთაგან და წავიდა ანანურს. შაჰ-ნადირის ნება-დართვით მან დაიჭირა ასავალს მთელი საერისთავო და იწყო დაპყრობა საამილახვროსა და ქსნის საერისთაოს მიდამოებისა. თეიმურაზი ჯრსავე სამეფოს შეუცილებლად განაგებდა. მაშინ კახეთმა იწყო აღყვავება და ბევრი ქართველი გარდაესახლა იქ, რადგან იქ უფრო მყუდროება იყო. ამავე დროს ცრუ შაჰ-ზადე შემოვიდა კახეთში, საიდანაც აპირებდა დასავლეთისაკენ წასვლას ამილახვრის სანახავად და შეერთებას იმის მფარველებთან — ოსმალებთან. ნამდვილად არ ვიცით, გამყოლებმა

დაუბნის გზა, თუ შანშემ, ქსნის ერისთავმა, გასცა, შაჰ-ზადე ხელში ჩაუვარდა თეიმურაზს, რომელიც მაშინ თინში იყო. თეიმურაზმა მიიყვანა ნასრ-ულლასთან და ბატონი-შვილს ერეკლეს ჩააბარა. მაშინ შაჰმა თეიმურაზის ერთგულობა და დიდი სამსახურის გაწევა დაასაჩუქრა მით, რომ მას მიუბოძა ქართლის სამეფო, ხოლო მეფის ძე ერეკლე დაჰნიშნა კახეთის მთავრად.

სამცხე-საათაბაგოს ისტორია

შემდეგ განყოფისა.

სამცხის მაზრა, — რომელიც მტკვრისა და ქორახის სათავეში მდებარეობს, — თავდაპირველად ოძრახოსისა და ჯავახოსის, მცხეთოსის შეილების, ხვედრი იყო. პირველმა მეფემ ფარნაეზმა იქ დაადგინა სამი ერისთავი: ოძრახისა, წუნდისა და კლარჯეთისა. ეს მხარე რამდენსამე ხანს სომხების უფლების ქვეშ იყო და მეორე საუკუნეში, ქრ. შ. შ., ხელახლად ქართველების ხელში გადავიდა. ყარზა-ბაქარის მეფობაში კლარჯეთი მიემხრო ბერძნებს; გურგასლანმა ხელახლად დაიპყრა და გადასცა სამცხე თავის უმცროს შეილებს, ლევანს და მირდატს. მირდატი განაგებდა ამ მხარეს ფარანის ტბიდან ზღვამდე ქართველთ მეფის უზენაეს უფლების ქვეშ. მან მიათხოვა თავისი და გურამს, რომელიც ტომით ებრაელი იყო, და რომელიც საქართველოს ბაგრატიონის ვვარის მამათ-მთავრად შეიქმნა; გურამის შთამომავლობა ორ უმთავრეს ნაწილად დაიყო: უმფროსი შტო მეფობდა აღმოსავლეთ ივერიაში, რომელიც ფრიად შევიწროებული იყო ტფილისში დამკვიდრებულ მუსულმანების ემირებისაგან. უმცროსი შტო, რომლის დედა-ქალაქად არტანუჯი იყო, დარჩა კლარჯეთსა და ტაოს მაზრაში და სრულიად განჰქრა მე-XI საუკუნის დამდეგს. ეს უკანასკნელი მთავრები პირდაპირ ბერძნების დამოკიდებულებაში იყვნენ. ჩვენ ვიცით მათი ვინაობა, სახელი, ნათესაობრივი კავშირი და თარიღები მათის გარდაცვალებისა. იმპერატორმა კონსტანტინე პორფიროგენეტმა გადმოგვცა დაწვრილებით ზოგიერთი მათი ამბავი. ამ მოთხრო-

ბაში არის გამოხატული ბაგრატიონის გვარის დამოკიდებულება ვიზანტიასთან კონსტანტინეს დრომდე. ამ დროიდან მე-XIII საუკუნის ნახევრამდე სამცხის მხარე საქართველოს მეფეების სრულს მორჩილებაში იყო.

აქ ჩვენ არ შევალთ იმის გამოკვლევაში, თუ საიდან წარმოსდგა სახელი სამცხე, რომელიც ისტორიულად ვერ გამოურკვევიათ, ხოლო ფილოლოგიურად ძნელი ასახსნელია. ჩვენ მოვიხსენებთ მხოლოდ იმას, რა ნაირად შეიცვალა ეს ძველი სახელი და დაერქვა სამცხეს საათაბაგო. თამარის დროს ვინმე ივანე ახალციხელი, ე. ი. ახალციხის მფლობელი, 1207 წელს, ყარსის აღების შემდეგ, წოდებულ იქმნა ათაბეგათ და ემირთ-ემირათ. ისტორიკოსნი არ მოგვითხრობენ ამ ივანეს ვინაობას და იმის მემკვიდრეებს უწოდებენ მთავრებად, ახალციხის მფლობელებად, სპასალარებად, მანდატურთ და მეჭურჭლეთ უხუცესებათ, ე. ი. სარდლებათ, ზეფის მცველების უფროსებად, და არა ათაბეგებათ. თავდაპირველად სარგის მე-II-მ მიიღო 1320 წელს მეფე გიორგი ბრწყინვალისაგან ათაბეგის ხარისხი, რომელიც თვითეულს იმის შთამომავალს უნდა გამოეთხოვა და დაემტკიცებია, სანამ მე-XIV საუკუნეში სრული მათი დამოუკიდებლობა არ აღვიარეს. აქედან წარმოსდგა საათაბაგოს სახელი, რომელსაც მე-XIX საუკუნემდე ჰხმარობდნენ. მონგოლების შემოსევის დროს აღმოჩნდა ვინმე სარგის ჯაყელი, ე. ი. მფლობელი ჯაყის ციხისა და იმ ქვეყნისა, რომელიც ახალციხის სამხრეთ-დასავლეთისკენ მდებარეობს. სარგისი იყო შთამომავალი იმ გვარისა, რომელიც ძველადვე ცნობილი იყო ამ ქვეყნის მფლობელად და ამავე სახელით ისტორიაში იხსენება ბაგრატი IV-ს დროიდან. შემდეგ თამარისა და იმის მემკვიდრეების მეფობაში სარგისი ირიცხება სამცხის პირველ დამოუკიდებელ მფლობელად, რომელმაც მთელი მხარე შემოიკრიბა თავის უფლების ქვეშ. გარდაიცვალა 1285 წ. მისმა შვილმა ბექა I-მა დაიპყრა სამცხე-კლარჯეთი ტაშის კარამდე, — ეხლანდელ

ბორჯომის ხეობამდე, — და ფრიად განძლიერდა, მან მიათხოვა თავისი ქალი ტრაპიზონის იმპერატორს ალექსი მე-II-ს და საჩუქრად მიიღო ქანეთი, ე. ი. ესრედ წოდებული ლაზისტანი. გარდაიცვალა 1306 წელს.

შემდეგ ქართლის მეფემ გიორგი VI ბრწყინვალემ შეაერთა მთელი საქართველო და 145 წლის განმავლობაში სამცხის ერისთავნი საქართველოს ვასსალები იყვნენ, როგორც მაგალ. სარგის ჯაყელი II, ბექას შვილი, რომელიც 1334 წელს მოკვდა. მეფე გიორგი ბრწყინვალის ნება-დართვით მისი უფლება შვილზე — ყვარვარე I-ზე — გადავიდა. 1364 წ. იმის მემკვიდრედ, ბაგრატ V ნება-რთვით, შეიქმნა შვილი მისი ბექა II¹⁾; იმის სიკვდილს შემდეგ 1391 წ. მეფე გიორგი VII-მ გარდასცა ათაბეგობა იმის შვილს აღბუღას, რომელმაც შეადგინა ფრიად შესანიშნავი სჯულ-დება, აქამომდე ხელ-ნაწერად დაცული. აღბუღას შემდეგ, რომელიც 1451 წელს გარდაიცვალა, მეფე გიორგი VIII-მ დააყენა იმისი ბიძა, ყვარყვარე II, თუმცა განსვენებულ ათაბეგს (აღბუღას) შვილები დარჩა. ყვარყვარემ მიიმხრო მესხები — სამცხის მახარის მკვიდრნი — და საიღუმლოდ წააქეზა ბაგრატ მე-II, იმერეთის მფლობელი, რომ უარი ეთქვა ქართლის მეფის დამოკიდებულებაზე, — რისთვისაც შემწეობა აღუთქვა. ბაგრატსაც ეს უნდოდა. გიორგიმ, ქართლის მეფემ, მოსთხოვა ყვარყვარეს დახმარება იმ გალაშქრებაში, რომელიც განიზრახა ბაგრატის წინააღმდეგ. ცბიერი მოკავშირე აუჩქარებლად გაემზადა საომრად და განიზრახა გარემოების მიხედვით მოქცეულიყო. გიორგი დამარცხდა 1463 წ., ხოლო ყვარყვარემ სამცხეში გაღიბირა მეფის მომხრენი და დაისაკუთრამათი ადგილ-მამული.

როცა გიორგი მეფემ დავრიშ-გილაქის შემოსევა თავიდან მოიცილა, მოვიდა სამცხეში. მაშინვე მისნი მომხრენი, ადგი-

¹⁾ ქართლის ცხ.-ში ბექა II-ს შემდეგ ათაბეგად აღნიშნულია ძე პისი, იოანე (1391—1444) და იმას შემდეგ ძე მისი აღბუღა (1444—1451).

ლობრიენი ერისთავნი, წინააღმდეგენ ყვარყვარეს, მაგრამ ამ უკანასკნელს შეუერთდნენ იმერთ მფლობელი ბაგრატ და გურიელი კახაბერი. მაშინ ყვარყვარემ თავისი მტრები ზოგი გასწყვიტა და ზოგი განაძევა. იმათ შორის იყო ზაზა, თანასკერტის მფლობელი, რომელიც შეიხიზნა ქარელში და შეიქმნა მამათ-მთავრად დიდებულის გვარის ციციშვილებისა. ძეფე გიორგიმ რომ დაატყო ყვარყვარეს გაძლიერება, მეორედ შევიდა ჯარით სამცხეში, მაგრამ ფარავნის ტბის ახლოს დამარცხდა და დატყვევებულ იქმნა 1465 წ. ამას შემდეგ ყვარყვარემ დაიფლო შთელი მხარე და სახელი საათაბაგოსი, ე. ი. ათაბეგის სამფლობელოც ყველასაგან ცნობილი შეიქმნა. ყვარყვარე 1466 წ. მოკვდა იანვარში.

შვილი და მემკვიდრე მისი ათაბეგი ბაადურ შიშობდა, როგორც ოსმალების გაძლიერებას, რომელნიც ხშირად აოხრებდნენ საქართველს, აგრეთვე მასაც, რომ ბაგრატს, იმერთის მფლობელს, როგორც კი დამკვიდრდებოდა ტახტზე, არ გამოეცხადებინა მისთვის ომი; მან განათავისუფლა მეფე გიორგი და აღუთქვა შემწეობა გალაშქრებაში დასამორჩილებლად კახელებისა, რომელნიც განუდგნენ ქართლის მეფეს. ბაადურმა ეს დაპირება კიდევ ასრულა. მაშინ მესხებმაც მიატოვეს ქართველები და ისევ ბაადურს მიემხრნენ.

ათაბეგმა არ ისურვა პირადად ხლება ქართლის მეფის კონსტანტინე III-ის წინაშე და გაუგზავნა სამეფო გვირგვინის კურთხევაზე ადგილობრივი ეპისკოპოზები, თანახმად იმათის თხოვნისა, ხოლო შემდეგში უკმაყოფილო შეიქმნა იმათის წასვლით და იწყა სამცხის სამღვდლოების დამცირება. ჯავახეთი, ამ ქვეყნის უმჯობესი ნაწილი, აქამომდე ქართლის მეფის ხელში დარჩა და ბაადურმა, რათა დაიმსახუროს მისი მეგობრობა, ზოგიერთ გალაშქრებაში შემწეობა აღმოუჩინა. გარდაიცვალა 1475 წელს.

ბაადურის მემკვიდრედ მისი ძმა მანუჩარ I-ლი შეიქმნა.

მანუჩარი სრულიად არ ემორჩილებოდა ქართლის მეფეს და არ შეეწია იმერეთს გალაშქრების დროს. როცა უზუნ-ჰასანი შემოვიდა სომხეთისა და საქართველოს დასაპყრობად, მან მიიმხრო მანუჩარი ამ განზრახვის ასასრულებლად.

საქართველო ცეცხლითა და მახვილით იქმნა აოხრებული, ხოლო მისნი მკვიდრნი ტყვეთ წაასხეს. შემდეგ მეფე კონსტანტინემ იმერლების და მეგრელების დახმარებით დაიპყრო 1481 წელს ჯავახეთი, რომელიც ხელ-ახლად მალე აუჯანყდა და გადუდგა; მაშინ ათაბეგი აღარ დასთანხმდა არავითარ შერიგებაზე.

1486 წ. იაყუბ-ყაენი, უზუნის შვილი, შემოესია ტაშირს და უბრძანა მეფე კონსტანტინეს სამცხის აკლება. ათაბეგმა შეკრიბა ჯარი და მტრის დასახვედრად მოემზადა. იაყუბი შევიდა სამცხეში, აიღო ციხე ახალ-ქალაქი, იერიშით მივიდა და დააქცია ახალციხე და მთელი მხარე ააოხრა. აწყური თუმცა თავის ნებით დაჰმორჩილდა, თათრებმა მაინც მოიტაცეს აწყურის ღვთის-მშობლის ხატი. ეს მოტაცება იმითი უნდა აეხსნათ, რომ იაყუბი მაშინ ძალიან გაჯავრებული იყო მით, რომ თავადმა ბარათაშვილებმა დიდად დააზიანეს იმისი ჯარი სომხეთში დამარცხებით.

შესახებ აწყურის განთქმულის ღვთის-მშობლის ხატისა აი რას მოგვითხრობს მემატეიანი: 1472 წელს უზუნ-ჰასანი დაეცა სამცხეს ყვარყვარეს ათაბეგობის დროს და მოიტაცა აწყურის ხატი, რომელიც შვიდის წლის განმავლობაში თათრების ხელში იყო. ამისთვის ღმერთმა დასაჯა ისინი ჭირით, მათი ქვეყანა უნაყოფო შეიქმნა და ქალებსაც შვილები აღარ ეძლეოდათ. ბოლოს თათრები მიხვდნენ, რა იყო მიზეზი ამისთანა საშინელის უბედურებისა და ხატი დაასვენეს გაუხედნავს კვიცზე: რომელმაც თითონ, კაცის გაუყოლებლად მოასვენა აწყურს. ამას შემდეგ აღარაფერი აბრკოლებდა მესხებს, რომელნიც, შემდეგ იმათის ქვეყნის დაპყრობისა, ქართლში გადასახლდნენ. მესხნი ათასობით დაბრუნდნენ შინ, თუმცა

მეფე კონსტანტინე არ უშვებდა. მეფე კიდევაც გამოედევნა ჯარით და 13 მარიაპოლისთვის 1483 წ. მოჰხდა ომი ყვარყვარე ათაბეგსა და ქართლის მეფეს შორის. ქართლები ძლიერ დამარცხდნენ არადეთს.

ჩვენის აზრით, ამ გარდმოცემაში მოხსენებული სახელი ყვარყვარე ათაბეგისა აფიქრებინებს კაცს, რომ აქ რალაც შეცდომა უნდა იყოს და ეს ლეგენდა შეთხზული თუა ავტორის მიერ, რომელსაც კარგად არ სცოდნია არც ისტორია და არც ქრონოლოგია.

იაკუბ-ყენის საშინელის შემოსევის დროს მანუჩარმა ვერ შეაჩერა აუარებელი მტრის რიცხვი, მხოლოდ შესწირა დიდძალი ფული წმ. ხატის გამოსასყიდლად. მეორე ნაამბობით, ღვთის მშობლის ხატი, გაძარცული ძვირფას სამკაულთაგან და დასაწვავად ცეცხლში ჩაგდებული, თითქმის სრულიად დაუზიანებლად გადარჩა და დაცულ იქმნა ვინმე ქრისტეანის მიერ, რომელიც მართლ-მადიდებელი არ ყოფილა და რომელსაც დაუბრუნებია იგი აწყურის ტაძრისათვის; ხოლო ნაცვლად იმ ეპისკოპოსისა, რომელმაც მტერს გარდასცა ქალაქი, დაუყენებიათ სიმეონ ტრაპიზონელი, რომელიც იყო ეპისკოპოზი ტბეთისა, შავშეთში მდებარისა. ცხადდება ბუნდოვანი განმეორება წინად მოყვანილ ლეგენდისა, რომელშიაც იგია ჩართული. მანუჩარი გარდაიცვალა 1487 წ.

ყვარყვარე მე-III, შვილი აღბულასი, 59 წლისა იყო, როცა ათაბეგობა მიიღო და მთელი მხარე დაიჭირა.

1490 წელს მან უარი შეუთვალა კონსტანტინეს და არ შეეწია ოსმალებთან შებრძოლებაში. შემდეგ მტრის გაბრუნებისა ყვარყვარე დაუახლოვდა მეფეს. იმის ბატონობის დროს ერთი სამცხელი ვაჭარი შეურაცხჰყვეს შირვანის ერთის მეღუქნის თაოსნობით, რომლისგანაც ის აბრეშუმს ჰყიდულობდა. სამცხელი აქებდა და ადიდებდა თავის ბატონს, რომელიც უთუოდ მაგიერს გარდაგიხდის ამ შეურაცხყოფისათვისაო. ყურებით არ დამაბას შენმა ბატონმა ღუქნის დარაბაზეო.

გამწარებულმა ვაჭარმა შესჩივლა ათაბეგს, რომელმაც შეკპრიბა 500 რჩეული მხედარი, გარდავიდა დმანისის ხეობით შირვანს, ანაზდად გაჩნდა შაქში და მიაქედა ყურებით მეღუქნე იმის დუქნის დარაბას. გამობრუნების დროს ყარაიაზზე და მუხრანის მაზრაზე ათაბეგს დაუხვდა დიდებული ციცი ციციშვილი ქართლში შეკრებილ ჯარით. ათაბეგს მოსთხოვეს, რომ აღვიარებინა მეფის უზენაესი უფლება, ვითარცა ერთგულ ქვეშევრდომს. ათაბეგი იმართლებდა თავს მით, რომ გზაზე არც ერთ ქართველისათვის ვნება არ მიმიცია, ხოლო ჩემის მოქმედებით განვადიდე ქართველის სახელით. მიუგზავნეს რუისის ეპისკოპოსი, მაგრამ ვერც იმან გააწყო-რა; მაშინ მოჰხდა სასტიკი ომი არადეთის მთასთან, რომელსაც ამის შემდეგ დაერქვა „ცეცხლის ჯვარი“. ათაბეგმა და იმისმა მხლებლებმა საოცარი ვაჟკაცობა გამოიჩინეს; ქართლები დიდად დამარცხდნენ და მათი ეპისკოპოზიც დაატყვევეს.

ყვარყვარე მე-III-მე მშვიდობიანად ჰმართავდა თავის სამფლობელოს და შემდეგ შეურიგდა მეფეს. ყვარყვარე მოკვდა 1 იანვარს 1560 წ., როდესაც შეუსრულდა 72 წელიწადი.

შვილი და მემკვიდრე ყვარყვარესი, ქაიხოსრო I, განაგებდა ქვეყანას მხოლოდ ორს წელიწადს და სცდილობდა საჩუქრებით შეეჩერებინა არზრუმისა და ტრაპიზონის ოსმალნი, რომელნიც ჭანეთის მაზრას ხშირად შეესეოდნენ ხოლმე.

1502 წ. იმის მემკვიდრედ შეიქმნა შვილი მისი მზე-ჭაბუკ-დიდი, რომელიც შეურიგდა მეფე კონსტანტინეს. როცა მზე-ჭაბუკმა შეიტყო, რომ ოსმალებმა თითქმის წაართვეს გურიელს ჭანეთი, საჩუქრებით დაამშვიდა ისინი და დაიფლო, როგორც ჭანეთი, აგრეთვე აჭარის მაზრაც. 1572 წ. ოსმალები წავიდნენ ჯარით საქართველოს დასაპყრობად და საათაბაგოზე გადაიარეს. მზე-ჭაბუკმა ჩააყენა ციხეებში მცველები, თითონ კი ოსმალებს გზაზე შეეგება და დაითანხმა, რომ იმისი მხარე არ აეოხრებინათ. მან სურსათი მისცა და

გზირები გააყოლა იმერეთში. ამას შემდეგ ჰმართვიდა მხარეს მშვიდობიანად და ისე ბრძნულად, რომ ქვეშემრდომებმა უწოდეს სახელად მზე-ჭაბუკ-დიდი. მან მშვიდობიანობაში გაატარა თავისი ათაბეგობა; თვით ოსმალნიც კი ერიდებოდნენ. მოკვდა 1516 წელს.

შვილი და მემკვიდრე მისი, ყვარყვარე მე-IV, კიდევ უფრო მეტად დაუმეგობრდა ქართლის მეფეს დავითს, როცა 1520 წ. ოსმალებმა ქართლის დაპყრობა განიზრახეს და სამცხეზე გადმოიარეს, ათაბეგმა აიძულა მკვიდრნი ჩაკეტილიყვნენ ციხე-კოშკებში. რადგან მტერს გასაძარცვავად არა დახვდარა, შეესია თრიალეთს, სადაც მეფე დავითმა სრულიად დაამარცხა ისინი. დაბრუნების დროს ყვარყვარემ განფანტა გამოქცეულნი, რომელთაც თან სურსათიც მოჰქონდათ.

შემდეგ შეეწია დავითს ბრძოლაში სპარსელებთან; მათმა წინამძღოლმა შაჰ-ისმაილმა სამცხის დასარბევად გაჰზავნა ერთი ნაწილი თავის ჯარისა, რომელიც ტფილისს გარს ერტყა დეველის სარდლობით. ამას გარდა ყვარყვარე შეეწია ქართლის მეფეს გიორგის წმინდა აღვითებში გასალაშქრებლად; იქიდან ქართლელნი გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ¹⁾. მაშინ იმერეთის მეფე ბაგრატე განრისხებული იყო მით, რომ ათაბეგმა მზე-ჭაბუკმა შემოიყვანა ოსმალები იმერეთში და ისარგებლა მით, რომ სამცხე აოხრებული იყო სპარსელების მიერ, შეუერთდა დადიანს და გურიელს და დაეცა სამცხეს ფერსათის მთიდან. ომში, რომელიც მურჯახეთში, ახალ-ქალაქს ახლოს, მოჰხდა, ათაბეგი დამარცხდა. ათაბეგი დაატყვევეს და იმერეთში წაიყვანეს, სადაც გარდაიცვალა.

შემდეგ ათაბეგად არავინ არ იყო აღვიარებული. ბაგრატმა დაიპყრა საათაბაგო და გურიელს, თანახმად დაპირებისა, მისცა აჭარა და ქანეთი; თითონ კი სამცხეს სცხოვრობდა. ამასობაში ოთარ შალიკაშვილმა მიიყვანა სტამბოლში ათაბეგობა.

¹⁾ ამ ლეგენდაზე იხ. შენიშვნა ქართლის ისტორიაში

ბეგის შვილი, ქაიხოსრო, მოახსენა ხონთქარს ყოველივე, რაც კი მოიქმედა ბაგრატი სამცხეში. შალიკაშვილი არწმუნებდა ხონთქარს, ბაგრატი იმიტომ მოეპყრა ასე სასტიკად სამცხეს, რომ ყვარყვარემ იმერეთში ოსმალები შეიყვანაო.

განრისხებულმა ხონთქარმა სულეიმანმა გამოჰგზავნა ქაიხოსრო სამცხეში დიდძალის ჯარით და არტილერით, რომელსაც მუსტაფა ფაშა სარდლობდა. როგორც კი ოსმალები მივიდნენ, ბაგრატი გურიელის დახმარებით შეებრძოლა და ამოსწყვიტა ისინი 1542 წელს ომში თვით მუსტაფა-ფაშაც მოჰკლეს. ხონთქარი ამის შემდეგ უფრო განრისხდა და გამოჰგზავნა ახალი ჯარი, რომელიც შეაგროვა არზრუმის და დიარბეკირის მაზრებში. მაშინ ბაგრატი შემწეობა მოსთხოვა ქართლის მეფეს ლუარსაზს და 1545 წელს იერიშით მივიდა ოსმალებზე ბასიანის მაზრაში, სოხოისტანს. ქართველები დამარცხდნენ ამ ბრძოლაში მესხების ჯიუტობით, რომელნიც მოწინავე რაზმში არ ჩააყენეს, როგორც ისინი თხოულობდნენ, თანახმად ზემო ქართველების ძველებურის უფლებისა; რადგან ამაზედ უარი უთხრეს, ომში მონაწილეობა აღარ მიუღღათ. ორნივე მეფენი დაბრუნდნენ შინ. ოსმალებმა დაიჭირეს ციხეები საათაბაგოში ოთარის შეგონებთ, რომელსაც ეშინოდა, რომ ბაგრატის სასარგებლოდ არ გადატრიალებულიყო საქმე.

ქაიხოსრო მეორე შეიქმნა ათაბეგად, ხოლო ოსმალი უკან გაბრუნდნენ და დაავადეს ქაიხოსროს, სპარსელები არ შემოეშვა. მან შეირთო ცოლად ვახტანგ მუხრან ბატონის ასული, „დედის იმედი“, რომელიც ამპარტავანი და უღვთო, ავისა და შეუთვისებელის ხასიათის ქალი იყო და დიდი ვნებაც მოუტანა თავის ქვეყანას.

რადგან ოსმალებმა, თანახმად იმათის ზნე-ჩვეულებისა, შეავიწროეს ქაიხოსრო, მან და ოთარმა წერილობით განუცხადეს სპარსთ მორჩილება და სთხოვეს თურქების განდევნა. ამის გამო შაჰ-თამაზი შემოვიდა სამცხეში. ხონთქარი სულ-

ლეიმანი შეიარაღდა. ქაიხოსრომ განიზრახა ორნივე მეგრ-
ძოლნი შეეკავებინა და არც ერთი არ შემოეშვა თავის სამ-
ფლობელოში; ამისთვის სთხოვა შაჰს, რომ მიეცა წერილი,
რომელშიაც შაჰი თავის უკმაყოფილებას და რისხვასაც
უცხადებდა ქაიხოსროს. ეს რომ მიიღო ქაიხოსრომ, მაშინ-
ვე გარდასცა ხონთქრის მთავრობას, რომელიც დარწმუნ-
და ამით ათაბეგის ერთგულებაზედ და შეაჩერა სამხედრო
მოქმედება. სპარსელებიც ასე მოიქცნენ და ამ სახით საათა-
ბეგო გადარჩა ომიანობის საშინელებას.

იმერეთის მეფე ბაგრატ I 1546 წ. დაეცა სამცხეს და
მოასწრო მხოლოდ აწყვერის ღვთის-მშობლის ხატის მოტა-
ცება და წამოსვენება ჯერ ციხის ჯვარში და შემდეგ იმე-
რეთში. ხოლო დადიანი ლევანი, რომელიც ბაგრატმა ცბი-
ერებით შეიპყრა და გელათის სამრეკლო კოშკში ჩასვა, ათა-
ბეგის განკარგულებით განთავისუფლებულ იქმნა ზოფილანდ-
რე ჩხეიძის მიერ; დადიანი გურიელის დახმარებით სამცხე-
დან სამეგრელოში გადაიყვანეს. შემდეგს წელს ათაბეგმა
მიიღო მონაწილეობა მეფე ლუარსაბის და კახთა ბატონის
გალაშქრებაში ადერბეიჯანს; როდესაც 1548 წ. შაჰ-თამაზი
გარს შემოადგა ტფილისს, განაცხადა სურვილი ათაბეგთან
დაახლოვებისა მოყვრობის კავშირით; რადგან ქაიხოსროს ქა-
ლი არ ჰყავდა, მან მიათხოვა შაჰს თავის ნათესავის ოთარის
ასული. მეფე ლუარსაბს ეს ეწყინა, მოიმხრო მესხთა რამდე-
ნიმე დიდებული, წაართვა ათაბეგს ჯავახეთი და ყველა ის
მიწები, რომელიც შტკვრის იქითა მარჯვნივ ნაპირზე მდებარე-
ობდა.

1550 წლიდან 1552 წლამდე ხონთქარმა თავის მხრით
გამოჰგზავნა ისკანდერი, არზრუმის ფაშა, რომელმაც დაიპყრო
ტაოს მაზრა, არდანიუჯი, არტაანი და ფარაფანის მიდამო. ქაი-
ხოსრომ შეატყობინა ეს შაჰ-თამაზს, რომელმაც განდევნა
შირვანიდან ქართველთ ჯარი და წაართვა ოსმალთს ყველა მათ-
მიერ დაპყრობილი ციხეები: ვარძია, თმოკვი, ვანისი, მღვიმე.

ასპინძა და ვარენთი, რომელნიც გადასცა კანონიერ მფლობელს, ათაბეგს, ხოლო იმის გამცემნი იჯაშერ მაზანი და ვახუშტი სიკვდილით დასაჯა. შაჰმა დააბრუნა აგრედვე აწყვერის ხატი, რომელიც ამ ლაშქრობის დროს ხელში ჩაიგდო.

იმის გაბრუნების შემდეგ 1553 წ. იმერეთის მეფე გიორგიმ ხელახლავ დაიპყრა აწყვერი; ხონთქარმა გაამაგრა ყარსის ციხე, თავისი ჯარი ბასიანამდე წამოსწია და მით აიძულა შაჰ-თამაზი არტაანში წასულიყო. 1556 წ. შაჰმა დაიპყრო სამცხე და სამცხელები, რომელნიც აუჯანყდნენ ათაბეგს; ჩამოართვა ქამულები და სიკვდილით დასაჯა ზოგიერთნი, მაგალ. ომანი და იჯა; ამას შემდეგ, როგორც ოსმალები, ისე სპარსელები, დაბრუნდნენ შინ.

მაგრამ შაჰ თამაზმა, შეშინებულმა ოსმალების გაძლიერებით, გაჰგზავნა ჯარით დასავლეთისაკენ თავისი შვილი ისმაილი, რომელიც იერიშით მივიდა ყარსზე და აიღო. შემდეგ დაიპყრა მთელი სამცხე და, სრულიად განთავისუფლებული მტრებისაგან, დაუბრუნა ათაბეგს. 1562 წ. ათაბეგის ცოლის ძმებმა, არჩილმა და აშოთანმა, აწყვერს თავი შეათარეს სპარსელებისგან, რომელთაც ქართლი გაძარცვეს და ტყვეთ წაიყვანეს მეფე ლუარსაბის დედა. იმერეთის მეფე გიორგი შეურიგდა ათაბეგს და დაუბრუნა აწყვერის ხატი.

1564 წ. ათაბეგის შვილმა, ყვარყვარემ, შეირთო მარეხი, დადიანის ასული.

თუმცა იმ უამად საათაბაგოს მდგომარეობა ბევრად გაუმჯობესდა, ოსმალებს მაინც ეჭირათ ტაო, შავშეთი და კლარჯეთი და ძალიან ავიწროებდნენ ხალხს. ქაიხოსრო დარწმუნებული იყო, რომ მარტო საკუთარის ძალ-ღონით ვერას გააწყობდა, ამიტომ მიჰმართა შაჰ-თამაზს 1570 წ. სთხოვა მთარველობა. ყენმა დიდად მოწყალედ მიიღო და უარი არ უთხრა შემწეობის აღმოჩენისა, მაგრამ დაპირების ასრულება დაგვიანდა. ამასობაში ათაბეგი 1573 წ. ყაზბინს გარდაიწვალა. მას დარჩა სამი ვაჟი: — ყვარყვარე, მანუჩარი და ბექა —

და ერთი ქალი თამარი, რომელიც 1563 წ. ვახტანგ გურიელმა შეირთო, ხოლო როდესაც 1592 წ. ვახტანგი გარდაიცვალა, მისი ქვრივი მიათხოვეს მანუჩარ დადიანს.

ყვარყვარე V, შვილი განსვენებულ ათაბეგისა, შეიქმნა იმის მემკვიდრედ და განაგებდა ქვეყანას დედის და ვარაზის, ოთარ შალიკაშვილის ძმის, გავლენის ქვეშ. ეს შალიკაშვილი მოაკვლევინა მმართველმა დედის იმედმა ცრუ დაბეზღების გამო კახელის ოთარ ჩოლოყაშვილისა, როგორც ამას წინად მოვიხსენეთ. შაჰმა განიზრახა თავის ცოლის ძმის მოკვლისთვის მაგიერა გადაეხადა, მაგრამ ვრიდებოდა ოსმალთა, რომელნიც დაუთხანმა, ტფილისის მფლობელმა, მოიწვია შემწეობისათვის. შაჰი შეესია სამცხეს და საშინელის დარბევს შემდეგ გაბრუნდა და ამ სახით მომავალ დროსათვის ეს მხარე იმერეთით და ოდიშითურთ ხონთქარს მიანება. მაშინ ათაბეგი, აკლების დროს გარდასახლებული ოჯახითურთ, დაბრუნდა და ხელახლად დაეპატრონა თავის მამულს. ამასობაში კიკოლამ, ვარაზის შილმა, ხონთქართან დააბეზლა ათაბეგი, რომელიც გაიქცა და თავი შეაფარა მეტეხის ციხეში თავის 16 წლის ბიძაშვილით, ერეკლე მუხრან-ბატონით და იქიდან 1576 წ. სთხოვდა შაჰს შეწყნარებასა და შემწეობას.

მეამბოხეთა რაცხვი თანდათან მატულობდა, ორთავე დასთა შორის მუდამ დღე ბრძოლა იმართებოდა: ერთი იცავდა ერთ ციხეს, მეორე იერიშით იღებდა მეორეს; ერთი რომ ოსმალებს ემხრობოდა, სხვები ეწინააღმდეგებოდნენ და სპარსელებთან ჰქონდათ ურთიერთობა. მაგრამ შაჰ-თამაზის სიკვდილამდე 1576 წ. სპარსები არ გაერივნენ ამ არეულობაში, რადგანაც არ სურდათ დაერღვიათ შემოხსენებული ზავი, რომელიც მათ შეჰკრეს ოსმალებთან. ეს უკანასკნელი კი განუწყვეტლად ომობდნენ და სძარცვავდნენ ყველაფერს, რასაც კი მოასწრებდნენ. ბოლოს გამარჯვება ათაბეგს დარჩა, რომელმაც დაიპყრო ციხეები: ოდადის, ქვალნი, ფოსო, ქაჯის ციხე, თმოგვი, ყველი და აწყვერი. ეს რომ შეიტყეს

ოსმალებმა, ლალა-ფაშის წინამძღოლობით სამცხეს შეესივნენ დიდძალის ჯარით და შემდეგ ომისა სხვათა შორის აიღეს ქაჯის-ციხე. აგვისტოში 1578 წ. ლალა-ფაშას შეუერთდნენ ვანისა და არზრუმის ფაშები. როცა ეს ამბავი იუწყა ხუდაბენდემურ-შაჰ-თამაზის მემკვიდრემ, გამოჰგზავნა ჯარი, რომლის რიცხვი 15,000 აღემატებოდა, თოფა-ხანის, მაჰმედ-სულთანის, ყარა-ხანის და სხვათა წინამძღოლობით. ისინი დაბინავდნენ პალაკაციოს, ეხლანდელ ჩილდირის ტბასთან. პირველ შებრძოლებაზე სპარსელებმა გააქციეს თურქნი, მაგრამ მერე დამარცხდნენ; მაშინ ოსმალებმა ციხეები: ქაჯის-ციხე, არტანის, ხერთვისი, ახალ-ქალაქი დაიპყრეს, ხოლო მანუჩარმა და ყვარყვარემ დედით მორჩილება განუცხადეს; მანუჩარი ახლდა ფაშას სვიმონის წინააღმდეგ გალაშქრებაში. ლაშქრობის შემდეგ სვიმონი და მისი ძმა წაიყვანეს სტამბოლს 1579 წ. მურად ხონთქრის წინაშე წარსადგენად. ამასობაში მეორე იმისი ძმა, ანუ ათაბეგის ახლობელი ნათესავი თვალშვენიერი, რომელიც წინად ათაბეგს ქაიხოსროს სპარსეთში თან გაჰყვა, ყვარყვარეს განდგომილობის შემდეგ დააპატიმრეს სპარსეთში, საიდანაც სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა. მანუჩარი გამაჰმადიანდა და მიიღო ოლთისა და აწყვერის სანჯახები, ხოლო ყვარყვარე ქრისტიანედ დარჩა და 1580 წ. ათაბეგად დაბრუნდა შემდეგ იმისა, როცა ჭილაობაში, რომელსაც თვით ხონთქარი დაესწრო, ფალავან თათარს მოგრია; რაც შეეხება ყვარყვარეს უნცროს ძმას, ბექას, ოსმალები ამას სრულიად პატივს არა სცემდნენ, თუმცა გამაჰმადიანდა საფარ-ფაშის სახელით.

ამ დროსვე მძვინვარებდა ჭირი ახალციხეს და) ათაბეგის ოჯახში ყველანი ავად დახდნენ, მაგრამ მარტო ერთად ერთი მათგანი, ბერი, რომელიც თავის მოქმედებით სრულიად უცნობი არ არის, იმსხვერპლა ამ საშინელმა სენმა. შემდეგ 1581 წ. ოსმალები შევიდნენ ქართლში. სინან-ფაშამ, რომელსაც მანუჩარი ახლდა, აიღო ლორე, ტფილისი, გორი,

ხლო ყვარყვარე ათაბეგი იმერეთში გაპგზავნა. როგორც-კი სინანის ჯარი დამარცხდა მუხრანში 1552 წ., მანუჩარმა შეირთო ელენე, ქართლის მეფის სვიმონის ასული. ამას შემდეგ ყვარყვარე მალე გარდაიცვალა.

იმის ძმის და მემკვიდრის, მანუჩარ I-ს (II?),—იგივე მუსტაფა ფაშას—მოკვლა დააპირეს ოსმალებმა, ალბად იმიტომ, რომ გულ-წრფელად არ იცავდა მაჰმადიანობის წესრიგს. ოსმალოს ჯარი მუჰამედ-ფაშის წინამძღოლობით გაგზავნილ იქმნა სურსათის მისატანად ტფილისის დამცველთათვის. ეს ჯარი დმანისის გზას დაადგა და მერე აპირებდა ალტაღლანასა და გორზე გადასვლას. მანუჩარი შეუერთდა მათ ახალქალაქთან და საჩუქრად ძვირფასი ხმალი მიიღო იმ სამსახურისთვის, რომელიც აღმოუჩინა ჯარს. მუჰამედის ამაღლა რომ მივიდა გორის ველად, გარშემორტყმულ იქმნა ქართველთა დიდძალის ჯარით. ოსმალები ველარ შეებრძოლნენ და აქეთ-იქით გაიქცნენ. გაჯავრებულმა მუჰამედ-ფაშამ უბრძანა მანუჩარი მოეკლათ. მანუჩარი ეცა მუჰამედ-ფაშას თვით კრების წინაშე, დასჭრა მუჰამედი, რომელსაც თავი გაუპო, თვითონ კი თავისის მხლებლებით გავარდა ბანაკიდგან. შემდეგ ყოველივე აუწყა ხონთქრის მთავრობას. შემდეგ ამისა მან დაუტევა მაჰმადიანობა და 1584 წ. ჯვარი დაიწერა მეფის ასულზე. სინან-ფაშა ამ დამარცხების შემდეგ გამოსცვალეს და მის ადგილას ფერხად-ფაშა დაჰნიშნეს. მანუჩარის ოსმალებიდგან განდგომის შედეგი ის იყო, რომ ბატონიშვილი თვალ-შვენიერი გაანთავისუფლეს. ის იყო ათაბეგის ქაიხოსრო II შვილი და, შემდეგ მამის სიკვდილისა, სპარსეთში იმყოფებოდა.

როცა ლალა-ფაშამ აიძულა ყვარყვარე ათაბეგი შეერთებოდა ოსმალებს, შაჰმა ჩააგდო თვალ-შვენიერი ორმოში, საიდანაც ამოიყვანეს მხოლოდ 1582 წელს. შაჰ-აბაზი რომ გამეფდა, თან წაიყვანა ხვარასანს, სადაც გასაოცარი ვაჟკაცობა გამოიჩინა 1587 წ. ამის გამო შაჰ-აბაზმა დიდად დაა-

ჯილდოვა. შემდეგ ისტორია აღარ იხსენიებს ამ ბატონი-შვილს.

შაჰ-აბაზმა მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ მანუჩარი და იმისი დედა დედის-იმედი. იმავე 1587 წ. ოსმალებმა გადააკეთეს ახალციხისა და გორის ციხეები, თუმცა მეფე სვიმონი, რაც შეეძლო, ებრძოდა ამ დროს. მანუჩარს გარს ერტყნენ მოღალატენი, ამიტომ ახალ-დაბისკენ დაიწია, ხოლო დედა მისი და ქაიხოსრო, ყვარყვარეს შვილი, საკანაფე ციხეში სცხოვრობდნენ. ელია დიასამიძემ, რომელიც საავალი-შვილო მაზრაში დემოთის ციხის მეციხოვნეთა უმფროსი იყო, მითთვისა ყოველი საგანძური, რომელიც იქა და საფარის მონასტერში დაცული იყო; ამით მტკიცდება ამ ქვეყნის უბედური მდგომარეობა.

მანუჩარმა ცოტახანს შეისვენა ახალ-დაბას და შემდეგ მოახერხა თავის მტრების შეჩერება და, მეფე სვიმონის დახმარებით, რომელმაც მაშინ დაამარცხა ოსმალები ხატის სოფელში, სამცხის მხარე დაიპყრო. ოსმალების ხელში მარტო ახალციხე დარჩა. ამ მდგომარეობაში მანუჩარმა განიზრახა დაზავება ოსმალებთან და ამ სურვილის მისაღწევად გაჰგზავნა სტამბოლს აწყვერის მიტროპოლიტი და ზოგიერთი დიდებულნი ამანათებად. ამასთანავე მისი დედა და ძმისწული ქაიხოსრო წარდგნენ ახალციხის ფაშის წინ და მორჩილება განუცხადეს. თითქმის ამავე დროს ხაიდარ-მირზა გაგზავნილ იყო შაჰის მიერ ხვანთქართან ზავის ჩამოსაგდებად. ხვანთქარმა შეიწყნარა მანუჩარის თხოვნა, აღვიარა ათაბეგად და ნება დაჰბრუნა, ქრისტიანედ დარჩენილიყო. შემდეგ მშვიდობიანობა აღარ დარღვეულა საათაბეგოში. მანუჩარმა მხოლოდ 1604 წ., როდესაც ერთობ შეაფიწროეს ოსმალებმა, გაჰგზავნა თავისი შვილი მანუჩარი შაჰ-აბაზთან და შეიყვანა სპარსელთა მეციხოვნენი ხერთვისისა და რამდენსამე სხვა ციხეში. ოსმალოს წინაშე თავს იმართლებდა მით, რომ მინ-

დოდა დამეთარა ჩემი საფლობელო მძვინვარე შტრის დარბევისაგანო.

სპარსეთის ისტორიკოსი ისკანდერ-მუნჯი გვარწმუნებს, რომ მანუჩარმა შაჰს მიჰმართა თავის ცოლის შეგონებით, რომელიც ძალიან უკმაყოფილო იყო ოსმალების ბატონობით და იმ მცირე სარჩოთი, რომელიც მიჩენილი ჰქონდა; ამ მიზეზით სთხოვა აგრედვე შემწეობა ოსმალების წინააღმდეგ შაჰ-უსუფ-ფაშას, რომელიც ზემოხსენებულის ბეგის შვილი უნდა ყოფილიყოს. სპარსელებმა, ემირ ხუნა-ხანის წინამძღოლობით, დაიჭირეს არტაანი და ახალციხე და დაატყვევეს შაჰ-უსუფ-ფაშა, მაგრამ მანუჩარმა მაინც დიდხანს ვერ მოისვენა. შემდეგს წელს ფურხად-ფაშა და ყირიმის ჯელალ-ფაშა, ქართლში გზად მიმავალნი, შევიდნენ სამცხეს; მანუჩარს იმდენი ჯარი არა ჰყავდა, რომ შეჰბმოდა იმისთანა მძლავრ მტერს და შეიხიზნა თავის ბიძაშვილის, მეფის ლუარსაბის, სამეფოში. ეს თათრის ჯარი საშინლად დამარცხდა 1610 წელს, როცა ომში დიდმა მოურავმა საოცარი ვაჟაკობა გამოიჩინა. ამ დამარცხების შემდეგ ოსმალების უფლება საათაბაგოში თანდათან შესუსტდა.

1609 წელს მამია გურიელმა დაიპყრა აჭარა; ათაბეგმა წინააღმდეგოვა ვერ გაუწია, რადგან ხალხმა ჯეროვანი შემწეობა არ უღმობუჩინა. მაგიერის გარდახდას მანუჩარი სხვა უფრო მარჯვე დროს ჰფიქრობდა, მაგრამ 1614 წელს მოკვდა.

ხვანთქრის ბრძანებით სამცხელებმა ერევნიდამ მიიწვიეს და ათაბეგათ აღვიარეს მანუჩარ III, შვილი განსვენებულის ათაბეგისა. მანუჩარმა საცხოვრებლად მიუჩინა მეფე თეიმურაზს ოლთისი. შემდეგ კახეთის მეორედ აკლემისა შაჰ-აბაზის მიერ. მანუჩარის ათაბეგობის დროს ერის სულის ძლიერება საათაბეგოში თანდათან დასუსტდა, მაჰმადიანობამ იწყო გავრცელება და კანონიერის ათაბეგის უფლებას ხშირად არ აქცევდნენ ყურადღებას არც ოსმალები და არც

შკვიდრნი. მანუჩარი მაინც არ გადასდგომია ქრისტიანობას და ამისთვის ცნობილ იქმნა დამნაშავედ არზრუმის ფაშის მიერ, რომელმაც 1624 წ. სამცხეში ჯარი გამოჰგზავნა მის დასასჯელად. ათაბეგი ახალდაბას გაიქცა და იქიდან, დიდის მოურავის თხოვნით, მონაწილეობა მიიღო მარაბდის ომში სპარსელების წინააღმდეგ. ქართველების დამარცხების შემდეგ მან უკანვე ახალდაბაში დაიხია. თან ჰყავდა 300 მხედარი. შემდეგ შეურიგდა ოსმალებს სტამბოლში. მარაბდის ომის შემდეგ დიდმა მოურავმა გაჰგზავნა თავისი ოჯახი სამცხეში და თვითონაც იქ შეიხიზნა. სპარსელები დაედევნენ, დაიჭირეს ხერთვისი, ახალციხე და რამდენიმე ციხე სამცხისა. ახალციხეში იჯდა მუსტაფა-ფაშა, რომელმაც ერთის წლის წინად დაიჭირა სპარსელ სარდლის სელიმ-ხანის წასვლის შემდეგ; ეს სელიმი შეშინდა, როდესაც ოსმალოს ჯარმა გამოილაშქრა არზრუმიდან ჩრდილოეთისაკენ. აქ ოსმალები რამდენსამე ხანს იცავდნენ თავს, შემდეგ კი ციხე, რომელიც ცუდ მდგომარეობაში იყო, უნდა დაჰმორჩილდებოდა. ამასთანავე მოურავი შეებრძოლა სპარსელებს, დაამარცხა ასპინძის ახლოს, აიძულა უკან დახეულიყვნენ და გადასცა ხვანთქარს ყველა ადგილები, მის მიერ დაპყრობილი. მანუჩარი სტამბოლიდან დაბრუნდა, ხელ-ახლად აღვიარებული ათაბეგად,¹⁾ ქრისტეს სარწმუნოება გამოუცვლელი, და ეწვია თავის ბიძას ბექას. ამ ბოროტმა კაცმა, რომელიც ყველას სძულდა და ყველას მიერ პატივ-ახლილი იყო, განიზრახა საშინელი საქციელი: მან მოსწამლა თავისი ნათესავი და ბატონი 1625 წ.

ბექა III, ყვარყვარეს შვილი, აღვიარებულ იქმნა ათაბეგად საფარ-ფაშის სახელით. თანხმად ოსმალთ წეს-რიგისა, მან დაწესა შემდეგი ხარჯი: ფულად შვიდ აბაზ ნახევარი

1) ბექას ანუ საფარ-ფაშის შემდეგ საათაბაგოს მმართველები ახალციხის ფაშებათ იწოდებოდნენ და არა ათაბეგებად.

კომლზე, ორი შაური—ცხვარზე, აბაზი — ხარზე, ექვსი შაური — ცხენსა და კამეჩზე. ფაშის სასარგებლოდ ამ ფულად გარდასახადს გარდა დაწესებული იყო აგრედვე ორ აბაზ ნახევარი. დააწესა აგრედვე მეშვიდედი მიწის ყოველ გვარის შემოსავლისა. მაშინ ქრისტეს სჯული საათაბაგოში თანდათან ისპობოდა, სამღვდლოება ჰქრებოდა, ეკლესიები და მონასტრები დაეცნენ და ოსმალებმა ჯამეებთ გადააკეთეს, არამც თუ მარტო სამცხეში, არამედ ტაოსა, შავშეთსა და კლარჯეთში, რომელნიც ოსმალებმა დაიპყრეს. საფარ-ფაშის ჯარი შეუერთდა მოურავისას, რომელიც ხვანთქრის სამსახურში შევიდა.

როცა 1635 წ. საფარ-ფაშა მოკვდა, მისი შვილი უსუფი, ვითარცა მემკვიდრე, ხვანთქრის ბრძანებით, აღვიარებულ იქნა ახალციხის ფაშათ. მან ნება მისცა სამცხეზე გავლისა ქართლის მეფეს, როსტომ ხანს, რომელიც მიდიოდა იმერეთში დასაქორწინებლად მარიამ დედოფალზე, ლევან დადიანის დაზე.

უსუფის მართვა შესანიშნავი იყო მხოლოდ მით, რომ მუსულმანთა ზნე-ჩვეულება და წეს-რიგი თანდათან გავრცელდა საათაბაგოში და ქრისტეანობა-კი დასუსტდა; სპარსეთის ისტორიკოსის მოთხრობით, უსუფი გაუმასპინძლდა ნოდარ ციციშვილს, რომელიც ხოვლეს დამარცხების შემდეგ იქ გაიქცა. უსუფი 1647 წ. მოკვდა.

უსუფის შვილი როსტომი 12 წელს ჰმართავდა საათაბაგოს; სტამბოლს წავიდა ფაშობის ხარისხის მისაღებად და იქიდგან დაბრუნდა „ფრიად მაჰმადიანი“ და აიძულებდა თვით დიდებულთა ცოლებსაც მიეღოთ მაჰმადის სჯული. რადგან მისი ცოლი არ დაეთანხმა და გაქცევა დააპირა, როსტომმა შეიპყრა და ისე შეავიწროვა, რომ ცოლმა კლდეზე გადავარდნა და თავის დახრჩობა განიზრახა; ბოლოს საბრალო დასთანხმდა იმ პირობით, თუ ყველა წარჩინებულთ ცოლები იმაზე უწინ გამაჰმადიანდებოდნენ. ეს უკანასკნელნი დაემორ-

ჩილნენ ფაშის ბრძანებას და როსტომის ცოლმა უნებურად დაასრულა თავისი დაპირება.

მაშინ ეკლესიები წინანდელზე უფრო აოხრებულნი შეიქმნენ, ჯვრები და წმ. ხატები გაჰქრნენ, სამღვდელოება საშინლად დამცირდა და უვიცი ხალხი შთავარდა სრულს სიბნელეში. მაშინ შემოიღეს თათრულია წოდებანი: ფაშა, ბეგი, ალი-ბეგი, სანჯაყი და ალა. ათაბეგი ფაშის სასეღ-წოდებით ჰმართავდა ახალციხეს და ოლთისს; მეორე ფაშა იჯდა კოლას, მდ. შტკვრის სათავეში, ბეგები განაგებდნენ შავშეთს და აქარას, ალი ბეგები და ალები სხვა უფრო მცირე მაზრებს. ქრისტეანე ერი იძულებული შეიქმნა ომში გასულიყო თავის თანამორწმუნეთა წინააღმდეგ. როსტომი ორჯელ შეეწია ჯარით ლიპარიტ დადიანს, რომელიც ლევანის სიკვდილის შემდეგ სამცხეში შეიხიზნა; შეეწია აგრედვე ქაიხოსრო გურიელს 1569 წ. და ვურიის მთავრობა დაუბრუნა; მაშინ ახალციხის ფაშას ოსმალოს მთავრობის მინდობილებით ზედამხედველობა ჰქონდა იმერეთზე, აგრედვე მთლად შავის ზღვის ნაპირებზე, სადაც კი ქართველი ტომი ესახლა. როსტომი უმთავრესი გამგე იყო ყველა იმ ქვეყნებისა და მხოლოდ სამძიმო საქმეებში რჩევას ეკითხებოდა არზრუმის ფაშას. როსტომი 1659 წ. გარდაიცვალა.

ასლან პირველი შეიქმნა თავის მამის, როსტომის, მეგვიდრედ და აღვიარებულ იქმნა სტამბოლში ფაშად. ბოლოს იქიდან დაბრუნდა ახალციხეს და წავიდა იმერეთს, სადაც მიიწვიეს. ასლანმა დაუბრუნა ტახტი დაბრმავებულს ბაგრატს, თითონ კი დიდის ნადავლით მალე მოვიდა ახალციხეს. ასლანმა თან წამოიყვანა ტყვეთ ვახტანგ ჭუჭუნაშვილი ცოლით დარეჯანით, რომელნიც ოლთისის ციხეში ჩასვა. მას შემდეგ არ გაუვლია დიდხანს, რომ შაჰ-ნავაზ, ქართლის მეფე, გაჯავრებული მით, რომ ვამეყ დადიანმა მიათხოვა თავისი ქალი სხვას¹⁾ და არა იმის უფროს შვილს, არჩილს, რომელსაც

¹⁾ ბეჟან ლოლობერიძეს.

წინად აღუთქვა, შეესია იმერეთს და იქიდან 1663 წ. სამეგრელოს და ვამიყის მოკვლის შემდეგ სვანებს მიერ, არჩილი იმერეთის ტახტზე დასვა. ეს ამბავი ასლანმა მოახსენა ხვანთქარს და 1663 წ. მეორედ შევიდა იმერეთში, ხელახლად ტახტზე აიყვანა ბაგრატი, ხოლო დარეჯანი და იმისი ქმარი განათავისუფლა ფულით. რადგან ფული ხელში არა ჰქონდათ, ასლანმა დაიტოვა ამანათათ ქეთევანი, თეიმურაზ მეორეს შვილიშვილი.

1669 წ. ასლანი დასთანხმდა 80 ქისა აეღო ახალგაზდა ბატონის ასულის²⁾ გამოსასყიდლად და გაამეფა ბაგრატი, რომლის შვილი აღექვანდრე მძევლად ჰყავდა ასლანს, ნიშნად იმისა, რომ მამა მისი აასრულებდა თავის დაპირებას. შემდეგ აღმოჩნდა იმერეთის ტახტის მძიებლად ქართლის ბატონიშვილი ლუარსაბი, ფაშამ მიიღო მისგან ძღვენი, მაგრამ მასხარად აიგდო და 1674 წ. შინ გაისტუმრა. შემდეგ წელს არჩილმა დასტოვა კახეთი და მივიდა იმერეთს ტახტის მძიებლად; არჩილი მეგობრულად მიიღო ასლანმა, რომელიც დიდად პატივს სცემდა იმის ცოლს ქეთევანს, მაგრამ გურიელი შეიქმნა მისი მეტოქე და ისიც ეძიებდა იმერეთის ტახტს. ფაშამ ვერ იკისრა ამ საქმის გადაწყვეტა და მოახსენა ხვანთქარს, რომელმაც ბრძანა არჩილის დაპატიმრება. ეს ბრძანება შეასრულა ასლანმა და რამდენსამე ხანს დაატუსაღა არჩილი, შემდეგ კი გაანთავისუფლა. არჩილმა მალე განდევნა, როგორც გურიელი, აგრედვე ბაგრატი, რომელიც ასლანთან გაიქცნენ. დაქრთამულმა ასლანმა მოახსენა ეს ამბავი ხვანთქარს, რომლის ბრძანებით არზრუმის ფაშა წამოვიდა იმერეთს. როცა არჩილის წერილით არზრუმის ფაშა დარწმუნდა, რომ არჩილის გამეფება და შემდეგ ამისა საქმეების არე-დარევა მოჰხდა სამცხის ფაშის თანხმობით და მონაწილეობით, — რადგან დაქრთამული იყო, — 1679 წ. უბრძანა თავი მოეკვეტათ ასლან-ფაშისათვის.

²⁾ ქეთევანი გამოისყიდა შაჰ-ნავაზმა.

უსუფე II, ასლანის შვილი, წავიდა სტამბოლს ფაშობის საძიებლად, რაიცა ერთობ ძვირად დაუჯდა. უსუფი დაბრუნდა ახალციხეს 1680 წ. მაშინ სტამბოლში ვინც მეტს ქრთამს გაიღებდა, ის ადვილად მიიღებდა ამა თუ იმ სამკვიდრო მამულს. ამ სახით, ერთმა მღვდელმა, ფირიალის შვილმა, ფულთით იყიდა ჯავახეთის ფაშალიყის მფლობელობა, რომელიც XVIII საუკუნის ნახევრამდის კიდევ ეკუთვნოდა იმის ოჯახს. ამ სახით, მაჰმადიანობა, რასაკვირველია, თანდათან გავრცელდა ხალხში, ხოლო ქრისტიანობამ თანდათან იკლო და ბოლოს კიდევ მოისპო და მეჩითმა აჯობა ეკკლესიას.

უსუფე-ფაშის დროს ალექსანდრე, ბაგრატიის შვილი, იქმნა გამეფებული იმერეთს შემდეგ იმისა, როცა ქართლის მეფემ გიორგიმ გარდასცა ის ფაშას. ამავე უსუფმა 1685 წ. მოჰკვეთა თავი ქაიხოსრო გურიელს და თვითონაც გარდაიცვალა 1690 წ.

დიდალის ფულის დახარჯვით უსუფის ძმამ სალიმმა მიიღო მისი მემკვიდრეობა და ქვეყნის მართვაში იმას მიჰბაძა. გაუმასპინძლდა ქართლის მეფეს გიორგის და შეეწია, რომ მისი ძმა არჩილი გამეფებულიყო იმერეთს. შემდეგ ხვანთქარის ბრძანებით შეიპყრა მეფე გიორგი სოფ. ოშორს და ტყვედ წაიყვანა ახალციხეს, მაგრამ ენგიჩარებმა გაათავისუფლეს 1691 წ. ამას შემდეგ მან იმერეთში მეფედ დასვა ალექსანდრე, რომელიც ქართლიდან მეფე ერეკლეს შემწეობით გადმოვიდა. არჩილი გაიქცა და ალექსანდრეს დარჩა მეფობა; ცოტახანს უკან ალექსანდრე ისევ უარ-ჰყვეს და არჩილი გაამეფეს. ხვანთქარი უკმაყოფილო დარჩა ამნაირის ხშირის ცვლილებით და ბრძანა არჩილის გაძევება და იმის მაგივრად სვიმონის, ალექსანდრეს შვილის, გამეფება 1698 წ. უსუფი 1701 წ. გარდაიცვალა. იმისმა შვილმა და მემკვიდრემ ისაყ-ფაშამ განიზრახა დაესვა იმერეთის ტახტზე გიორგი, ზემოხსენებულის სვიმონის ძმა; ამით უნდოდა მოესპო გიორგი აბაშიძის გავლენა, რომელიც თანდათან ძლი-

ერდებოდა იმერეთში. ახალციხის ფაშებს უფრო მოსწონდათ ეს განუწყვეტელი ლაშქრობა და არევ-დარევა, ვიდრე მშვიდობიანი მდგომარეობა იმერეთისა, იმიტომ რომ ლაშქრობის დროს ისინი თავის ნებაზე განაგებდნენ ყველაფერს, საჩუქრებს შოულობდნენ, დავლას იღებდნენ და ქრისტიანების ტყვეთა ყიდვით მდიდრდებოდნენ. ხვანთქარმა გამოჰგზავნა არზრუმის ფაშა დიდძალის ჯარით იმერეთში და დაავალა მტკიცედ დამკვიდრება იქ წეს-რიგისა. იმავე დროს ისაყ-ფაშა შეესია იმერეთს კაკას ხიდის გზით.

ახმედმა, რომელიც იმ დროს ავიდა ხვანთქარის ტახტზე, უკან დააბრუნა არზრუმის ფაშა სერასკირი და ისაყ-ფაშა, რომელთაც იმერეთის მეფედ გიორგი, ალექსანდრეს შვილი, დასვეს 1703 წ. ახალციხეს მოსვლის უმალ ისაყმა მოსჭრა თავი კოლის ფაშას, რადგან არ ემორჩილებოდა. ხვანთქარმა ბრძანა თითონ ისაყის სიკვდილით დასჯა, მაგრამ ისაყ-ფაშა გაიქცა და რამდენსამე წელს სტამბოლს იმალებოდა.

1705 წ. ასლან II, სალიმის შვილი, შეიქმნა ისაყის მემკვიდრედ. იმის მმართველობის დროს საათაბეგოში მკვიდრთა შორის ძლიერ შემცირდა ქრისტიანეთარიცხვი, თუმცა ქართლიდან და სამცხედან ბევრი დაესახლა ჯაფახეთში; ავრედვე ბევრი ტყვეთ წამოყვანილი იმერლები დაესახლნენ იქ და მშვიდობიანად სცხოვრობდნენ; ისინი იხდიდნენ მხოლოდ თითოეულ კომლზე დაწესებულს ხარჯს. ისაყმა ისარგებლა დიდის ვეზირის გამოცვლით, გამოცხადდა მთავრობის წინაშე, ხელახლავ მიიღო ფაშობა და დაბრუნდა ახალციხეში. სალიმის შვილი ასლანი წავიდა სტამბოლს 1708 წ. ისაყმა აამაღლა თვისნი მომხრენი, ხოლო სალიმის მეგობრები დაამდაბლა და მამულები ჩამოართვა. მის დახმარებით 1712 წ. მეფე გიორგიმ დაიფლო იმერეთი, მაგრამ ცოტა ხანს უკან გაძევებულ იქმნა იქიდგან; 1713 წ. ხელახლავ დაბრუნდა იქ. ასლან-ფაშამ წაართვა ფაშობა ისაყს და ორის წლის განმავლობაში ძრიელ შეავიწროვა მისი მომხრეები. ბოლოს ისაყმა აჯობა ასლანს, რომელსაც

მისცეს მეორე ფაშალიყი. 1719 წ. ისაყმა ხელახლავ გაჰგზავნა თავისი სარდალი იმერეთში მეფე გიორგის ტახტზე ასაყენად, რომლის სიკვდილს შემდეგ, მან გამოსთხოვა ქართლის მეფეს ალექსანდრე, გიორგის შვილი, დასვა იმერეთის ტახტზე 1721 წ. და მზრუნველად დაუყენა ლევან დადიანი.

ორის წლის შემდეგ ისაყა გაჰყვა ქართლს სერასკირს, არზრუმის ფაშას; მათ დააპყრეს ტფილისი, მთელი ქართლი სამხრეთიდან ჩრდილოეთამდე, აგრედვე კახეთიც, ხოლო საათაბეგოს მართვა ისაყმა მიანდო თავის მოადგილეს. მაშინ საათაბეგო და ჯავახეთი აღყვავებულ მდგომარეობაში იყო. მხოლოდ ჯარის ხშირად მისვლა-მოსვლა აწუხებდა. ახლო ხანებში ლეკებმა დაიწყეს ყველა ამ ქვეყნებში თარეშობა და დაუსჯელად მუსრს ავლებდნენ ხალხს. წინააღმდეგობას ვერავინ უწევდა. ოსმალების განჯიდგან განდევნის შემდეგ თამაზ ყული-ხანის მიერ, ქართველებმა მიატოვეს ისაყი და დაეცნენ სამცხეს და ჯავახეთს, მაგრამ ისაყს მოადგილემ დაამარცხა და უკუ აქცია ისინი. თითონ ისაყი, რომელიც ქართლის დაპყრობის დროს სამაჟულიანი ფაშა იყო, ახლა ორთულიანი შეიქმნა და 1737 წ. თავის ნებით ადგილი დაუთმო თავის შვილს უსუფს, რომელმაც დიდი სასყიდელი გაიღო სტამბოლში ფაშობის შესაძენად.

უსუფ მე-VII ჰმართავდა საათაბაგოს მამის სიცოცხლეში, რომელიც ახლა მოსვენებით სცხოვრობდა. ერთხელ აქარლები პატივით არ მოეპყრნენ უსუფის მოხელეს; ფაშა შევიდა ჯარით აქარაში და ააოხრა აჯანყებული მახრა. ზოგიერთნი აქარელნი წავიდნენ სტამბოლს და უჩივლეს უსუფს, რომელიც იძულებული შეიქმნა თითონ გამოცხადებულიყო სტამბოლს თავის გასამართლებლად და ძლივს ქრთამითა და ძღვნით გადიცილა თავიდან სასჯელი.

1741 წ. მან გაჰგზავნა ჯარით იმერეთში თავისი სიძე, ჯავახეთის ფაშა, ფარიალაშვილი, დასასჯელად მეფე ალექსან-

დრესი, რომელიც აღარ ემორჩილებოდა. ალექსანდრე გადა-
აყენეს და იმისი ძმისწული გიორგი გაამეფეს.

უსუფმა პირველად აღმოუჩინა მფარველობა შანშე ერი-
სთავს, რომელიც შაჰ-ნადირს აუჯანყდა, შემდეგში კი შეე-
შინდა ირანის მბრძანებელის მუქარისა, შეჰკრა შანშე და გა-
დასცა სპარსელებს. შემდეგ ამისა უსუფმა იმერეთის ტახტზე
ხელ-ახლავ ალექსანდრე დასვა. 1742 წ. სამცხის სამხრეთ
ნაწილს დაეცა სპარსეთის ჯარი და ააოხრა. ამ ჯარმა ძლი-
ერ დაამარცხა აგრედვე ყარსის სერასკირი. ბოლოს 1744 წ.
ხვანთქარმა გარდასცა უსუფს დიდძალი ფული ლეკებისათვის
დასარიგებლად, რომელნიც შაჰ-ნადირს არ ემორჩილებოდ-
ნენ. როდესაც ის ჯარით კახეთს მიდიოდა, ქართლზე და-
ქსნის ხეობაზე გადაიარა და ისე დამარცხდა ცხინვალსა და
მარტყოფში, რომ უსუფი ძლივს სიკვდილს გადაარჩა და ცო-
ტა ხანს უკან ჯავრით მოკვდა. მაშა მისი, მოხუცი ისაყ, ისევ
საათაბეგოს მმართველი შეიქმნა.

ამას შემდეგ საათაბეგოს ისტორია უერთდება საქარ-
თველოს საზოგადო ისტორიას და ძლიერ ძნელდება იმის გა-
მორკვევა, ვისი შთამომავალნი არიან საათაბეგოს უკანას-
კნელნი მმართველნი, რომელნიც ხვანთქარის ბრძანებით ინი-
შნებიან და იცვლებიან.

ი ს ტ ო რ ი ა

ეგრისისა, აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა შემდეგ საქართველოს განუყოფისა: ისტორიული მიმოხილვა სამეგრელოსი და გურიისა.

ჩვენ განვიზრახეთ მოკლე ისტორიული აღწერა იმ ქვეყნისა, რომელიც მდებარეობს შავის ზღვის პირად: ჩრდილოეთით—გაგრიდგან დაწყებული ლაზისტანის სამხრეთ საზღვრამდე, დასავლეთით—შავი ზღვიდგან აღმოსავლეთისაკენ ლიხის მთამდე. ეს ქვეყანა შემდეგ იყოფა ძველ სამცხისა და ქართლისაგან იმ მთებით, რომელიც აძლევს მიმართულებას, როგორც მდ. ჩტკურის, აგრედვე ჭოროხის მიმდინარეობას. ამ სივრცეზე სტხოვრობდა ერი, რომელსაც ერთი ენა ჰქონდა, თუშცა მისის ქართულის კილო, მეტადრე განაპირად, ცოტა არ იყოს, შეცვლილი იყო და მცირედ არ განსხვავდებოდა ქართულისაგან. ამ ქვეყნების მკვიდრნი, თუ პირდაპირ არ ეკუთვნიან ივერიის ერის მოდგმას, მისი მახლობელნი ნათესავნი მაინც არიან.

ყველა ეს მკვიდრნი ძველს დროში ურთიერთ შორის პოლიტიკურად შეკავშირებულნი იყვნენ და მათი სვებედი მუდამ ერთი და იგივე იყო. მაშასადამე, ისტორიკოსი¹⁾ საფუძვლიანად აერთებს სამს სახელი-წოდებას: ეგრისს, აფხაზეთს და იმერეთს, რომელიც წარმოგვიდგენს სამს შესანიშნავს ამ მხარეში მომხდარს ცვლილებას. თავდაპირველად, ეგროსი—ზებირ გადმოცემით—ძმა ქართლოსისა—დაესახლა მდინარის

¹⁾ ვახუშტი.

შირად, რომელსაც დაერქვა მისი სახელი ეგრისი, ეხლანდელი ენგური. ეგროსისაგან წარმოსდგა სრულიად კანონიერად წარმოებული სახელ-წოდება მეგრელია. ამ მხარეს სომხის ძველი მწერლები უწოდებენ ეგერ, ეგერაცტან და იქ მყოფთ ეგერაცად. ეგროსის შთამომავლობა გავრცელდა ზემოხსენებულს საზღვრებს შუა და ცნობილი იყო ბერძნების მიერ კოლხთა სახელით, რომელნიც ვითომც ეგვიპტის ტომისანი უნდა ყოფილიყვნენ. ძნელად დასაჯერებელია თქმულება, ვითომც სეზოსტრის დაეპყროს კოლხიდა და ამ მხარეში დაეფუძნებინოს ეგვიპტას ახალშენი.

კოლხიდამ ბერძენთა შორის სახელი განითქვა ჯერ ისევ 1200 წლამდე ქრ. შ. წ. ეს მოჰხდა არგონავტების ლაშქრობის დროს. არგონავტები მოვიდნენ საძებრად რაღაც ოქროს მატყლოვანის ვერძისა, ანუ იმ საუნჯისა, რომელიც წამოედო ვითომ ვილაც ფრიკსს, თესსალიის მთავარს. ეს მხარე სახელ-განთქმული შეიქმნა აგრედვე გულთმისანის მედევს მეფობით. სახელწოდება: კოლხოს, კოლხიდა მოგონილია ბერძნების მიერ და გავრცელებული იყო მთელს ევროპაში ბერძნების მწერლებისაგან. ჯერ კიდევ ვერ აუღსნიათ რიგიანად, თუ საიდან წარმოსდგა ეს ლექსი.

გადმოსახლებულმა ბერძნებმა გაჰმარათეს ახალშენები შავის ზღვის როგორც ჩრდილოეთის ნაპირად, აგრედვე აღმოსავლეთისა და სამხრეთისად იმ დროს, როდესაც სპარსეთის მეფეებმა, ქიანის დინასტიის შთამომავლებმა, დაიპყრეს ივერია. იმ ადგილებს, რომელიც ბერძნებმა დაიჭირეს ენგურის დასავლეთისკენ, სახელდობრ: ირაკლია, დიოსკურია, სევასტოპოლი ანუ ანაკლია, ისკურჩე და სოხუმი და სხვ., არხონტები განაგებდნენ. აღექსანდრე დიდის გარდაცვალების შემდეგ, კოლხიდა, ენგურის გაღმა-გამოღმა მდებარე, ე. ი. სამეგრელო, იმერეთი, გურია და ლაზისტანი ივერიის სამეფოს ეკუთვნოდა, ხოლო შემდეგ — პონტოს სახელმწიფოს, რომელ-

საც ეჭირა თავის სამხდვრებით სამხრეთის პირი შავის ზღვისა და ჩრდილოეთის ნაწილი მცირე აზიისა.

მე-III საუკუნეში, ქრ. შობ. შ., ისტორიაში პირველად იხსენიება სახელი ლაზებისა, როდესაც იმპერატორმა დიოკლიტიანემ დაიფარა ისინი ჩრდილოეთ ერთა შემოსევისაგან, რომელთაც თანდათან დაიპყრეს პონტოს სამეფო. ლაზების სახელს დროგამოშვებით იხსენიებენ აქა-იქ მე-IV საუკუნემდე, როდესაც პონტოს სამეფო სრულებით მოისპოვებთანგ გორგასლანის შემდეგ ერთი ნაწილი ამ ქვეყნისა და იპყრეს მისმა უმცროსმა შვილებმა, რომელთ შთამომავალნი ბიზანტიის მეფეების უზენაესს მფლობელობის ქვეშ იყვნენ. ჯერ არ არის გამოკვლეული, რა მიზეზით დაერქვათ ლაზები ეგრისის მკვიდრთაცა, იმ ქვეყნის მკვიდრთ, სადაც შესდგასამეფო, რომელიც მდებარეობდა მდ. რიონისა და ქოროხის მიდამოთა შორის, აპშევების, ანუ აპსევეების და მისილიანების ქვეყანამდე, რომლის მცხოვრებნი შავის ზღვის ჩრდილოეთის ნაპირად იყვნენ დაბინადრებულნი. უნდა შევნიშნოთ, რომ ბერძნები გარკვევით ვერ სწერენ ლაზიკის ამბებს; გეოგრაფიულ აღწერაში ხშირად შეცდომებიც შეჰპარვიათ; თვით ქართველები სრულიად არ ჰხმარებენ ლაზიკის სახელწოდებას. მე-VI საუკუნეში ლაზიკის დაპყრობისათვის ცილობა ასტყუა ბერძენთა და სპარსთა შორის და ამ ცილობაში ბევრი სისხლი დაიღვარა. ბერძნებმა მოიწადინეს დაპყრობა ლაზიკისა და ივერიისა, ვიოარცა ქვეყნებისა, რომელთაც მათგან მიიღეს ქრისტიანობა. ბერძნები დიღხანს იბრძოდნენ ამ ქვეყანაში და უნდა სცოდნოდათ აქაურ ადგილების მდებარეობა. მაგრამ ისინი გვარწმუნებენ, რომ ლაზიკა მდებარეობდა ფაზისის ორსავე ნაპირადაო, იმ ფაზისისა, რომელიც მომდინარეობდა სამხრეთით, სახელდობრ სომხეთიდგანაო. რიონს ფაზისად უწოდებენ და დასძენენ, რომ რიონი გამომდინარეობს იმ ხეობიდან, რომელიც ჰყოფს ლაზიკასა და ივერიას. მაშასადამე, ბერძნებს არ სცოდნიათ, რომ რიონი

გამოდის კავკასიის მთებიდან, რომ რიონს ერთვის ყვირილა, ხოლო ყვირილას — ძირულა და ამ უკანასკნელს ჩხერიმელა, რომელიც გამოდის ლიხის მთიდან, და ეს მთა აქ სამხრეთით საზღვრავს იმერეთს. 161 წელს ლაზების მეფე გუბაძე I ძალა-უნებურად უნდა მიჰნდობოდა ბიზანტიის იმპერატორს. მან მიიღო ლეონ I-საგან ინვესტიტურა ანუ ნიშნები სამეფო ღირსებისა. შემდეგ გუბაძე მიემხრო სპარსელებს და იძულებული შეიქმნა გარდაეცა გვირგვინი თავის შვილისათვის.

522 წ. ლაზების მეფემ ცატემ მიიღო ქრისტეანობა და ინვესტიტურა კონსტანტინოპოლში იმპერატორის იუსტინ I-საგან. ამით სპარსელები უკმაყოფილო შეიქმნენ, გაჰგზავნეს 523 წ. ჯარი ეხლანდელ ბორჯომის ხეობით და დაიპყრეს შორაპნისა და სკანდის ციხე.

ცატეს მემკვიდრეთ შეიქმნა შვილი მისი გუბაძე II. ამ მეფემ 528 წ. წაართვა სპარსელებს ლაზიკის ყველა ადგილები, რომელიც მათ ეჭირათ 523 წ. და შეჰკრა მათთან ზავი.

ამასობაში ივერიის მფლობელნი: გურგენ, ზამანარსი და მრავალი სხვა დიდებულნი მიიქცნენ კონსტანტინეპოლს, რითაც დიდად აწყყენეს სპარსთა მეფეს და იქ შეათარეს თავი სპარსელების დევნისაგან, რომელნიც სკდლობდნენ ივერიასა და ლაზიკაში გაევრცელებინათ ცეცხლის თაყვანის მცემლობა.

541 წ. ლაზები აუჯანყდნენ ბერძნებს, რომელთაც ააშენეს ჩრდილოეთ გურიაში ციხე პეტრა, — ამ ციხის მდებარეობა ჯერ კიდევ არ არის გამოარკვეული, — მოუწოდეს სპარსელებს და იმათის შემწეობით მოინდომეს განთავისუფლება ბიზანტიის მხედართმთავრებისაგან, რომელნიც მეტად ავიწროვებდნენ. სასანიდის მეფე ხოსრო ანუ შირვანს ესიამოვნა ეს თხოვნა და გამოჰგზავნა სარდალი ანიაბედი, რომელიც ტაოს მხრიდან შემოვიდა ლაზიკაში და აიღო პეტრა. შემდეგ მებრძოლთ დასდევს პირობა, რომ ოთხის წლის განმ-

ფლობაში აღარ ეომათ; ამ ვადის გასვლამდე გამოგზავნილ იქმნა ლაზიკაში სპარსეთის სარდალი მერმეროი, რომელსაც ჰქონდა მინდობილი მოეკლა მეფე გუბაძე და სპარსელები-სათვის დაემორჩილებინა ეს ქვეყანა. გუბაძე მალე მიუხვდა ამ განზრახვას, უბრძანა დაეწვათ სპარსელთა მიერ ფლოტი-სათვის მომზადებული მასალა და სთხოვა შემწეობა იმპერატორს იუსტინეს, რომელმაც გამოჰგზავნა დაგისტე ჯარით, მაგრამ მან ვერ წაართვა პეტრა სპარსელებს; ლაზებმა მაინც შემუსრეს 14,000 ჯარი მერმეროისა და სულ ამოსწყვიტეს ზოგი ტაშის კარის ხეობაში, ზოგი მდინ. ფაზისის ფონში. ამ სახით, სპარსელნი იძულებულნი შეიქნენ მიეტოვებინათ ლაზიკა 549 წელს.

მერმეროის მოადგილე ხორიანი შემდეგს წელს თავს დაესხა ჩრდილოეთ ლაზიკას, მაგრამ საშინლად დამარცხდა მუხარხის ანუ ვაკის მინდორზე; თითონ ხორიანი ომის ველზედ მოჰკლეს. 551 წ. პეტრაც დაუცალეს ბერძნებს, შემდეგ სასტიკის ომისა. ბოლოს სპარსეთის სარდალმა ნაბედმა დაიჭირა ლაზიკა აფხაზეთის სამზღვრამდე და მერმეროი, რომელიც ამაოდ მოვიდა პეტრას მისაშველებლად, გავიდა რიონს გაღმა და მიაშურა ლაზების დედა ქალაქს არხეოპოლისს, რომელიც ეხლანდელი ნაქალაქევი უნდა იყოს, მდ. აბაშას და ტეხურს შუა. შორაპნის, როდოპოლისის, ანუ ვარდ-ციხის და სკანდის ციხეები თვით ლაზებმა დააქციეს იმ განზრახვით, რომ სპარსელებმა თავი ვერსად შეათარონო.

რიონსა და ტეხურს შორის ბერძნებს გამაგრებული ჰქონდათ ბანაკი, რომელიც უმთავრესი საფუძველი იყო იმათის სამხედრო მოქმედებისათვის და რომელსაც ისინი უწოდებდნენ ინსულს, ეხლანდელი ასულეთი ანუ ისულა ე. ი. კუნძული. მერმეროიმ სრულიად ყურადღება არ მიაქცია იმ გარემოებას, რომ ორსავე სახელმწიფოს ჰქონდა დადებული პირობა არ ეომათ ხუთის წლის განმავლობაში, დაიზამთრა ქუთაისს, მახლობლად ბერძნების ბანაკისა, აიღო რამდენიმე

სიმაგრე, როგორც, მაგალითად, უხიმერიონი, ქუთაისიდგან ჩრდილოეთად მდებარე, ტელეფა და პატარციხე მდ. ქვევრელის პირად. მაგრამ ვერ აიღო ვერც წიფელის ციხე აფხაზეთში და ვერც არხეოპოლისი; მერმე მიჰმართა უნაგერის ციხეს. მისგანვე აშენებულს, მახლობლად ამ ქალაქისა და დაეცა ბერძნების ბანაკს. ამ ლაშქრობაში გახდა ავად და გარდაიცვალა მცხეთას 552 წელს. ლაზთა ერს სძულდა ბერძნები, რადგანაც კუდად ეპყრობოდნენ. მაგრამ მეფე გუბადეს მაინც არ სურდა დაახლოვებოდა სპარსელებს და აცნობა ყოველად იმპერატორს იუსტინიანეს. მან გამოჰგზავნა ლაზიკაში სარდლები: გარეგინ, ბესსა, იუსტინ და სხვანი. ამ სარდლებმა მოუწოდეს გუბადეს, ვითომც სათათბიროდ იმის შესახებ, თუ როგორ ავიღოთ უნაგერაო, — და მოჰკლეს. შემდეგ ამისა ბერძნების ჯარი ძრიელ დამარცხდა სპარსთა სარდლის ნახარაგანის მიერ, რომელიც მოვიდა ციხის მოსაშველებლად. ამასთან ერთად იბრძოდნენ ციხიდგან გამოსული სპარსელებიც. ბერძნები იძულებულნი შეიქმნენ უკან დაეხიათ თავიანთ გამაგრებულ ბანაკში. ლაზები დიდს გაჭირებაში ჩაყარდნენ და არ იცოდნენ, ვის მინდობოდნენ, სპარსელებსა თუ ბერძნებს. დიდებულის პარტაძის რჩევით, გარდასწყვიტეს მივინდოთ ბერძნებსაო. იმპერატორმა იუსტინიანემ აღვიარა ლაზთა მეფედ გუბადის ძმა ცატე, და ბრძანება გასცა დაეტუსალებინათ ის სარდლები, რომელთაც მოაკვლევინეს გუბადე.

552 წლის დამდეგს მისსიმიანები, რომელნიც სცხოვრობდნენ აპსილსა და სვანეთს შუა, ჩამოეცალნენ ბერძნებს და მიემხრნენ სპარსელებს. წინამძღოლი სპარსელებისა, ნახარაგანი, ამაოდ მივიდა იერიშით ბერძნებისაგან გამაგრებულ ინსულზედ და შემდეგ ფაზის ციხეზედ, რომელიც მდებარეობდა პალეოლტომის ტბის პირად მდ. ნადართის დასავლეთს; მან დაიხია უკანვე ივერიაში, რადგან იმედი დაჰკარგა გამარჯვებისა. მაშინ ხოსრო მეფემ, გულ-დაწყვეტილმა ამდენის სისხლის ამაოდ დაღვრით და ფულის დახარჯვით, ასე და

შორებულ ქვეყანაში, მით უმეტეს რომ სპარსელები განდევნილ იყვნენ როდოპოლისიდან და ჩრდილოეთ ლაზიკის მხრიდან, — მოურიგდა იმპერატორს იუსტინიანეს 556 წ., ჯერ შვიდის წლის ვადით, ხოლო შემდეგ ეს ზავი ორმოც და ათის წლის ვადით შეჰკრეს. ამ მორიგებით სვანეთიც განთავისუფლდა, რომელზედაც სპარსებს ხელი აღებინეს. 590 წ. სპარსეთის სარდალმა ბეხრამ ჩუბინმა გაილაშქრა სვანეთზე და დაბრუნდა იქილამ გამარჯვებული, თუმცა დაწვრილებული ამბავი ამ გალაშქრებისა არა ვიცით რა. შემდეგ ამისა სპარსელები აღარ გამოჩნდნენ ლაზიკის მიდამოთა შორის და კმაყოფილდებოდნენ მარტო უზენაესის მფლობელობით ივერიაში. რაც შეეხება ერისთავთ გვაროვნობის გაძლიერებას, უნდა შევნიშნოთ რომ ისინი არიან გადმოსახლებულნი ყაბარდოდგან ქსნისადა არაგვის ხეობაში, იმპერატორის იუსტინიანეს ნებადართვით, — როგორც ზვირ-გარდმოცემით ვიცით — მაშინ, როდესაც ლაზიკაში წარმატებით იბრძოდნენ ბერძნები.

შემდეგ ლაზიკის დაპყრობისა, ბერძნებმა დასვეს იქ თავისი მმართველები, რომელთაგან პირველი იყო საქურისი ეფფროზი, საყვარელი კაცი იმპერატორისა. იუსტინიანემ მოსპო აქ ორ-მეფობა, რომელიც ძველის დროიდგან იყო დამყარებული, მიაღებინა ქრისტეანობა ხალხს, რომელიც მანამდე ხეს სცემდა თაყვანსა, აღაშენა აფხაზეთის უკიდურეს სამზღვარზედ დიდებული ბიჭვინთის ტაძარი, რომელიც დღემდის არსებობს. ზემოხსენებულნი ცნობანი ლაზიკის შესახებ ჩვენ ბიზანტიელების ნაწერებიდან ამოვკრიფეთ. მეორეს მხრით საქართველოს მემატიანე მოგვითხრობს მხოლოდ იმას, რომ მე-IV საუკუნის ნახევარში ვახტანგ გორგასლანმა წაართვა ბერძნებს აფხაზეთი და ჯიქეთი და შემდეგ დაუბრუნა ეს მხარენი იმპერატორს ლევანს, ნაცვლად ტაოსა და კლარჯეთისაო. მან მიიღო აგრედვე ადგილნი, მდებარენი კელასურსა და ენგურს შუა, მზითვად მეუღლისა თვისისა, რომელიც იყო საბერძნეთის მეფის ასული. ეს ადგილები დარჩა მას

აქეთ საქართველოს ხორსროიანთა დინასტიის მეფეთა მფლობელობაში იმპერატორის ირაკლის დრომდის, რომელმაც ისევ ჩამოართვა ამ მეფეებს და დასვა აფხაზეთში თავისი მმართველი. ჩვენამდის დაცულია სია მმართველებისა, რომელნიც ამ დრომდე და შემდეგ მე-VIII საუკუნის გასვლამდის რიგრიგად იყვნენ დანიშნულნი, მაგრამ ჩვენ გვგონია, რომ ეს სია ვერ არის სწორედ შედგენილი და ამიტომ ვერ ვბედავთ მკითხველს წარვუდგინოთ.

მურვან-ყრუმ დაიქირა სამეგრელო და იმერეთი 732 წ. ახლო ხანებში. მეფე მირმა და არჩილმა თავი შეაფარეს აფხაზეთში. მეფე არჩილმა აქ მასპინძლობისა და სამსახურისათვის დააჯილდოვა აფხაზეთის მმართველი ანუ ერისთავი ლევან I მით, რომ აღვიარა დამოუკიდებელ მეფედ, და მიათხოვა თავისი ძმისწული.

ახლა მოვიხსენოთ რამდენისამე სიტყვით აფხაზეთის პირვანდელ მთავართა ბიოგრაფია, რომელიც უფრო დაწვრილებით მოთხრობილი გვქონდა საქართველოს ძველს ისტორიაში.

ლევან I-ის მემკვიდრემა და ძმისწულმა ლევან II-მ გაპყო აფხაზეთი რვა საერისთაოთ: 1) აფხაზეთისა და ჯრქეთისა, 2) ცხომისა და ალანისა, 3) ბედიისა, 4) გურიისა, 5) რაჭისა და ლეჩხუმისა, 6) სვანეთისა, 7) შორაპნისა და არგვეთისა და 8) ქუთაისისა. გარდა პირველის სატახტო ქალაქის ანაკოფიისა, მან დააარსა კიდევ მეორე — ქუთაისი და, საფიქრებელია, მანვე დააარსა აფხაზეთის კათალიკოზობა ბერძნების თანხმობით იგი გარდაიცვალა 806 წ., ხოლო იმეფა ოცი წელი.

ლევანის შვილმა, თევდოსე I-მა შეირთო ქართლის მეფის აშოტ კუროპალატის ქალი. შემდეგ ეომა თავის სიძეს ბაგრატ I და, რა დამარცხდა თურქის ბუღასაგან კვერცხაბში, დაბრუნდა შინ დვალეთით და გარდაიცვალა 845 წ. გიორგი I-მა, თევდოსეს ძმამ, დაიპყრო ივერია, დასვა ჩიხის

ურისთავად ძმისწული თვისი თინენი და გარდაიცვალა 877 წ.

იოანე მამის (გიორგის) მემკვიდრეთ შეიქმნა. მისმა დედამ მისთვის გვირგვინის მოსაპოვებლად მოჰკლა თინენი და განდევნა ზღვის გადაღმა უნცროსი ძმა მისი ბაგრატი. ბაგრატი გადურჩა ზღვის დელვასა და ქარიზხალს და მივიდა კონსტანტინეპოლს. იოანე გარდაიცვალა 879 წ.

შვილი მისი ადარნასე, რომელსაც ჰყავდა ქართლის მეფის გურამ კუროპალატის ასული, შემდგომად რვა წლის მეფობისა, მოკლულ იქმნა ბაგრატისაგან, რომელიც დაბრუნდა კონსტანტინეპოლიდან 887 წ.

ბაგრატი I-მა შეირთო ქვრივი ადარნასესი. შემწეობას აღწევდა თავის ცოლის ძმას ნასრეს, როდესაც ეომებოდა ადარნასეს, ქართლის მეფეს, მაგრამ დამარცხდა. ის გარდაიცვალა 906 წ.

მემკვიდრედ დარჩა შვილი მისი კონსტანტინე, რომელიც ქართლებს მიემხრო და ეომებოდა სომხის მეფეს სუმბათს და კიდევ დაამარცხა. მიეშველა აგრედვე კვირიკეს, კახეთის ქორიკოზს, რომელიც ეომებოდა მუსულმანს აბულკასიმს და პატრიკ ადარნასეს; როცა დაამყარა იგი მფლობელად, კონსტანტინე დაბრუნდა აფხაზეთში და გარდაიცვალა 921 წ.

ბაგრატის სიკვდილს შემდეგ სრულიად აფხაზეთის მფლობელად დარჩა გიორგი II, შვილი კონსტანტინესი, რომელიც წელიწად ნახევარს ეომებოდა თავის ძმას ბაგრატს. იგი იყო ღვთის მოყვარე და ააშენა მრავალი ეკლესია. გიორგიმ მიათხოვა თავისი ქალი გურანდუხტ ქართლის ბატონის შვილს გურგენს, დაიქორა ქართლი, შემდგომ ადარნასე კუროპალატის გარდაცვალებისა, და დასვა იქ თავის მოადგილედ შვილი თვისი კონსტანტინე. კონსტანტინე გადუდგა მამას და აღარ ემორჩილებოდა; მაშინ გიორგიმ გადააყენა მოადგილეობიდან და დაასაჭურისა. შემდგომ ამისა მოწოდებულ

იქმნა კახეთის კარიკოზის კვირიკეს მიერ და მან დაიფლო კახეთიცა. გარდაიცვალა 955 წ.

ლევან III-მ შეიქმნა მემკვიდრედ მამისა გიორგისა, მიათხოვა თავისი ქალი დავითს, ქარიკოზის კვირიკეს შვილს და, იმის გარდაცვალების შემდეგ, გაილაშქრა კვირიკეზე. ამ ლაშქრობაში ავად გახდა და გარდაიცვალა. მან იმეთა მხოლოდ ოთხი წელიწადი, თუ ვერწმუნებით ისტორიკოსს, მაგრამ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ იმეთა 964 წლამდის მაინც, ამიტომ რომ კუმურდოს ტაძრის აშენება დაწყებული იქმნა მეფე ლევანის დროს, სახელდობრ 164 პასექის წელს (994 წ. ქ. შ.), როგორც აზობს ტაძრის წარწერა, რომელიც აქამდე დაცულია. აქ უნდა შევნიშნო, რომ აფხაზეთის გეფეების ქრონოლოგიაში იპოვება შეცდომანი, რომელთა შესწორებაც ეხლა ძრიელ ძნელია მასალების უქონლობის გამო; მაგალითად, განა შესაძლებელია ვირწმუნოთ, რომ მეფე გიორგი II-მ, რომელმაც იმეთა 34 წელი და გარდაიცვალა 955 წ., როცა იქნებოდა ასე 55 წ., მიათხოვა თავისი ქალი გურანდუხტი გურგენს, ბაგრატ სულელის შვილს, რომელმაც დაიწყო მეფობა 958 წ. და გარდაიცვალა 994 წ.—გურგენი შეიქმნა ბაგრატის მემკვიდრედ და თვითონ გარდაიცვალა 1008 წ. არ ვიცი, როდის გარდაიცვალა დედოფალი გურანდუხტი, მაგრამ ვიცი, 979 წ. ბაგრატ, შვილი მისი, ძალიან ყმაწვილი იყო, მაშასადამე გიორგი II-ს ქალს არ შეეძლო გათხოვება იმ დროს, რომელსაც ისტორია გვისახელებს. ჩვენ შევნიშნავთ აგრედვე, რომ აფხაზეთის სამეფო შეიცავდა მე X და XI საუკუნის დამდეგს, არა მარტო ჩრდილოეთ მხარეს შავი ზღვის პირისას, სადაც აგებულნი იყვნენ საოცარნი ნაშთნი ქრისტიანობის ხუროთ-მოძღვრებისა—მდიდარნი საეპისკოპოზო ტაძარნი ბედიისა, მოქვისა და დრანდისა, არამედ მთელს სამეგრელოს, სადაც მარტვილის ეკლესია აშენებულია ბაგრატ III-გან 976 წ.; შეიცავდა აგრედვე იმერეთს, სადაც მეფეებს სატახტო ქალაქი ჰქონდათ.

სადაც ააშენეს სავანის ეკლესია 981 წ., ქუთაისის დიდებულ-
ლი ტაძარი 1003 წ., ნიკორწმინდის მონასტერი რაჭაში, კაცხი-
სა — არგვეთში და სხვანი. აფხაზეთი შეიცავდა კიდევ ჩრდილო
ქართლს, სადაც აშენებულა წვიმოეთის ეკლესია 1002 წ.
და მრავალნი სხვანი; დასასრულ, აფხაზეთის სამეფოს საზღვა-
რთა შორის იყო სამცხეს მხარე, როგორც სჩანს კუმურდოს
დიდებულ ეკლესიის ნაშთისაგან, აგრედვე წყაროსთავისა,
ზედა-თმოგვისა და სხვა ეკლესიების წარწერათაგან; მაშასადამე,
უფლება გვაქვს ვსთქვათ, რომ მაშინდელი აფხაზეთი დუღდა
და გადმოდიოდა მცხოვრებლებით, სახელ განთქმული იყო
ქრისტიანობით, სიმდიდრით და განათლებით.

შემდეგ ლევანისა მეფედ დაჯდა ძმა მისი დიმიტრი. აფ-
ხაზნი ამაოდ სცდილობდნენ მის გადაგდებას და მიენდვნენ
იმის ძმას თევდოსეს, რომელიც დაიბარეს კონსტანტინე-
პოლიდან.

შემდეგ დიმიტრის სიკვდილისა 979 წ. გამეფდა მისი ძმა
თევდოსე, ძმის მიერ ლალატით დაბრმავებული. ეს მეფე
არ უყვარდა ერს, რომელმაც სასაცილოდ დაარქვა „ჩალა-
შეფე“. 985 წ. დასვეს მის მაგიერ ბაგრატე, გურგენის და
გურანდუხტის შვილი. სავანის ეკლესიის კარებზე დღესაც
არის წარწერა, გამოქანდაკებული 981 წ., რომელიც ამტკი-
ცებს, რომ ბაგრატე კუროპალატი მაშინაც ცნობილი ყო-
ფილა აფხაზეთის მფლობელად, თუმცა მეფის სახელი ერქვა
მის ძმას. ეს ბაგრატე III ერმა ამოირჩია პირველ მეფედ აფ-
ხაზეთ-ქართლისა და იმის სკიპტრას ქვეშ იყო შეერთებული
მთელი საქართველო და ხანდისხან ნაწილი ჩრდილო სომხე-
თისა და სპარსეთისა, სანამ 1259 წ. მოჰხდებოდა სამეფოს
დანაწილება.

ქართლის ისტორიიდან სჩანს, რომ რუსუდანის შვილი
დავით I, ნარინი, იმერეთის მეფე, განუდგა მონგოლებს 1259
წელს და გამეფდა ქუთაისში. ლიხის მთებით, — რომელიც
ჩრდილოეთით სამხრეთისკენ მიიმართება ქართლის მინდვრის

საზღვარზე, — განიყოფებოდა ნარინისა და დავით, გიორგი-
ლაშას შვილის, სამეფოები. იმ მხარეს, რომელიც მდებარეობდა
ლიხის მთის იქით ტფილისისაკენ, უწოდებდნენ აშქრს,
ხოლო იმ მხარეს, რომელიც მდებარეობდა ლიხის მთე-
ბიდგან დასავლეთისკენ — იშქრს. აქედგან წარმოსდგა სახელ-
წოდება იმერეთი, სადაც მეფობდა დავით ნარინი და მისი
შთამომავლობა. აქედან დაწყებული განვლო 72 წელმა, რო-
დესაც გიორგი ბრწყინვალემ ხელ-ახლავ დაიმორჩილა იმე-
რეთი. დავითი გარდაიცვალა 1297 წ.

დავითის შემდეგ მისი შვილი კონსტანტინე გამეფდა.
მას არ დაემორჩილა ძმა მისი მიქელი და დაიპყრო რაჭისა-
და ლეჩხუმის მხარე. ამის შემხედვებმა დადიანმა გიორგი I-მა
დაიპყრო ცხომის საერისთაო ანაკოფიამდე და მთელი ოდი-
შის მაზრა; შარვაშიძემ დაიფლო აფხაზეთი, გურია ემორჩი-
ლებოდა ვილაც ერისთავს და სვანეთიც გადაუდგა იმერეთს.

საქართველოს მატთანედანა სჩანს, რომ დადიანის თანამდე-
ბობა იხსენება ივერიაში მე-XI საუკუნის დამდეგიდან. სიტყვა
დადიანი სწარმოებს სპარსულ სიტყვიდან დად და სომხურიდან
დათავო — მსაჯული. მატთანე იხსენიებს ზოგიერთს დადიანს,
სანამ დადიანობა მემკვიდრეობით არ გადადიოდა ერთ გვარ-
ში, თამარ მეფის დროს, როდესაც ერთი ვინმე ვარდანი მო-
ხსენებულია თავის შვილებით, შვილის-შვილებით და შთამო-
ვებით ძველს ხატზე ხოპის მონასტერში. ვარდან იყო მსახურთ-
უხუცესი მეფისა; მისი შვილის-შვილი ბედიანი იყო მანდა-
ტურთ-უხუცესი, ე. ი. მეფის ადიუტანტების უფროსი და
დაესახლა ცხომში რუსუდანის მეფობის დროს. ამ ჟამსვე ერ-
თი ვინმე, სახელად კოტნე, რომლისაც გვარი არ არის ცნო-
ბილი, დადიანობდა. შემოხსენებულმა გიორგი I-მა, ვგონებ,
ბედიანის შვილმა, დამკვიდრა თავისთვის სამეგრელო და
მთელი შავი-ზღვის პირი, თუმცა რაოდენადმე იმერეთის მეფის
ფეოდალურ დამოკიდებულებაში იყო, რადგან მეფე უფრო
ძლიერი იყო იმაზედ, და ეკუთვნოდა მეფის შთამომავლობას.

შარვაშიძე, ე. ი. შვილი შირვან შაჰისა, ქართულად შარვაშა, იყო შთამომავალი ბენიშედადის ოჯახისა, რომელიც ჰფლობდა ოდესმე შირვანს და რომლის უმცროსი შტოც კი ანში ბატონობდა. ერთი ანელი მთავართაგანი, რომელიც ერგო ტყვედ მეფე დავით აღმაშენებელს, 1122 წ. წამოყვანილი იყო აფხაზეთში და იქიდან აღარ დაბრუნებულა თავის მამის მამულში.

მესამე სამთავროს შთამომავლობა, გურიელებისა, მოხსენებულია ისტორიაში რუსუდანის მეფობის დროს, თუმცა იმ გურიელის სახელი კი არ არის მოყვანილი. შემდეგ მემატრიანე მოგვითხრობს, რომ 1330 წ. სვანები აჯანყდნენ წინააღმდეგ მეფე გიორგი ბრწყინვალისა და გადასწვეს ქუთაისიო. მეფემ გამოჰგზავნა იმათ წინააღმდეგ დადიანი და გურიელი და გადააყენა სვანეთის ერისთავი ვარდანძე, რომელიც დაჰნიშნა გურიის ერისთავად; სვანეთის ერისთავად დაინიშნა ერთი ვინმე გელოვანი. ამ ვარდანძეებიდგან, რომელნიც შეიქმნენ შთამომავლობით მფლობელნი გურიისა, წარმოსდგნენ ის გურიელნი, რომელნიც არიან მოხსენებულნი, თუმცა დაუსახელებლად, საქართველოსა და ევროპის სხვა და სხვა მატრიანეში მე-XIV საუკუნეს. შემდეგში მოვიყვანთ პირველის გურიელის გარდაცვალების წელსა, რომლის სახელიც არის მოხსენებული გურიის ისტორიაში.

გელოვანის გვარი დარჩა უპირველეს გვარად სვანეთში, მაგრამ ამ გვარს არავითარი ისტორია არა აქვს.

ეს ზემოხსენებულნი მთავარნი, რომელნიც თანდათან გაძლიერდნენ, ბოლოს იმერეთის მეფის კონსტანტინესაგან დამოუკიდებელ მმართველებად შეიქმნენ. გიორგი I დადიანს, რომელიც გარდაიცვალა 1323 წ., — დარჩა მემკვიდრედ შვილი მამია I.

შემდეგ კონსტანტინეს გარდაცვალებისა, 1327 წ., ძმამისი მიქელ ამაოდ სცდილობდა ძველებურად დაემორჩილებინა ზემოხსენებული ერისთავები. მან მხოლოდ ის მოახერხა,

რომ დაითანხმა ემსახურნა ისინი ლაშქრობის დროს იმერეთის მეფისათვის. გარდაიცვალა 1329 წ. ამას შემდეგ საქმეები თანდათან უფრო აიწეწა.

მიქელის შვილი იყო ბაგრატ I, რომელსაც უმცროსს უწოდებდნენ, რადგან ქართლში მეფობდა მეორე ბაგრატი, წოდებული უფროსად. ამ ბაგრატ I-ს არ სცნობდნენ მეფედ, დიდებულნი მისის მცირე-წლოვანებით სარგებლობდნენ და იკლებდნენ მხარეს. ეს რომ მეფე გიორგი ბრწყინვალემ შეიტყო, შეთანხმდა იმერლებთან, დაიმორჩილა მთელი იმერთი, რომელიც 1330 წლ. განმავლობაში, — ე. ი. სანამ საქართველო განიყოფებოდა სამ ნაწილად, — დარჩა ქართლის მეფის მფლობელობის ქვეშ. მხოლოდ დავით ნარინის შთამომავლობა ირიცხებოდა ერისთავად და იღებდა ინვესტიტურას ქართლის მეფეთაგან. ამ გვარ დამოკიდებულებაში იყო ბაგრატიც, რომელმაც შეირთო, საქართველოს მეფის დავითის ნება-რთვით, ელენე, ყვარყვარე ათაბაგის ქალი, 1355 წ.

გიორგი ბრწყინვალეს ნება-რთვით დადგენილ იქმნა დადიანად გიორგი II 1345 წ. შემდეგ იმის მაშის მამიას გარდაცვალებისა. თითონ გიორგი II მოკვდა 1384 წ. და მეფე ბაგრატი უფროსმა დადიანად დააყენა შვილი მისი ვამიყ I.

უმცროსი ბაგრატი გარდაიცვალა 1372 წ. და, ქართლის მეფის ბაგრატის ბრძანებით, ერისთავობა მიეცა მის შვილს ალექსანდრეს.

ალექსანდრე პირველმა ისარგებლა ქართლის სამეფოს შესუსტებით, რადგან თვით ბაგრატი უფროსი ტყვედ იყო წაყვანილი ლანგ-თემურის მიერ და არც შვილი მისი გიორგი იყო მაშინ იმერეთში. ალექსანდრე არამც თუ აღარ ემორჩილებოდა ქართლის მეფეს, არამედ მან დაიფლო მთელი იმერეთი და გამოაცხადა თავისი თავი მეფედ. ეკურთხა სამეფო გვირგვინით გელათში და ურჩევდა აგრედვე დადიანს, გურიელს, შარვაშიძეს და სვანეთის ერისთავებს, რომ ისინიც გადგომოდნენ ქართლის მეფეს, მაგრამ იმის შიშით, რომ ქუ-

თაისის ციხეში იდგა ქართლის ჯარი, ვერ მიემხრნენ ალექსანდრეს. ალექსანდრემ მაინც დაიჭირა იმერეთში რამდენიმე ციხე და განამტკიცა თვისი უფლება. გარდაიცვალა 1389 წ.

ალექსანდრეს შემდეგ გამეჟდა ძმა მისი გიორგი I; ეს მეფე გაძლიერდა რამდენისაჲე ციხის აღებით, — რომელიც ეჭირათ ქართლებს, — და ცდილობდა დაემორჩილებინა უმთავრესნი დიდებულნი. დაუკითხავად ქართლის კათალიკოზისა, მან დაჰნიშნა 1390 წ. აფხაზეთის კათალიკოზად ვინმე არსენი. რადგანაც დადიანი არ ემორჩილებოდა გიორგი მეფეს, მან ომი გამოუცხადა დადიანს. ვამიყმა თავის მეგრელებით ძლიერ დაამარცხა იმერეთის მეფე, რომელიც მოკლულ იქმნა ომის ველზე. დადიანის მოწოდებით საქართველოს მეფემ დაიჭირა იმერეთი. გიორგის ძმამ და ძმისწულმა თავი შეაფარეს ბასიანის მხარეს და დარჩნენ იქ ოთხს წელიწადს.

1396 წ. იმერლები ქართლის ჯართან ერთად შეებრძოლნენ ლანგ-თემურს, მაგრამ დამარცხდნენ. — ვამეყ დადიანმა გაილაშქრა ჯიქებისა და ალანების ქვეყნებში და გაიმარჯვა. ამ ლაშქრობის შესახებ დაცულია წარწერა ხოპის მონასტრის ეკვდერის ქვაზე, რომლის ქვეშ დაუმარხავს თავისი მშობლები და თავისი და მარები ვამეყ დადიანს. ამ გალაშქრების შემდეგ მას მრავალი განძი და ნადავლი წამოუღია. იგი გარდაიცვალა იმავე წელს და გარდასცა დადიანობა თავის შვილს მამია II ს

კონსტანტინე II-ს ძმამ და იმერეთის მეფის მემკვიდრემ გიორგიმ დაიპყრა მთელი იმერეთი, ისე, რომ ქართლებს წინააღმდეგობა არ აღმოუჩენიათ, რადგანაც ისინი ლანგ-თემურს ეომებოდნენ. კონსტანტინე მეგრელებმა 1401 წელს მოჰკლეს ჩალოდანს ანუ ჩალიანში, რომლის მდებარეობა არ არის ჯერ გამორკვეული. ჩვენ არ ვიცით არც ის, თუ რისთვის მოჰკლეს კონსტანტინე. მას ვაყი არ დარჩენია.

კონსტანტინეს მემკვიდრედ შეიქმნა დიმიტრი, ალექსანდრე I-ს შვილი. იმის მცირე-წლოვანობით და სისუსტით

ისარგებლა გიორგიმ, ქართლის მეფემ, შემოვიდა იმერეთში დადიანის და იმერლების შემწეობით, შეიპყრა დიმიტრი, გაჰგზავნა იგი სომხეთში და დაიპყრა იმერეთი. გიორგის მემკვიდრემ, კონსტანტინემ, აღარ გამოუშვა ის, მაგრამ ალექსანდრე გაიტაცა დიმიტრის დის თამარის მშვენიერებამ, შეირთო იგი ცოლად და დაუბრუნა თავის ცოლის ძმას იმერეთი, როგორც საერისთაო.

მამია დადიანს, რომელიც მოკლულ იქმნა ომში აბხაზებთან 1414 წ., დარჩა მემკვიდრედ შვილი ლიპარიტ I.

შემდეგ დიმიტრის გარდაცვალებისა, მისმა შვილმა, ბაგრატ II-მ, მიიღო ინვესტიტურა ქართლის მეფის გიორგისაგან. ყვარყვარე ათაბეგმა შეაგონა ბაგრატი და მან აღუთქვა მიენიჭებინა სრული დამოუკიდებლობა სამეგრელოსა, გურიისა, აფხაზეთისა და სვანეთის ერისთავებისათვის, რითაც მიიმხრო ისინი ბრძოლაში, რომელიც მან განიჭაბა. ის წინააღმდეგ ქართლის მეფეს, გაჰყარა ყველა ციხის უფროსები, რომელნიც იყვნენ დაუცნებულნი იმერეთის სიმაგრეებში მეფე გიორგისაგან, რომელმაც შეჰკრიბა თავისი ჯარი და შევიდა იმერეთში. ბაგრატმა აღარ მოუცადა ათაბეგს, რომელიც უნდა მიჰშველებოდა თავის ჯარით, ეომა გიორგის ჩიხორში და დაამარცხა, რის შემდეგაც გიორგი გაიქცა ქართლს 1462 წ.

გამარჯვებულნი ბაგრატი ეკურთხა სამეფო გვირგვინით ქუთაისში, ყველა თავის მოკავშირეთა თანხმობით, რომელნიც დასაჯიდდოდნენ მათის სამსახურისა, აღიარებულ იყვნენ დამოუკიდებელ მფლობელებად. მათ დაედოთ მხოლოდ ერთი ვალდებულება, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში უნდა აღესრულებინათ სამხედრო სამსახური, ჯარით შესწოდენ მეფეს და უნდა ყოფილიყვნენ იმერეთის მეფის უზენაესს მფლობელობის ქვეშ. ამას შემდეგ იმერეთის მფლობელნი იწოდებოდნენ მეფეებად. სამეგრელო დარჩა დადიანებს, გურია — ვარდან-ნიძეებს, აფხაზეთი და ჯიქეთი — შარვაშიძეებს და სვანეთი — გელოვანებს.

ყვარყვარე ათაბეგის ორქოთა მოქმედებამ ამ განხეთქილების დროს განარისხა მეფე გიორგი, რომელმაც ძალით გააგდო ის სამცხიდან და აიძულა გაქცეულიყო იმერეთში. ცოტა ხნის შემდეგ, როდესაც დარვიშ გილიაჯი დაეცა ქართლს, ბაგრატი შეეწია ათაბეგს და მან ისევ დაიფლო საათაბაგო. ყვარყვარემ დაამარცხა მეფე გიორგი 1465 წ., წაიყვანა ტყვედ და აღარ გამოუშვია, სანამ ბაგრატი არ ისარგებლა ამ ხელშემწყობ გარემოებით და არ დაიმორჩილა მთელი ჩრდილოეთი ნაწილი ქართლისა. ბაგრატი ისე მოქმედებდა, თითქო კახეთის დაპრობაც განიძრახაო. 1466 წ., როცა მან შეიტყო განთავისუფლება გიორგი მეფისა, დაბრუნდა შინ.

რადგანაც კონსტანტინე, გიორგის მემკვიდრე, დარაჯობდა იმერეთიდან ლიხის მთის გასავალ ადგილებს, ბაგრატი შეჰკრიბა დიდი ჯარი, შევარდა უეცრად შუა ქართლში; დაიჭირა იგი და აგრედვე სხვა ადგილებიც, რომელიც მდებარეობდა სამხრეთ ნაპირად და იძულებულ ჰყო მეფე გიორგი თავი შეეთარა ტფილისში და დაკმაყოფილებულიყო სომხებით. თითონ კი ჰფლობდა თავის ნებაზე ქართლს 7 წლის განმავლობაში და ამ დროს სიგელებიც მრავალი გამოსცა. ამასთანავე იგი აქეზებდა და ურჩევდა კახეთის მფლობელს, რომ დაებრუნებინა უკანვე კახეთის ის ადგილები, რომელიც წაართვა მეფე კონსტანტინემ. ერთის სიტყვით, ოცნებობდა დაეარსებინა ერთ-მეფობა საქართველოში.

ლიპარიტ დადიანის მემკვიდრედ შეიქმნა 1470 წ. შვილიშისი შამან-დავლე, რომელიც 1474 წ. გარდაიცვალა. იმის მემკვიდრედ შეიქმნა ბიძა მისი ვამეყ II, რომელიც გულგრილად ვერ იტანდა ბაგრატის თანდათანს გაძლიერებას. აფხაზეთის და გურიის შემწეობით ხშირად დაეცემოდა ხოლმე იმერეთს, სძარცვავდა და იფლობდა სხვა და სხვა მხარეებს. ამის გამო ბაგრატი საჩქაროდ გამობრუნდა თავის ჯარით, რომელშიაც ქართლის ჯარიც ერიო. ვამეყი დაამარცხებულ იქმნა 1477 წ., სამეგრელო ააოხრეს და ციხეებიც იმერლებმა დაი-

პყრეს; მაშინ ვამეყი უნდა დამორჩილებიყო და ეთხოვნა მეფისათვის შეწყნარება. მეფემ დაუბრუნა საფლობელო და დასტოვა აღრინდელ მდგომარეობაში.

შემდეგ ამისა ბაგრატი დაეცა ხელ-ახლად ქართლის მახრებს, საშინლად ააოხრა და მეფე კონსტანტინეს გადააგდებდა ტახტიდამ, თუ რომ უზუნ-ასანი არ შემოსულიყო ქართლში. ბაგრატი აღარ შეებრძოლა უზუნ-ასანს მას შემდეგ, როცა კონსტანტინე დაემორჩილა ამ უკანასკნელს. შემდეგ ბაგრატი გადავიდა რაქაში და იქ გარდაიცვალა 1478 წ.

ჩვენ მოვიხსენეთ ზემოდ, რომ მეფე გიორგი I-მა დააწესა აფხაზეთის კათალიკოზობაო, მაგრამ ისტორიაში არაფერი არ არის მოხსენებული არც არსენის გარდაცვალებაზე, რომელიც ვითომ კათალიკოზად აკურთხეს და არც მის მოადგილეებზე. რადგან ასის წლის განმავლობაში იმერეთის მეფეები სუსტნი იყვნენ, აღბად იმიტომ არ ჰქონდათ შეძლება ეზრუნათ საეკლესიო იერარქიის დაწესებისათვის. ახლად დამკვიდრებულმა იმერეთის მეფემ, ბაგრატმა, 1472 წ. თავის სიკვდილის რამდენისამე წლის წინად დასვა აფხაზეთის კათალიკოზის ტახტზე აღრე ნამყოფი არხიეპისკოპოზად ცაიშისა და ბედლისა იოაკიმე, რომელიც აკურთხა ანტიოქიის პატრიარქმა იხილმა. ჩვენამდის დაცულია ოფიციალური სიგელი, ამ შესამჩნევ გარემოებით გამოწვეული. ამ სიგელით და ისტორიის ნაშთების საშუალებით შესაძლებელია შედგენა კათალიკოზების განუწყვეტელ სიისა აფხაზეთში მე-XVIII საუკ. დამლევამდე, როდესაც ამ კათალიკოზების კათედრა მოისპო.

როცა ალექსანდრე II, ბაგრატის შვილი, გამეფდა, მოიწოდა დაგვირგვინების დროს ოთხივე მთავარი, რომელნიც იყვნენ მის ხელ ქვეით. დადიანმა და სხვებმაც არ მიიღეს მიპატიჟება. როგორც კი შეიტყო მეფე კონსტანტინემ, შემოვიდა იმერეთს 1479 წ. მას ეწეოდნენ იმერლები და დადიანიც, რომელსაც სურდა მაგიერი გადაეხადა აღრინდელ შეურაცხყოფისათვის. დადიანმა გადასცა კონსტანტინეს ქუ-

თაისის ციხე. ალექსანდრემ შეათარა თავი უშიშარ ადგილს. — სამის წლის შემდეგ ვაშეყის მემკვიდრეთ შეიქმნა მისი ძმის... წული ლიპარიტ II, შამან დაელეს შვილი. 1480 წ. გარდაიცვალა პირველი ისტორიში მოხსენებული გურიელი კახაბერი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა ანნა. ერთს ხატზე, რომელიც არის შემოქმედის მონასტერში, იმას უწოდებენ ერისთავთ-ერისთავად, „ერისთავად სვანეთისა“. ამითი მტკიცდება სი-მართლე ზემოხსენებულ მოთხრობისა, რომ ვარდანიძეების გვარი გადმოსულია სვანეთიდან გურიაში.

როგორც კი მეფე კონსტანტინე დამარცხდა ათაბეგისა-გან, ალექსანდრე შემოვიდა მაშინვე ქუთაისში, რაჭველების და ლეჩხუმელების შემწეობით, და მეფედ ეკურთხა 1787 წ. ხელ-ახლად მოწოდებული დადიანისაგან კონსტანტინე მეორედ შემოვიდა იმერეთში და აიძულა ალექსანდრე დაეცალა ქუ-თაისი. მას ჰქონდა გარდაწყვეტილი აღარ გასულიყო ქუთაი-სიდან, სანამ არ მოსპობდა ალექსანდრეს მეფობას და კიდევაც აღასრულებდა ამ განზრახვას, რომ ასან-ბეგი, სპარსეთის შაჰის იაყუბის მიერ წარმოვლენილი, არ შემოდგომოდა ასაღებად ტფილისს. ამის გამო კონსტანტინე იძულებული შეიქმნა დაბ-რუნებულიყო ქართლში. ალექსანდრემ ისარგებლა მისის წა-სვლით, ლიფლო ქუთაისი და მთელი იმერეთი, მოურიგდა დადიანს და გურიელს და დაიმორჩილა აფხაზეთი და სვანეთი.

შემდგომ ამისა ალექსანდრე დაუახლოვდა კონსტანტი-ნეს და სცდილობდა წესიერებაში მოეყვანა, როგორც მთელი სამეფო, აგრეთვე სახელმწიფო საქმეები. მან დაამცირა თავი-სი მტრები, ქვეყნის მართვა მიანდო კეთილ-საიმედო კაცებს და მოსთხოვა დადიანს და გურიელს, რომ დაწესებული, როგორც სამხედრო, აგრეთვე ნადირობის სამსახური, მტკი-ცედ აღესრულებინათ. შემდეგ კონსტანტინეს გარდაცვალე-ბისა, შეესია ქართლს, დაჰქირა ქ. გორი ისე მალე, რომ მეფე დავითმა წინააღმდეგობაც ვერ გაუწია, მაგრამ იძულე-ბული იყო მალე დაბრუნებულიყო, რადგანაც ჯიქები დაეც-

ნენ იმერეთს. ჯიქებმა უომოდ დაიხიეს უკან. შემდეგ ამისა მეფე ავად გახდა და გარდაიცვალა 1510 წ. ამავე წელს გარდაიცვალა აგრედვე დედოფალი თამარი, რომელიც დაიმარხა მასთან ერთად გელათის მონასტერში.

ბაგრატ III, ალექსანდრეს შვილი, 15 წლისა იყო, როდესაც აღიარებულ იქმნა მეფედ ყველა იმერთა და მთავართაგან. მისის მეფობის მეორე წელს თათრის ჯარმა დაიჭირა მთელი სამცხის მხარე და აიძულა ათაბეგი დაჰმორჩილებოდა მას. ათაბეგის შემწეობით ეს ჯარი შემოვიდა იმერეთში ფერსათის მთით და აიკლო მთელი ქვეყანა ცეცხლითა და მანვილითა. რადგან მეფემ ვერ შესძლო მათი შებრძოლება, შეაფარა თავი ციხე-სიმაგრეში, სადაც ხალხიც შეიყვანა. თათრებმა გაძარცვეს მთელი მხარე, დააცარიელეს ქუთაისი და გელათი და დაბრუნდნენ. მაშინ ბაგრატი გამოვიდა თავის საფრიდან და სცდილობდა შეემსუბუქებინა ხალხისათვის ეს საშინელი აოხრება.

იმავე წელს გარდაიცვალნენ: ლიპარიტ დადიანი, რომლის მემკვიდრედ დარჩა, მეფის თანხმობით, ნათესავი მისი მამია III,—და გიორგი გურიელი, რომლის მემკვიდრედ მეფემ იცნა შვილი მისი, მამია IV.

ვახტანგი, უმცროსი ძმა მეფე ბაგრატისა, რომელიც ემდუროდა მას რაღაც მიზეზისა გამო, გაიქცა ქართლში დიდის ამალით, რომელიც შესდგებოდა თავადთა და აზნაურთაგან. მეფე გამოეკიდა და დაეწია მოხისს, სადაც სასტიკი ომი გაიმართა. მეფემ გაიმარჯვა და თან წამოიყვანა ძმა იმერეთში.

შემდეგ ამისა მამია გურიელი გაემგზავრა ქართლში შესარიგებლად მეფე დავითისა და იმის სიძის ლევანს, კახეთის მთავრისა, და როდესაც დავითმა უარი განაცხადა, მოჰხდა ომი მოხისში, სადაც დავითი დამარცხდა და დასთანხმდა შეპრიგებოდა ლევანს.

სულთან სულეიმან მეორის დროს მეფე ბაგრატმა ქართლისა და კახეთის მეფეებთან ერთად შონაწილეობა მიიღეს

იერუსალიმს გალაშქრებაში, რომელიც მოხსენებულია ქართლის ისტორიაში¹⁾).

შემდეგ ქუთაისის ეპისკოპოსის გერასიმეს გარდაცვალებისა 1529 წ., რომლის ნაცვლად დადგა ძმისწული მისი სიმონ, მეფე ბაგრატმა დააწესა იმერეთში კიდევ ორი საეპისკოპოსო ქუთაისის გარდა. გელათის პირველ ეპისკოპოსად მან დაჭინა მელქისედეკ საყვარელიძე. დიდებული წინამძღვარი გელათისა ილარიონი გარდაიცვალა ათის წლის წინად ამ ამბავამდე, მაგრამ არ ვიცით, ვინ დაჭინა მის ადგილზე, მანამ აქ ეპისკოპოსობა დაწესდებოდა. მეორე ეპისკოპოსათ ხონში დააყენეს მცხეთიძე, რომელიც იყო ნაკურთხი კათალიკოზის მალაქია აბაშიძის ძიერ ბიჭვინტის ტაძარში ერთად შემოხსენებულ მელქისედეკთან. ჯერ არ არის კიდევ გამოკვლეული, როდის დაარსდა იმერეთში მეორე საკათედრო ეპისკოპოსობა ნიკორწმინდისა და მეხუთე—ლეჩხუმში. ერთი უცნობი მემატიანე მოგვითხრობს, ვითომც რამდენისამე ხნის შემდეგ ბაგრატს დაუთმეს მთელი ნაწილი ქართლისა, დასავლეთისკენ იმ მდინარისა, რომელიც ჩამოდის არაღეთის ძირში. ამ ადგილებს შეადგენდა: სურამი და ახალდაბა, ისტორიკოსი არ იხსენიებს, რა მიზეზით მოჰხდა ამ ადგილების დათმობა.

ჯიქნი, რომელნიც სცხოვრობდნენ შავი-ზღვის პირად გაგრამდე, ხშირად თავს ესხმოდნენ სამეგრელოს და გურიას. იმათ დასასჯელად მამია დადიანი და მამია გურიელი მივიდნენ ჯიქეთში ზღვით. ჯიქები დახედნენ მათ და ომში დადიანი მოჰკლეს, ხოლო გურიელი ტყვედ წაიყვანეს; დავლა დარჩა მტერს. 1532 წ. ლევან I აღვიარებულ იქმნა დადიანად. გურიელი, რომელიც მისმა შვილმა ტყვეობიდან გამოისყიდა, გარდაიცვალა 1534 წ. და როსტომ დარჩა მის მემკვიდრეთ. ერთ-მეფობის დროს რაჭის მახრა ირიცხებოდა მეფის

1) როგორც ანაქრონიზმი.

სრულს დამოკიდებულებაში. თამარის, გიორგი ლაშასა და რუაუდანის დროს აქ იყვნენ ძლიერნი ერისთავნი, მაგრამ, რაქდენადაც ვიცით, იმათ არ ჰქონდათ უფლება საერისთაოს მემკვიდრეობით გადაცემისა. რაქა რაოდენადმე ეკუთვნოდა არგეთისა და ქუთაისის მზრებს. ეხლა კი მეფე ბაგრატმა განიზრახა რაქაში დაეწესებინა ერისთაობა, რომელიც მამისაგან შვილზე მემკვიდრეობით გადადიოდა, და უწყალობა შოშიტა ჩხეიძეს რამდენიმე სამეფო სოფელი, ციხე, მინდორი და დაქნიშნა ის რაქის ერისთავად. ჩვენის აზრით. ამავე დროს უნდა დაარსებულიყო ნიკორწმინდის საეპისკოპოზო.

ამას შემდეგ ბაგრატმა შეიტყო, რომ სამცხის მხარე აეკლო სპარსეთის სარდალს დევალს; თან გაიხსენა, რომ ოცის წლის წინად ათაბეგმა მზე-ქაბუკმა შემოიყვანა იმერეთში ოსმალოს ჯარი. ამიტომ შეჰკრიბა სამეგრელოსა და გურიის ჯარი და დაეცა სამცხეს, ეომა ყვარყვარე ათაბეგს სოფელს მურჯახედში 1534 წ. ათაბეგი დამარცხდა და ის ტყვეთ წაიყვანა გურიის მთავრის მეღვინეთუხუცესმა ისაკ არტულაძემ, რომელმაც გარდასცა ბაგრატს. ბაგრატმა დაიჭირა მთელი სამცხე და გარდასცა გურიელს როსტომს აქარის და ჭანეთის მხარე, რომელნიც მას წაართვა ათაბეგმა შემდეგ ოსმალების ლაშქარ ბისა.

შაჰ-თამაზის პირველსავე ომის დროს მეფე ლუარსაბთან, როდესაც სპარსებმა სომხეთი დაიჭირეს, ბაგრატი გამოეცხადა შაჰს ყარაბაღში 1538 წ. და სთხოვა შემწეობა და თავის მხრით აღუთქვა მთელის საქართველოს დაპყრობა. შაჰმა მოწვალედ მიიღო და დაასაჩუქრა იმ სიმარდისათვის, რომელითაც შვილდ-ისარს ჰხმარობდა, მაგრამ, რადგანაც სხვა საქმეში იყო გართული, იმის წინადადება უარ-ჰყო. სპარსეთის ისტორიკოსი ისკანდერ მუნჯი ამბობს, რომ შეყრა მეფისა და შაჰისა მეორედ შაჰის საქართველოში შემოსვლის დროს მოჰხდა 1546 წელსაო.

ათაბეგ ქაიხოსროს შვილი მიენდო ოსმალთა, რომელთაც მისცეს მაშველი ჯარი დიდ-ძალის არტილერიითურთ, მუსტაფა-ფაშას სარდლობით. ბაგრატმა დაუყოვნებლივ მიჰმართა დადიანსა და გურიელსა და სთხოვა შემწეობა, მაგრამ სხვა და სხვა მიზეზებისა გამო უარი შემოუთვალეს. მაშინ ბაგრატმა შეჰკრიბა იმერლები, დაეცა და დაამარცხა ოსმალთს ჯარი ტაოს მხარეში. ამ ომში მუსტაფა-ფაშა მოჰკლეს, მრავალი ოსმალი ამოსწყვიტეს, გადარჩა მხოლოდ ის, ვინც გაქცევა მოასწრო. დიდი დაგლა და ზარბაზნები დარჩათ იმერლებს 1541 წ. მაგრამ ამითი საქმე არ გათავებულა. გაბრაზებულმა ხონთქარმა უბრძანა არზრუძის და დიარბეკირის ფაშებს შეეკრიბათ ყველა თავისი ჯარი და თავს დასხმოდნენ ბაგრატს. რაკი დადიანმა ბაგრატს შემწეობაზე უარი შემოუთვალა, ბაგრატმა მიჰმართა თავის სიძეს, მეფე ლუარსაბს, და ქართლის ჯარით შევიდა ბასიანის მაზრაში, სადაც ოსმალები დაბანაკებული იყვნენ. ბრძოლა 1545 წ. მოჰხდა სოხოსტანში, რომლის მდებარეობა ჯერ არ არის გამორკვეული. ახლა კი ბედმა უღალატა ქართველებსა, იმიტომ რომ მესხნი არ ემორჩილებოდნენ მეფეს და ომის დროს ცილობა დაიწყეს. ლალატიც კი იქმნა შემჩნეული. აქ მოიკლა ქაიხოსრო გურიელის შვილი და მასთან მრავალი ქართველი. ბაგრატმა შეათარა თავი ქუთაისში. შემდეგ წელს მან წამოიღო აწყურის ღვთის-მშობლის ხატი და დაასვენა ციხე-ჯვარში, შევიდა სამცხეში, მაგრამ ციხეები ვეღარ წაართვა ოსმალებს. მიუხედავად ამისა ბაგრატმა განიზრახა შემოერთება დადიანისა და გურიელის სამთავროებისა. ამ აზრის აღსასრულებლად მიიწვია დადიანი, ვითომც სანადიროდ, ხონის ტყეში, და შეიპყრა 1545 წ. შემდეგ მიჰმართა გურიელს ამ გვარისავე მიწვევით და თან ჰპირდებოდა, დადიანის სამთავროს გიწყალობებო. გურიელმა საეჭვოდ მიიჩნია ეს მიწვევა და ბოლიში მოიხადა, ვერ მოვშორდები ჩემს ქვეყანას, ბედზედ ჰკიდია ჩემი მდგომარეობა, ისე ვარ შევიწროვებუ-

ლი სხვა და სხვა მტერთა შორისაო. ამასთანავე ურჩევდა მეფეს გაენთავისუფლებინა დადიანი. მეფე არ უშვებდა დადიანს, რომელიც ჰყავდა შეპყრობილი გელათის სამრეკლოში და ეშინოდა, რომ შემდეგ იმის სიკვდილისა მეგრელები არ შეერთებოდნენ გურიელს. ათაბეგის ჩაგონებით, ხოფილანდრე ჩხეიძემ გამოუშვა დადიანი, მოიყვანა ახალციხეს და გურიელმა გზა მისცა ოდიშისაკენ. ბაგრატი სახტად დარჩა, ეს რა მომიხერხესო.

ამასობაში თათრები დაეცნენ გურიელს, რადგან უნდოდან დაესაჯათ ბაგრატის შეწევნისათვის, წაართვეს ჭანის მაზრა და დაიწყეს ბათუმის ციხის შენება. ლევან დადიანი მისდა მადლობის გრძნობით სავსე, გაეშურა მისაშველებლად. მეფე ბაგრატმა გაუგზავნა ძმა თვისი ვახტანგი, გაატანა დიდძალი ჯარი და დაავალა, სხვა და სხვა მანქანებით უნდა დააშორო ეს ორი მოკავშირეო. მოკავშირეთა ჯარის მოსვლამდე გურიელმა დაამარცხა ხმელეთად ოსმალნი, რომელნიც გავიდნენ მდ. ჭოროხს გაღმა და დაიწყეს აშენება გონიის ციხისა. რადგანაც გურიელმა ვერ იშოვნა ნავეები, წყლის პირას დარჩა. ვახტანგი მოელაპარაკა დადიანს რიონის შესართავთან და დააჯერა, რომ შევარდნილიყო გურიაში და არ მოეკვლევინებინა თავისი თავი გურიელისთვის, რომელიც ფიქრობდა ვითომ სამეგრელოს დაპყრობასა. დადიანმა დაუჯერა ამ სიცრუეს. ვახტანგმა ახლა კი მიანება თავი დადიანს. რადგანაც გურიელს არ ჰქონდა ნავეები, ველარ დაუშალა ოსმალებს ციხის აშენება. როდესაც გონიის ციხე აშენდა, მაშინ წაართვეს მას აჭარისა და ჭანის მაზრები. ბაგრატმა იმეფა 38 წელი და გარდაიცვალა 1548 წ.

შემდეგ ამისა იმეფა გიორგი II-მ, ბაგრატის შვილმა, რომელიც მოურიგდა გურიელს და მოიყვანა წესიერებაში იმერეთის საქმეები. პატივსაცემლად დედისა თვისისა თამარისა მან 1556 წ. თავი შეათარებინა მის მეუღლესა მეფე ლუარსაბს, რომელიც იყო დამარცხებული შაჰ-თამაზისაგან. გიორ-

გი დაუმევობრდა აგრედვე ათაბეგს ქაიხოსროს 1562 წ. და დაუბრუნა აწყურის ღვთის-მშობლის ხატი, რომელიც იყო ციხე ჯვარიდგან შაჰ-თამაზის მიერ ცხრა წლის წინად წაღებული და რომელიც ხელ-მეორედ მანვე, გიორგიმ, წაართვა შაჰ-თამაზს. შემდეგ პირველ მეუღლის გარდაცვალებისა მან შეირთო 1563 წ. რუსუდან შარვაშიძის ქალი; ამ დროიდან საქართველოს ჩვეულებისამებრ დაიწყო სიგელებში მოხსენება ახალის ინდიკტიონისა, ე. ი. თვისის მეფობის წელთ-აღრიცხვისა თავის მეორე მეუღლის შერთვის შემდეგ. გელათის ტაძარში სჩანს ეხლაც დახატული სახე მისი, რუსუდანისა და მათის ვაჟის ბაგრატიისა, რომელიც დაებადათ შემდეგ ორის წლისა დაქორწინების დღიდან.

მეფე გიორგიმ როსტომ გურიელის მემკვიდრედ, რომელიც გარდაიცვალა 1564 წ., — დაჰნიშნა შვილი მისი გიორგი II. ლევან დადიანმა, რომელიც განშორდა თავის მეუღლეს, როსტომის ასულს, მოსტაცა ცოლი თავის ბიძას ბათულიას, და შეირთო. გიორგი გურიელს, რასაკვირველია, ძალიან ეწყინა ეს ამბავი, მაგრამ თავი ისე დაიჭირა, ვითომც აქ არაფერიყო, დაუახლოვდა დადიანს და შეირთო მისი ასული, რომელიც მალე გააგდო სახლიდან მაგიერის გარდასახდელად თავის დის შეურაცხყოფისათვის. გურიელისადმი შურის გრძობით აღძრული დადიანი დაუახლოვდა მეფე გიორგის, რომელმაც მიათხოვა გურიელს თავისი ქვრივი მამიდა. შემდეგ ამისა დადიანი ხელ-ახლად მოუყრიდა გურიელს და დაეცა უეცრად მეფეს იანეთში. თან ახლდნენ დადიანს ხოსრო, მეფე გიორგის ძმა, რევაზ ქალაქე, ლიპარტიანელები და მეგრელები, რომელთაც მონაწილეობა მიიღეს ომში. მეფემ დაამარცხა და გააქცია მოკავშირენი 1568 წ.

შემდეგ ამისა მეფე და გურიელი შეერთებულის ჯარით დაეცნენ დადიანს და დაამარცხეს. დადიანი წავიდა სტამბოლს და მისმა მტრებმა დაიჭირეს სამეგრელო. ლევანი მალე დაბრუნდა არზრუმის და ტრაპიზონის ჯარით, რომე-

ლიც მისცა სულთანმა, და დადგა იმ ადგილას, რომელსაც უძახიან სატყეველას. გურიელი შეშინდა და ათი ათასი დრახმის (15 ათასი მანეთი) დახარჯვით გადირჩინა თავი.

მეფე გიორგიმ ბრძანება გასცა, რომ მოეკლათ ლალათისათვის ჯავახ ჭილაძე, მაგრამ ლევანმა და გურიელმა ნება არ მისცეს მეფეს, რომ მამული ჩამოერთმია მისთვის და ის მამული თითონ გაიყვეს სანახევროდ.

1572 წ. ლევან დადიანი გარდაიცვალა მარცხის გამო, რომელიც შეემთხვა ნადირობის დროს: მისი ცხენი დაეტაკა ვილაჯ ჯაიანის ცხენს. დადიანობა მიიღო მისმა შვილმა გიორგი მე-III. მან მიათხოვა თავისი და 1573 წ. მეფე ბაგრატის შვილს გიორგის. მეფისა და დადიანის ამნაირის დაახლოვებით გაჯავრებულმა გურიელმა მიიწვია ძმა დადიანისა, მამია, შერთო თავისი და ცოლად და დაეცა ზუგდიდს. დადიანი დამარცხდა და გაიქცა ანაკოფიაში. მამიამ მიითვისა დადიანობა. მაშინ ორთავე მოკავშირემ სთხოვეს მეფე გიორგის, დაებრუნებინა სამეგრელოსთვის ჭილაძის მამული, რომელიც მას ჰქონდა წართმეული. მეფე პატივსაცემად ნათესავურის კავშირისა დასთანხმდა ამაზე. სამნივე მთავარი იქნებოდნენ მშვიდობიანად, რომ გაქცეული დადიანი არ დაბრუნებულყო ოსმალოს ჯარით. როგორც კი ეს ამბავი შეიტყო, გურიელმა მიაშველა თავისი ჯარი მამიას, რომელმაც ხელ-მეორედ განდევნა გიორგი დადიანი. დადიანმა ხელახლად შეათარა თავი აფხაზეთში.

1578 წ. გარდაიცვალა გიორგის მეუღლე რუსუდანი და შვილი მისი ბაგრატი. ამავე წელს გარდაიცვალა აგრედვე კათალიკოსი ევდემოს ჩხეიძე, რომელმაც 1568 წ. დაიჭირა საპატრიარქო კათედრა, მაგრამ, არ ვიცით, რომელ წელს ეკურთხა პატრიარქად. არ არის გამორკვეული, თუ ევდემოსი მალაქია აბაშიძის შემდეგ პირველი პატრიარქი იყო.

როდესაც ლალა-ფაშა შევარდა ქართლში და იქილამ დაბრუნებული მოადგა ლიხის მთებს, იმერლებმა დაიჭირეს მამ-

ჯარი აღგილი და იქ უღარაჯებდნენ ოსმალების მოახლოვებას. როცა გამოჩნდნენ, დაეცნენ, მრავალი მათგანი დაჰხოცეს და წამოიღეს დიდი ნადავლი.

დადიანად ნამყოფი გიორგი უკიდურეს მდგომარეობაში ჩავარდა და სთხოვა მეფეს შებრალება. მაშინ მეფემ ჰკითხა რჩევა გურიელს და მამიას. გურიელი, რომელიც კმაყოფილი იყო მით, რომ მიატოვა თავისი ცოლი, ლევან დადიანის ქალი, — თხოულობდა მხოლოდ, რომ გიორგის მიეცა სამაგიერო, რომელიც ერგებოდა მისის დის მატოგებისთვის. თუ გიორგი ამ პირობას ასრულებდა, გურიელი ჰპირდებოდა — მამია დადიანობაზე ხელს აიღებსო. გიორგი დადიანი დასთანხმდა ამაზე იმ პირობით, რომ მეფე გიორგის მიეთხოვებინა მისთვის თავის ცოლის და. რადგანაც დადიანს ფული არ ჰქონდა, გირაოდ ფულის გადახდამდე დაუტევა ხოფის შაზრა. მამია დადიანი დააკმაყოფილეს რევაზ ჭილაძის მამულითა და შემდეგ ამისა მშვიდობა დამყარდა მეფესა და მთავართა შორის.

ბათულიას სურდა როგორმე ამოეყარა ჯავრი მისის ცოლის წართმევისათვის; მან მოუყარა თავი საჯავახოელებს და რამდენსამე შეგრელს და განიზრახა გიორგი დადიანის გადაგდება. დადიანმა შეუტყო ეს ამბავი და მოახსენა მეფეს. მეფემ ყოველივე ეს საქმე მიანდო გურიელს და დაჰპირდა საჯავახოს მიდამოების გადაცემას დადიანის თანხმობით. გურიელმა იკისრა ასრულება მეფისა და დადიანის სურვილისა და ბათულია 1580 წ. ერთ ვილაც ავაზაკს დაახრჩობინა; მშვიდობიანობა ისევ დამყარდა ამ მხარეში.

სიმონ ფაშას, — რომელიც იყო დაყენებული შემდეგ მუსტაფა ლალა-ფაშისა, — ეშინოდა, გიორგი თავს არ დამეცესო და ურჩია ყვარყვარე ათაბეგის პირით, რომ გალაშქრებულიყო ქართლის მეფის სიმონის წინააღმდეგ. გიორგიმ შეჰკრიბა ჯარი, მოიწვია აგრედვე ჯარი დადიანისა და გურიელისა, დაეცა ქართლს და აიკლო იქაურობა.

შემდეგ გიორგი დადიანისა, რომელიც გარდაიცვალა 1581 წ., მის მემკვიდრედ შეიქმნა მისი ძმა მამია. გიორგი გურიელმა, რომელსაც ძველებურად სძაგდა მამიას წინაპარნი და ოჯახი, მოიტაცა ლევანი, გიორგი დადიანის შვილი, და შეპყრობილი ჰყავდა შხეფის ციხეში. ეს ყმაწვილი თავისუფლების წართმევით სასოწარკვეთილი გადავარდა ციხის მაღალ კედლიდან და იქვე სული დალია. ამ მიზეზის გამო მამია დადიანი ანაზღად დაეცა გურიელს და აიძულა გაქცეულიყო სტამბოლს, ხოლო გურიელად დასვა ვინმე ვახტანგი. გურიის მთავრის ოჯახის შვილი 1583 წ.

იმავე წელს მეფე გიორგიმ დაატუსალა ძმა თვისი კონსტანტინე და შვილი მისი როსტომი. რადგან მისი შვილი ლევანი ჯერ მცირე წლოვანი იყო, მეფეს ექვი ჰქონდა კონსტანტინესა და იმის შვილზე, ლევანს გვირგვინი არ წაართვანო. მას შემდეგ რამდენსამე ხანს მშვიდობიანობა დამყარდა ამ მხარეში. მეფე გიორგი გარდაიცვალა 1585 წ.

გიორგის შემდეგ ვამეფდა 12 წლის ლევანი. მან განათავისუფლა ბიძა თვისი კონსტანტინე შვილითურთ, რომელთაც დაიფლეს იმერეთის აღმოსავლეთი ნაწილი მდ. რიონის გაღმა. 1586 წ. მეფემ შეირთო ლევან დადიანის ქალი მარეხი და დაუწყო ომი კონსტანტინეს, წაართვა სკანდისა და კაცხის ციხეები და მთელი არგვეთის მხარე; მიუჩინა კონსტანტინეს შესაფერი საუფლისწულო და მით დაამშვიდა მხარე. შემდეგს წელს ვახტანგ გურიელი გარდაიცვალა და გიორგი II-მ დაიჭირა ხელახლად გურია თათრების შემწეობით.

კონსტანტინე რომ გარდაიცვალა, საქართველოს მეფემ, სიმონმა, გაიხსენა სიავე და ცუდი ყოფა-ქცევა ლევანის მამისა, — რომელმაც დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია იმერეთში, — ისარგებლა ლევანის სიყმაწვილით, მიიმხრო თავისკენ ზოგიერთი იმერლები და გაილაშქრა იმერეთზე. ლევანმა შეპყრიბა ჯარი, ხოლო დადიანმა და გურიელმა დახმარებაზე უარი შეუთვალეს. იმერლებმა დაიბანაკეს ჩხარულას პირზე,

გოფანთოში, და როგორც კი მოახლოვდა სიმონი, დაეცნენ თავსა, მაგრამ ძლიერ დამარცხდნენ 1588 წ.

ლევანმა შეაფარა თავი ლეჩხუმში, ხოლო მთელი იმერეთი დაიფლო გამარჯვებულმა სიმონ მეფემ. როცა სიმონი დაბრუნდა ქართლში, ლევანი ისევ შევიდა თავის სამეფოში, დაუწყო ომი მამია დადიანს, რომელიც მოადგა ქუთაისს, ომში დაამარცხა და 1520 წ. წაიყვანა ტყვედ მეფე ლევანი. იმავე წელს საბრალლო მეფე გარდაიცვალა ოდიშს შხეფის ციხეში.

რადგან ლევანი უშვილოდ გარდაეგო, იმერლებმა დასვეს ტახტზე როსტომი, შვილი ზემოხსენებულის კონსტანტინესი, რომლის დროსაც დიდი არეულობა მოჰხდა.

მამია დადიანის შემდეგ დადიანობდა ძმა მისი მანუჩარ I, რომელმაც შეირთო კახეთის მეფის ალექსანდრეს ასული ნესტან დარეჯანი და მიიღო დიდებული მზითევი. თუ ვერწმუნებით შაჰ-აბაზ I-ს სიტყვებს, მოხსენებულს ერთს მის სიგელში, ეს მზითევი შესდგებოდა იმ ნივთებისაგან, რომელიც გაუგზავნა მან საჩუქრად მეფე ალექსანდრეს, როცა შაჰ-აბაზმა განიზრახა იმის ქალის შერთვა. ვახუშტი სწერს, რომ დადიანის ქორწინება მოჰხდაო 1591 წ., მაგრამ იმ საბუთებიდან, რომელიც არის დაცული რუსეთის არხივში, სჩანს, რომ ეს ქორწინება მოჰხდა უფრო გვიან, 1596 წ. ერთის წლის შემდეგ დედოფალი დარეჯანი გარდაიცვალა და დასტოვა შვილი ლევანი, რომელიც შეიქმნა შემდეგში სახელ-განთქმულ დადიანად ლევან მე II-ს სახელ-წოდებით.

გიორგი გურიელი ემტერებოდა მეფე როსტომს, შეეარდა იმერეთში და აიძულა გაქცეულიყო იქიდან. გიორგი გურიელმა ჩააბარა იმერეთი თეიმურაზ მეფის შვილს, ბაგრატს, რომელიც იყო ბაგრატ მე-III-ს ბიძაშვილის ძე. გურიელმა დაიჭირა მხოლოდ საჩინოს მხარე და საბეკის ციხე, რომელიც ჩააბარა ჩიჯავაძეს.

ამავე წელს სიმონ მეფე მეორედ შევიდა იმერეთში, აიღო ქუთაისი და თან წაიყვანა ბაგრატი.

უკიდურეს მდგომარეობაში მყოფი როსტომ მეფე შეევედრა მანუჩარ დადიანს შემწეობა აღმოძიხინეო. მანუჩარმა შეჰპირბა ჯარი, დაიჭირა იმერეთი და ჩააბარა მეფეს. ეს რომ შეიტყო სიმონ მეფემ, მესამედ დაეცა იმერეთს უფრო დიდძალის ჯარით და დიდის ზარბაზნებით. სიმონს მიემხრო ზოგი ნაწილი იმერლებისა, რომელთა შემწეობით მან დაიკავა ყოველად მაგარი ციხეები და ქუთაისი და აიძულა როსტომი წასულიყო სამეგრელოს. რადგანაც როსტომი ერთად ერთი მემკვიდრე იყო მეფის შთამომავლობისა, სიმონი გამოევიდა და სურდა იმის შეპყრობა. სიმონმა არ შეისმინა დადიანის რჩევა შერიგების შესახებ, ოფიშკვითში შეებრძოლა როსტომსა და დადიანს, სრულიად დაიმედებული, რომ გაიმარჯვებდა, მაგრამ იმედი არ გაუმართლდა. დადიანი დიდად განრისხებული იყო სიმონის ამაყობით, შეჰპირბა რიცხვ-მრავალი ჯარი და სრულიად დაამარცხა მეფე სიმონი. აზობენ, რომ სიმონს ორი ცხენი ჰყავდა: თალავანი და შურდანი. როცა მეფეს გამარჯვების იმედი ჰქონდა, შეჯდებოდა თალავანზე, ხოლო როცა არა, შურდანზეო. რადგან იგრძნო, რომ ვერ გაიმარჯვებდა, უბრძანა მოეყვანათ შურდანი; იმიტომ რომ პირველ შეტაკებიდანვე აღმოჩნდა, რომ ომი წაგებული იყო. სიმონის წინაღობა მალე გამართლდა. ქართლები ველარ გაუმაგრდნენ მტერს და სიმონ მეფემ ძლივს მოასწრო ქართლში გაქცევა 1590 წ. დადიანს დარჩა ზარბაზნები, რომლითაც დაამშვენა თავისი სამყოფი ქალაქი ზუგდიდი და რუხის ციხე. მთელი იმერეთი დაემორჩილა როსტომს და მშვიდობა დამყარდა მებრძოლ დასთა შორის.

შემდეგ წელს მამია გურიელმა დაამარცხა და განდევნა აფხაზთა ჯარი, რომელიც ზღვით მოვიდა გურიაში.

როსტომ მეფემ შეირთო 1597 წ. მანუჩარ ათაბეგის ქალი თინათინ, რომლისაგანაც შეილი არ ჰყოლია. ხოლო მა-

ნუჩარ დადიანმა პირველის ცოლის სიკვდილს შემდეგ შეერთო თამარი, ათაბეგის ქალი და ვახტანგ გურიელის ქვრივი და ამავე დროს გაჰგზავნა თავისი მცირე წლოვანი შვილი ლევანი მის პაპასთან, კახეთის მეფე ალექსანდრესთან. შემდეგ ამისა მეფე როსტომი, დადიანი და გურიელი მშვიდობიანად და თანხმობით სცხოვრობდნენ. გურიელი გარდაიცვალა 1600 წ. დადიანმა რომ შეიტყო ავი ყოფა-ქცევა კახეთის ბატონიშვილის დავითისა, — რომელმაც გადაადგო ტახტიდან მამა თვისი 1603 წ., — წამოიყვანა ზემოხსენებული შვილი ლევანი, რომელიც მაშინ 13 წლისა იყო, როგორც ვახუშტი გვარწმუნებს, ხოლო ზემოხსენებულ ანგარიშით, ის უნდა ყოფილიყოს 8 წლისა. როსტომი გარდაიცვალა 1605 წ. დედოფალმა თინათინმა იცოცხლა მას შემდეგ ხუთი წელი.

როსტომის შემდეგ გამეფდა მისის ძმის, კონსტანტინეს, უკანონო შვილი გიორგი III, რადგან სხვა მემკვიდრე მეფის შთამომავლობისა აღარავინ იყო. ის ეკურთხა მეფედ ქუთაისში და იმეფა რამდენსამე ხანს მშვიდობიანად.

რადგან ამ დროს ღიდი არეულობა იყო ამ მხარეში და ძლიერ გავრცელდა კაცის კვლა, ცოლ-ქმართა განშორება, ტყვეების საიდუმლო გაყიდვა, ქართლის კათალიკოსი მალაქია და აფხაზეთისა ევდემონი და ეპისკოპოზნი: ქუთათელი სვიმონ, გენათელი ანტონ, ჭყონდიდელი, ბედიისა, მოქვისა, დრანდისა — ფილიპე, ცაგერისა — კოზმან, ხონისა — ზაქარია, ნიკორწმინდისა — იოაკიმე და ცაიშისა — კვირიკე, შეკრბენ და დაადგინეს წეს-რიგი და სასჯელი ყველა ამ დანაშაულობათათვის. სამწუხაროდ, არ ვიცით ნამდვილად, რა დროს მოჰხდა ეს კრება, რადგანაც არაა გამორკვეული, რა დროს სცხოვრობდნენ ეს სასულიერო კაცნი. ჩვენ ვიცით მხოლოდ, რომ აფხაზეთის კათალიკოზი ევდემონ გარდაიცვალა 1578 წ. ღ მალაქიამ დაიწყო პატრიარქობა ქართლში მეფე გიორგი მე-X-ს დროს, მასასადამე, იმისა და ევდემონის ერთად შეყრა საეკვოდ უნდა მივიჩნიოთ.

მამია გურიელმა დაიჭირა აქარა და გასწყვიტა იქ მყოფნი ოსმალნი 1609 წ. მანუჩარ დადიანი გარდაიცვალა 1611 წელს შემდეგის ახირებულის შემთხვევის გამო: ნადირობის დროს გამოეკიდა ირმებს, რომელთაც ისე დაბეჭეს და დაამტვრიეს, რომ ველარ მორჩა. ეს ამბავი მართლდება აგრედვე დადიანის მოხელე დომენტის ჩვენებით, რომელიც მან მოახსენა რუსის დესპანს ელჩინს 1639 წ. ხოლო ილორის ეკკლესიის ხატზე წარწერა მანუჩარის სიკვდილს მიაწერს შემთხვევით მის ცხენის შეტაკებას ვილაც ფარუხა გოშანარის ცხენთან.

იმის მაგიერ დაჯდა შვილი მისი ლევან მე-II და იმასავით დიდი მარცხი შეემთხვა, ცხენიდან გადმოვარდა ნადირობის დროს.

ლუარსაბ და თეიმურაზ მეფეებმა, რომელთაც სდევნიდა შაჰ-აბაზი, იმერეთში მყოფრო საფარი მოიპოვეს. 1615 წ. შაჰ-აბაზი ამაყად და უზრდელად თხოულობდა მათ გაცემას. მეფე გიორგი დაეკითხა დადიანს და გურიელს და დიდის რიხით უარი შეუთვალა; თავის მხრით გაუგზავნა შაჰს ქართლის კათალიკოზი მალაქია და თავადი აბაშიძე სათხოვნელად, რომ დაებრუნებინა უბედურ მეფეთათვის მათი სამფლობელო. შაჰმა, რასაკვირველია, გადაჭრილი უარი შემოუთვალა. ლუარსაბი მოსტყუვდა შაჰის მიერ დაიმედებით და გამოეცხადა მას. სპარსეთის ისტორიკოსი გვარწმუნებს, რომ ლუარსაბს ეშინოდა, გიორგიმ არ წამართვას ქართლის გვირგვინი თავის შვილისათვისაო ხოლო თეიმურაზი წავიდა კახეთში ჯარით. იმერეთის მეფემ, დადიანმა და გურიელმა დაულოცეს გზა. მეფე დამარცხდა და იძულებული შეიქმნა ხელმეორედ გადასულიყო იმერეთში 1616 წ.; მეფემ და მთავრებმა თეიმურაზს ახლაც დიდი მასპინძლობა გაუწიეს.

ამასობაში ვინმე დაფეხვილი, კუტი პაატა წულუკიძე, რომელსაც მეტ სახელად „წუწკს“ ეძახდნენ, განუდგა მეფე გიორგის და მიენდო ლევან დადიანს, რომელიც ცბიერი,

ავი და შურის მაძიებელი კაცი იყო. პაატა წულუკიძის შეგონებით, დადიანი წინააღმდეგ თავის ხელმწიფესა და მით მრავალი უსიამოვნება და უბედურობა გამოიწვია. 1618 წ. მეფემ შერთო თავის შვილს ალექსანდრეს მამია გურიელის ქალი თამარი, რომელსაც ეყოლა შვილი ბაგრატი და რომელიც მალე გაისტუმრა შვილითურთ მამის სახლში მისმა მეუღლემ, რადგან ექვი აიღო თავის ცოლზედ. ამნაირის შეურაცხყოფით განრისხებული გურიელი შეუერთდა დადიანს და თავის შვილს სვიმონს ცოლად შერთო დადიანის და მარიამი, რომელიც ათაბეგის სახლის შვილი იყო. დადიანი, რომელმაც დაიახლოვა აფხაზნი, ჯიქნი და სვანები, სცდილობდა გურიელთან დამეგობრებას და ამის შემთხვევაც აგერ კარს შიადგა. ქორწინება მოჰხდა 1621 წ.

1617 (ანუ 1618) წ. სამეგრელოში იყო მიწის ძვრა, რომლისაგანაც დაიქცა საძირკვლამდე ცაიშის საეპისკოპოსო ტაძარი და გაღაფანი. ეს უბედური შემთხვევა მოხსენებულია ხატების წარწერაში მაშინდელ ეპისკოპოსის მალაქიას სახელით, რომელიც იყო მღვდელ-მთავარი გურიელის მთავრის გვარისა წარწერაში მოგვითხრობს, რამდენი შრომა და ხარჯი გავსწიე ეკლესიის განახლებისათვისაო; მოგვითხრობს აგრედვე იმასაც, რომ აფხაზეთის კათალიკოზად ვეკურთხე 1619 წ., როგორც სჩანს, ზემოხსენებულ უბედურობის ახლო ხანებში.

დადიანისა და გურიელის დამეგობრებამ მეფე გიორგი ძლიერ დააღონა; ბევრს ხანს აღარ დააყოვნა და ომი აუტეხა მოკავშირეთა. შევიდა ვაკის მხარეს, გოჭოურის მაზრაში, და აიძულა დადიანი მისის მოკავშირეებითურთ ომი დაეწყათ. ბედმა უმტყუნა მეფეს და საჩქაროდ უკან დაიხია. დადიანს დიდი ნადავლი დარჩა; თან წაიყვანა მრავალი ტყვე, რომელთა გამოხსნაც ძალიან ძვირად დაუჯდა მეფეს. თუ ვერწმუნებით ილორის ეკლესიის ხატზე წარწერილს, ზემოხსენებული ომი მოჰხდა ოლასკერის გაღმა, ახალ-სოფელში. სამეფო

დროშა დარჩა დადიანს, რომელმაც ეს დროშა გაჰგზავნა წა-
ლენჯიხის ეკლესიაში.

1625 წ. სიმონმა ჩაიდინა საზიზლარი კაცის კვლა: მან
მოჰკლა მძინარე მამა თვისი, მამია გურიელი. ლევან დადი-
ანმა მოსთხოვა დაუყოვნებლივ, ჩემი და მარიამი გამოჰგზავ-
ნეო. რადგან სიმონმა უარი შემოუთვალა, მოჰხდა ომი ლან-
ჩხუთში. დადიანმა დაამარცხა გურიელი, დაატყვევა და დას-
თხარა თვალები, ხოლო მთავრობა დაულოცა მის ნათესავს
ქაიხოსროს, ვახტანგ გურიელის შვილს. სიმონ გურიელის
მეუღლე, სახელ-განთქმული მარიამი დაბრუნდა სამეგრელოში
და, როგორც ქართლის ისტორიაში მოვიხსენიეთ, როსტომ
მეფეს გაჰყვა ცოლად. სიმონი დადიანმა განათავისუფლა ერ-
თის წლის ტყვეობის შემდეგ; სიმონი სტამბოლის გზით წა-
ვიდა იერუსალიმში, შედგა იქ ბერად, იცოცხლა ღრმა მო-
ხუცებამდე და 1672 წ. კიდევ ჰქონდა მიწერ მოწერა თავის
ცოლად ნამყოფთან, სათნო დედოფალ მარიამთან.

იმ ხანად დიდი მოურავი გაღმოვიდა ქართლიდან, გარ-
ღმოვლო საათაბაგო და იმერეთში შემოვიდა. მეფემ კარგად
მიიღო, მისცა ჯარი სპარსთა დასამარცხებლად, მაგრამ მოუ-
რავს ბედმა უმტყუნა, თვითონაც დამარცხდა და მეფეც და-
აზარალა.

1692 წ. მეფე გიორგიმ შეჰრთო თავისს შვილს ალექ-
სანდრეს ნესტან-დარეჯანი, თეიმურაზ მეფის ქალი, რომე-
ლიც წინად მიათხოვეს არაგვის ერისთავს ზურაბს. ქორწინე-
ბა მუხრანში გადაიხადეს.

ლევან დადიანი დაეცა აფხაზებს ხუფუს, ეხლანდელს
სოუქსუში, სადაც თავადნი შარვაშიძენი იმყოფებოდნენ, ააო-
ხრა მხარე მუწუხ-წყალსა და კაპოეტის წყალს გაღმა და გა-
მარჯვებული დაბრუნდა. დადიანმა განდევნა აკრედვე უცხო
ქვეყნების მეკობრენი (პირატები), კაზაკები და ჯიქები, რო-
მელნიც მუდამ აწუხებდნენ სამეგრელოს ნაპირებს. გურიე-
ლის შემწეობით ლევანმა განავრცელა და გაამაგრა თავისი

სამფლობელო. ხშირად ესხმოდა თავს იმერლებს, უფრო დღესასწაულს დღეებში, იტაცებდა ტყვეებს და ყოველ წლივ ათასობით ჰყიდდა თათრებში. ამ სახით, ლევან დადიანი დასავლეთ საქართველოში ყველაზე მდიდარი და საშიში მფლობელი შეიქმნა.

1632 წ. როსტომ-ხანმა, როგორც კი ქართლის სამეფო ტახტზე დამკვიდრდა, მოციქული გამოუგზავნა დადიანს, რომ მიეთხოვებინა მისთვის თავისი და მარიამი, რომელიც სიმონ გურიელს ჰყავდა ცოლად. დადიანი დასთანხმდა. როსტომი საცოლოს მისაგებებლად გაემგზავრა ჯარით სამხრეთ იმერეთისაკენ. დადიანი თავის მხრით მიეგება სასიძოს, განვლო სამიქელაოს ვაკე და გავიდა რიონში; ჩააბარა მეფეს საცოლო მდიდარის მზითვით, რომლის სია დღემდის დაცულია.

მეფე გიორგიმ იფიქრა, ახლა მაქვს დრო ლევან დადიანის ჯავრის ამოსაყრელად, ჩავსაფრა გზაში და ჯარით უდარაჯებდა ბაღდადთან. დადიანმა შეიტყო მეფის განზრახვა და ერთი ნაწილი თავის ჯარისა გაჰგზავნა მეფესთან საომრად. ამ ჯარმა უკანიდან შემოუარა მეფე გიორგის, დაატყვევა და მიჰგვარა ლევანს. სპარსეთის შაჰმა, რომელიც სპარსეთის გავლენას აძლიერებდა, საჩუქრად გამოუგზავნა ლევან დადიანს ათასი თავრიზული თუმანი (40 ათასი მანეთი). მადლობის გადასახდელად ლევანმა გაჰგზავნა ელჩი სპარსეთში. მეფე გიორგის ახლდნენ მისი შვილები: მამუკა და ალექსანდრე და სიმამრი მეფე თეიმურაზი, რომელთაც ომში მონაწილეობა მიიღეს და დამარცხების შემდეგ თავს უშველეს მით, რომ გაიქცნენ. სამეფო დროშაც დადიანს ჩაუვარდა ხელში. დროშას ჰქონდა გაკეთებული თავზედ ბროლის ჯვარი, რომელშიაც სჩანდა ღვთის-მშობლის ხატი. ალექსანდრე იძულებული იყო თავის მამის დასახსნელად მიეცა დადიანისთვის სომხები და ურიები, რომელნიც ვაჭრობდნენ ჩხარსა და ჩიხორში. ლევანმა დაასახლა ისინი რუხის ციხის მიდამოთა შორის, იქ, საცა ხალხი გადიოდა და გამოდიოდა ენგურის მდინარე-

ში. უბედურმა მეფე გიორგიმ ვერ აიტანა ამისთანა მძიმე შეურაცხყოფა და გარდაიცვალა ზამთარში 1638—39 წ. მას დარჩა სამი ვაჟი: ალექსანდრე, მამუკა და ბერი.

იმის მეფობის დროს დაწყებულ იქნა მიწერ-მოწერა რუსეთსა და დასავლეთ საქართველოს მეფეთა შორის. მეფე თეიმურაზმა იმერეთში ყოფნის დროს გაჰკზავნა ქურმეტის ღვთის-მშობლის მონასტრის არხიმანდრიტი ხარიტონი, რომელიც მივიდა მოსკოვს 1619 წ. მან მიიტანა იქ ქალაქები თეიმურაზისა, იმერეთის მეფის გიორგისა და გურიის მეფის მამიასი — ასე უწოდებს თავის თავს მამია რუსეთს გაგზავნილ ქალაქებში. — ისინი უცხადებდნენ მეფე მიხეილ თეოდორეს ძეს სურვილს საუკუნოდ ქვეშევრდომობისას; ლევან დადიანმა ვერ მოასწრო ამ ქალაქებთან ერთად გაეგზავნა თავის მხრითაც წერილი. მეფე მიხეილ თეოდორეს ძემ დაითხოვა ხარიტონი აპრილში 1621 წ. და თან გამოატანა გრამოტები მეფე გიორგისთან და გურიელთან. რუსეთის მეფე სწერდა მეფე გიორგის, რომ მიმიღიხარ ჩემს მფარველობის ქვეშეო. ვიშუამდგომლებ შენდა სასარგებლოდ შაჰის წინაშეო, ხოლო გურიის მეფეს არწმუნებდა, რომ კეთილის-მყოფელად მიგულეო და უთვლიდა, ორსავე მეჟეს ჩემის მხრით ელჩებს გამოგზავნიოთ. შემდეგში დავინახავთ, რა ნაყოფი მოჰყვა ამ მიწერ-მოწერას.

მეფე გიორგის შვილი ალექსანდრე ეკურთხა მეფედ ქუთაისში. ლევან დადიანი ადრინდელად თავს ესხმოდა იმერეთს დღესასწაულ დღეებში; იცოდა, რომ იმერლები საუფლო და სადღესასწაულო დღეებში უფრო ძნელად დაინძრვიან და სამსახურშიც ისე მუყაითნი არ არიანო. ამ მიზეზის გამო ალექსანდრემ დიდად გაამაგრა ქუთაისი და იქ ჰყავდა თავ-შეფარებული იმერეთის დიდებულნი თავიანთ ოჯახებით. ამით ალექსანდრეს სურდა არ მიეცა დიდებულებისათვის საშუალება დადიანის მხარეზედ გადასულიყვნენ, თუნდ კიდევ განეზრახათ. დადიანმა ააშენა სამეგრელოში თორმეტი სასა-

ხლე, მოწყობილი ყოველისავე საჭირო ავეჯითა, რომ ადვილად შესაძლებელი ყოფილიყო ერთის ადგილიდან მეორეზე გადასვლა; მის მართებლობას ხალხი ისეთს პატივს სცემდა, რომ ოქროსა და ვერცხლის ფიალები, რომელნიც მისის განკარგულებით ყოველ წყაროსთან მგზავრის სახმარებლად ძეწკვით იყვნენ დაკიდებულნი, არც ერთი არ მოუპარავთ. მაგრამ ხსენება მისი შებღალული არის საზიზღარის ბოროტ-მოქმედობით. სიყმაწვილეში ჰყავდა ცოლად აფხაზეთის მთავრის ქალი, — რომელიც ზემოხსენებულს წუწკს (წულუკიძეს) სძულდა. თავის მხრით, ალბად, იმ ქალსაც სძაგდა წუწკი. ამ ქალს ბრალი დასდეს, ცუდის ყოფა-ქცევისა არისო; დადიანმა დაამახინჯა საცოდავი და დაუბრუნა ნათესაეებს, ხოლო შეწამებული მისი მოარშიყე მიაკვრევინა ზარბაზნის ტუჩზედ და უმოწყალოდ დააგლეჯინა. ამ ნაირივე უბედურება მიაყენა თავის ძმას იესეს, რომელსაც ლევანის წინააღმდეგ შეთქმულობა შესწამეს. იესეს თვალები დასთხარეს. შემდეგ ამისა ლევან დადიანმა გაილაშქრა აფხაზებზე 1629 წ. ამ ხანებში მან მოსტაცა თავის ბიძას, გიორგი ლიპარტიანს, ცოლი, განთქმული ნესტან-დარეჯანი, ქილაძის ასული, და შეირთო 1628 წ. საბრალო გიორგი შემდეგ ორმოცის დღის გლოვისა საყვარელ ცოლისათვის, რამდენსამე ხანს უკან ჯავრით გარდაიცვალა. ამბობენ, რომ დარეჯანმა მოაწამლვინა ორი ვაჟი ლევანისა, დაბადებული აფხაზეთის ბატონის ასულისაგან, რადგან განიზრახა დაემტკიცებინა დადიანობა თვისისა და ლევანის უკანონო შვილის ვამეყისათვისაო. ნესტან-დარეჯანს ეყოლა ორი ვაჟი: ალექსანდრე და მანუჩარი, და ორი ქალი: გულ და ზირა ანუ ზილიხანი. ყველა მისი შვილები სუსტის აგებულებისანი იყვნენ; ვაჟები-კი დამბლად-დაცემულნიცა. ალექსანდრემ შეირთო გურიელის ქალი და გარდაიცვალა ერთის წლის შემდეგ. მანუჩარის და გულის თავ-გადასავალისა არა ვიცით-რა. ზილიხანი მიათხოვეს იმერეთის მეფის ალექსანდრეს უფროს ვაჟს. ამ სახით, სამეგრე-

ლოს მრისხანე მფლობელს არ დარჩენია პირდაპირი მემკვიდრე. ცოდვების შესანდობლად და მოსანანიებლად ლევანმა შესწირა ბიჭვინთის ღვთის-მშობლის ეკკლესიას რამდენიმე კომლი კაცი და ადგილები, რომელიც მოხსენებულა ხატების წარწერებსა და სხვა სიგელებში. ნამდვილად ვიცით, რომ დარეჯანი გარდაიცვალა პირველ ივნისს 1638 წ. ლევანი პატრისა სცემდა დარეჯანს და იმის სახელის მოსახსენებლად შესწირა სხვა და სხვა ეკკლესიებსა და ხატებს ძვირფასნი სამკაულნი, რომელნიც არიან მოხსენებულნი სხვა და სხვა წარწერაში 1640 წ. და შემდეგ წლებში. 1645 წ. ლევან დადიანმა, რომელიც განხორციელებული ეშმაკი იყო, გაილაშქრა დიდის ჯარით ქუთაისის ასაღებად. წარწერაში, რომელიც დღემდის დაცულია, ლევანი იხსენიებს, რომ იმერთის დედა-ქალაქი დაცული იყო, გარდა იმერთა და სვანთა, ვინმე საფარ-ფაშის ჯარითაო¹⁾), რომელიც ციხის კედლებსა და ტაძრის შუა იყო ჩაყენებული. ლევანი ღამე იერიშით მიაღდა ეკკლესიის გაღაფანს, აიღო გაღაფანი, დაუშინა ზარბაზნები და თოფები ორს ქვეთკირის შენობას, სადაც თავი ჰქონდა შეფარებული მტერს. აიღო ის შენობებიც შემდეგ სასტიკის ბრძოლისა. მერე დაეშვა ქვევით რიონისკენ და დაეცა ქვემო ქალაქის ნაწილს. მან დაანგრია ზარბაზნებით ახლად აშენებული მეფის სასახლე და გადაარცვა ახლო-მახლო მდებარე სოფლები.

ლევან დადიანმა ერთ კვირას დაასვენა თავისი ჯარი ჯიხურას და შემდეგ მეორედ დაეცა ქუთაისს, სადაც მრავალი დავლა იშოვნა და მოიტაცა უწინდელზე ბევრად უფრო მეტი ტყვე. შემდეგ წლის თებერვალს ხელ-ახლა დაეცა იმერთს, დასწვა აჯამეთში მეფის სასახლე, გადაჰბუგა და ააოხრა

1) ათაბეგი საფარ-ფაშა გარდაიცვალა 1635 წ. მაშასადამე, ან ეს ომი ადრე უნდა მომხდარიყოს და ან ზემოხსენებული საფარ-ფაშა ათაბეგი არ ყოფილა.

მთელი არგვეთის მხარე, დაბა ჭალა-ტყეს აქეთკენ მდებარე. ააოხრა გოფინთო, ფხეიძეების მამული და გავიდა რიონში, ბალახვანთან, ქუთაისის ქვემოლ, მტრის თვალ წინ. ლევანმა წაიღო თან აუარებელი დავლა.

1647 წ. მეფე ალაქსანდრეს ძმა, მამუკა, რომელიც ლამაზი და მამაცი კაცი იყო — შეებრძოლა მტერს, რამდენჯერმე დაამარცხა ისინი და ჰხოცდა და ტყვედ მოჰყავდა მეგრელები ას-ასობით. ბოლოს ლევანმა გაიგო, რა ადგილს იღვა მამუკა თავის ჯარით და შეება. საუბედუროდ, მეფე ალექსანდრემ დაიტოვა მამუკას საყვარელი წაბლის ფერი ცხენი. გაცხარებულ ომში მამუკას ცხენმა წაიფორხილა და მამუკა ცხენიდან გადმოვარდა. მეგრელები მაშინვე ეცნენ და სიხარულითა და კიჟინის ცემით მიჰგვარეს ლევანს, რომელმაც საპყრობილეში ჩასვა, სადაც ძლიერ სასტიკად ეპყრობოდნენ. ლევანს სძულდა მამუკა, მარტო იმისთვის კი არა, რომ აწუხებდა სამეგრელოს, არამედ უფრო იმისათვის, რომ მამუკამ უარ-ჰყო მისის ქალის შერთვა, რადგან თავ. ჩხეიძის ქალი ჰყავდა დანიშნული. ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე მოგვითხრობს, რომ ქართლის ზოგაერთმა დიდებულმა ურჩია ღრმად მოხუცებულ როსტომს, — რომელიც ახლად შემოსული იყო საქართველოში, — დაჰნიშნე შენს მემკვიდრედ იმერეთის უფლისწულიო და, რადგანაც ძალიან ჩქარობდნენ ამ მემკვიდრის მიწოდებას, განიზრახეს მეფის მოკვლა. როსტომმა სიფრთხილის გამო ისე მოაჩვენა თავი, ვითომც არა ვიცი რა მაგ საზიზღარის განზრახვისაო და ურჩია მამუკას, ახალციხეს გადადი, საფარ-ფაშასთანაო. რასაკვირველია, ამ შემთხვევამ შეარყია მეგობრობა იმერეთისა და საქართველოს მეფეთა შორის, ხოლო დადიანის დის შერთვა როსტომის მიერ ისეთი გარემოება იყო, რომელიც უფრო ამწვევებდა მათს ურთიერთობას.

ამ ნაირ შევიწროებულს მდგომარეობაში მეფე ალექსანდრე მიიქცა მეფე ალექსი მიხეილის ძესთან მფარველობის

სათხოვენელად და გაჰგზავნა რუსეთში თავადი ხოსია ჯათარძე. ლევანმა ამ შემთხვევაშიაც დაასწრო და საქმე ჩაუშალა.

მეფე თეიმურაზს, — არ ვიცით, რა მიზეზის გამო, არ ჰქონდა მეგობრობა დადიანთან. თავის წერილში 25 აპრილს 1639 წ. თეიმურაზი ამტკიცებს, რომ მაშინაც ლევანს ჰქონდა მიწერ-მოწერა რუსეთის მეფესთანაო და აგვიწერს მის მოქმედებას ძალიან ცუდის მხრით. მართლაც, ლევანმა მეუღლის შეგონებით, რომელსაც მოსწონდა ყოველივე რუსებისა, გაჰგზავნა ელჩად რუსეთის მეფესთან მღვდელი გაბრიელი 1636 წ. იენისში. ვიდრე ამ ამბავს აუწყებდნენ თარკის მოაურავს რომადანოვსკის, მანამ ის მიიღებდა უმაღლესად ბრძანებას, ამ უცხო ქვეყნის სტუმარს შეეგებეო, მანამ მიტროპოლიტი ნიკიფორე, რომელიც მაშინ მოსკოვში იყო მეფე თეიმურაზისაგან გაგზავნილი, — დაბრუნდებოდა, გაიარა კარგა ხანმა და გაპრიელი ჩავიდა მოსკოვს მხოლოდ 16 ნოემბერს 1638 წ. მეფემ აუდენცია დაუნიშნა და მიიღო გაგზავნილი კაცი 12 დეკემბერს. ელჩმა გამოუცხადა მეფეს, რომ ლევან დადიანს სურვილი აქვს თქვენს სამსახურში იყოს ისე, როგორც სხვანი, თქვენის უდიდებულესობის მონანიო. ელჩი-მღვდელი არწმუნებდა მეფეს, რომ დადიანის ტიტული ხალხში არის „ხანტიპი“, ე. ი. ანტიპი ანუ ანტიპატრიკი, რომ სამთა მფლობელთა შორის, რომელთაც უჭირავთ ეხლა საქართველო, ლევანი ყველაზე უძლიერესიაო, რომ ის არავის ხარკს არ აძლევს და მის სამთავროში 5 ქვითკირის ქალაქია, გარდა სამზღვრებზე გაშენებულ ციხეებისაო. გაბრიელმა სთხოვა აგრედვე მეფეს, ბრძანება გაეცით, რომ კახაკები აღარ დაეცნენ ხოლმე სამეგრელოს ზღვის პირს, რადგან ამით ისპობოდა ყოველივე ვაჭრობა თაარებთან და სამეგრელოში ვეღარ შემოჰქონდათ ვერც მარლილი და ვერც სხვა საქირო საქონელი. მეფე დასთანხმდა მიეღო თავის მთავრობის ქვეშ ლევანი და მიანდო ელჩს ფედოტ ელჩინს, წასულიყო სამეგრელოში, თან წაეყვანა მღვდელი პავლე ზა-

ხარივე, დაეფიცებინა ლევანი და გარდაეცა მისთვის მეფის ბრძანება და საჩუქრები — სახლის ავეჯეულობა, რომელიც ეთხოვნა ლევანს. ელჩინი და გაბრიელი გამოვიდნენ მოსკოვიდან 2 ივნისს 1639 წ. გაბრიელი მოვიდა არაგვის ერისთავის სამფლობელოში ოქტომბრის დამლევს და იქიდან რამდენისამე დღის შემდეგ — სამეგრელოში. ლევან დიდი მგლოვიარე იყო ამ დროს, მოეპარსა ულვაშები და წვერი მეუღლის გარდაცვალების გამო და ძაძით შემოსილიყო. მეუღლე მისი გარდაცვალებულიყო 1 ივლისს. ეს დაიხვია ხელზედ და არ მიიღო ელჩინი; არ მიიღო კიდევ იმიტომ, რომ უკმაყოფილო იყო, ამდენს ხანს რად გააჩერეს ჩემი ელჩი რუსეთშიო. სამეგრელოს დიდებულთ დაჰყავდათ ელჩინი სხვა და სხვა ეკკლესიებისა და მონასტრების სანახავად. ელჩინის აღწერილობაში, სამწუხაროდ, არ არის მოხსენებული ყველა ეკკლესიისა და მონასტრის სახელი დაწვრილებით. ელჩინის სამეგრელოში ყოფნის დროს იქ იმყოფებოდა ერთი სპარსელი, ბაირამ ყული, რომელიც ხუთის წლის წინად ჩამოსულიყო. ის იყო უთუოდ იმ დროს მოსული, როცა მარიამი მიათხოვეს მეფე როსტომს დადიანს ჰქონდა ხანდისხან შაჰთან მიწერ-მოწერა და იღებდა მისგან ყოველ-წლივ ათას თუმნობით.

პირველ იანვარს 1640 წ. ელჩინმა მიიღო დადიანისაგან სხვა და სხვა წვრი ღმანი საჩუქარი; ელჩინს მაინც კიდევ ატარებდნენ სხვა და სხვა მონასტერში 23 აპრილამდე, როცა დანიშნული იყო ელჩინის სადარბაზოდ მიღება სოფელ ჯიხურში, სადაც წაკითხულ იქმნა მეფის ღრამატა, ხოლო დადიანის მიერ ფიცი ერთგულობისათვის არსად არ არის მოხსენებული ამ დროის საბუთებში. 18 მაისს ელჩინი გამოესალმა ლევანს და მოვიდა მოსკოვს 4 დეკემბერს 1640 წ. მისი აღწერილობა ძლიერ საყურადღებოა მაშინდელ სამეგრელოს ცხოვრების შესწავლისათვის. 1646 წ. რუსეთში გაგზავნილ იქმნა შესაწირავის მოსაგროვებლად ხოპის მონას-

ტრის მიტროპოლიტი. ამავე წელს მეფე ალექსი მიხეილის ძემ გამოჰგზავნა საქართველოში თავისი ელჩი ათანასე ბობორიკინი, რომელსაც ახლდა თეიმურაზის მიერ გაგზავნილი ელჩი თავადი გრიგოლ შალიკაშვილი. ორივენი დაიღუპნენ კასპიის ზღვაში.

სამის წლის შემდეგ ილუმენი ვასილი იქმნა გაგზავნილი იმერეთის მეფის ალექსანდრესაგან. ამ ელჩის შესახებ აქამდის არა გვაქვს დაწვრილებულნი ცნობანი. ზემოხსენებულიდან უნდა ვიგულისხმოთ, რომ რუსის მთავრობას შეეძლო გაცნობა სამეგრელოს საქმეების მდგომარეობისა ხოსია ჯათაროძის მისვლამდე.

შვილი-შვილის დავითის გარდაცვალების შემდეგ, მეფე თეიმურაზი ეწვია თავის სიძეს, მეფე ალექსანდრეს, და ერთი-წლის გლოვის შემდეგ, გაემგზავრა დადიანთან, რომელმაც მიიწვია. ალექსანდრემ სთხოვა, შემარიგეო დადიანსა და მამუკას გამოსყიდვაზე დაითანხმეო. დადიანმა მიიღო თეიმურაზი, როგორც ეკადრებოდა, და ალუთქვა ყოველისავე თხოვნის აღსრულება, მაგრამ წუწკმა (წულუკიძემ) შეაგონა და მან აღარ შეასრულა დაპირება. თეიმურაზმა ვერა გაარიგა-რა და მალე, დადიანის ბრძანებით, დასთხარეს თვალები მამუკას და ეს ჩინებული ყმაწვილი კაცი გარდაიცვალა 1654 წ. ჩვენ არ გვჯერა, რომ ვითომც მამუკას თავი მოეკლას, როგორც ზოგიერთნი ამტკიცებენ.

1660 წ. მეფე ალექსი მიხეილის ძემ გამოჰგზავნა იმერეთში ელჩად მეფესთან ნიკიტორე მათეს ძე ტოლჩანოვი და მასთან დიაკი ალექსი იველევო. თან მრავალი საჩუქრებიც გამოატანა. წამოსულებმა გადმოიარეს დიგორი; რაჭის სამზღვარზე მიეგება მათ ლომ-კაცი ჯათაროძე და გიორგი არეშიძე, ქუთაისში მიაღწიეს 20 ივნისს 1651 წ. და მიღებულ იქმნენ ალექსანდრესაგან 29 ამავე თვეს წირვის დროს საკრებულო ტაძარში. ისინი ძლიერ განცვიფრებულნი იყვნენ საეკლესიო სამკაულების ბრწყინვალეობით და წირვის მშვენიერ

აღსრულებით. არა ნაკლებ განცვიფრებულნი დარჩნენ სამეფო სუფრის სამკაულითა და ქურჭლის სიმდიდრით. ეს ამბავი მით უფრო დასაჯერებელია, რომ იმ დრომდე იმერეთი თავისუფალი იყო თათართა შემოსევისა და ცარცვარბევისაგან

შემდეგ ალექსანდრე გადავიდა სკანდას, სადაც იმყოფებოდა მეფე თეიმურაზი. რუსის ელჩებმა დაათვალიერეს ქუთაისის ციხის შესანიშნავის გვირაბით გამოყვანილი წყალი, აგრედვე გელათის მონასტერი, სადაც აჩვენეს ერთი ქური, რომელშიაც ჩადიოდა 91,250 ბოთლი ღვინო, და სხვა და სხვა ადგილები.

ამ დროს მოვიდნენ ალექსანდრესთან ოსმალებისა და სპარსების ელჩები და მოსთხოვეს, რომ მიენდოს მარტო მათ მეფეებს და არა სხვას, მაგრამ ალექსანდრემ უარ-ჰყო ხონთქრისა და შაჰის ბრძანება, ამტკიცებდა, რომ მე და რუსის მეფე ერთის სარწმუნოებისანი ვართო. მეფემ გარდასწყვიტა შეეფიცნა ალექსი მიხეილის ძისათვის ერთგულობა. 14 სექტემბერს 1651 წ. მან მიიღო ფიცი მეფისა და მის მემკვიდრეების ერთგულებისათვის, როგორც თავის მხრით, ისე თავის შვილის ბაგრატის მხრითაც, რომელიც მაშინ სამეგრელოში იყო, და ძმის მამუკას სახელითაც. კათალიკოზმა მაქსიმემ, უმაღლესმა სამღვდლოებამ და ბევრმა დიდებულმა მიიღო მონაწილეობა ამ ფიცში. რადგან მეფემ წერა არ იცოდა, ამის გამო საგანგებოდ გამოქრილი იყო ამ შემთხვევისათვის ბეჭედი შემდეგის წარწერით: „მონა უფლისა მეფე ალექსანდრე გიორგის ძე, მოსამსახურე მოსკოვის დიდის ხელმწიფის ალექსი მიხეილის ძისა“. ამას გარდა, 12 დიდებულმა დაასვა თავისი ბეჭედი ამ ფიცის ფურცელზე. როგორც კი ტოლოჩანოვმა შეასრულა თავისი მინდობილება, დასტოვა ქუთაისი და გაემგზავრა რუსეთს. გზაში კიდევ ორას თუ სამას კაცს მოაწერინა ხელი. ელჩს თან გაჰყვნენ ლომ-კაცი ჯაფარიძე და არხიმანდრიტი ევდემონი. მივიდა მოსკოვს 1652

წელს. მისი აღწერილობა აღგილთა, ზნეთა და ხალხის ჩვეუ-
ლებათა ძლიერ შესანიშნავია და საინტერესო.

ზემოდ მოვიხსენეთ, რომ მეფე ალექსანდრემ თავის მეუღ-
ლესთან ერთად გაჰგზავნა თავისი შვილი ბაგრატი გურიაში; რად-
განაც დარჩა უმემკვიდროდ, მან იშვილა უმცროსი შვილის-
შვილი მეფე თეიმურაზისა გიორგი, რომელიც გარდაიცვალა
1650 — 1651 წ. შემდგომ შამუკას გარდაცვალებისა დარჩა
უკიდურეს მდგომარეობაში, მოუწოდა ბაგრატს და გამოაც-
ხადა ტახტის მემკვიდრედ.

1657 წ. სიკვდილმა იხსნა ალექსანდრე თავის საშინე-
ლის მტრის ლევანისაგან. ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯა-
ნიძე გვარწმუნებს, რომ დადიანმა თითონ მოიკლა თავიო-
თავის გარდაცვალებულის შვილის ჯავრით მან კეტი დაირტყა
თავშიო. არ არის ცნობილი, თუ სად დამარხეს ლევანი,
წელენჯიხის ეკლესიის აკლდამაში, რომელიც ჰქონდა მომზა-
დებული, როგორც თავისთვის, აგრედვე ცოლისა და შვილის
ალექსანდრესათვის, თუ სხვაგან სადმე. მეგრელებმა ამოირჩიეს
დადიანად ლიპარიტ მე-III-ე, ლევანის ძმის-წული. ეს არჩევანი
არ იყაბულა მეფე ალექსანდრემ, რომელიც დაეცა სამეგრელოს,
ააოხრა იქაურობა და წამოიყვანა ტყვედ ბევრი დიდებული და
ძვირად დაუსვა მათ თავის დახსნა. მეფემ დააყენა დადიანთ
ვამეყ III, რომელიც, თანახმად სიგელებისა და წარწერებისა,
შვილი იყო გიორგი ლიპარტიანისა. ზოგიერთის თქმით, ის იყო
შვილი ლევანისა და ლიპარტიანის ცოლისა. ალექსანდრემ დაი-
ჭირა ერთი ნაწილი ოდიშისა, რომელიც მდებარეობს უნა-
გერას მთის აღმოსავლეთით, ნაქალაქევის ძველ არხეოპოლის-
ზემოდ.

მაშინ ლიპარტიანმა შენწეობა სთხოვა საქართველოს მე-
ფეს როსტომს, თავის ბიძას, ათაბეგს როსტომ-ფაშას და
თავის ნათესავს ქაიხოსრო გურიელს. ჭილაძეები და მიქე-
ლაძეები შეუერთდნენ აგრედვე და ერთად დაეცნენ ვამეყს.
ქართლის მაშველი ჯარი, რომელსაც სარდლობდნენ მუხრან-

ბატონი ბახუტა და ერისთავი არაგვისა ზაალი, დაიგვიანა გზა-ში, რადგან სარდლებს უთანხმოება მოუხდათ ურთიერთ შორის.

მეფე ალექსანდრე თავის მხრით გავიდა ცხენის წყალს გაღმა და სასტიკი ომი ასტყდა იენისის თვეში 1658 წ. სოფ. ბანძას. ბედი შეეწია მეფის ჯარს. მეგრელები ძრიელ დამარცხდნენ და ბევრი ტყვედ წამოიყვანეს. თითონ ლიპარიტი და მისი ძმა მამუკა ბრძოლაში დაიხოცნენ ანუ, როგორც ვახუშტი გვარწმუნებს, ლიპარიტი და გურიელი გაიქცნენ სტამბოლს, სადაც ლიპარიტი მალე გარდაიცვალა. გამარჯვებულმა მეფემ დაამტკიცა ვამეყი დადიანად და გურიელად დასვა სიმონის შვილი, რომლის და, ელენე, ჰყავდა ცოლად ვამეყ დადიანს, ქაიხოსრომ, ათაბეგის როსტოის შემწეობით, აიძულა დიმიტრი გაქცეულიყო იმერეთში, მაგრამ მალე, დიმიტრის ჩაგონებით, მოკლულ იქმნა ლალატობით. დიმიტრი შეიქმნა ისევ მთავრად, ხოლო ქაიხოსროს შვილებმა შეათარეს თავი ათაბეგთან.

პირველს მარტს 1660 წ. მეფე ალექსანდრე გარდაიცვალა და დაუტევა თავის მემკვიდრეს ბაგრატს სამეფო ძრიელ სამწუხაროსა და არეულს მდგომარეობაში.

აქ იწყება 29 ზედიზედ განუწყვეტლივ მომხდარი პოლიტიკური არევ-დარევა და შლილობა ამ უბედურ მხარეში 66 წლის განმავლობაში, რომლისაგანაც თანდათან სრულიად დაირღვა ხალხის დაწესებულებათა ძალ-ღონე.

ბაგრატ მე II ავიდა ტახტზე და ეკურთხა მეფედ ქუთაისში. დედინაცვალმა, დედოფალმა დარეჯანმა, მიათხოვა ცოლად ქეთევანი, თავისი ძმისწული, დავითის ქალი. ექვსის თვის შემდეგ წაართვა ისევ და თითონ მოინდომა მისი ცოლობა; რადგან ბაგრატმა უარი განაცხადა, თვალები დასთხარეს. მაშინ დარეჯანმა განიზრახა თავის მამის, თეიმურაზის, გამეფება იმერეთში. რადგან თეიმურაზი არ დასთანხმდა, დარეჯანმა შეირთო ვახტანგ ქუჭუნის შვილი, რომე-

ლიც მეფის შთამომავლობისა იყო და ბატონობდა იმერეთში. ბაგრატის მომხრეებმა ეს ამბავი ასლან-ფაშას შეატყობინეს. ასლან-ფაშა შემოვიდა იმერეთში. დადიანი, გურიელი და იმერლები წინ მიეგებნენ. დადიანმა, ოტია ჩხეიძის რჩევით, გაუშვა ბაგრატი ქუთაისიდან; ვამიყმა მიიღო თავის ბანაკში და ძალით დაიჭირა დედა-ქალაქი. ამ დედოფლის მეუღლეს ვახტანგს, რომელმაც ამავე ოტიას ცბიერებით ქალაქიდამ განდევნეს, — დასთხარეს თვალები; დარეჯანი და ქეთევანი ჩაუვარდნენ ხელში ასლანს, რომელმაც დაასახლათ ისინი ოლთისში და მეფობა გადასცა ისევ ბაგრატს. უსინათლო ბაგრატის მეფობა არ მოსწონდათ იმერლებს. ზოგმა მოუწოდა ვამიყს და ზოგმა — საქართველოს მეფეს ვახტანგს. ამ ორ მფლობელთ გაიყვეს იმერეთი ორ ნაწილად; აღმოსავლეთი ნაწილი დარჩა მეფე ვახტანგს, დასავლეთი — ვამიყს. ხოლო ბაგრატი მაინც ქუთაისში იმყოფებოდა.

საქმე ამით არ დასრულდა. ვამიყ, თავის მეუღლის რჩევით, აეშალა მეფე ვახტანგს, უარი უთხრა თავის ქალის მითხოვებაზე, — რომელიც იყო დანიშნული იმის შვილის არჩილის-მიერ, — და მისცა თავისი ასული ბეჟან ლოღობერიძეს.

ვახტანგი ეზრახა დიმიტრი გურიელს და ზოგიერთ დიდებულთ, მოაკვლევინა ბეჟან ლოღობერიძე და შევიდა იმერეთში. ვამიყი დახვდა ვახტანგს საჩხერეს, მაგრამ ვერ გაბედა შებრძოლება, რადგან მთელი ჩრდილოეთ-იმერეთის დიდაკაცობა მიემხრნენ მეფეს. დადიანი დაბრუნდა სამეგრელოში.

სვერი, კაცხი და სკანდა, — სადაც იმყოფებოდა თეიმურაზი, რუსეთიდან ახლად დაბრუნებული, — ვახტანგს დაემორჩილა. მეფემ შემდეგ ომისა აიღო ქუთაისიც და ბაგრატი ტყვედ დარჩა. მოკავშირენი გადავიდნენ სამეგრელოში, დაიპყრეს ციხეები, სხვათა შორის, ჯაჭვითის ციხე, სადაც დაცული იყო ყველა საგანძურნი ვამიყისა, თვითონ ვამიყმა შეათარა თავი სვანეთში, ხოლო მისი ცოლი და შვილები, — რომელნიც გაიქცნენ აფხაზეთს, — ჩაუვარდნენ ხელ-

ში გამარჯვებულ ვახტანგს. ვახტანგმა აიღო აგრედვე ზუგდიდი და შარვაშიძე და აფხაზნიც დაიმორჩილა.

შემდეგ ვაჩიყი მოკლულ იქმნა ვახტანგის ბრძანებით; დადიანობა მან მისცა შამან-დავლეს, რომელიც იყო შვილი იესესი ანუ იოსებისა, ლევანის ძმისა, და შერთო მას თავისი ძმის წული თამარი. ახალმა დადიანმა, ბიძის პატივსაცემლად, დაირქვა სახელად ლევან მე-III. შამან-დავლე გაიქცა საქართველოში თავის ბიძის სიკვდილს შემდეგ. იქიდან როსტომ მეფემ შაჰის პატივის-ცემის დასამსახურებლად გაჰგზავნა სპარსეთში შაჰმა კარგად მიიღო და შეეწია ფულით. ეს იყო მიზეზი იმის ამაღლებისა.

როცა ვახტანგი დაბრუნდა იმერეთში, გურიელისა და ყველა იმერლების თანხმობით, დასვა მეფედ თავისი შვილი არჩილი 1661 წ. და დაბრუნდა ქართლში ნადავლით. თან წაიყვანა უსინათლო ბაგრატიცა.

არჩილმა იმეფა თითქმის ორი წელიწადი იმერლების თანხმობით, მაგრამ იძულებული შეიქმნა დაეტოვებინა იმერეთი ოსმალების ბრძანებით, რომელთაც გამოჰგზავნეს იმერეთში ჯარით ასლან-ფაშა და იუსუფი, ყარსის ფაშა, არჩილის გადასაყენებლად. ხონთქრის თხოვნით, შაჰმა უბრძანა მეფე ვახტანგს დაებრუნებინა იმერეთის ბაგრატი, მათი კანონიერი მფლობელი, რომელსაც ჰყავდა დანიშნული თინათინი, უნცროსი და დადიანის მეუღლის თამარისა. ამ ხნობით ბაგრატმა იმეფა ხუთი წელიწადი. ეს მოჰხდა შემოდგომას 1667 წ. დადიანი უკმაყოფილო დარჩა ამ ცვლილებითა, დაეცა იმავე წელს ბაგრატს, დამარცხდა და ტყვედ იქმნა წაყვანილი. ბაგრატმა წაართვა დადიანს ცოლი თამარი და თითონ შეირთო. ხოლო თინათინი განუტევა, რომელზედაც ჯერ ჯვარი არ დაეწერა. თამარის მაგიერ დადიანს მიათხოვა თავისი საკუთარი და, რომელიც ძალიან უყვარდა და რომელიც წინად ჰყავდა ცოლად ვინმე გოშაძეს.

ამ დროს დიდი არეულობა და შფოთი იყო იმერეთში.

დიდებულები მეფეს აღარ ემორჩილებოდნენ. ვისაც კი შეეძლო, იჭერდა ტყვეებს და ჰყიდდა ოსმალეთში. მთავრები სძარცვავდნენ ერთმანერთს.

კათალიკოსი სიმონ ჩხეიძე გარდაიცვალა 1666 წ. და იმის ადგილას დაინიშნა ევდემონ საყვარელიძე. ამავე წელს სენია ჩხეიძე დაემღურა ბაგრატს და გადასცა ქუთაისის ციხე ოსმალთა, რომელნიც ბეჟან ლორთქიფანიძემ მალე გაიშლევინა იქიდან. რაც შეეხება დედოფალს დარეჯანს, იგი დაჰპირდა 60 ათას მარხილს (12 ათას მანეთამდის) ასლან-ფაშას, ოღონდ კი ხელ ახლავ ჩამაბარე სამეფოვო. ხოლო რადგან ფული არა ჰქონდა, თავისი ძმის-წული ქეთევანი დაუგირავა ეს ქეთევანი შემდეგში გამოისყიდა ქართლის მეფემ ვახტანგმა და შერაო თავის შვილს არჩილს. ფაშამ მიიღო რა ფული სრულად, მოიყვანა ქუთაისს დარეჯანი და მისი მეუღლე. ბაგრატმა წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და გაიქცა ქართლში თუ ლეჩხუმში; შემოდგომაზედ 1668 წ. ფაშამ უსსვა დარეჯანი და მისი ქმარი იმერეთის მმართველებად მალე იმერლებმა მოისყიდეს მათი საყვარელი კაცი ხოსია ახვლედიანი (?) ანუ ლაშხიშვილი, ლეჩხუმის მეციხოვნეთა უფროსი¹⁾. მან დაარწმუნა დარეჯანი და მისი მეუღლე, რომ გადმოგცემთ ბაგრატსაო, მიიწვია ისინი თავის სახლში და მოაკვლევინა თოფით დარეჯანი; თითონ ხოსიამ კი მოჰკლა ვახტანგი. უსინათლო ბაგრატმა ხანჯალო ჩასცა გულში მოკლულს დედოფალს, რომელიც მიწაზე ეგდო. გელათის ეპისკოპოსი სოფრონიოზიც, — რომელიც დარეჯანის ბოროტი მრჩეველი იყო, — აგრედვე მოკლულ იქმნა. გარდაცვალებულნი ჯერ დაასაფლავეს ქუთაისის ტაძრის კარის ბჭეში და შემდეგ გელათში დაჰმარხეს.

¹⁾ დარეჯანი ხოსია ლაშხიშვილმა მოჰკლა. ავტორის მხრით ახვლედიანის ხსენება lapsus calami უნდა იყოს. ვახუშტით, „დარეჯან დედოფალი მოჰკლა შუბით ხოსია ლაშხის შვილმა, თავადმა ლეჩხუმისამ. მთარგმ.

იმერლებმა მოიწვიეს მეფედ დემეტრე გურიელი, რომელმაც იმეფა ძლიერ მოკლე ხანს, შემდეგ დასთხარეს თვალები და, როგორც კი გარდაიცვალა, ასლან ფაშამ გურიელად დაპნიშნა ბიძა მისი გიორგი მე-III და, იმერლების თხოვნით, მეფე ვახტანგმა გამოისტუმრა ბაგრატი მეფედ იმერეთში 1669 წ.

ბაგრატის მტერმა სეხნია ჩხეიძემ, დაიპყრა რა ვერაგობით ქუთაისის ციხე, გადასცა ოსმალთა, — რომელთაც დიდხანს ეჭირათ ეს ციხე, — და მოიწვია დადიანი. წინააღმდეგ მეფისა. ლევანი მოვიდა ჯარით. ბრძოლაში, რომელიც მოჰხდა ჩხარის ქალაქთან, ჩხეიძე მოიკლა. დადიანი უკან დაბრუნდა; მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ თამარის წართმევის ჯავრის ამოსაყრელად 1671 წ. ხელ ახლავ შემოადგა ქუთაისს. ბაგრატი გაიქცა რაჭაში და დადიანს, მდგომს ბანაკად გეგუთს, დაუტოვა ქვეყანა, რომელიც მან სრულიად ააოხრა. შემდეგ ამისა მეფემ შეჰკრიბა რაჭისა, ლეჩხუმისა და ზოგიერთ იმერლების ჯარი და დაეცა გეგუთს დადიანსა, და ამარცხა მისი ჯარი და თვითონ დადიანი დაატყვევა. მანამ არ გაუშვა ტყვე, სანამ დადიანმა არ შეჰფიცა, რომ შემდეგში მეგობრობას გაგიწევო.

გიორგი გურიელმა, რომელიც შესანიშნავი ვაჟ-კაცი იყო და მასთანავე უღმერთო სისხლის მსმელი, — შეიყვარა დედოფალი თამარი და ასლან-ფაშას დაჰპირდა აუარებელ ქრთამს, ოღონდ კი მოიტაცე ჩემთვის თამარიო. ფაშა დაეცა ბაგრატს, რომელმაც, როსტომ ჩხეიძის რჩევით, გაჰგზავნა თავისი მეუღლე კვარის ციხეში. როგორც კი ფაშა შემოვიდა ქუთაისში, იმერლები გაიქცნენ და მიატოვეს ბაგრატი, რომელიც შემოდგომაზე 1672 წ., იმ დროს, როცა შარდენი იყო იმერეთში, ფაშამ დაატყვევა.

რადგანაც ასლანმა ვერ შეიტყო, სად იყო დედოფალი დამალული და ვერც აიღო კვარის ციხე, შეიწყნარა ბაგრატის თხოვნა და გაათავისუფლა, მხოლოდ გირაოდ იმ სა-

ჩუქრისა, რომელიც ალუთქვეს, წაიყვანა შვილი მისი ალექსანდრე, რომელიც ეყოლა ერთის ლეჩხუმელის ქალის კოჩილასაგან. ზამთარში ბაგრატი დაეცა გურიელს და აიძულა გაქცეულიყო, რის შემდეგ ბაგრატი აიკლო მისი სამფლობელო.

ამ დროს ქართლის მეფემ ვახტანგმა განიზრახა მიეთხოვებინა თავისი შვილის შვილი დარეჯან, რომელიც არჩილის ქალი იყო და მაშინ მეშვიდე წელში გადადგა, მანუჩარისათვის, ლევან დადიანის შვილისაოვის, — რომელიც აგრედვე შვიდის წლისა იყო, მაგრამ ეს ქორწინება აღარ მოჰხდა, როგორც დროთა ვითარების გამო, აგრედვე იმიტომაც, რომ დადიანს ბაგრატი შეაგონა, საფიქრებელია მანუჩარი შაჰს გაუგზავნონო. შეშინებულმა დადიანმა მოაპარვინა თავისს მსახურებს მანუჩარი და მოაყვანინა სამეგრელოში.

ბაგრატი 1674 წ. წაართვა ოსმალებს ქუთაისის ციხე, მაგრამ ისევ თავის ნებით დაუბრუნა ნაცვლად თვისის შვილის ალექსანდრესი, რომელიც გამოუგზავნა ასლან-ფაშამ. ორის წლის შემდეგ დედოფალს თამარს შეეძინა შვილი გიორგი, რომლითაც დიდად განიხარეს მშობლებმა.

ზემოხსენებულ გალაშქრების დროს ვამეყ დადიანზე მეფე ვახტანგმა წამოიყვანა და ჩასვა საპყრობილეში, სომხეთს, ეპისკოპოზი ჭყონდიდელი, რომელიც კაცია ჩიქოვანის ძმა იყო. ეპისკოპოზი გამოიქცა შულავრიდამ და ისევე მიიღო თავისი საეპისკოპოზო, დაუახლოვდა ლევან დადიანს, რომელიც მიენდო მას. ჭყონდიდელმა შეაგონა ლევანს, რომ იმის ძმას კაციას უწყალობოს სალიპარტიანოს მაზრა და ამ სახით თავისთვისაც გაიადვილოს ლეჩხუმის მაზრის დაჭერა. ცნობილია რომ სალიპარტიანო არის საუკეთესო მაზრა ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის სამეგრელოსა და რომ ის ეკუთვნოდა მემკვიდრეობით დადიანის გვარის უნცროს შტოს, რომელიც ვამეყის სიკვდილით მოისპო. თითონ კაცია იყო დარიბ აზნაურის შვილი, დაიბადა დაბა გორდში და სვანეთში

თაფლით ვაჭრობდა. მოიპოვა რა ცოტაოდენი გავლენა ლეჩხუმში და დადიანის ნდობა, კაცია შეიქმნა საინასარიძო და სალიპარტიანო მაზრების მფლობელი. ეს მხნე და გამჭრიახი, მაგრამ მესისხლე კაცი, ნიადაგ ურჩევდა ლევანს, დიდებულები უწყალოდ გაეწყვიტა. ამის მეტს ჩვენ ვერას ვიტყვით კაციაზე, რადგან მარტვილში იმის სასაფლაოზე ჯცნობის ხელით წარწერაში წაშლილია ყველა ის ადგილი, რომელიც უფრო საინტერესოა ისტორიისთვის. მართალია, ოყურეშის ეკკლესიის კედლებზე ლეჩხუმში დღემდის დაცულია ერთი ნაწილი წარწერისა კაციას შთამომავლობის შტოს შესახებ, მაგრამ ეს არ არის საკმაო ჩიქოვანების წარსულის გასაცნობად. ეხლანდელ დროში ჩიქოვანთა გკარი ძლიერ გავრცელებულია სამეგრელოში და ბევრგან შეჰხვდებით ამ გვარის კაცს სასულიეროსა და სამოქალაქო უწყებაში.

როცა მეფე ბაგრატმა შეიტყო, რომ ვახტანგის შვილს, ზემოხსენებულს არჩილს, სურდა იმერეთის ტახტზე ასვლა, დაუმოყვრდა გიორგი გურიელს და მიათხოვა ცოლად თავისი ქალი დარეჯანი 1675 წ., მაგრამ მალე დადიანმა, კაციას შეგონებით, მოიმხრო იმერლები და მათის შემწეობით სექტემბერს 1678 წ. დასვა არჩილი მეფედ.

ბაგრატი გაიქცა გურიაში და დასტოვა სკანდას დედოფალი თამარი, რომელიც, ამ ციხის აღების შემდეგ, არჩილმა დაუბრუნა ლევან დადიანს, მის კანონიერ ქმარს. ხოლო თავისი სიძე მანუჩარი არჩილმა დაიბარა და თავის თან ჰყავდა მოუშორებლად.

ახალციხის ფაშა დაჰპირდა შემწეობას ბაგრატს, მაგრამ ქართლის მეფემ, გიორგიმ, მოიტაცა შვილი მისი ალექსანდრე, რომელიც იყო ამანათად მიცემული, როგორც ზემოდ მოხსენებულა. ბაგრატი ამის გამო მით უფრო შესწუხდა, რომ, თვისის შვილის გიორგის სიკვდილს შემდეგ, ალექსანდრეს მეტი მემკვიდრე აღარავინ ჰყავდა. ფაშის მოხსენების შემდეგ, ხონთქარმა გაჰგზავნა იმერეთში არზრუმის სერას-

ქერი ჯარით და თან გააყოლა ბაგრატი. იმერლებმა მიატოვეს არჩილი და დაემორჩილნენ ბაგრატს. არჩილმა შეაფარა თავი რაჭაში; უკან დაედევნენ მრავალნი ოსმალნი. მთელი მხარე აოხრებულ იქმნა ცეცხლითა და მახვილითა. თავის თავის საშველად არჩილი იძულებული შეიქმნა დაებეზღებინა სერასკერთან ასლანი, რომ ქრთამს იღებდა და ორპირად იქცეოდაო, რის გამოც ფაშას თავი გააგდებინეს 1679 წ. მიზეზი ასე სასტიკად მოქცევისა ის იყო, რომ ხონთქარი ეჭვობდა, ყველა ამ არეულობის მიზეზი საიდუმლო გავლენაა შაჰისაო; ეს ამბავი ხონთქარმა შეიტყო თავის სპარსელ ელჩისაგან, რომელმაც მოახსენა აგრედვე, რომ არჩილი თავის ნებით ედავებოდა ბაგრატს ტახტს. მაშინ არჩილი მიხვდა, რომ შაჰმა ხელი აიღო ჩემზეო და ყოველივე ასლანს დააბრალა. ბაგრატმა უკანასკნელად იმეფა კიდევ ორი წელიწადი.

ბაგრატმა მალე გაილაშქრა სამეგრელოს, დაამარცხა დადიანი, წამოიყვანა თავისი მეუღლე თამარი და დაბრუნდა ქუთაისს. ლევანმა, გურიელის შემწეობით, რომელსაც დაუწინდრა თავისი შვილი მანუჩარი, დაიჭირა ისევ სამეგრელო; გარდაიცვალა 1681 წ. რადგან ლევანს არ ჰყავდა მემკვიდრე, გარდა მანუჩარისა, გურიელმა აღარ დაუბრუნა იგი მეგრელებს და დადიანობა თითონ დააპირა. დიდებულები არ დასთანხმდნენ; მაშინ გურიელმა მოაკვლევინა ყმაწვილი მთავარი. მეგრელები ამაზე უფრო გაბრაზდნენ და აღარ შეუშვეს გურიელი სამეგრელოში.

ამასობაში არჩილმა დაიჭირა ჩხერის ციხე და დაუყო იმერლებს მოციქულობა, რომელმაც გასწია რვა თვემდე, — და რადგან ვერას გაჰხდა, წავიდა ოსეთში და ერთის წლის შემდეგ რუსეთში გადავიდა; მივიდა თარკში ივნისს 1682 წ., იქიდან — ასტრახანს, საიდანაც ისევ თარკს დაბრუნდა. როდესაც ასტრახანში იყო, გაჩნდა დიდი ცეცხლი და ქალაქის გადაწვის დროს არჩილს დაეღუპა ყოველივე თავისი ქონება, გარდა წმინდა სამქვალისისა, რომელიც წამოღებული იყო და-

დიანის საუნჯიდგან მეფე ვახტანგის მიერ 1661 წ. ეს წმინდა სამქვალოსი არის ეხლა დაცული მოსკოვის ღვთის-მშობლის მიძინების ტაძარში, შემკობილი გვირგვინითა და ზედ ქართულის წარწერითა, საიდანაც სჩანს, რომ პირველი გამკეთებელი ამ გვირგვინისა ყოფილა მეფე დავით ნარინი, შვილი რუსუდანისა. არჩილმა გარდასცა რუსებს ის ლურსმანი იმ სახით, როგორც გადაარჩინა ცეცხლსა. 1685 წლის ახლო ხანებში არჩილი, მიწოდებული მოსკოვს მეფე პეტრე ალექსის ძის მიერ, დარჩა იქ რამდენსამე ხანს და იყო მისგან წყალობით მიღებული. — 1681 წ. მეფე ბაგრატი გარდაიცვალა. მას არ დარჩენია კანონიერი მემკვიდრე და იმერლებმა გიორგი გურიელი დასვეს მეფედ.

იმერეთის ისტორია ამას შემდეგ თანდათან ირევა და იხლართება; სამეფო ტახტის მაძიებელნი თანდათან გამრავლდნენ; აღარავინ ერიდებოდა სხვის საკუთრების მითვისებას, კანონისა და სიმართლის დარღვევას. ცოლ-ქმრობის კავშირი მარტო ფულის სიხარბითა ანუ პატივის მოყვარეობით იკვრის, თითქო სავაჭრო რამ საქმეაო. საქტრისტეანო და სამოქალაქო კანონებს აღარავინ დაეძებს. შფოთმა და არეულობამ უმწვერვალესობამდე მიაღწია. უმთავრობის დროს სამეგრელოში, კაცია ჩიქოვანმა, რომელიც ამ მხარეს ჰმართავდა, უწყალოდ ამოჰხოცა წარჩინებულნი, ჭყონდიდელ მიტროპოლიტის შეგონებით, და შეიქმნა მთელ სამეგრელოს მფლობელად და თავის უფლებას ამყარებდა მხოლოდ ხპალზე. ამ დროს აფხაზებმა აიკლეს სამეგრელოს ზღვის ნაპირი და ყველა სავებისკოპოზო, გარდა დრანდისა და მოქვისა, მოსპეს. კაციას შემდეგ იმის შვილმა გიორგიმ დაიჭირა სალიპარტიანო და ჰმართავდა იმავე წესით, რომელიც დაამყარა იმისმა მამამ. ამ სახით, დიდებულნი თითქმის სრულიად გაწყდნენ და გლეხნიდა დარჩნენ.

გიორგი გურიელმა შეირთო დედოფალი თამარი, მეფობდა იმერეთში და სამეგრელოს დაჭერაც განიზრახა, მაგ-

რამ გიორგი ლიპარტიანი მოსთხოვა ახალციხის ფაშას უკანონო შვილი ლევან დადიანი, და დასვა მთავრად ლევან მე II-ის სახელით. ქართლის მეფემ გიორგიმ გამოჰგზავნა აგრედვე იმერეთში ალექსანდრე, ზემოხსენებულის მეფე ბაგრატის შვილი. ფაშა დასთანხმდა და 1682 წ. ხონთქრის ბრძანებით დასვა ტახტზე ახალგაზდა ბატონის შვილი. გურიელი გამოვიდა იმერეთიდან; დედოფალი თამარი წავიდა სამეგრელოში იმ განძრახვით, რომ ჩაჰშალოს ამ ქვეყნის შეერთება ალექსანდრეს სკიპტრას ქვეშ და ერთის წლის შემდეგ გარდაიცვალა. მაშინ გიორგი გურიელმა შეირთო კაცია ჩიქოვანის ქვრივი, რომელიც რაჭის ერისთავის შოშიტას ძმისწული იყო და დიდად მოწადინებული იყო იმერეთში გაბატონებისა. ალექსანდრე IV, ბაგრატის მემკვიდრე, სცდილობდა თავისკენ მიემხრო პაატა აბაშიძე, არგვეთის მფლობელი, მიათხოვა მას თავასი და, დარეჯანი, რომელიც მიატოვა გიორგი გურიელმა. ამ დამოყვრებით მან განამტკიცა იმერეთში თავისი მეფობა. ამას შემდეგ მის მოწინააღმდეგეებად დარჩნენ მარტო გიორგი ლიპარტიანი, შოშიტა ერისთავი და ბეჟან ლორთქიფანიძე. მოკავშირენი 1684 წ. შეებრძოლნენ როკითში მეფეს, რომელსაც ახლდნენ აბაშიძეები და მიქელაძენი. მოჰხდა საშინელი ბრძოლა; გურიელმა, შოშიტამ და ბეგრმა სხვამ დასდეს თავი. ლიპარტიანი გაიქცა. ალექსანდრეს მოუკლეს ლევან აბაშიძე, მაგრამ გაიმარჯვა და მრავალი ტყვე დარჩა, რომელთა გამოსყიდვით დიდ ძალი ფული შეიძინა. გიორგის სიკვდილს შემდეგ იმის მამამ მამიამ დაიჭირა გურია, ხოლო მისი ძმისწულები წავიდნენ ახალციხეს.

შემდეგ ამისა ალექსანდრემ სთხოვა ჯერ საქართველოს მეფეს გიორგის ქალი მისი და შემდეგ მის ძმის ლუარსაბის ქალი. ორივეზე უარი მოუვიდა. ალექსანდრემ გაილაშქრა რაჭის ერისთავის პაპუნას წინააღმდეგ, რომელიც ბატონი-შვილის ლუარსაბის ცოლის ძმა იყო, და შემოადგა ასაღებად ნინიას ციხეს, მაგრამ ქართლები მოეშველნენ პაპუნას და

აბაშიძეებიც გადუდგენ მეფეს, რომელიც იძულებული შეიქმნა უკან დაეხია. შემდეგ ამისა პაპუნა, ალექსანდრეს რჩევით, გაეყარა თავის ცოლს, ბეჟან ლორთქიფანიძის ქალს, და შეერთო დარეჯან ბატონიშვილი, რომლის ქმარი, პაატა აბაშიძე, გარდაიცვალა როკიტის ომში მიღებულ ჭრილობით. პაატას ძმა, გიორგი, რომელიც გაკრეჭილი ბერი იყო, შეიქმნა აბაშიძეების გვარის უფროსად. მან შეერთო ქვრივი კაცია ჩიქოვანისა და გიორგი გურიელისა და დიდი სიმდიდრე და გავლენა შეიძინა. მიათხოვა თავისი ქალი ელენე, — რომელიც პირველ ცოლის ხელში შეეძინა, — ქაიხოსრო მეორეს, გიორგი გურიელის შვილს, რომელმაც 1685 წ., მალაქიას გაგდების შემდეგ, პაატა აბაშიძის შემწეობით, დაიჭირა გურია. ახლად დაყენებულმა მთავარმა სიტყვა მისცა ახალციხის ფაშას, მალაქიას მშვიდობიანად ვაცხოვრებო და, როგორც კი დრო იხელთა, დასთხარა თვალეზი. ფაშამ იწყინა ესა და გამოჰგზავნა იმის დასასჯელად შავშეთის ბეგი, რომელმაც მიიწვია ქაიხოსრო მეგობრულ მუსაიფისათვის, მოჰკლა 1689 წ. და გარდასცა მთავრობა დაბრმავებულ მალაქიას. იმავე წელს ფაშამ შეიწყნარა გურულების თხოვნა, რომელთაც კარგი ქრთამი მიაართვეს, და გარდასცა მთავრობა მამია მე-III-ს, ქაიხოსროს ძმას. მალაქია ბერად შედგა და დაინიშნა შემოქმედის მიტროპოლიტად. მამიამ შეერთო ზემოხსენებული ელენე აბაშიძისა.

როკიტის ბრძოლაში, როგორც წინად მოვიხსენეთ, ბევრნი დიდებულნი დაიხოცნენ. ვინც გადაარჩა, გიორგი ლიპარტიანიმა ლევანის სახელით ზოგი მოაკვლევინა და ზოგი თათრებს მიჰყიდა. მისის თანხმობით ლევანმა, ცრუ დადიანმა, შეერთო თინათინი, ბაგრატ მეფის ქალი, და ალექსანდრესი. ამ ქორწინებით ლიპარტიანს სურდა მოეცილებინა მეფე და გურიელი, რომელთაც განიზრახეს დაეჭირათ სამეგრელო, აოხრებული აფხაზების მიერ და დასუსტებული ლიპარტიანის სასტიკის მმართველობით. ამ დროს მეფე ალექ-

შანდრე, რომელმაც შეურაცხყოფად მიიღო ორჯელ უარის თქმა დამოყვრებაზე ქართლის მეფე გიორგისთან, მიემხრო ერეკლე ნაზარ ალი-ხანის დასს და დაეცა რაჭას, სადაც შეაფარა თავი მეფე გიორგიმ, რომელსაც ჰყავდა ცოლად პაპუნა ერისთავის ძმის-წული. მთელი მხარე აოხრებულ და გაძარცვულ იქმნა. რაჭველებმა წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს. ალექსანდრეს დაბრუნების შემდეგ პაპუნა ისევ დამყარდა თავის სამფლობელოში. ამ დროს 1688 წ. დამლევს, არჩილი, მოწოდებული თავის ძმის გიორგისაგან, მოვიდა რუსეთიდან ოსეთში თავის ორის ვაჟით: ალექსანდრეთი და მამუკათი. არჩილმა შეიღები დასტოვა მთებში და თვითონ შეუდგა იმერეთის დაფლობას. არჩილს მოეგებნენ მისნი მომხრენი გველის თავს, ჩრდილოეთ-დასავლეთ რაჭაში. იქ უცდიდნენ არჩილს: პაპუნა ერისთავი, გიორგი ლიპარტიანი, ჭილაძეები, მიქელაძეები და სხვანი. აკლდათ მხოლოდ ორი დიდებული კაცი—გიორგი აბაშიძე და სიმონ ქუთათელი, რომელთა შემწეობით ალექსანდრემ მოაგროვა ჯარი და გველის თავს დახვდა არჩილს. ოსმალებმა შემწეობა აღმოუჩინეს მეფეს და ამ სახით გაჰფანტეს მოკავშირენი.

არჩილმა სამეგრელო გარდავლო და მივიდა აფხაზეთს, სადაც შარვაშიძეებმა დიდი პატივი სცეს. აქედგან მან გამართა მიწერ-მოწერა ყირიმის ხანთან, რომელსაც სთხოვდა შემწეობას, მაგრამ ამ დროს ალექსანდრემ გადაიბირა გიორგი ლიპარტიანი, რომელსაც უწყალობა ლეჩხუმის მხარა. რადგან არჩილმა ვერა გაარიგარა, სთხოვდა მეტეს თავისუფლად გაეშვათ მაინც რაჭის გზით ოსეთში და ფიცით აღთქმა მისცა, რომ ამიერიდან ხელს ვიღებ იმერეთზედაც. ივნისში 1691 წ. არჩილი წავიდა: მისი ძმა, გიორგი მეფეც, გურიაში გადავიდა.

არჩილს მალე დაავიწყდა თავისი აღთქმა და ყოველს ღონისძიებას ჰხმარობდა ხონთქრის წინაშე, რომ გადაეგდო ალექსანდრე. არჩილი აღთქმას სდებდა, რომ გარდავიხდი

ოცის წლის ხარკს, რომელიც იმერეთს ადევსო. ამ საქმისთვის ყირიმის ხანმა საგანგებოდ გაუგზავნა ხვანთქარს ელჩი, რომელმაც იმდენი მოახერხა, რომ ხონთქარი დასთანხმდა არჩილის წინადადებაზე და გამოჰგზავნა იმერეთში ფორმალური განცხადება, გამოიკითხეთ, ვისი მეფობა სურთ იმერთაო. ამ ფირმანის მომტანი, რასაკვირველია, ალექსანდრემ არ შეუშვა იმერეთში და, როცა დაბრუნდა ახალციხეს, იქ ნახა მფე გიორგი. იქ გამოსჭრეს სამეფო და სხვა ბეჭდები და ფირმანზე ბევრმა მოაწერეს ხელი. არჩილმა, არზრუმის სერასკირის შემწეობით, მიიღო სამეფო ხმალი და ხალათი, წამოვიდა ოსეთიდან და ავიდა ტახტზე 1692 წ. მეფე გიორგიმ, თანახმად დაპირებისა, მისცა ამანათად ოსმალებს თავისი ძმისწული ვახტანგი. ხოლო მეორე ძმისწული ელენე, რომლის შერთვა სურდა მეფე ალექსანდრეს, მიათხოვეს დიდებულს თავადს ქაიხოსრო იაშვილს. თითონ გიორგი საცხოვრებლად დარჩა ახალციხეს. ორის თვის შემდეგ მეორე არეულობა მოჰხდა. როცა გიორგი აბაშიძემ შეიტყო, რომ არჩილს ოსმალებთან აღარა აქვს მეგობრობაო, მოურიგდა ლიპარტიანს და მოიწოდა მეფედ ალექსანდრე. პაპუნა ერისთავმა, სიმონ ქუთათელმა და სხვებმა*) არჩილს არ უღალატეს. 1691 წ. დეკემბერში მოწინააღმდეგენი შეებრძოლნენ გოდოგანში. ალექსანდრე დამარცხდა და გაიქცა გორს. მეფე ერეკლემ მოახსენა ეს ამბავი შაჰს, რომელმაც შიკრიკი გაუგზავნა ხონთქარს. როცა არჩილს აუწყეს, რომ ახალციხის ოსმალებმა საპრობილეში ჩასვეს მეფე გიორგი, შენი ძმაო, ის გარს შემოერთყა ქუთაისს და რადგან სურდა გიორგი ლიპარტიანის გადმობირება, უწყალობა მას ლეჩხუმი, მაგრამ ამით ვერა მოიგო-რა.

ლიპარტიანმა მაინც უღალატა. მან ღამით გამოაპარა ქუთაისის ციხიდან ოსმალთა ჯარი და მიაშველა სურსათი.

*) გიორგი მიქელაძემ და ბეჟან ლორთქიფანიძემ. ვახ.

ციხიდან გამოსულმა ოსმალებმა ჯავრი ამოიყარეს იმითი, რომ დაანგრეს ქუთაისის ღვთის-მშობლის ტაძარი 1693 წ. მეფე გიორგიმ მოახერხა ახალციხიდან გამოქცევა და დაიფლო ქართლი. რუისში შეიპყრა ალექსანდრეს ცოლი და შვილები, მაგრამ ალექსანდრე, ახალციხის ფაშის შემწეობით, შევიდა იმერეთში და აიძულა არჩილი გაქცეულიყო რაჭასა და ქართლში, საიდანაც მერე ოსეთში დაბრუნდა.

ამ დროინდელ აწეწილ-დაწეწილის საქმეების გარკვევის ისტორიკოსს დიდის გაჭირვებით შეუძლიან. ნამდვილად და დალაგებით ვერ აგვიწერს იქ მომხდარს ხშირსა და უეცარს არეგ-დარევას. ამ შემთხვევაში ჩვენ ვსარგებლობდით არჩილის წერილებით, რომელიც აქვს მიწერილი მეფე იოანე და პეტრე ალექსის ძესთან. ვსარგებლობდით აგრედვე სხვა ოფიციალურ საბუთებით. ამ საბუთებზე დაფუძნებთ ჩვენი თარიღებიც, რომელიც ხანდისხან არ ეთანხმება ვახუშტის ჩვენებას.

ალექსანდრემ იმეფა 11 წელიწადი. არჩილი წავიდა ჩრდილოეთისკენ და, როდესაც გადავიდა მცირე ყაბარლოში, მეტად რიცხვ-ნაკლები აძალა ახლდა. 1693 წ. ლალატით შეიპყრა თავადმა ყულჩუყ ქილიქ-ბიტიევმა, შამხალისა და შაჰის ბრძანებით. ყულჩუყი გაჯავრებული იყო იმაზედ, რომ მეფე გიორგიმ, არჩილის ძმამ, წააყვანინა მისი ქალი თავის შვილის ბაგრატის საცოლოდ და, როდესაც მოუკვდა შვილი ბაგრატი, აღარ შეატყობინა ყულჩუყს საქმროს სიკვდილი და დაიტოვა მისი ქალი თავის სახლში. შემდეგ ეს ქალი მეფე ვახუშტანგ სჯულმდებელის მეთულზე გახდა, რუსუდან დედოფლის სახელით. თუმცა არჩილმა საკვირველი ვაჟ-კაცობა გამოიჩინა, მაგრამ მაინც იმავე ღამეს შეიპყრეს და დაატყვევეს. გაათავისუფლეს არჩილი მხოლოდ ჩერქეზთა ქალების თხოვნით, რომელნიც განცვიფრებულნი იყვნენ არჩილის სილამაზითა და ვაჟ-კაცობით. ჩერქეზთა ქალებმა მოსთხოვეს თავიანთ ქმრებს იმისი განთავისუფლება. არჩილი დაბრუნდა ბალქარს, რო-

მელიც მდებარეობს მალკის სათავესთან, და იქ უცდიდა უკეთეს დროს და ხელ-საყრელს გარემოებას.

მეფე ალექსანდრემ მიატოვა თავისი მეუღლე, — დიდებულის ოჯახის შვილი, — რომლისაგანაც ჰყავდა ორი ვაჟი, — გიორგი და სიმონი. — როგორც ზემოდ მოხსენებულა, ეს ვაჟები მეფე გიორგის დაჭერილი ჰყავდა ქართლში. ალექსანდრემ შეირთო გიორგი აბაშიძის ქალი თამარი, რომელიც მაშინ ათის წლისა იყო. ახლო ხანებში გიორგი ლიპარტიანი-მა, გაძლიერებულმა დიდებულთა ამოხოცვით და ტყვეების გაყიდვით, გადაადგო ლევან დადიანი, რომელიც წავიდა სტამბოლს და იქ მალე გარდაიცვალა. ლიპარტიანი დარჩა სრულ მფლობელად სამეგრელოსა და ლეჩხუმისა, თუმცა დადიანად არ იწოდებოდა.

თუმცა იმერეთის დიდებულნი არ დაეთანხმნენ მეფე ალექსანდრეს, როდესაც მან ხელ-ახლად გამოაცხადა, რომ მინდა დავებშარო ერეკლე ნაზარ ალი-ხანს წინააღმდეგ მისის მტრისა, გიორგისაო, ალექსანდრემ მაინც შეჰკრიბა ჯარი, დაეცა დაბა ალს და ააოხრა მისი არე-მარე. არჩილი, რომელიც იმყოფებოდა მაშინ ტაშის კარში, დახვდა გზაზე უკან დაბრუნებულს ალექსანდრეს და დაატოვებინა იმერლებს შადავლი, რომელიც ქართლიდან მიჰქონდათ. შემდეგ ამისა ორთავე ძმებმა — არჩილმა და გიორგიმ — შეაგონეს იმერლებს, რომ მეფე ალექსანდრეს საქციელი ყოვლად საზიზღარიაო; და თუმცა ახოვანი და გულ-უხვი კაციოა, მაგრამ ამასთანავე უჭკუო და უღვთო, ტყვის გამყიდველი მმართველიაო. მართლაც, ამ დროს ალექსანდრეს სურდა გაჰყროდა თავის ცოლს თამარს და ურჩევდა აბაშიძეს, მიათხოვე მეფე გიორგისაო. მოთმინებიდან გამოსულმა აბაშიძემ შეაგონა იმერლები, კათალიკოზი და ერისთავი პაპუნა, რომელნიც თავს დაესხნენ ალექსანდრეს სკანდის ციხეში და წაჰგვარეს ქართლის მეფე გიორგის; მეფემ მოაყვანინა დაბა რუისს, დაარჩობინა და დამარხა იქაურ ეკლესიაში. ამ სახით, არჩილმა თა-

ვიდამ მოიცილა თავისი შუღმივი მეტოქე და დაჯდა იმერეთის ტახტზე 1695 წ.

ამავე წელს არჩილი დაესახლა საჩხერეში თავის ძმით, გიორგით, რომელმაც დაჰკარგა ქართლის ტახტი. დედოფალმა, თამარ აბაშიძის ქალმა, შეუთვალა, ცოლად გამოგყვებოდა ამასთანავე ტახტიც აღუთქვა ჯერ არჩილს, რომელიც ცოლს განშორებოდა და მერე—გიორგის. ორთავემ უარი შეუთვალეს ამ უსინიდისო წინადადებაზე. როცა გიორგი წავიდა ისპაჰანს, აბაშიძე ეძრახა გიორგი ლიპარტიანს, უპოვნა თავის ქალს საქმროდ ვიღაც გიორგი, რომელიც მეფის ნათესავი იყო, და დასწერა მათ ჯვარი თამარის თანხმობით, იგი გამოაცხადეს მეფედ და არჩილი გაიქცა ოსეთში 1696 წ.

გიორგი—ხალხში „გოჩია“ მეფედ წოდებული—სრულიად უღირსი იყო თვისის მაღალის წოდებისა. იყო უზნეო, გაუნათლებელი და სახით მახინჯი. ქვეყნის მართვა მან მიანდო აბაშიძეს, რომელსაც ემორჩილებოდნენ იმერეთის დიდებულნი, დადიანი და გურიელი. ერთის წლის შემდეგ დედოფალმა შეიძულა ეს უზრდელი კაცი და ისურვა მისი მიტოვება და მამის საშუალებით ისევ განუახლა არჩილს თვისი წინადადება. არჩილი მაშინ ერწოს მაზრაში სცხოვრებდა. რუსეთიდან მოელოდა ცოტაოდენს ჯარს, გადავიდა დვალეთს და დაჰყო ზამთარი ზრამაგში. დიდებულებმა გააგდეს მეფე გიორგი—გოჩია—და მოიწვიეს ისევ არჩილი, რომელიც დიდ უარს ამბობდა, რადგან ერთის მხრით იცოდა, რომ დიდხანს ვერ დარჩებოდა და მეორეს მხრით დარწმუნებული იყო, რომ იმერლები მაშინ ცბიერნი, ბოროტნი, ერთმანეთზე მიმხტომნი, ტყვეთა გამყიდველნი და სხვა მრავალ¹⁾ ბიწიერების მიმდევარნი იყვნენ. ბოლოს დასთანხმდა ხალხის მიწოდებაზე და 1698 წ. შევიდა იმერეთში.

¹⁾ „ვახუშტით, „რამეთუ არღარა იყრ პირ-მტკიცეობა, არამედ იყვნენ გარყვნილნი, ფიცის-მტეხელნი, მხდომნი, მკრეხელნი, უკეთურნი, არა თუ წარჩინებულნი, გარნა მდაბიურნიცა“.

არჩილი თავისმა წინაღ-გრძნობამ არ მოატყუა. მალე ახალციხის სელიმ-ფაშამ მოახსენა ხონთქარს ყოველივე ეს ამბავი და მიიღო ბრძანება, რომ გადაადგოს არჩილი ტახტიდან. სელიმმა მოსთხოვა მეფე ერეკლე ნაზარ-ალი-ხანს სიმონი, მეფე ალექსანდრეს შვილი, რომელიც ღირსეულად იზრდებოდა ქართლის მეფის სასახლეში, და მოიყვანა იმერეთს. არჩილმა დასტოვა იმერეთი და გადავიდა რაჭას თავის ძმის წულით, ვახტანგითურთ, შემოდგომაზე 1698 წ., დაიზამთრა ტაგაურში და წავიდა შემდეგს გაზაფხულს რუსეთში სამუდამო საცხოვრებლად. მან იმეთა იმერეთში ხუთჯერ და მისმა ხუთჯერ მეფობამ გასტანა სულ ექვსი წელიწადი. ზემოხსენებულიდამ ცხადია, რომ არჩილ მეფე ვერ იყო რიგიანი. ქრისტეანი და ვერც რიგიანი მმართველი. არ იყო საქმის კაცი და არც პირ-მტკიცე, მაგრამ განთქმული იყო, როგორც რაინდულის ვაჟკაცობით, აგრედვე დიდის პოეტურის ნიჭით. არჩილი შეუდარებლად მალლა იდგა ყველა იმათზედ, რომელთაც სრულიად უსამართლოდ ედავებოდა გვირგვინს კახეთიდან წამოსვლის შემდეგ¹⁾.

სიმონის ტახტზედ ასვლის შემდეგ ფაშა დაბრუნდა ახალციხეს. ცოტა ხანს უკან მეფემ შეირთო გიორგი აბაშიძის ქალი ანიკა, რომელიც დანიშნული ჰყავდა ნასყიდა იაშვილს, ამავე დროს გიორგი აბაშიძეს მოუკვდა პირველი

¹⁾ მოგვყავს იმერეთში დაცული არჩილ-მეფის ტაეპი, რომელიც ამ ბედკრულმა მეფემ ნაღვლიანად წარმოსთქვა, როცა იმერეთს გამოეთხოვა:

გუგულის ქედსა გარდავსდეგ,
ავყარე სევდა გულისა,
დავხედე ქართლის სირონსა,
ღვთისაგან დასახულისა;
დავაგდე ქაჯთა ქვეყანა,
ღვთისაგან დაწყევლილისა;
და ვინც გახდეს მათი მოყვარე,
იქმნეს მაჰმადის სჯულისა.

ცოლი და ითხოვა მეორე, რომელსაც მალე გაეყარა, და შეირთო ბეჟან ლორთქიფანიძის ქალი, პაპუნა ერისთავის ქვრივი. ამ საშუალებით დიდი გავლენა განიმტკიცა იმერეთში. როცა სიმონი დარწმუნდა, რომ იმერლები ყურს აღარ უგდებდნენ და უფრო ემორჩილებოდნენ მის ცოლის დას, დედოფალ თამარს, მიატოვა იმერეთი და გაიქცა ქართლში.

ამ დროს ბეჟან ლორთქიფანიძის შვილი გრიგოლი დაჯდა კათალიკოსად. ვახუშტის თქმით, გრიგოლი ეკურთხა კათალიკოსად შემდეგ ევდემონ საყვარელიძისა, რომელიც გარდაიცვალა 1699 წ. ახლო ხანებში, მაგრამ საბუთებიდან სჩანს, რომ ევდემონი გადაყენებულ იქმნა თანამდებობიდან 1675 წ. და მისი ადგილი დაიჭირა დავით ნემსაძემ, რომელიც აიყვანა საკათალიკოსო კათედრაზე მეფის თანხმობით ლევან მე-III დადიანმა. შემდეგ დავითისა მიიღო კათალიკოსობა ვინმე ნიკოლოზმა, რომელიც 1610 წ. კიდევ ცოცხალი იყო, მაგრამ ეს ჩვენება საეჭვო საბუთზეა დამყარებული. ეს ნიკოლოზიც გარდაყენებულ იქმნა მეფისაგან. იმის შემდეგ დადგა კათალიკოსად ზემოხსენებული გრიგოლი, რომელიც გარდაიცვალა 1642 წ.

რადგან ზოგიერთი ლეჩხუმელი არ ემორჩილებოდნენ ლიპარტიანს და ხშირად ეცემოდნენ ოკრიბის მახრას, აბაშიძემ თავის მეგობრის, ლიპარტიანის, თხოვნით, გარდავლო ზამთარში დათოვლილი რაჭის მთები, შევიდა ლეჩხუმში და ყველა ურჩნი დაიმორჩილა. აქ უნდა მოვიხსენიოთ, რომ აბაშიძის ქალს თამარს ძრიელ სურდა შეუღლება ლიპარტიანთან. ლიპარტიანს ჰყავდა ცოლად თავადის მიქელაძის ქალი, რომელთანაც შვიდი შვილი შეეძინა, მაგრამ მაინც გაეყარა და შეირთო თამარი. ამის შემდეგ ყველა აღიდებდა თამარს და უწოდებდა მას ოდიშისა და იმერეთის დედოფალს.

აბაშიძემ დაამშვიდა რაჭა, რომელიც აუჯანყდა. ამ დროს მამია გურიელმა მოსთხოვა ერეკლე ნაზარ-ალი-ხანს, ახალ-

ციხის ფაშის შუა-კაცობით მეფე სიმონი და განიზრახა მისი კვლავ ტახტზე დასმა. ერეკლემ გარდასცა იგი მამიას. მამიამ აიძულა სიმონი გაჰყროდა ანუკა აბაშიძის ქალს და შეერთო მამიას და. შეურაცხყოფილმა ამით აბაშიძემ სთხოვა დახმარება ლიპარტიანს და ორთავემ ურჩიეს მამიას სიმონის გაძევება. მამია დიდ განსაცდელში ჩავარდა. მაშინ მოკავშირეებმა მოჰკლეს მეფე 1701 წ., როცა ის თავის საწოლ ოთახიდან ღამე კარში გამოვიდა.

მამია მე-III გურიელი გამეფდა მცირეს ხნით. ერეკლე ნაზარ-ალი-ხანი სიმონ მეფის მოკვლით ძრიელ გაჯავრებული იყო აბაშიძესა და მამიაზე. იმათ დასასჯელად მოვიდა დაღალულსა და ისე აჩვენა თავი, ვითომც განიზრახოს დაფლობა ხეფინის ხევის ხეობისა. ამ დროს გურიელი, რაკი ყველა სამეფო შემოსავლით აბაშიძე სარგებლობდა და გურიელს აღარაფერი რჩებოდა იმერეთის დიდებულთა დასაჯილდოვებლად, განშორდა იმერეთს და დაბრუნდა გურიაში.

1702 წ. გიორგი აბაშიძე გამეფდა იმერეთში და იწოდებოდა გიორგი V. ლიპარტიანის თხოვნით მან გაილაშქრა აფხაზეთის მთავრის წინააღმდეგ, რომელმაც ააოხრა სამეგრელო და იქილამ ბევრი ტყვე მოიტაცა. გიორგიმ სამაგიერო გარდაუხადა. აფხაზეთი ცეცხლითა და მახვილით გარდაიარა და წაართვა შარვაშიძეს სამეგრელოს სოფლები, რომელიც დაეჭირა და დაბრუნდა დიდის დავლითა. გაამპარტავებულმა ამ ნაირის გამარჯვებით მან უარი შეუთვალა ისაყ-ფაშას ხარკის გადახდასა და საჩუქრების გაგზავნაზე. ისაყ-ფაშამ მოიწვია ქართლიდან სიმონ მეფის ძმა, გიორგი, და ყოველივე ხონთქარს მუსტაფას მოახსენა. ხონთქარმა უბრძანა არზრუმის სერასკირს გაგზავნა იმერეთში ზღვითა და ხმელეთით დიდის ჯარისა, დაჭერა იმ ქვეყნისა შვიდის წლის ვადით და დაქცევა ყოველ სიმაგრეთა და ციხე-კოშკთა. აბაშიძემ შემოიერთა გურიელი და დადიანი, შეკრიბა იმერეთის ჯარი, ხალხი დახიზნა მთებში, სიმაგრეები დაიჭირა და შეუტრა მტერს ყველა გზეში. სერასკირი გა-

ვიდა გურიაში ქოროხზე. მისი მოადგილე ისაყ-ფაშა გად-
მოვიდა კაკას ხიდზე, გაჰთანტა იმერლები დიდრონის ზარბა-
ზნების საშინელის სროლით და შევიდა ბაღდადში. ამავე
დროს სამეგრელოს ზღვის პირზე გამოვიდა ხომალდებიდან
ჯარი, მაგრამ ამითაც ოსმალნი ვერას გააწყობდნენ, უკეთუ
გურიელს არ გაეტეხა აბაშიძისათვის მიცემული სიტყვა და
არ დაეკრა ფაშისათვის თავი, უკეთუ მიქელაძეც ლიპარტია-
ნის სიძულილის გამო არ დამორჩილებოდა სერასკირის მო-
ადგილეს, არ შეეყვანა იგი შუაგულ ქვეყანაში და არ შეეტყობი-
ნებინა სერასკირისათვის აბაშიძის მდგომარეობა. სერასკირი
შევიდა იმერეთში და გაჰზავნა თავისი მოადგილე არგვეთს,
სადაც მან შემოართყა ჯარი ჭალა-ტყის კოშკებს, რომელიც
აბაშიძეს გამაგრებული ჰქონდა. მეციხოვნენი დიდის თავ-გან-
წირულობით იბრძოდნენ, მაგრამ ისაყ-ფაშამ მოახერხა თხრი-
ლის აღება ჭ საშის კოშკის ნაღმით აფეთქება. აგრედვე რუ-
ხის ციხეც აიღეს ოსმალთ ხანგრძლივის ბრძოლის შემდეგ,
შიგ ჯარი ჩააყენეს და ანაკლიაშიც ციხე ააშენეს. ყოველი-
ვე ეს მოჰხდა 1703 წ. მუსტაფა ხონთქრის სიკვდილმა და
არეულობამ, რომელიც მოჰყვა მის სიკვდილს ოსმალეთში,
აიძულა აჰმედი, ახალი ხონთქარი, გაეყვანა იმერეთიდან სერას-
კირი, რომელიც შეურიგდა აბაშიძეს იმ პირობით, რომ დაენგ-
რია შორაპნის ციხე და საჩუქრები მიერთმია მისთვის ბანაკში.
აბაშიძე გამოეცხადა 500 შეიარაღებულის მხედრით. ისა-
ყმა დაითანხმა ის, რომ ეშვილა ბატონიშვილი გიორგი და-
ეცნო მეფედ, მაგრამ ისაყ-ფაშის გაბრუნებამ მაინც მშვი-
დობიანად არ ჩაიარა აბაშიძის წაქეზებით იმერლები დაედევ-
ნენ ისაყ-ფაშას და დაჰხოცეს მრავალნი ოსმალნი ფერსათის
მთაში, მოჰკლეს კოლას ფაშა, დასჭრეს ხელში თვითონ ისაყ-
ფაშა და დაბრუნდნენ მდიდარის დავლით. სერასკირი დაბ-
რუნდა გურიაზე. ოსმალთ მიატოვეს სამეგრელო და აბაშიძე
ისევ გაიმართა წელში.

გიორგი მე-VI, მეფედ წოდებულს, ეშინოდა აბაშიძისა,

ჩიკეტა ქუთაისის ციხეში და, გიორგი მიქელაძის შეგონებით, შეირთო როდამი, რომელიც იყო ყოფილის ქართლის მეფის გიორგი მე-VI ქალი; რადგან დიდს სიღარიბეში იყო, ვახტანგმა გამოუგზავნა დიდძალი ფული, მაგრამ იმერეთის ისევ აბაშიძე განაგებდა.

აბაშიძის ქალი თამარი, ლიპარტიანის მეუღლე, საშინლად გაბრაზებული იყო თავის პაპაზე, მიქელაძეზე, ზემოხსენებულ მის მოქმედებისათვის. მისის შეგონებით გიორგი აბაშიძემ წაართვა მიქელაძეს საჭილაო და სამიქელაო და გარდასცა ლიპარტიანს. მიქელაძე წავიდა ქართლში. იესემ ანუ იოსებმა, ლიპარტიანის ძმამ, რომელსაც ჰყავდა ცოლად ბატონის ასული მარიამი, მამიდა მეფე გიორგი მე-VI, შეათარა თავი ლეჩხუმში. შეშინებული ლიპარტიანი წავიდა ლეჩხუმს, გამოდევნა იქიდან იესეს მომხრენი, დადიანად აღიარა თავისი უფროსი შვილი კაცია, ლეჩხუმის მაზრა მეორე შვილს ბეჟანს ჩააბარა, ხოლო უმცროს ძმას გაბრიელს, — რომელიც ბერად შექდგარიყო, — მისცა ჭყონდიდის საეპისკოპოზო, თვრთონ გიორგი დარჩა ისევ ლიპარტიანად და უზენაესი ზედამხედველობა ჰქონდა თავის შვილებზე

ამასობაში იმერეთის დიდებულებმა დაიფლეს, ვისაც რა შეეძლო. რაჭა გლოლითურთ და ჯაფარიძეებით ერგო ერისთავს, ყვარა — თავად იაშვილებს, ხოტევი — წულუკიძეებს, სვჭრი — აბაშიძეებს, რომელთაც მიიღეს ეს მამული მეფის შაჰნავაზისაგან მის აქ გამოლაშქრების დროს. ლეჩხუმი, საჭილაო და სალომინაო ჩიჯავაძეებითურთ დაიფლო ლიპარტიანმა.

გიორგი აბაშიძემ მოიყვანა წესიერებაში იმერეთის საქმეები, აღკრძალა ძარცვა, ერთმანერთის მიხდომა და ტყვეთა გაყიდვა, გარდა იმ შემთხვევისა, როცა კანონიერი ნება-რთვა ექნებოდა გამყიდველს.

ქართლის მეფე ვახტანგმა გაჰმართა მასთან მიწერ-მოწერა კავშირის შესაკვრელად და აგრედვე იმის შვილის ლევანის და თვისის ასულის დაქორწინების შესახებ; ამასთანა-

ვე ვახტანგი ჰპირდებოდა, რომ ახალ დაქორწინებულთ დაუთმობდა სააბაშიო მამულს ქართლში, აბაშიძემ არ მიიღო ეს წინადადებანი, როგორც იმიტომ, რომ ეწინააღმდეგებოდა იმისი შვილი სპარსეთში არ გაეგზავნათ, აგრედვე იმიტომაც, რომ მეფე გიორგი მე-VI-ს, მის მტერს, ჰქონდა დამოკიდებულება ვახტანგთან და სთხოვდა მას შემწეობას. კათალიკოზი, გელათის ეპისკოპოსი და შოშიტა ერისთავი, — რომელსაც ჰყავდა ცოლად მეფე ალექსანდრეს ქალი, — გიორგის მხარეზე იყვნენ და 1707 წ. საჯაროდ მეფედ აღვიარეს იგი.

მეფე გიორგი მე-VI-მ დაუყონებლივ უბრძანა აბაშიძეს, რომ ხელი აეღო ყველა სამეფო მამულებზე და დაკმაყოფილებულიყო თავის სამკვიდრო სამფლობელოთი. კათალიკოსს და გენათელს, რომელიც აბაშიძემ მოციქულებად გაუგზავნა, არაფითარი პასუხი არ გასცა მეფემ და დააკავა ისინი. ამ ნაირ ფიცხად მოპყრობის შემდეგ, მთელი იმერეთი მიემხრო გიორგის. აბაშიძის შეგონებით ლიპარტიანი დაეცა ვაკის მაზრას, თუმცა იმერეთის და რაჭის ჯარით ყველა ვაკის ადგილები მეფემ უკანვე დაიბრუნა, მაგრამ აბაშიძემ მალე დაამარცხა მეფის ჯარი, ბევრი ტყვე წამოიყვანა და გაჰყიდა. ამ დროს აბაშიძის ქალი თამარი საშინელის სენით მოკვდა და ლიპარტიანის შვილებმა თავის დედის გაუპატიურებისათვის მიატოვეს მამა თვისი ლიპარტიანი და მიემხრნენ მეფე გიორგის. აბაშიძის ძმისწულები — ზურაბი, სიმონი და ვახუშტი — აგრედვე მიემხრნენ მეფეს, რადგან ამ უკანასკნელმა, — ვახუშტიმ, — შეირთო მეფე ვახტანგის ქალი. აბაშიძე მარტო დარჩა; ყველა მას დაშორდა. როგორც კი მეფე გაძრიელდა, გამოვიდა ქუთაისიდან და თანდათან შემოიკრიბა ის მაზრები, რომელიც აქამდე მას არ ემორჩილებოდა. შემდეგ შემოართყა ჯარი კაცხის ციხეს. ლიპარტიანმა დააჯერა რაჭის ერისთავი შოშიტა, აბაშიძის შვილის-შვილი, რომ მოჰხმარებოდა და ორთავე მოკავშირენი მოვიდნენ ფარცხანაყანევს. შეიტყო თუ არა მეფემ ეს ამბავი, ღამით წაიყვანა ჯარი, დაეცა

მეგრელებს და საშინლად დაამარცხა 1709 წ. გამარჯვებულს მეფეს დიდი ნადავლი და ბევრი ტყვე დარჩა. იქიდან დაბრუნებულმა აილო კაცხის ციხე, რომელიც აბაშიძის შვილმა პაატამ გარდასცა; ამას შემდეგ მეფე შემოადგა სვერის ციხეს, რომელშიაც იყო გამაგრებული თვითონ აბაშიძე, მაგრამ ვერაგააწყო-რა და გადავიდა რაჭას. წულუკიძენი და ზოგიერთნი სხვანი ერისთავის მომხრენი იყვნენ; ღაშე ბრძოლის დროს ერისთავმა მოჰკლა მეფის სახლთუხუცესი და აიძულა მეფე დაბრუნებულიყო ხოტევეს. გიორგი შემოადგა აგრედვე აბაშიძეების ნავარძეთის ციხეს. ამ დროს მოშიტა ერისთავმა განუტევა თავისი ცოლი, მეფის და, და შეირთო მეფის მამიდა მარიამი, რომელიც ჰყავდა ცოლად იესე ჩიქოვანს.

ნავარძეთის აღების დროს ლიპარტიანის შვილებმა—კაციამა და ბეჟანმა—სთხოვეს მეფეს, რომ განედევნა მამა მათი და სამეგრელო მათთვის მიეცა. მეფე დასთანხმდა, დასტოვა ნავარძეთში ქველი წყრეთელი და წავიდა სამეგრელოს. შარვაშიძე წინააღუდგა მეფეს, მაგრამ შემდეგ მოურიგდა: მეფემ დააყენა დადიანად კაცია და დაბრუნდა იმერეთში; ნავარძეთის ციხის აღების შემდეგ მან წამოიღო იქიდან ციხის ზარბაზნები.

მოშიტა ერისთავმა, რომელმაც აბაშიძესთან შეჰკრა კავშირი, არ მიჰხედა ამას, გაძარცვა ჭალა-ტყე და წამოიღო იქიდან ნადავლი თავის სასარგებლოდ. გურიელმა თავის სიძის აბაშიძის პატივსაცემლად მტრობა დაუწყო მეფე გიორგის. მაშინ მეფე გიორგი დაეცა გურიას და დაიპყრო ეს ქვეყანა. ამ ომის დროს ლეჩხუმელები ბეჟანის¹⁾ სარდლობით დამარცხდნენ საჯავახოს მაზრაში.

ამ დროს კაცია დადიანი გარდაიცვალა. მისმა მამამ, ლიპარტიანმა, დაიჭირა ხელახლავ სამეგრელო და შეირთო ცოლად გურიელის ქალი თამარი. აბაშიძე უკიდურესს მდგო-

1) ლიპარტიანის შვილი.

მარეობაში ჩავარდა, გამოვიდა სვერიდან და წავიდა ქართლს. თან ახლდა დიდძალი ამაღა, რომელიც ვახტანგ მეფემ გამოუგზავნა. მისი ძმის-წული ვახუშტი იმაზედ წინად გადავიდა და დაესახლა ქართლში. 1711 წ. მეფემ შეირიგა ლიპარტიანი და დაიჭირა რაჭა სხვაგვამდე. ლიპარტიანმა მალე უღალატა მეფეს. შეუერთდა რაჭის ერისთავს, გურიელსა და ბეჟანს, ლეჩხუმის ბატონს, შეითქვენ და გადაადგდეს მეფე, — რომელიც შეიძულეს მისის ბოროტის გულისა და სიხარბისათვის, — და იმავე წელს მეფედ გახდა ხელ-მეორედ მამია მე-III გურიელი, რომელმაც ცოტა ხანს იმეფა.

მეფე გიორგი გაიქცა ქართლში და მიღებულ იქმნა გორში, სადაც იმყოფებოდა აბაშიძე. გურიელმა გურიის მთავრობა გარდასცა თავის შვილს, თვითონ კი ჰმართავდა იმერეთს. მალე გაეყარა თავის ცოლს, ელენე აბაშიძის ქალს, და შეირთო შოშიტა ერისთავის ქალი თამარი, რომელიც წაართვა პირველ ქმარს პაპუნა თხეიძეს¹⁾. მეფედ ყოფილს გიორგის სურდა ჯავრი ამოეყარა აბაშიძესი მტრობისათვის, მაგრამ ვახტანგმა შეარიგა ისინი და დააბრუნა უკანვე აბაშიძე თავის მამულში.

მაშინ მეფემ სთხოვა მფარველობა ისაყ-თაშას. თაშისა, ლეჩხუმის ბატონის ბეჟანისა და ზურაბ აბაშიძის დახმარებით, მეფე გიორგიმ ღამით გარდავლო არგვეთი და იქიდან გადავიდა ლეჩხუმს; შეჰკრიბა ჯარი და შევიდა არგვეთის მაზრაში. გურიელმა იმერლებითურთ, რაჭველებითა და სხვებით, იქითკენვე გასწია. მეფე დაუხვდა თხილთა-წყაროსთან. მოჰხდა ომი დაბა ჩხარში. გურიელი სრულიად დამარცხდა და წავიდა რაჭას, მეფის მოკავშირეთ დარჩათ დიდი ნადავლი; გაჰყიდეს აგრედვე ბევრი ტყვე სათათრეთში, ნამეტურ გურულები, რომელთაც გადუხადეს ამ ნაირად სამაგიერო.

გიორგი მე-VI-მ დაიჭირა სვერი ზურაბის დახმარებით,

¹⁾ ვახუშტით „ჩხეიძეს“.

რომელმაც მეციხოვნეთ აღუთქვა დიდი წყალობა¹⁾). მაშინ მისი მტერი აბაშიძე დაბრუნდა ისევ ქართლში, ხოლო მეორე მტერი გურიელი რაჭასა და ცხინვალზე ქართლშივე გადავიდა ამალით, რომელიც ბატონიშვილმა ბაქარმა გაუგზავნა. კათალიკოსმა დომენტიმ მიიწვია ის და განსაკუთრებული პატივი სცა. შემდეგ გააცილეს ახალციხემდე თავის სიძესთან, ასლან-ფაშასთან, და იქიდან შემდეგ გადავიდა გურიაში.

აბაშიძე შემოდგომაზე დაბრუნდა ქართლიდამ რაჭაში კუდაროს მაზრაზე. როგორც კი ზურაბმა შეიტყო ესა, მეფეს მოახსენა, რომ გიორგი აბაშიძეს აქვს საიდუმლო დამოკიდებულება დ მიწერ-მოწერა ნიჟარაძესთანაო. მეფეს უყვარდა ამ ნიჟარაძის ცოლი, დაათხრევინა ნიჟარაძისათვის თვალები, მოიტაცა მისი ცოლი და მით გაახარა ზურაბი, რადგანაც გადამტერებული იყო გიორგი აბაშიძეზე.

ჩვენ დავგრჩა შევავსოთ ცნობანი შესახებ არჩილისა. ბედკრული მეფე წავიდა მოსკოვს 1699 წ. და მას აქეთ ისტორია აღარ იხსენიებს არჩილს. თან ახლდა ვინმე ეგორ ლეონტიევიჩი, დადიანის ლევან მე-IV-ს შვილი, რომელიც შევიდა რუსეთის სამსახურში. სამსახურში შესული დაამტკიცეს კნიაზად და ღერბიც უმაღლესად უბოძეს. იგი იყო შუამდგომლად და თარჯიმნად რუსთ მეფეთა და ვახტანგ ქართლის მეფეს შორის მის მისვლამდე რუსეთში. მან შეირთო რუსის ქალი და შეიქმნა წინაპრათ დადიანის გვარისა. ზოგიერთ ამ დადიანების საფლავი დონის მონასტერშია. დადიანი ეგორი გარდაიცვალა 1765 წ. 82 წლისა.

არჩილი სცხოვრობდა აგრედვე მოსკოვში და იქ 1712 წ. გარდაიცვალა. მისი უმფროსი ვაჟი ალექსანდრე, რომელმაც ფელცხემისტრის თანამდებობა მიიღო, ნარვის ომის დროს 1700 წ., შვედებმა ტყვედ წაიყვანეს და გარდაიცვალა რიგაში 1711 წ.

1) ზურაბ აბაშიძისა.

როცა გიორგი მეფე ქუთაისში იმყოფებოდა, და მას ახლდნენ ზურაბ და სიმონ აბაშიძეები და იმერლები, გურიელი, დადიანი შოშიტა, ბეჟანი და სხვები შემოვიდნენ ოკრიბას შემოდგომაზე 1713 წ. სიმონ აბაშიძე დახვდა მოწინავე ჯარს და გაჰთანტა. გურულები მიეშველნენ თავიანთ მომხრეებს გიორგი მიეშველა სიმონს, მაგრამ დამარცხდა. იმერლები გაიქცნენ შემდეგ ფიცხელის ომისა და ბევრი მათგანი ტყვედ გაჰყიდეს თათრებში.

მამია გურიელმა იმეფა ორი თვე. გარდაიცვალა იანვარში 1714 წ. მემკვიდრედ დარჩა შვილი მისი გიორგი მე-IV. რაც შეეხება მეფე გიორგის, მან შეათარა თავი ტფილისში ბატონიშვილ სიმონთან, გადავიდა იქიდან ახალციხეს და დაიწყო მოციქულობა ბეჟანთანა და ზურაბთან. ერისთავს სურდა იმათი გაცალკევება და გადმოიბირა ბეჟანი, რისთვისაც აჩუქა ჭყვიშის ციხე, რომელიც წაართვა თავის სიძეს ბაკა ჩიქოვანს ამ ორმა კაცმა ძალ-დატანებით შეჰრთეს მერაბ წულუკიძეს ზემოხსენებულის ნიჟარაძის ცოლი; თანხმოზა არც მერაბსა და არც აბაშიძეს არ ჰკითხეს; და ეს საქმე მოახერხეს მხოლოდ იმიტომ, რომ წაერთმიათ ის ქალი მეფე გიორგისათვის.

გაზაფხულზე მეფე გიორგიმ ისევ დაიჭირა იმერეთი. მან ბრძანა გადაეგდოთ კლდიდამ დაბრმავებული ნიჟარაძე, რომელმაც იქვე განუტევა სული. დადიანი, გურიელი და შოშიტა სცხოვრობდნენ განმარტოვებულნი თავიანთ სამფლობელოში. ბეჟანს, ლეჩხუმის ბატონს, ჰქონდა იმედი, რომ მეფე შეირთავდა იმის დას, მაგრამ გიორგიმ, თუმცა მიატოვა თავისი მეუღლე, უფლისწული როდამი, რომელიც მაშინ ქართლში იყო, შეირთო შოშიტას და, მამია გურიელისა და დადიანის ქვრივი. ამას შემდეგ ბეჟანი და ზურაბი განუდგნენ მეფეს. ქართლის მეფის იესეს თხოვნით, რომელმაც დაუბრუნა ჩხარის ჯვარი და გამოუგზავნა როდამი, მეფე გიორგიმ დაუტევა ერისთავის და და დასთანხმდა, მიეღო კვლავ თავისი

მეუღლე, დაუნიშნა მას საცხოვრებლად სავანეს მონასტერი, სადაც არის ეკლესია, აშენებული 981 წ., ბაგრატ მე-III მეფობის დროს. რაც შეეხება ვახტანგის მეუღლეს რუსუდანს და მის შვილებს, რომელნიც გაიქცნენ რაჭაში, ისტორიკოსი ვერ გვიხსნის, რატომ არ გაუგზავნა გიორგიმ ისინი ისევ იესეს, რომელიც დაჯდა ქართლის მეფედ ვახტანგის წასვლის შემდეგ.

ჩხარის ჯვარი, რომელიც ეხლა ქართლშია, ატოცის მონასტერში დასვენებული, როგორც მახსოვს, ნაქები იყო მით, რომ შიგ ჩასვენებულია წმინდა გიორგის ნაწილები. ერთი სომხის მემკვიდრე მოგვითხრობს, რომ ქართლის მეფემ, სახელად დავითმა, რომელიც სცხოვრობდა მე-XVII საუკუნის დამდეგს, თავის შვილის ბეჟო ანუ ბეჟანის მოსარჩენად დაიბარა ეს ნაწილები ოანავანკის მონასტრიდან, რომელიც ეჩმიაძინის მახლობლად მდებარეობსო. ბეჟანი ვარდაიცვალა და ეს ნაწილები მეფე დავითმა სხვა და სხვა გარემოების გამო აღარ დაუბრუნა სომხებს. შეინახა ჯერ კორანტში, მერე იქიდან გადაიტანეს ხაზარეთში თუ ჩხარში და შემდეგ ატოცში. ეს გარდმოცემა ჩხარის ჯვარის შესახებ, ჩვენის აზრით, სიმართლეს მოკლებული არ უნდა იყოს.

პაატა ფხვიძე გადუდგა მეფეს იმ შეურაცხყოფისათვის, რომელიც მან მიაყენა პაპუნას, თამარის მეუღლეს. მეფემ შემოარტყა ჯარი საწირის ციხეს, წყალ-წითელის სათავეში, და გამოათხრევინა კედლები ციხის ასაფეთქებლად, მაგრამ ციხეში მყოფთ შეუტყეს ეს, მოჰკლეს მუშები და წაართვეს წამალი. მეფე დაბრუნდა გეგუთს.

შემდეგ ამისა ლეჩხუმის ბატონმა ბეჟანმა მიართვა მეფეს დიდძალი ფული და დაითანხმა იმის მამა ლიპარტიანი განეძევებინა და დადიანათ ბეჟანი დაესვა. გიორგი ანგარების გამო დათანხმდა. ლიპარტიანმა წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და ბეჟანმა ჩაიგდო ხელში დადიანობა, მაგრამ მალე ლიპარტიანმა ხელახლავ დაიჭირა ეს მხარე და დაეცა იმერეთს იმო-

დენის ჯარით, რომ შეშინებულმა მეფემ მიატოვა ბეჟანიც, შოშიტაც და სხვებიც და დაუბრუნა ლიპარტიანს მისი სამფლობელო. იმერეთში დაბრუნების შემდეგ მეფემ მიიწვია ლიპარტიანი გეგუთს და აღუთქვა, ბეჟანს მოვაკვლევინებო. როცა ბეჟანი დარწმუნდა, აუცილებელია ჩემი დაღუპვაო, მოურაგდა მამას კათალიკოსის გრიგოლის შუამდგომლობით. ბეჟანმა გაუწია მამას მასპინძლობა საკვირველის პირმოთენობით და ღამე დაატუსაღა ისიცა და მისი ცოლიც, რომელიც გაგდებული ჰყავდა ქმარს, და ორნივე ერთად ჩასვა ციხეში. ცოლ-ქმარნი გარდაიცვალნენ ამ საპყრობილეში. დადიანობა ერგო ბეჟანს, რომელმაც მამის მომხრენი ზოგი მოაკვლევინა, ზოგს მამული ჩამოართვა და ზოგი ტყვედ გაჰყიდა.

ზამთარში მეფე ერისთავის შემწეობით დაეცა ზურაბ აბაშიძეს და ააოხრა მისი მამული. ზურაბ აბაშიძემ და დადიანმა მოიწოდეს ახალციხის ფაშა მეფე გიორგის გადასადგებლად და გურიელის გასაძევებლად ფაშა მოვიდა ჯარით; დადიანი და ზურაბი მიეგებნენ; მეფე რაჭაში გაიქცა. ოსმალნი ერთი თვე იდგნენ ბანაკად ქვა-ციხეში და შემდეგ გადავიდნენ ქუთაისში. მტრები საბრძოლველად შეიყარნენ სიმონეთში 1716 წ. მეფე სრულიად დამარცხდა და წავიდა ქართლს. გამარჯვებულნი დაეცნენ სავანეს და გაძარცვეს მეფის სასახლე და მთელი სოფელი.

გიორგი მე-IV გურიელმა იმეფა მარტო სამი თვე. ბეჟანმა და ზურაბმა თავისკენ გადაიბირეს შოშიტა ერისთავი, რომელმაც შიათხოვა თავისი ქალი დადიანის შვილს, ოტიას, და მით განამტკიცა მასთან კავშირი. ფაშა დაბრუნდა ახალციხეს.

ამ დროს მოჰქონდათ გურიიდან იმერეთში გურიელების ბარგი. რაჭველები სრულიად მოულოდნელად დაეცნენ სალომინაოში, გაძარცვეს მებარგულნი და თვითონ ისინიც ტყვედ გაჰყიდეს. ეს რომ გურიელმა შეიტყო, მიატოვა იმერეთი და გაიქცა; იმერეთი დარჩა ხელში სამს ზემოხსენებულ

დიდებულს გურიელის დედა, ელენე, დიდად შესწუხდა ამ ცვლილებით, მოიხმო თავისი მეორე შვილი, რომელიც ბერად იყო შემდგარი, გაკრიჭა, უწოდა სახელად ქაიხოსრო მე-III-ე და დასვა გურიელად, იმერეთის დიდებულების თანხმობით. გადაყენებულმა გიორგი გურიელმა კავშირი შეჰკრა ახალციხის ფაშასთან. ახალციხეში იმყოფებოდა აგრეთვე ლიპარტიანის მეუღლე თამარი, გურიელის ქალი, რომელიც მეფემ ცოლად შეირთო. რადგანაც ისაყ-ფაშა და მისი ნათესავი ასლან-ფაშა ერთმანეთზე გადამტერებულნი იყვნენ და ვერ მისცეს მათ შემწეობა, მეფე და გურიელი სტამბოლს წავიდნენ.

არზრუმის სერასკირმა, როცა მასთან გამოცხადდა გურიელი, მისცა ჯარი. ამ ჯარით გურიელმა დაიპყრო გურია 1717 წ. და გააგდო იქიდან ელენე და ძმა თვისი. გურიის ერისთავმა და ბეჟან ნაკაშიძემ, რომელნიც იყვნენ ელენეს მომხრენი, მოიწვიეს ბეჟან დადიანი. ნაკაშიძის შვილის სიმამრი, და მისის შემწეობი გააგდეს გიორგი გურიელი, მაგრამ მან მალე ისევ დაიპყრა გურია.

ზამთარში-კი ბეჟან დადიანი და ერისთავი რაღაც მიზეზის გამო დაეცნენ ზურაბ აბაშიძეს და წაართვეს სვერის ციხე. ცოტა ხანს უკან ბეჟანმა შეიპყრა მან-უჩარი, ერისთავის ძმა. ერთის სიტყვით, ბეჟანი ისე მოქმედებდა, თითქო ქვეყნის სრული პატრონი ყოფილიყოს. ეს არ მოეწონა ზურაბს და ერისთავს, რომელმაც წაართვა ბააკა ჩიქოვანს თავისი და და შიათხოვა დავითს, ზურაბის შვილს; მეორეს მხრით დადიანი გიორგი გურიელის თხოვნაზედ დასთანხმდა და შიათხოვა თავისი ქალი, რომელიც ადრე ცოლად ჰყავდა ზემოხსენებულ ნაკაშიძეს. გურიელმა განუტევა შერვაშიძის ქალი და დასაჯა ნაკაშიძე მით, რომ წაართვა ციხე და აგრეთვე ცოლიც, რომელიც თითონ შეირთო; ერისთავმა დაიჭირა ჯვარი-ციხე და იაშვილების გვარს მთელი მამული ჩამოართვა. ზურაბმა გასწყვიტა და გაჰყიდა ფხეიძეები; ასევე იქცეოდა დადიანი.

ნიც ოდიშსა და ლეჩხუმში. აი რა სამწუხარო მდგომარეობა იმყოფებოდა ამ დროს იმერეთი.

მეფე გიორგი მოვიდა სტამბოლიდგან. ხონთქრის ბრძანებით ისაყ-ფაშამ გაისტუმრა იმერეთში ჯარი აგვისტოს 1712 წ. მეფე მოვიდა ქუთაისს; გარდა მდაბიო ხალხისა არავინ არ მიჰყვებოდა. სამივე მთავრები თავმოყრილნი იყვნენ ოკრიბაში. რადგანაც მათ უარი განუცხადეს გიორგის გამეფებაზე, ოსმალნი დაეცნენ და სრულიად დაჰფანტეს ისინი. ოსმალებმა აიკლეს ოკრიბა და იქიდგან წავიდნენ სამეგრელოში. დადიანმა ველარ შესძლო წინააღმდეგობა და დიდის გაქირვებითა და საჩუქრებით შეაჩერა ოსმალები და მოურიგდა მათ, მეფემ გადმოიბირა სამივე მთავარი და დაიფლო იმერეთი მეოთხეჯერ ნახევარ წლით.

თებერვალსა ანუ მარტში 1720 წ. სიმონ აბაშიძემ დაჰპატიჟა მეფე დადებულთა შეგონებით თხმელის ციხეში და ნადიმის დროს მოჰკლა, ყველა მისი მხლებელი დაიჭირა და გაჰყიდა. მეფის საგანძური ჩაუვარდა ხელში ერისთავს, რომელმაც აიღო კაცხის ციხე, სადაც ინახებოდა ის განძეული. იმერეთი ხელ-ახლავ აირ-დაირია. სანამ მშვიდობიანობა იყო, ერისთავი ლევან აბაშიძეთი მოეხმარა ქართლის მეფეს, ვახტანგს, რომელიც მაშინ ქსნის ერისთავს ებრძოდა, — და იქილამ დაბრუნდა საჩუქრებითა და ნადავლით. ლევან აბაშიძემ ზამთარში შემოართყა ჯარი ხარაგაულის ციხეს იმ დროს, როდესაც მისი მფლობელი, მამუკას შვილი, იქ არ იყო, მაგრამ მაინც ვერ აიღო ეს ციხე, რადგან ამ დროს ისაყ-ფაშა მოუახლოვდა იმერეთს შემდეგის მიზეზის გამო: მეფე ვახტანგის სასახლეში იზრდებოდა უფლის წული ალექსანდრე, განსვენებულის იმერეთის მეფის გიორგის შვილი; ისაყ-ფაშამ გამოსთხოვა ვახტანგს ეს ბატონის შვილი და სურდა იმის აყვანა იმერეთის ტახტზედ. შეიძლება თვითონ ალექსანდრემ სთხოვა ისაყ-ფაშას გამეფება თვისი. ვახტანგმა გარდასცა ეს ახლოგაზდა ბატონის შვილი ფაშას, რომელმაც გაჰგზავნა

იმერეთში და მით ჩაუშალა აბაშიძეს მისი განზრახვა. ზურაბ აბაშიძე, ერისთავი და ბეჟან დადიანი ხარაგაულის კოშკის აღების შესახებ ვერ შეთანხმდნენ ერთმანერთში, ხოლო ზურაბ აბაშიძეს და ბეჟან დადიანს არ მოსწონდათ ალექსანდრეს გამეფება. ერისთავი კი მიეგება მეჯვეს და გადასცა საგანძური, რომელიც იპოვნა მან კაცხში. ალექსანდრემ ეს საგანძური აჩუქა ფაშას და თვით ჯარით მიესია ზურაბის ციხეს ცუცხვატს. შემდეგ ერთის თთვის გარშემორტყისა და ერთის კედლის წამლით აფეთქებისა, მეციხოვნენი ღამე გაიქცნენ. როგორც კი ოსმალებმა დაიჭირეს ეს ციხე, წავიდნენ ლეჩხუმს წინააღმდეგ ბეჟანისა და ზურაბისა. შემდეგ ჩვეულებრივის ძარცვისა, დაბრუნდნენ ქუთაისში. ფაშამ მიიღო დადიანისაგან 12 ქისა ფული და გააგდებინა თავი მის მტერს, ოტია ჩხეიძეს. მან დასვა ალექსანდრე მეფედ 1721 წ. და მზრუნველათ დაუნიშნა ბეჟან დადიანი, თვითონ კი დაბრუნდა ახალციხეს.

ამას შემდეგ, როგორც იყო, იმერეთმა შეისვენა. შემდეგ სამოციის წლის არევ-დარევისა და შფოთისა, დამყარდა მტკიცე წესი და შინაგანი მშვიდობიანობა, რომელიც თუმცა სრული არ იყო, მაინც შედარებით წარსულ დროს შფოთსა და უწესოებასთან, დიდს ღვთის წყალობად უნდა მიეჩნიათ.

ალექსანდრე მე-V-მ ტახტზე ასვლის შემდეგ შეირთო ცოლად მარიამი, ქალი ბეჟან დადიანისა, რომელიც ყოველივეს განაგებდა იმერეთში. ნადედოფლარ თამარი და გაბრიელ, ჭყონდიდის მიტროპოლიტი, რომელნიც უკმაყოფილონი იყვნენ ახლის წესის დამყარებით, წავიდნენ სერასკირთან და დააბეზლეს ისაყ-ფაშა, ბეჟანისაგან ქრთამი მიიღო და იმიტომ ალექსანდრე ბეჟანის უფლებას დაუმორჩილაო ეს რომ შეიტყო მეფემ, ბეჟანის შეგონებით მისწერა წერილი სერასკირს, თან გაუგზავნა შესაფერი საჩუქრები

და შეუთვალა, რომ ისაყ-ფაშა მართალია ამ საქმეში და მე გამომიგზავნე დამბეზღებლებიო. სერასკირმა საქმის განხილვის შემდეგ გამოუგზავნა ალექსანდრეს თამარი და ჯყონდიდელი, რომელიც გამოატანა ისაყ-ფაშას. ფაშამ ბორკილები დაადო ორივეს და ისე გადასცა მეფეს. მეფემ თამარი გაგზავნა დეხვირის ციხეში; ხოლო რადგან ჯყონდიდელი სასულიერო წოდებისა იყო, თუმცა გარყვნილი და ბოროტებით სავსე, მაინც არ ჩააგდო ციხეში, მხოლოდ საქყონდიდლო ჩამოართვა. ამ დროს, 1722 წ., გარდაიცვალა გიორგი აბაშიძე ქართლში და კაცხს იქმნა დამარხული.

1723 წ. აბაშიძეები და რაჭველები მიეშველნენ ქართლის მეფეს ვახტანგს, რადგან ზოგიერთნი მფლობელნი აღარ ემორჩილებოდნენ. შემდეგს წელს იმერეთის მეფემ აიღო აფეთქებით ჯვარის ციხე, რომელიც ეჭირა გენათელს გედევანს, ერისთვის ძმას. გაიარა ცოტა ხანმა და შოშიტა დაეცა მეფეს სკანდას, მაგრამ ბევრი ვერა ავნო-რა. ბეჟან დადიანმაც დააპირა რამდენჯერმე მეფის მოკვლა, მაგრამ მეფე თვისის მეუღლის მეოხებით გადარჩა სიკვდილს. 1725 წ. ოსმალებმა ააშენეს ორი ციხე: ერთი ფოთში, — რომელიც ჩააბარეს ფაშას, გამგეს ზღვის ნაპირებისას, და მეორე — ანაკლიაში, რომელიც ააგეს იმ მასალით, რაც დარჩა შემდეგ რუხის ციხის დანგრევისა. ამავე წელს ალექსანდრე შევიდა რაჭაში, დაარბია წულუკიძეების მამული, რადგანაც ერისთვის მომხრეები იყვნენ და სოფელ სევამდისინ მთელი მხარე ცეცხლითა და მახვილით გადაიარა. შემდეგ ამისა მეფე და დადიანი გარს შემოერტყნენ და აიღეს შორაპანი, რომელიც ეჭირა ლევან აბაშიძეს, გიორგის შვილს, და საიდგანაც ისა და რაჭველები ხშირად თავს ესხმოდნენ იმერეთს. დადიანმა, რომელიც მოთავე იყო ამ ციხის აღების საქმეში, გარდასცა ციხე ზურაბს, ხოლო ყოველივე საუნჯე, რაც იქ მოიპოვებოდა, დადიანმა წინაღვე გამოზიდა.

1726 წ. გიორგი გურიელი გარდაიცვალა და გურიე-

ლობა დარჩა მამია მე-IV, შის შვილს, რომლის დედა შარვაშიძის ქალი იყო. იმავე წელს გარდაიცვალა აგრეთვე მეფის ასული მარიამი, შოშიტა ერისთავის მეუღლე. შოშიტა შეურიგდა დადიანს და შეირთო ქვრივი განსვენებულის გურიელისა. ამით უკმაყოფილო დარჩა ზურაბ აბაშიძე და მოიწვია ისაყ ფაშა, რომელმაც გაჰგზავნა იმერეთში თავისი შვილი უსუფი. ამ უკანასკნელმა ჰნახა ალექსანდრე, და, მისის თანხმობით, მიიპატიჟა სადარბაზოდ ბეჟან დადიანი 1728 წელს და მოაკლევინა მაჰმუდ-ბეგს, რომელიც მის საჭურველის მტარებელი იყო. დადიანის შვილი ოტია გაიქცა. ოსმალები გამოუდგნენ და ააოხრეს სამეგრელო, მაგრამ ოტიამ დადიანობა მაინც ხელთ იგდო. ისაყ-ფაშამ შეარიგა მეფე და შოშიტა. ოტია დადიანი წაეჩხუბა თავის ძმას კაცოს და გაუგზავნა იგი ერისთავს, რომელმაც ჩასვა კვარას ციხეში. მერმე მეფე ალექსანდრემ შემოარტყა ჯარი შორაპნის ციხეს. ზურაბ აბაშიძემ გადასცა ეს ციხე ოსმალებს. ერისთავი შემოერტყა აგრეთვე დაბა სადმელს, რომელიც ეკუთვნოდა იაშვილების გვარს.

ალექსანდრემ გაჰგზავნა იმასთან საბრძოლველად ლევან აბაშიძე, რომელიც დედით ერისთავის ძმა იყო და რომელიც ერისთავმა ლალათით შეიპყრა და გაუგზავნა ტყვეთ დადრანს. როცა ეს შეიტყო ალექსანდრემ, საიდუმლო გზით ღამე გადავიდა მთებზე, გავიდა რიონში, დაეცა ერისთავს მზის ამოსვლისას სადმელს და აიძულა გაქცეულიყო. დადიანმა განათავისუფლა აბაშიძე, რომელიც შემდეგ შოშიტას გარდაცვალებისა მიემხრო მეფეს.

კაცოც გაიპარა კვარადან. ახლო ხანებში დედოფალი, ბეჟან დადიანის ქალი, გარდაიცვალა. ალექსანდრემ შეირთო ლევან აბაშიძის ქალი 1732 წ., ხოლო თავისი ქალი, დადიანის ასულისაგან ნაშობი, მამია გურიელს მიათხოვა. ერისთავი და ზურაბ აბაშიძე გადუდგნენ მეფეს; იმათ მალე მიემხრო დადიანი ამას გარდა მათ მიიბირეს მეფის ძმა მამუკა,

რომელსაც ცოლად ოტისა და მიათხავეს. ამას შემდეგ მოკავშირენი გაძლიერდნენ და რაჭის ერისთვის წინამძღოლობით მივიდნენ გეგუთს. მეფე, რომელსაც თან ახლდნენ ლევან აბაშიძე და გენათელი, განსვენებულ შოშიტა ერისთვის ძმა, ქუთაისში ჩაიკეტა. აქ უნდა მოვიხსენოთ, რომ გენათელმა გედევანმა წაართვა თავის ძმის-წულს, პაპუნას, ცოლი მისი, მეფე ვახტანგის ქალი, შეირთო იგი და მიემხრო ალექსანდრეს და მისის წყალობით შეიქნა ბარის ანუ ვაკის მაზრის ერისთავად. მოკავშირენი ჯერ გარს შემოერტყნენ ქუთაისს, მაგრამ მოსწყინდათ იქ ყოფნა, თან შეეშინდათ ოსმალებისა და გაიქცნენ შინ. ამ სახით, მეფე მთელს იმერეთში ბატონობდა.

ამ დროს, ე. ი. 1733 წ., ოსმალოს ახალი ფაშა მოვიდა ფოთში, იმ აზრით, რომ უნდა დაეპყრა მთელი ზღვის ნაპირი აზოვამდის. ალექსანდრემ არ დაუჯერა ოტისა და დადიანთან მტრობის გამო შეუერთდა მას.

მეგრელები, რასაკვირველია, გაიხიზნენ სხვა და სხვა ადგილას. თაარები და იმერლები მოვიდნენ ილორის დაბას, გაძარცვეს ილორის ეკკლესია და მთელი მხარე ააოხრეს. იქიდან ოსმალები აფხაზეთს გადავიდნენ და დაიმორჩილეს შარვაშიძე, რომელიც იძულებულ იქმნა მიეღო მაჰმადის სარწმუნოება.

კოდორს გაღმა რომ გავიდნენ, ფაშას სურდა მეფე გაჰყოლოდა ჯიქეთსა და აზოვამდე, მაგრამ ალექსანდრემ უარი განაცხადა, ძლივს მიაღწია ინგურს, რომელშიაც გავიდა თავის დიდებულებთან ერთად, ხოლო ჯარი დარჩა გაღმა და ხელში ჩაუვარდა ოსმალთა. ძლივს ზოგმა მოასწრო და უშველა თავს სამეგრელოში გაქცევით. აფხაზები დაუბრუნდნენ ისევ ქრისტეს სარწმუნოებას, დაიწყეს უწყალოდ ძარცვა და კაცის კვლა, როგორც თავისიანებისა, აგრედვე უცხოებისა და აიძულეს ფაშა მალე დაბრუნებულიყო ზღვით.

როდესაც დადიანმა, ერისთავმა და ზურაბ აბაშიძემ ხელ-

შეორედ დააშორეს მეფეს ბატონიშვილი მამუკა, შეითქვენ, რომ ჩამოერთმიათ ტახტი, ან არა და მოეკლათ ალექსანდრე. 1734 წ. მეფე გურიელის, ლევან აბაშიძის, დადიანის ძმის, კაციას, და სხვების შემწეობით, დაეცა შეთქმულებს ჩიხორში და დაამარცხა. დადიანი მეფემ ტყვეთ წაიყვანა, მისმა ძმამ კი, კაციამ დასდვა ამ ომში თავი. თუმცა დიდი თოვლი იდვა, იმერლები მაინც გამოეკიდნენ გაქცეულებს, ბევრი დაამარცხეს და ბევრი წაიყვანეს ტყვედ და გაჰყიდეს.

დადიანმა არ დაუთმო მეფეს ლეჩხუმის მაზრა. ნაცვლად ამისა მეფემ ზურაბ აბაშიძეს საჭილაო და სამიქელაო წაართვა ოსმალთა ჯარის შემწეობით, რომელიც გამოუგზავნა ისაყ-ფაშამ, და რომელსაც სარდლობდნენ მაჰმედ ბეგი და გივი ამილახვარი. შემდეგ მიათხოვა თავისი და მაჰმედ-ბეგს და მოურიგდა თავის ძმას, მამუკას, რომელსაც უწყალობა ზემოხსენებული მამული. ახალგაზდა ბატონის შვილმა შეუერთა ამ მამულს საჩიჯავაძოც.

1735 წ. თამაზ-ხანმა, თფილისში ჩასვლისათანავე, მოსთხოვა ალექსანდრეს დამორჩილება. მეფემ პასუხიც არ გასცა, მხოლოდ ურჩევდა ოსმალებს, რომელთაც ეჭირათ იმერეთი, რომ ფრთხილად ყოფილიყვნენ. შემდეგ შევიდა ჯარით საწერეთლოს დასასჯელად პაპუნა წერეთლისა, რომელიც გადუდგა, მაგრამ ვერ აიღო ციხე „მოდი-ნახე“. შემდეგ დაეცა ხარაგაულის ციხეს, რომელიც წაართვა მამუკას შვიოს ზურაბ აბაშიძემ; მეფემ აიღო ციხე და დაუბრუნა კანონიერს მფლობელს და სასტიკად დასაჯა ის მოღალატე მეციხოვნე, რომელმაც ორჯერ სხვას გადასცა ჩაბარებული ციხე. ამნაირ საქმის გარემოებით შეწუხებული მეფე ალექსანდრე შეირიგა პაპუნამ და ზურაბმა, რომლის შვილმაც დავითმა განუტევა თავისი ცოლი, ერისთვის და, და შეერთო და მეფისა. 1738 წელს მეფემ გაჰგზავნა რუსეთში ქუთათელი ტიმოთე რაღაც მინდობილებით, რომელიც ჯერ არ არის გამოკვლეული. შემდეგ ამისა მეფის ბრძანებით იაშვილი შემოადგა ჯარით

კვარას ციხეს და აიღო ერთის მეთევზის საშუალებით, რომელიც მდ. კრიხულის პირიდგან იყო. როცა ერისთავმა შეიტყო ეს ამბავი, შევიდა ღამე კიბით ციხეში და ყველა, ვინც იპოვნა ციხეში, უმოწყალოდ გაჰყიდა. ამავე დროს, 1740 წ., ალექსანდრემ თან წაიყვანა ვარციხეს დავითი, ზურაბის შვილი და პაპუნა წერეთელი, რომელნიც მოაკვლენა სრულიად უმიზეზოდ; მაშინ პაპუნას მეუღლე ისე გამაგრდა მოდი-ნახეს ციხეში, რომ მეფემ ვერა ავნო-რა. როცა ზურაბ ერისთავმა და დადიანმა დაატყვეს, რომ მეფეს სურს დაამციროს და აღმოჰტყვევრას ყველა თავისი ურჩნი, შეერთებულის ძალით წინააღუდგნენ. ალექსანდრემ სთხოვა შემწეობა ქსნის ერისთავს შანშეს, რომელმაც მოიყვანა ლეკის ჯარი. შანშემ მოიყვანა, გარდა თავის საკუთარის ჯარისა, 500 კაცი და აიძულა მოკავშირენი დაფანტულიყვნენ. ყველა ციხეები დააქცაეს. იმერეთი სრულიად აოხრებულ იქმნა ცეცხლითა და მახელითა. ლევან აბაშიძის რჩევით მეფემ შეაწყვეტინა ლეკებს მათი თავსდასხმა და არ მისცა ნება იმერეთიდგან ტყვეები გაეყვანათ. შემდეგ ამისა მეფე ალექსანდრემ გაჰგზავნა თავისი ძმა გიორგი და ლევან აბაშიძე წინააღმდეგ ვახუშტი აბაშიძისა, რომელიც სცხოვრობდა ქართლში, ტეზრის ციხეში, ტაშის კარის ხეობის შესავალთან. ვახუშტი უკიდურეს მდგომარეობაში ჩაყარდა და დაჰმორჩილდა. ვახუშტი შეიპყრეს და ნავარძეთის ციხეში ჩასვეს. მის გამოსასყიდლოდ მეფე თხოულობდა 500 ქისას და არა სცა პატივი ისაყ-ფაშის თხოვნას, რომელსაც ქრთამი მიართვა და შეევედრა კათალიკოსი დომენტი.

დადიანი ზემოხსენებულის მოქმედების სამაგიეროს გარდასახდელად დაეცა იმერეთს შეერთებულის ძალით: აფხაზეზის, ერისთავისა და ზურაბისა, დასწვა მეფის სამყოფი ვარციხე და ააოხრა მთელი მხარე 1741 წ.

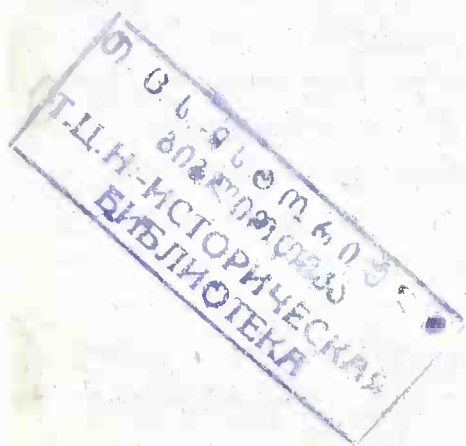
ისაყ-ფაშამ ვახუშტის დასახსნელად გამოჰგზავნა თავისი სიძე ფირიადის შვილი, რომელსაც დიდებულები მიემხრნენ.

მეფე ველარ შეებრძოლა იმას, წავიდა საქართველოში და თან წაიყვანა თავისი ტყვე. მას ახლდნენ მისი ძმა მამუკა, ლევან აბაშიძე და ბარის ერისთავი. ოსმალებმა გამოაცხადეს მეფედ გიორგი, რომელიც, თუმცა ალექსანდრეს ძმა იყო, მაგრამ დედით ერთნი არ იყვნენ.

ალექსანდრე ჯერ გაიქცა შანშე ერისთავთან, რომელიც წინააღმდეგა შაჰ-ნადირს, მაგრამ მალე განათავისუფლა ვახუშტი და თითონ გამოეცხადა ხანს, რომელიც ებრძოდა ერისთავს. ხანი გაუმასპინძლდა და მიიღო დიდის პატივისცემით, როგორც ეკადრებოდა მეფეს, მაგრამ შემდეგ ამისა შეიპყრა. მაშინ ყველა დიდებულნი გაიქცნენ იმერეთში, გარდა ბარის ერისთავისა, რომელიც ალექსანდრემ გაუგზავნა შაჰ-ნადირს მორჩილების გამოსაცხადებლად. ნადირის ბრძანებით ისაყუთაშამ დიდის პატივით შეიყვანა ალექსანდრე იმერეთში შემოდგომას 1741 წ. და შეარიგა დიდებულები. გიორგი, რასაკვირველია, მაშინვე წავიდა იმერეთიდან. შემდეგ ამისა დიდებულები გადუღვნენ მეფეს; მეფემ დააბრალა დიდებულების ღალატი თავის დედინაცვალს თამარს, — რომელსაც მეტ სახელად კოქია ბროლს უწოდებდნენ, — და უბრძანა მისთვის თავი მოეკვეთათ. აგრევე უწყალოდ მოეპყრო ალექსანდრე საჩინო ბარათაშვილს, თავის ძმის ნომხრეს. დადიანი და ერისთავი მოვიდნენ ჯარით გეგუთს. მეფე არ გამოსულა ქუთაისიდან და იქიდან სთხოვდა ისაყუთაშას შემწეობას. მანამ ოსმალები მოვიდოდნენ მოსაშველებლად, ლევან აბაშიძემა და ბარის ერისთავმა მოინდომეს შეეტყოთ, რა ძალა ჰქონდათ მოკავშირეთა და წავიდნენ მათ დასახედავად. მოკავშირეთ ეგონათ, მტრის მოწინავე ჯარი მოდისო, და გაიქცნენ. ამ უცაბედ შეტაკებაში გრიგოლ ერისთავს მოხვდა თოფი და მოკვდა. 1743 წ. მისი ძმა და მემკვიდრე ვახტანგი შეურიგდა მეფეს და მშვიდობა დაჰყარდა ამ მხარეში. 1744 წ. მეფემ დაიჭირა სვერის ციხე, — რომელიც წაართვა ლევან აბაშიძეს მაჭავარიანის ქალმა — და იქიდან წამოიღო

ყოველივე საუნჯე ზურაბისა. ლევანმა თავის მხრით აიღო შრომის ციხე, სადაც იმყოფებოდა ზურაბის შვილი ზაალი, და გაუგზავნა ზაალი ქართლში მის მამას, ნუნისში მცხოვრებს.

დასასრული.

შმთავრეს შეცლომების განსწორება:

გვერდი	სტრიქონი	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
2	31	Hist. du regne Ferdinand ab Isabelle par Presco	Hist. du règne de Ferdinand et d'Isabelle par Prescott
6	25	ფემ დაქსახელით	სახელით
"	28 & 29	მენიშნა	მეფემ დანიშნა
10	30	კახეთის	კახთ მეფის
20	6	ყაზახის	ყაზახის
25	27	60,000	80,000
31	11	1636	1629
46	22	1793	1693
56	23	1958	1658
59	20	ოსეთში	მისი
"	21	გასცვალა	გაპყიდა
158	20	აწყევინეს	აწყენინეს
164	10	994	964
173	12	1584	1484
188	22	1692	1629